

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR ORADEA

B I H A R E A

1978

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

BIHAREA

**CULEGERE DE STUDII ȘI MATERIALE
DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ**

VI

ORADEA — 1979

<https://biblioteca-digitala.ro>

Redactor responsabil: Dr. SEVER DUMITRAȘCU

Secretar de redacție: AUREL CHIRIAC

**Colectivul redacțional: TÓTH SUSANA, CORIOLAN HORA, BARBU ȘTEFĂNESCU,
FLORIAN COSTIN, MARIANA ZINTZ, GABRIELA CRIȘAN, ANA MARTIN, FLORICA
GOINA, NICOLAE JAKOBOVITS.**

**Orice corespondență se va adresa:
Muzeul Țării Crișurilor, Str. Stadion-
nului nr. 2, 3700 — Oradea**

**Toute correspondance sera envoyée
l'adresse: Muzeul Țării Crișurilor,
Str. Stadionului nr. 2, 3700 — Oradea
ROUMANIE**

**Please send any mail to the follo-
wing address: Muzeul Țării Crișurilor,
Str. Stadionului nr. 2, 3700 — Oradea
ROMANIA**

**Richten Sie bitte jedwelche kores-
pondenz an die Adresse: Muzeul Țării
Crișurilor, Str. Stadionului nr. 2,
3700 — Oradea
RUMÄNIEN**

CUPRINS • SOMMAIRE • CONTENTS • INHALT

ETNOGRAFIE

ION I. DRĂGOESCU, Din etnologia uneltelor tradiționale ale poporului român. Inventarul agricol (<i>Notes on the ethnology of Romanian traditional tools. The agricultural implements</i>)	7
NICOLAE DUNĂRE, Țara Crișurilor în contextul fondului principal etnocultural românesc (<i>Pays des Crișuri dans le contexte du fonde principal ethnoculturel roumain</i>)	87
TOTH SUSANA, Țirgurile din Oradea (III). Aspecte etno-demografice ale Țirgurilor orădene (<i>The markets in Oradea [III]</i>)	105
DUMITRU COLȚEA, Contribuții la monografia etnografică a satului Cărăsău (<i>Contributions à la monographie du village Cărăsău [District Bihor]</i>)	149
ALEXANDRU POPESCU, Obiceiurile populare — componente de bază ale identității istorice românești. Contribuții la cunoașterea procesului de formare al conștiinței de neam și naționale (<i>Die Volksbräuche — Bestandteile der rumänischen geschichtlichen Identität. Beiträge zur Kenntniss des Bildungsprozesses des Volks und Nationsbewusstseins</i>)	239
CRĂCIUN PARASCA, Ritual și ceremonial în nunta din subzona etno-folclorică Marghita [Bihor] (<i>Rituel et cérémonial dans la noce de la sous-zone ethno-folklorique de Marghita [Bihor]</i>)	253
ROMULUS ANTONESCU, Pentru o nouă metodă de analiză a poeziei populare — modalizarea (<i>Pour une nouvelle méthode d'analyse de la poésie populaire</i>)	261

ARTĂ

RODICA HIRCA, Două sculpturi medievale în colecția secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor (<i>Two polycrome sculpture of the collection of Museum „Țării Crișurilor”</i>)	273
NEGOIȚĂ LAPTOIU, Un spirit novator: Octavian Smigelschi (<i>Un esprit novateur: Octavian Smigelschi</i>)	283

MUZEOLOGIE

AUREL CHIRIAC, Cercetarea interdisciplinară, modalitate de analiză complexă a unui aspect al culturii populare (<i>La recherche interdisciplinaire, moyen d'analyse complexe d'un aspect de la culture populaire</i>)	307
---	-----

FLORICA GOINA, BARBU ȘTEFĂNESCU, Valorificarea științifică și cultural-educativă a colecțiilor particulare de etnografie (<i>La valorisation scientifique et culturelle-éducative des collections privées d'ethnographie</i>)	311
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

ION I. DRĂGOESCU, ȘTEFAN MĂRCUȘ — corespondență inedită	319
CONSTANTIN COSTEA, Situația actuală a jocului popular în zona Oradea	322
VALER BUTURĂ, <i>Etnografia poporului român</i> , Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979 (A. Chiriac)	325
AUREL CHIRIAC, <i>Feronerie populară din Bihor — Ferronnerie populaire de Bihor</i> , Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1978 (B. Ștefănescu)	327
DUMITRU POP, <i>Folclor din zona Codru</i> , Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Baia Mare, 1979 (C. Parasca)	329
<i>Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria (Studii și recenzii)</i> , A Magyarországi románok néprajza (<i>Tanulmányok és ismertetések</i>) 2, Editura Didactică, Budapesta, 1979 (T. Filip)	330
<i>Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie</i> , tom VI, Kraków, 1976 (A. Chiriac)	332
<i>Zbornik Slovenského Národného Muzea</i> , Etnografia, vol. 18, 19, Martin, 1977, 1978 (A. Chiriac)	333
ANDRÉ LEROI GOURHAN, <i>L'homme et la matiere</i> , Paris, 1970 (A. Bouras)	335
MEIGHAN, CLEMENT W., RIDDELL, FRANCIS A., <i>The Maru Cult of the Pomo Indians; A California Ghost Dance Survival</i> , Southwest Museum, Los Angeles, California, 1972 (M. Phelan)	336
FLORIAN COSTIN, <i>Cronica activității secției de etnografie pe anul 1978</i>	341

ETNOGRAFIE

**DIN ETNOLOGIA UNELTELOR TRADIȚIONALE
ALE POPORULUI ROMÂN.
INVENTARUL AGRICOL**

ION I. DRĂGOESCU

*„Priviți pe cea cîmpie, frumoasă,
roditoare,
Plugarii, muncitorii, lucrînd în loc de
soare.
Pe lafa lor cea blîndă, pe ochii lor
cei vii,
Adie boarea dulce din verzile cîmpii.
Sub mîna lor e sapa, hîrlețul, coasa,
plugul”.*

VASILE ALECSANDRI

După incursiuni în etnologia plugului românesc¹ ne propunem investigarea sistematică, sub raport etnologic și imagistic, a celorlalte unelte agricole despre care s-a acumulat deja o bogată literatură de referință — arheologică², istorică³, lingvistică⁴, folclorică⁵ și etnografică⁶ —; fără a se încerca însă, pînă în prezent, o sinteză etnologică.

Cercetarea pluridisciplinară ne-a permis constatarea în acest domeniu de activitate că poporul nostru deține numeroase cunoștințe relevante și pentru contemporaneitate permițînd încadrarea acestora în contextul etnologiei universale. Explicația nu poate fi decît aceea că poporul nostru a dezvoltat o agricultură sedentară de o vechime mult milenară — se pare cea mai veche agricultură din această parte a lumii. Unele cercetări încearcă să demonstreze că dacii⁷ practicau irigațiile⁸ și drenajul⁹ și că ei dețineau o serie de cunoștințe pedologice, agrometeorologice, de tehnică și tehnologie agricolă care prezintă interes și pentru agricultura modernă și pentru istorie, în sensul că demonstrează permanența îndeletnicirii în decursul mileniilor de populare a spațiului carpato-danubian. De altfel, așa cum rezultă din numeroasele mărturii

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

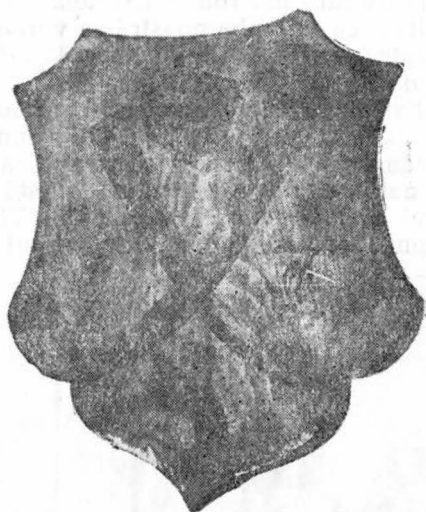

Fig. 9.

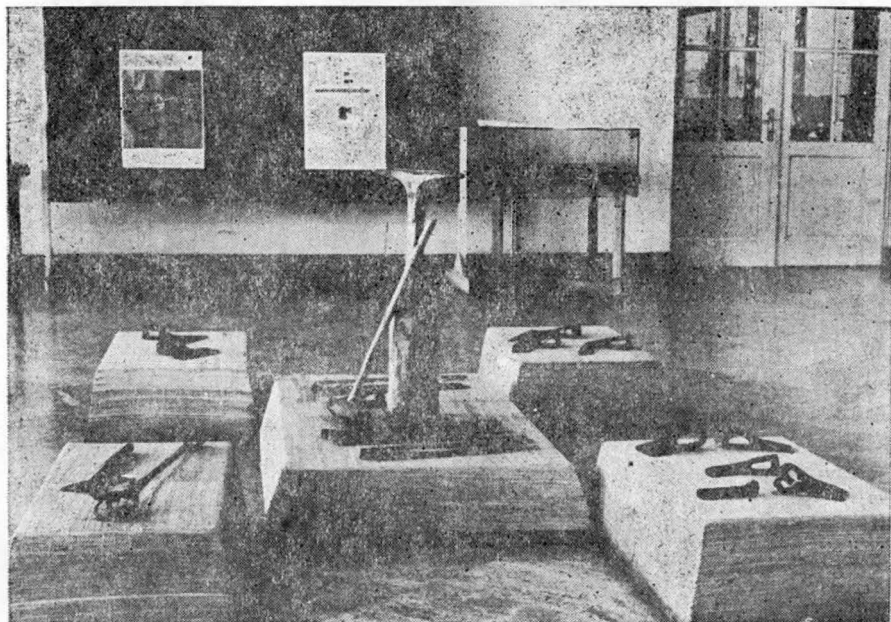

Fig. 10.

istorice, etnologice și literare noi românii sîntem prea legați de pămîntul străbun. Să nu uităm că în limba noastră se vorbește în mod curent, în decursul întregii sale istorii atestate documentar, de „obiceiul pămîntului”¹⁰ sau, pentru o căsătorie potrivită, se zice că se „mărită pomăt cu grădina”¹¹; „cerul și pămîntul”, „jurai cerul și pămîntul”¹² — pentru o mare promisiune; „pămîntean”¹³ pentru a defini un localnic sau „boier”¹⁴ și „domnitor pămîntean”¹⁵ termen cu semnificații multiple pentru istoria și civilizația națională. Constatăm, în această ordine de idei, că în viziunea artistului popular Nicolae Popa din Tîrpeștii Neamțului, arendașul este imaginat cu harapnicul¹⁶, iar boierul cu cisla¹⁷ (Fig. 1)

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

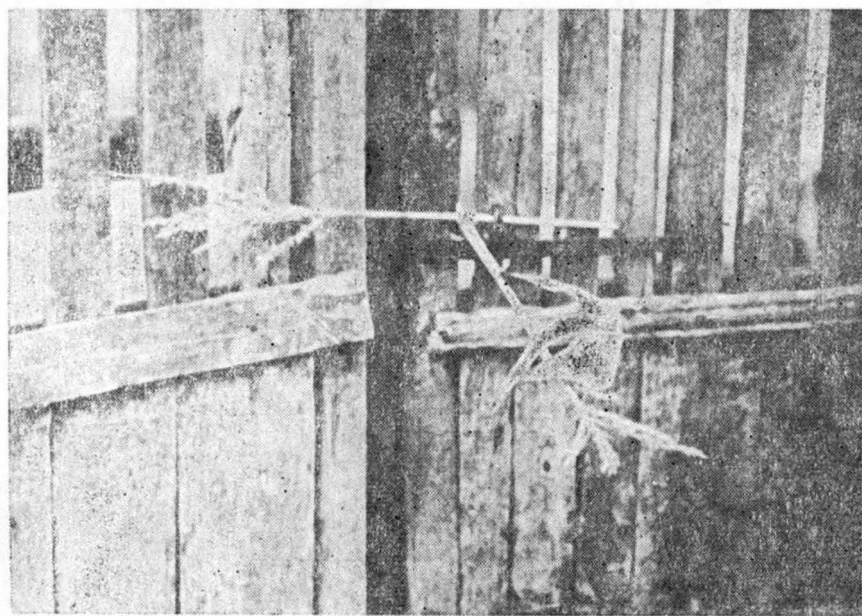

Fig. 14.

în timp ce țăranul muncitor este reprezentat cu unelte sale specifice (Fig. 2), așa cum este immortalizat și de Stan Ion Pătraș (Fig. 3), de Leon Hardt în grafica sa documentară medievală¹⁸ (Fig. 4 și 5), pe însemne de breaslă (Fig. 6), în pictura murală (Fig. 7) sau pe un taier aparținând culturii populare secuiești (Fig. 8). Ca simbol, uneltele apar pe semne de breaslă (Fig. 9) sau pentru a sugera varietatea produselor meșteșugărești dintr-o expoziție recent organizată de Muzeul Țării Crișurilor din Oradea (Fig. 10).

În opoziție cu clasele dominante din trecut, omul simplu apare în imagistica populară muncind — culegând fructe de pădure (Fig. 11) sau porumb (Fig. 12) folosind cea mai veche și mai perfecționată unealtă — mîna, încercînd finul de-i uscat, după o metodă arhaică, se pare neatestată pînă acum în literatura de specialitate și care constă în aceea că se ia o mînă de paie și se îndoaie de mai multe ori într-un anume loc și dacă se rup ușor însemnează că finul este uscat și poate fi pus în căpiță fără nici un risc (Fig. 13). Am mai surprins și un moment ce vorbește despre etica țăranului român. Două spice de porumb puse în locul lacătului, pe ușă sau pe poartă (Fig. 14), dovedesc că stăpînul casei este plecat¹⁹ justificînd dictonul popular după care lacătul este pus pentru oameni cinstiți. Este, se pare, cea mai veche incuietorie specifică poporului nostru și de asemenea, din cîte cunoaștem, nu este cercetată. De altfel, paznicul de cîmp, în vechime era numai „sperietoarea” (Fig. 15) și era pusă ca să păzească recoltele nu de oameni ci de animalele și păsările sălbatice. În sfîrșit în peisagistica satească, populară, elementul uman este prezentat de asemenea muncindu-și și transportîndu-și recoltele (Planșa I). La noi agricultura s-a practicat „la cîmpul curat”²⁰. Tocmai în acest context ne apare de neînțeles marea risipă de teren pe care o „descoperă” Georgeta Moraru în ale sale „sisteme de arătură”²¹.

Pornind de la un sistem constatat de Ion Vlăduțiu (Planșa II) Georgeta Moraru „descoperă” alte două sisteme — în esență tot unul — diferența constînd de fapt numai în capul din care se începe arătura întrucît răsturnînd planșa oricine poate constata că figura a devine figura b, iar figura b devine figura a. Deci nu-s două sisteme ci tot unul. Frapează însă ideea

Fig. 15.

după care, în gospodăria individuală țărănească românească agricultorul nostru și-ar fi permis să arunce, să lase în paragină, aproape 2/3 din teren la capul holdelor numai ca să poată întoarce plugul (Planșa II. a, b). În realitate setea de pământ a săteanului nostru, atât de magistral tratată de George Coșbuc²², hărnicia sa au generat o perfectă raționalizare a pământului și a muncii. Era sacrificată numai acea parte din teren afectată răzorului de pe hotar, în rest totul era muncit (Planșa II, c). De altfel, Georgeta Popa-Moraru, etnograf care s-a ocupat mai mult de uneltele agricole, mai propune și o cazma cu care nu se putea săpa niciodată datorită amplasării greșite a barei superioare. Dacă am accepta o astfel de unealtă ar trebui să fim de acord că omul se află în situația de a săpa în sensul celui din planșele III și IV. Aceasta ar duce implicit la o mare risipă inutilă de forțe umane, la un randament al muncii scăzut, situație cu care țăranul român nu s-a împăcat niciodată.

Cercetările corelate ne-au dus la constatarea că în realitate în economia agricolă tradițională românească se cunoaște o dezvoltare perfectă a folosirii raționale a muncii și uneltelor expresia „dealurile cu viile / șesurile cu grînele”²³ justifică perfect acest lucru. Despre bogăția solului românesc constatările străinilor care au călătorit pe meleagurile noastre sînt unanime: Muntenia pe care Ștefan Szuhay și N. Istvánffy o numesc Transalpina este o „țară prea frumoasă și nespus de mănoasă”, „producătoare de grîne, de vinuri”²⁴. Ogoarele se ară doar odată. Are ape, livezi, păduri, ogoare, podgorii și toate cele trebuitoare traiului²⁵. Despre Transilvania, Giovanni Antonio Magini scrie că „nu e mai puțin îmbelșugată în vin ca în grîu”²⁶, producînd și „o mare cantitate de fructe”²⁷. Giovan Andrea Gromo aduce precizări valoroase despre bogăția în „grîu, mei, cînepă și în tot soiul de legume”²⁸, care se găsesc în „îmbelșugata Țară Românească”²⁹. Despre lucrul pămîntului pe toate formele de relief, în evul mediu, William Lithcow nota în 1616 că: „în interior povîrnișurile munților se înalță lin chiar pînă la vîrf, ceea ce face ca țara să fie arătoasă și plăcută omului și pămîntul să fie cel mai bine rînduit din Europa, căci pe cîmpia încununată de munte nu crește decît grîu, seacă, orz, mazăre și fasole, și pe pămîntul din deal și din vale sînt numai vii și sate nesfîrșite, iar spre înălțimile înconjurătoare cele mai îndepărtate se află numai pășuni pentru vaci, oi, capre și cai și desigur păduri”³⁰. Turcii numeau Valahia Mare sau Moldova și „Carabogdania”, pe care Giovanni Antonio Magini o explică prin „Carabogdania” sau „Bogdania Neagră” sau „Regiunea lui Bogdan cu grîu negru”³¹. Bogăția sa în ogoare este remarcată și de Antonio Maria Graziani³², Giovanni Battista (Montalbani) care definesc ținutul ca „Marele, mînosul și îmbelșugatul principat al Moldovei”³³, iar Charles de Jappacourt scrie: „Cîmpiile Moldovei sînt foarte mănoase

și în multe locuri udate de frumoase izvoare și riuri care le fac foarte roditoare în grâu, secară, orz, ovăz, mei și fin; datorită acestora locuitorii lor de la șes cresc un mare număr de vite de tot felul și chiar bivoli de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pământului”³⁴.

Ne mărginim numai la aceste mențiuni din noianul de însemnări cunoscute despre calitățile solului românesc, despre oamenii care-l muncesc și despre uneltele folosite, deoarece acestea sînt suficiente, credem, pentru scopul studiului de față. Bogata realitate românească consemnează însă vastele cunoștințe din domeniul tehnicii tradiționale agricole. Pornim de la cunoștințele intabulate pentru *Chestionarul ocupații* din cadrul cercetărilor pentru Atlasul Etnografic al României (Planșa V), prezentăm în continuare un larg repertoriu de unelte știut fiind că acestea precum și muncile agricole au pătruns puternic în spiritualitatea românească. În cercetarea noastră pornim de la materialul cules personal, pe teren, în totalitatea lui inedit, folosind iconografia consemnată la arhivele Institutului de cercetări etnologice și dialectologice din București — toate cosoarele din planșele XXXII—XXXVII sînt moștenite din culegerile efectuate de Nicolae Alexandru Mironescu, Laie, — cel mai mare specialist român în etnografie viticolă și pomicolă și care, de asemenea, sînt inedite precum și date din literatura de specialitate citată. Se constată de asemeni că viața de vie, de exemplu, care în mentalitatea populară românească semnifică viața lungă, este prezentă masiv în plastica populară dintre care noi prezentăm, ca eșantion, numai exemplificări de pe ceramica tradițională (planșa VI), uneltele și muncile agricole, practicile legate de această îndeletnicire pătrunzînd și în folclorul muzical, coregrafic (Planșele VII—X).

În intenția noastră studiul de față se vrea o fază pregătitoare a unei sinteze care în perspectivă își propune mai întîi un studiu consacrat paleoetnologiei comparate a uneltelor respective, iar completările care se impun vor permite și o tipologie, o încadrare a acestora în contextul sud-est european. Acestea nu sînt posibile decît după lungi căutări de arhivă și cabinet și mai ales după alte descoperiri de teren.

În cercetarea noastră am pornit de la constatarea că secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele N. Ceaușescu încă din primele sale lucrări acordă o atenție deosebită acestor „succese de mare însemnătate în dezvoltarea agriculturii și a vieții satelor noastre”³⁵, prezintă condițiile în care s-a dezvoltat agricultura noastră, atunci cînd scrie: „De-a lungul istoriei milenare a poporului, datorită condițiilor naturale oferite de teritoriul României, agricultura a fost una din ocupațiile principale ale populației de pe aceste meleaguri. Încă strămoșii noștri, dacii, practicau o agricultură înfloritoare pentru vremea aceea, care a atras țării lor numele de „Dacia Felix”.

De-a lungul istoriei, țara noastră s-a dezvoltat în condiții deosebit de vitrege; ea a fost obiectul a nenumărate cotropiri, războaie și jafuri,

care au dezorganizat munca, au făcut ca o parte însemnată a bogățiilor țării să ia drumul străinătății, au frînat dezvoltarea forțelor de producție și au ținut pe loc sute de ani progresul economic și social. În aceste vremuri țărănimea a constituit principala forță de producție, a avut rolul hotărîtor în crearea bunurilor materiale și spirituale ale poporului român.

Niciodată în trecut țărănimea nu a beneficiat însă de roadele muncii sale. Ea a fost condamnată să ducă o viață neînchipuit de grea, de exploatare, de împilare și silnicie. „Apăsată de lanțurile robiei feudale, de jugul moșierilor, lipsită de pămînt și unelte, de drepturile cele mai elementare, ea a udat pămîntul patriei, așa cum scriu poeții, cu lacrimi, cu sudoare și cu sînge”³⁶.

După această caracterizare de interes istoric, sociologic, etnologic și muzeologic a președintelui Ceaulescu în care aflăm linii directoare pentru cercetarea agriculturii și a uneltelor agricole tot secretarul general al partidului indică și căile de cercetare și înțelegere a situației agricole în contemporaneitate atunci cînd scrie: „Cooperativizarea agriculturii a produs mari schimbări în structura socială a țărănimii, care constituie o parte însemnată a populației țării noastre. Ea reprezintă astăzi o clasă socială animată de interese comune: dezvoltarea și înflorirea proprietății cooperatiste, construirea socialismului. Dezvoltarea conștiinței socialiste, lărgirea orizontului ei de cunoștințe, sporesc contribuția țărănimii la înflorirea tuturor victoriilor noastre în construirea socialismului”³⁷.

Pornind, la intabularea noastră a primelor unelte create și folosite de poporul român³⁸, ne propunem să ne oprim mai întîi și asupra celor folosite în munca agricolă pentru deștelenit. Așadar, vom încerca pe cît posibil să respectăm o cronologie a uneltelor dictată de muncile agricole în succesiunea lor. În această ordine de idei credem că cea mai veche unealtă folosită în acest scop este cea cunoscută sub numele de chitonog³⁹, cotoanoagă⁴⁰, cotoanoagă⁴¹, sădilă⁴², sidilă⁴³, sidilă⁴⁴ și plantator⁴⁵ (Planșa XI). Aceasta este definită drept: „unealtă cu vîrf ascuțit cu care se fac găuri în pămînt pentru înfipt aracii la vie, sau pentru semănatul porumbului”⁴⁶ — părere împrumutată se pare de la Lazăr Săineanu⁴⁷, dar falsă întrucît „grăuntele de porumb”⁴⁸ plantat într-o gaură de chitonog sau de par nu va putea rodi niciodată fiind plantat exagerat de adînc⁴⁹, totodată munca este greoaie, inefficientă și obositoare⁵⁰. Să reținem că un om mic de stat și gros este poreclit „chitonog”⁵¹. Se cunosc și proverbele conform cărora „cine se teme de brumă să nu sădească vie” sau „cine sădește vița din rodul mînincă”⁵².

*Cazmauă*⁵³, *casmauă* numită și *arșău*⁵⁴, *hîrleș*⁵⁵, *lopată*⁵⁶ (Planșa XII) dar și *tîrnăcop*⁵⁷ cunoaște diferite definiții. Este însă o unealtă diferită și derivată din chitonog. Este atestată în iconografia bizantină (Fig. 16) iar din realitatea românească consemnăm una din secolul XVIII, conservată la Muzeul din Sighișoara⁵⁸ (Fig. 17). Din această unealtă s-au dezvoltat diferite variante printre care și lopata în sensul specializat al

Fig. 16.

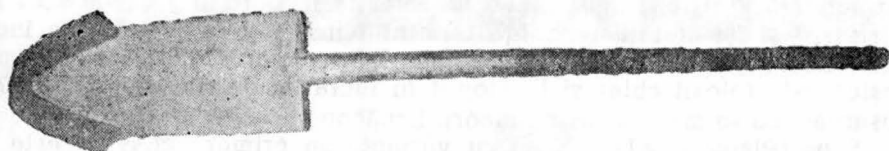

Fig. 17.

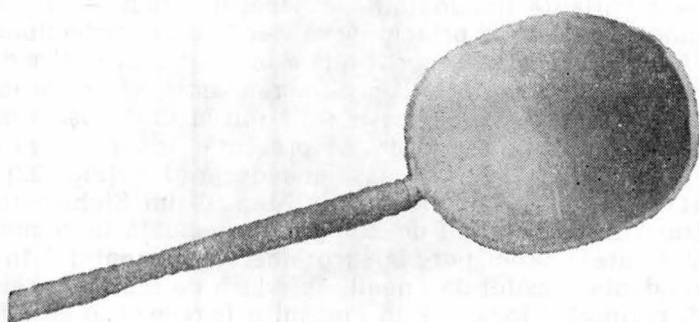

Fig. 18.

cuvîntului⁵⁹ — unealta respectivă generînd o serie de cunoștințe explicate plastic în mentalitatea populară. Astfel, o eroină din folclorul românesc pusă în situația de a îngriji calul soțului plecat departe:

*„Calul că-l lua
În grajd îl băga
Și-i da orz după lopată
Ca să facă spata lată”⁶⁰*

sau

*Ca feciorul de bani gata
Risipește cu lopata”⁶¹.*

Pentru un om care a suferit o bătaie mare din diferite motive se zice că „parcă ar fi lovit cu lopata”. Altădată se zice „a trăi ca lopata la arie”⁶². La grajdurile novăceștilor este „cheia cît lopata, / lacătul cît bănița”⁶³, iar o arătare din fantezia românească are dinții ca lopețile⁶⁴.

Să reținem că și lopata are forme diferite dintre care se degajă în mod deosebit cea de arie, deosebit de originală (Fig. 18).

Tîrnăcopul (Planșa XIII) cunoscut și sub numele de „tîrnăcop”⁶⁵ sau „ghenoi”⁶⁶ este o unealtă veche folosită în agricultură mai ales la defrișări⁶⁷ și își anunță prezența terminologică și funcționalitatea încă din terminologia casmalei⁶⁸. El are uneori, într-o parte topor, iar în forma clasică este folosit chiar și la cioplit în lucrările de rudărit⁶⁹ (Fig. 19). Observăm că se mai numește, uneori, tîrnăcop și sapă.

Sapa (Planșele XIV—XIX) cu varianta sa primară coașta⁷⁰ este o unealtă agricolă ce cunoaște, se pare, cea mai mare și variată dezvoltare. Se cunosc și cazuri cînd se mai numește tîrnăcop⁷¹, săpoi⁷², săpuță⁷³, săpșoară⁷⁴ și „cioacă de sapă”⁷⁵. Aceasta a generat o serie de toponime precum și termeni ce definesc funcții⁷⁶, unele prin analogie⁷⁷, precum și multe, foarte multe expresii ce definesc cultura agrară a poporului român. Am surprins încă și am publicat sapa îmbordată⁷⁸ (Fig. 20) — o variantă îmbunătățită a sapei de lemn — și am stabilit pe cale etnografică felul și principiile ce stau la baza confecționării sapei de lemn⁷⁹. Ne propunem să experimentăm în colectivul nostru de muncă, în viitor, munca cu o astfel de unealtă, randamentul pe variantele pe care le-am stabilit întrucît și această sapă din lemn cunoștea mai multe variante. Deocamdată ne mărginim să prezentăm doar o fază de lucru la sapa de lemn (Fig. 21) precum și una decorativă (Fig. 22), folosită în manifestații artistice, comunicată de Muzeul din Sighișoara. Cercetările pentru Atlasul Național de Etnografie efectuată în comuna Săcel, județul Maramureș, ne-au permis surprinderea momentului în care un fierar local adapta o astfel de unealtă, produsă de fabrică, achiziționată din comerț, cerințelor locale. Prin ciocănire la rece el „o întinde” astfel ca să taie bine (Fig. 23), în final ea căpătînd o formă specifică, caracte-

Fig. 19.

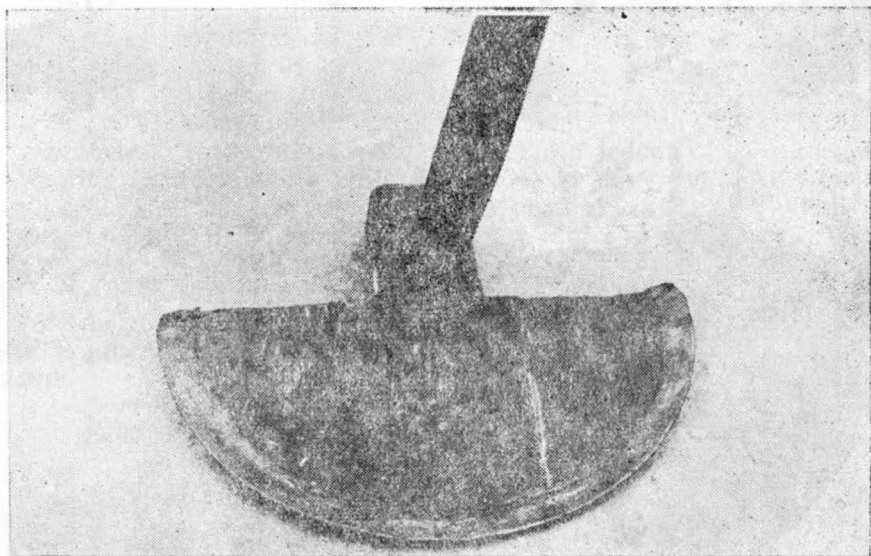

Fig. 20.

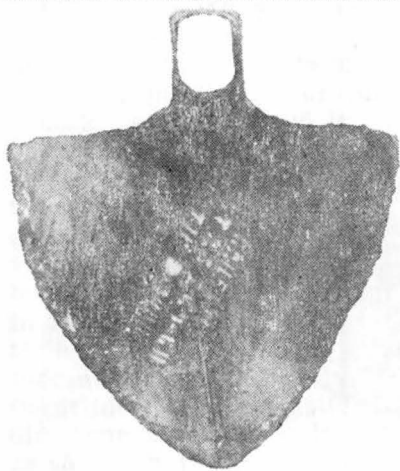
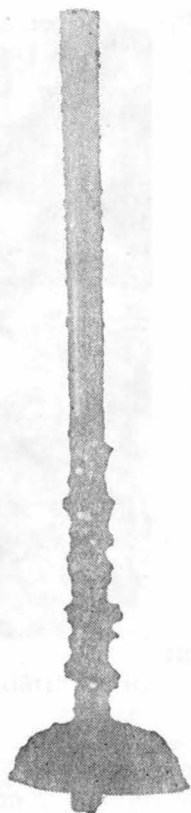

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23

rizată prin acea nervură din vîrf (Fig. 24). Este o sapă ce „mușcă” adînc în terenul tare. Acea prelungire numită popular și „vînă” sau „inimă” o ferește de strîmbare întrucît „se simte la mînă” atunci cînd terenul este tare sau cînd se izbește de un bolovan și omul sapă cu atenție. Din trecutul în care achiziționarea unei astfel de unelte constituia o problemă în sensul că nu se găsea sau era foarte scumpă, prezentăm o sapă înădită prin ciocănire și prin nituire (Fig. 25) și alta înădită prin „fierberea” fierului — în fond o sudură arhaică (Fig. 26). Am urmărit și am surprins un moment, se pare, necercetat. Sapele variază în funcție de caracterul, de specificul gospodăriei. Pentru monocultură este necesar cel mult un tip sau două de sapă. Cum însă țăranul face și agricultură și grădinărit, pomicultură și viticultură sau mai cultivă și plante tehnice, atunci repertoriul sabelor se îmbunătățește simțitor (Fig. 27—33). Copiii învață încă din școală, în zilele noastre, să-și îngrijească grădina (Fig. 34). Despre munca grea la sapă din trecut ne-au rămas o serie de versuri evocatoare, Emil Isac fiind autorul unora de importanță etno-istorică⁸⁰. Să cităm și din bogata înțelepciune ipopulară națională ce se brodează de milenii pe marginea uneltei, în studiu: „Mai bine cu sapa-n mînă, decît cu mîna întinsă la milă”; sau „La cîntecul cocoșului să te afli cu sapa în mînă dacă vrei să nu-ți lipsească îmbucătura din gură”; sau „Mina delicată sapă nu rabdă”; sau „Sapa face papa”⁸¹. Este interesant de remarcat și faptul că viticultura, care la români cunoaște acea dezvoltare deosebit de înfloritoare încă din epoca dacică și care a generat cunoscutul dicton cu valențe ateiste după care „La Drăgășani și sfinții sînt cu nasul roșu”⁸² cunoaște multe expresii din care cităm cîteva: „Via se sapă adîncă și deasă ca să ne dea leac de viață”; „Via cere sapă adîncă și deasă ca să ne dea nouă leac de viață”⁸³; sau „Via se sapă la vale / Vinul se bea din pahare; Via se sapă la deal, / Vinul se bea din pahar / Via se sapă la soare / Vinul se bea la răcoare”⁸⁴. „A săpa pe cineva”⁸⁵, simplu „A săpa”⁸⁶ sau „Cu săpăligă de aur săpatu-te-au”⁸⁷ semnifică niște practici din trecut cînd așa cum se ia atitudine erau momente cînd „Unii sapă și muncesc / Alții beau și chefuiesc”; „Unii sapă și plivesc / Alții beau și chiuiesc”⁸⁸; „Toți prețutindenea sapă / El duce cîinii la apă”⁸⁹. Vinul se mai numește în limbajul popular și „apă de sapă”⁹⁰, porcul este definit ca „boier cu sapa-n bot”⁹¹, iar despre munca neplătită din trecut a țăranului se zicea: „Cu banii de pe prășit, / Nu mai ești om procopsit”⁹². Să reținem și dialogul dintre haiducul Radu lui Anghel și un preot, așa cum îl imaginează poporul:

„— Nu e, Radule, păcat!
— Nu e, părinte, păcat:
N-ai arat,
N-ai semănat,
Cu sapa nu mi-ai săpat,
Nici cu coasa nu mi-ai dat,
Și-ai luat bani după tocat.”⁹³

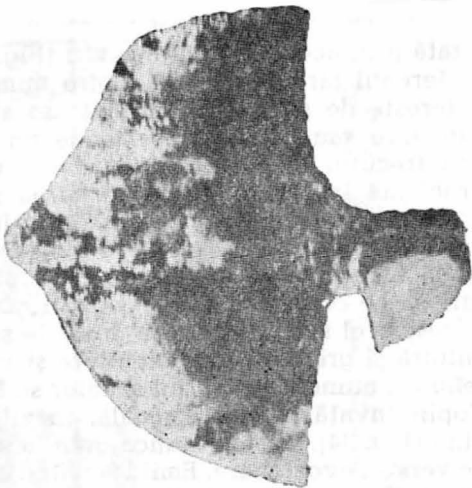

Fig. 24.

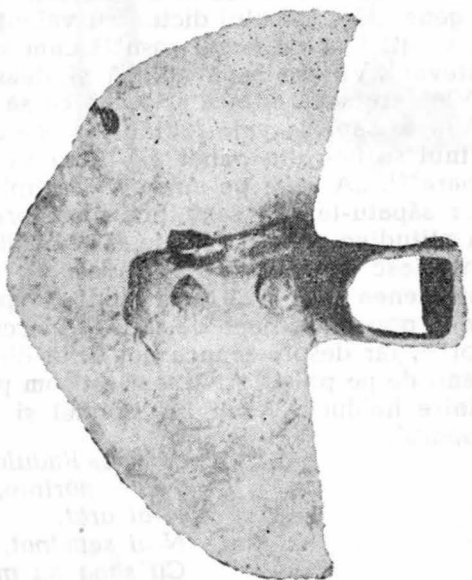

Fig. 25.

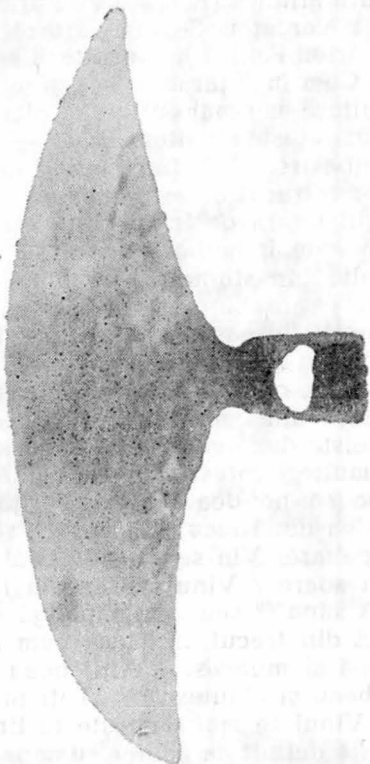

Fig. 26.

Fig. 27.

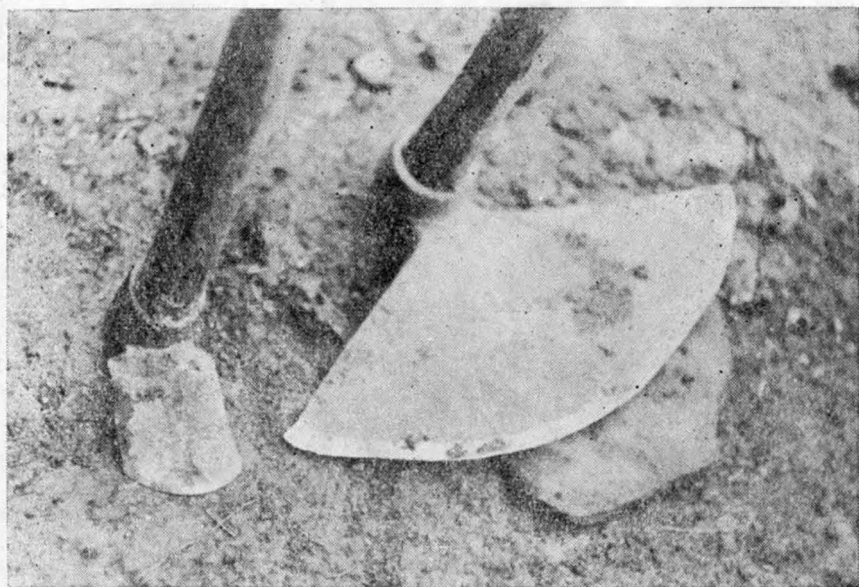

Fig. 28.

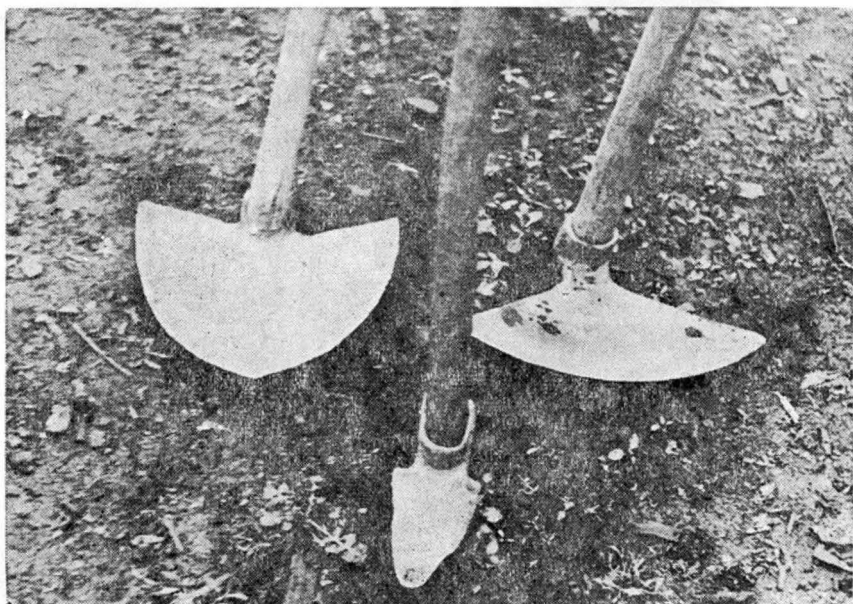

Fig. 29.

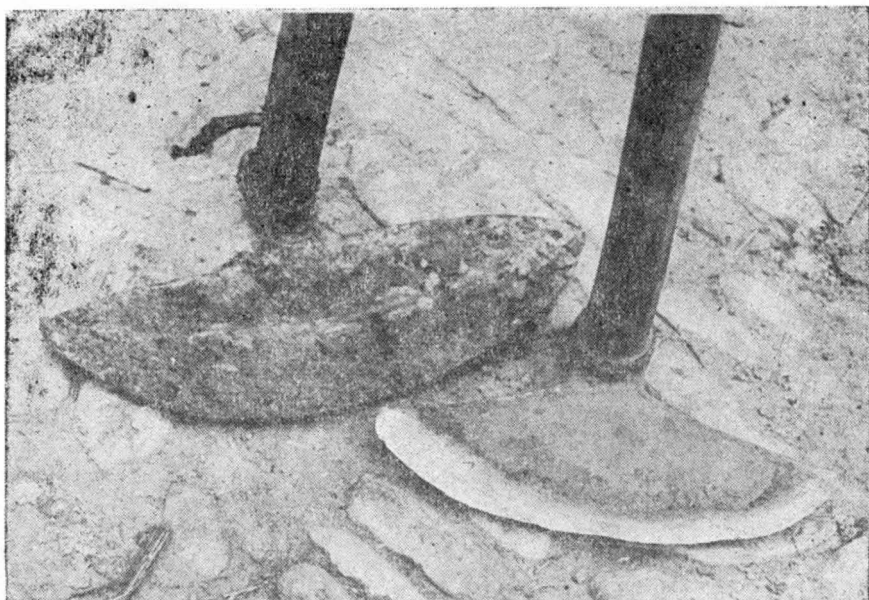

Fig. 30.

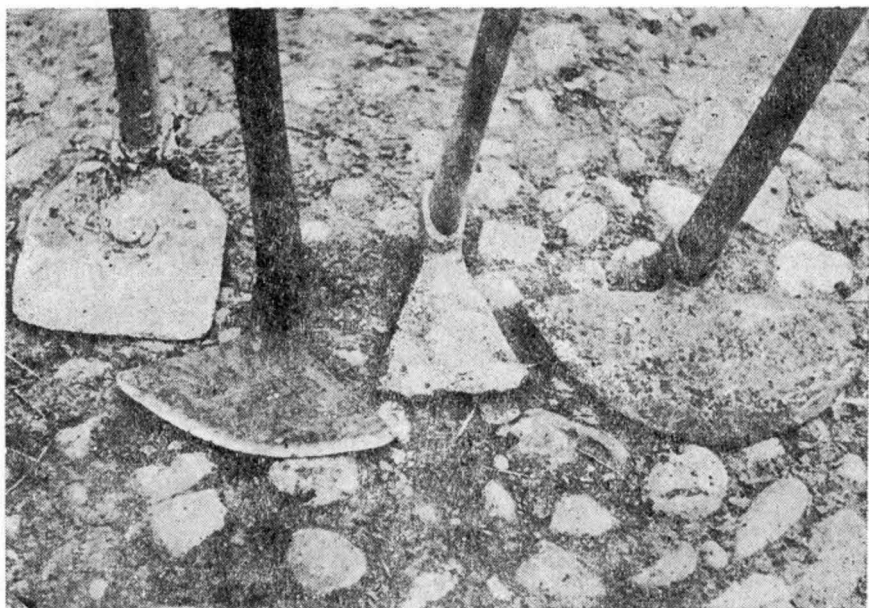

Fig. 31.

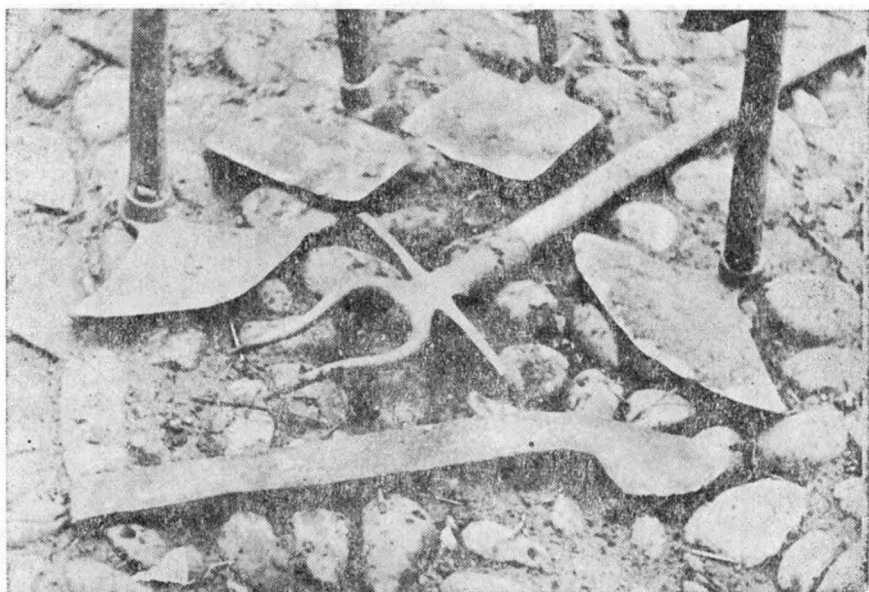

Fig. 32.

Fig. 33.

Fig. 34.

Din balada consacrată lui Toma Alimoș reținem momentul în care eroul rănit simte că se sfârșește și:

*„Murgul jalnic rînceza,
Cu copita că-mi săpa
Groapă mică că-i făcea
Fînișor îi așternea
Floricele că-i sădea
Cu trei lacrimi le stropea”⁹⁴.*

În altă parte însuși Toma Alimoș îi spune calului:

„Sapă-mi groapă din picior”⁹⁵.

Reținem deci că relația om-natură este frecventă în folclorul nostru întrucît se mai întîlnesc și alte cazuri cînd calul „mi-a făcut pot-coavă sapă / din pămînt să iasă apă”⁹⁶. În sfîrșit, reținem dragostea pentru căminul natal concretizat în materialul etnografic prin cimitirele familiare sau de neam răspîndite prin grădinile oamenilor și atestate tot mai mult, documentar, de cercetările pentru Atlasul Etnografic al României sau în studii de specialitate⁹⁷. Din versurile populare cităm:

*„— Mamă, mădulița mea,
la sapa și lopata
Și mă-ngroapă la fereastră;
Să v-ascult vorba din casă”⁹⁸.*

În cazul de față cerința vine din partea unei fete care se află în situația de a fi răpită și dusă departe de patria natală, de căminul părintesc, ea preferînd mai bine să moară și să rămîină astfel lîngă ai săi. Toponimia națională consemnează două localități Săpata⁹⁹ și nu-i exclus ca Săpînta și Sapoca să vină tot de la unealta respectivă. În sfîrșit cu caracter etno-istoric cităm expresiile: „A ajunge la sapă”¹⁰⁰ sau „A ajunge la sapă de lemn”; „A ajuns la sapă de lemn”; A aduce la sapă de lemn”; „A rămîne în sapă de lemn”; „Rămîne în sapă de lemn”, demonstrează de asemenea o situație din trecut.

Grapa, definită diferit de la autor la autor¹⁰¹, numită și „grapsină”¹⁰², „tîrșitoare”¹⁰³, tîrșitoare¹⁰⁴ sau boroană¹⁰⁵ cunoaște mai multe variante (Planșele XX—XXI) și ocupă de asemenea un loc în cultura populară românească: „Aară și grăpară / Brazdă neagră revărsară”¹⁰⁶. „Ție ari, ție grapi, ție vei secera”¹⁰⁷; „Merge ca grapa pe uscat”¹⁰⁸. Atunci cînd un lucru merge prost. Atunci cînd este vorba de o punere la punct se zice: „Ară, drace, drace; cum am să grăpez eu cu tine”¹⁰⁹. Pentru un chiulangiu se zice: „De-ar fi plugul ca grapa, și grapa ca ogorul și ogorul ca mămăliga ar fi și (cutare) gospodar”¹¹⁰, cunoscîndu-se și expresia „grăpiș” pentru un anume stil de mers.

Foarfece de vie (Planșa XXII) folosită și în pomicultură, ba chiar și în culesul din natură atunci când se strânge frunza pentru vite de iarnă, cunoaște câteva variante prinse în ilustrația noastră dar nu am surprins elemente de cultură spirituală consacrate acestei unelte, excepție făcând jocul popular „Foarfece”¹¹¹.

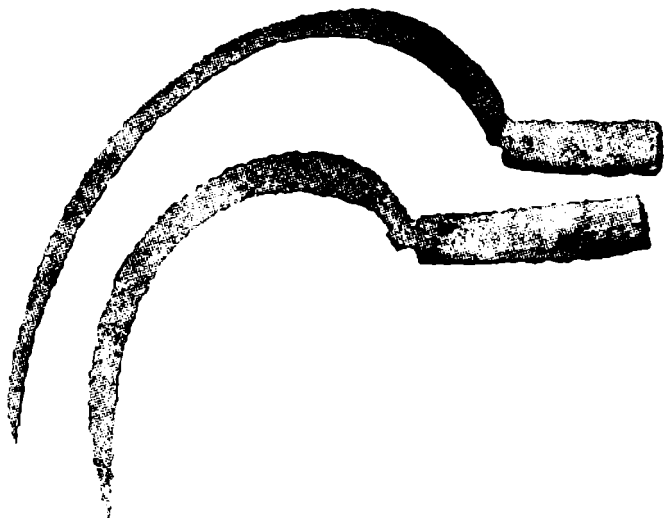

Fig. 35.

Secera numită popular și „săcera”¹¹², „sășera”¹¹³, „sășere”¹¹⁴ și „se-cere”¹¹⁵ este de asemenea diferit definită și cunoaște o suită de variante (Planșele XXIII—XXIV) dictată mai ales de mărime și de funcționalitate (Fig. 35), avînd chiar și funcționalități diferite¹¹⁶. Aceasta este, în special, o unealtă cu care se începe recoltatul, motiv care a generat, credem, un deosebit de bogat și variat folclor. Astfel, legat de graba cu care trebuie strînsă recolta — situație de care se impune a se ține seama și în zilele noastre — a apărut și s-a transmis pînă acum obiceiul chematului la secerat păstrat foarte puternic la românii din Ungaria¹¹⁷. Din folclorul românesc reținem că gazda „Șapte sate-o ridicat / Griul tot l-o secerat”¹¹⁸, iar altul „o strîns fetele”¹¹⁹ și „le-o pus secerile în brîu / le-o trimis în deal la griu”¹²⁰. Era, se pare, obiceiul de a avea gospodarul din timp pregătite mai multe seceri pentru a putea executa această operație și din lipsă de metal se pare că le făceau uneori din alte unelte casnice, uneori din topor¹²¹. Acestea trebuiau să fie dintr-un oțel bun deoarece nu ar fi reușit să reziste și ar fi devenit obositoare pentru secerători¹²². Ele erau mari¹²³ și tari¹²⁴ pentru secerători tari; mici „pentru copilași voinici”¹²⁵; mititele „pentru fete frumoșele și neveste ocheșele”¹²⁶, „uricioase / pentru babele clănțoase”¹²⁷, „cîrne /

pentru babe mai bătrîne¹²⁸; se citează și în caz de seară „bociră” pentru baba cea bătrână¹²⁹ dar, în general, ele trebuiau să fie „frumusele”, zimțuite, țințuite¹³⁰, „zimțuite”¹³¹, pentru cele „urite și zbircite”¹³², „zîmțoase / pentru fete frumoase”¹³³ dar și pentru babe clonțoasă¹³⁴, în sfârșit trebuia să se facă și una „cu mănunchi de ciocalău / să secer la anul și eu”¹³⁵. Pentru confecționarea acestora gospodarul:

*„Pe la târguri a umblat
Seceri multe-a cumpărat.
Seceri grele,
Seceri mari,
Pentru secerători tari,
Secerători de cele mici
Pentru copilași voinici.
Și-altele mai ușurele
Cu mănunchi de floricele
Pentru fete tinerele”¹³⁶.*

Într-un document etnologic se presupune că gospodăarul și-a comandat 300 de seceri¹³⁷. Despre cheltuiala fără rost cităm versurile semnificative din lirica populară:

*„Despăgubește-mă lele,
De pârduțele mele,
C-am muncit, neică pe ele.
C-am muncit, la secerat,
De trei ori la Calafat”¹³⁸.*

Cît privește munca la seceră și situația cu soacrele rele, aceasta a găsit reflectare în folclor în versurile:

*„Tîndră m-am măritat
Rea soacră am căpătat,
Mă mînd la secerat,
Singură, fără bărbat.
Săcera-t-am săcerat
Și io napoi m-am uitat.
Văzui soacre rînd pe rînd
La nore de prînz ducînd”¹³⁹*

Despre o luptă s-a zis că au secerat „300 combatanți”¹⁴⁰.

Să reținem și o suită de proverbe și zicători care redau, în maniera specifică, o serie întreagă de cunoștințe și învățăminte pentru istorie și pentru viitor: „seceră unde n-a semănat, n-adună unde n-a secerat”; „umblă după secerat pe unde n-a semănat”; „a secerat unde n-a semănat”; „nu odată se seamănă și se seceră”; „cel ce seamănă puțin, puțin seceră”; „de multe ori unii seamănă și alții seceră”; „ce-au semănat

aceea să secere"; cum va semăna așa va secera"; orice vei semăna aceea vei și secera"; „unde vei semăna așa vei și secera"; „rău de vei semăna mai rău vei secera"¹⁴¹.

În sfârșit, amintim și strigătura: „Hai la briu, la briu, la briu / Ca la secerat de griu"¹⁴².

Coasa (Planșele XXV—XXVII) numită *cosască*¹⁴³, *cosor*¹⁴⁴, *cirlig*¹⁴⁵ sau *hreapcă*¹⁴⁶, această unealtă definită ca specifică tăiatului grânelor și ierbii, și-a păstrat numirea și atunci când a apărut o mașină unealtă perfecționată¹⁴⁷ și, ce este foarte curios, este unealta care a generat cele mai multe numiri pentru muncitorii agricoli: „cosăcel”¹⁴⁸, „cosac”¹⁴⁹, „cositor”¹⁵⁰, „cosaș”¹⁵¹, „cosar”¹⁵². Este frecventă în iconografia prezentată de noi. Ca material ilustrativ prezentăm și una întărită cu bară de rezistență (Fig. 36). Din iconografia populară publicăm un exemplu (Fig. 37), iar din materialul cules și moștenit de la Institutul social

Fig. 36.

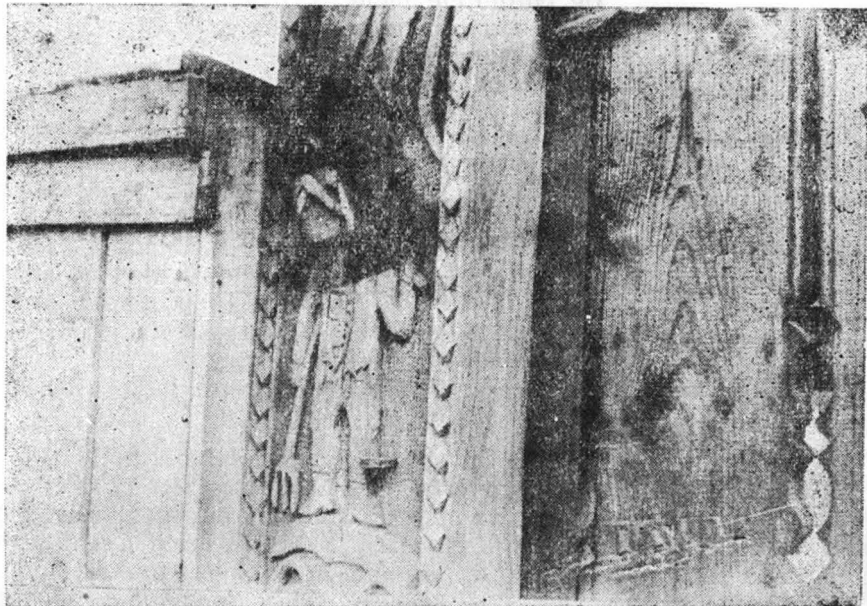

Fig. 37.

român care a fost condus de profesorul D. Gusti, prezentăm un moment foarte interesant și anume posibilitatea de a se improviza un umbrar printr-o anume dispoziție a uneltei (Fig. 38). Reținem că, se pare, este unealta care îi atrage cel mai mult pe copii care sînt foarte mîndri atunci cînd reușesc să pună mina pe o „cioacă de coasă”¹⁵³ și „încurcă iarba”¹⁵⁴ socotindu-se bărbați (Fig. 39).

Se pare că această operație a cositului este socotită cea mai oboșitoare muncă — moment relatat plastic de Marin Sorescu.¹⁵⁵ Din bogatul folclor consacrat problemei sau referitor la problema în studiu cităm, mai întîi, versuri din lirica populară consacrată uneltei:

*„Nici o muncă nu-i mai grea
Ca vara cu coasa rea.
Coasa rea și iarba grea
Dă, dă, dă băiete, dă!”*

sau

*„Coasa rea, cosașul rău,
Baterea lui Dumnezeu”¹⁵⁶.*

Tot din înțelepciunea populară cităm și constatarea după care coasa rea trebuie bătută de șase ori pe zi, spre deosebire de coasa bună care se bate de trei ori pe zi¹⁵⁷. În același timp am mai observat în investigația de teren o situație specifică contemporaneității: cosașul pleacă cu mai multe sape la spinare, bătute și pregătite pentru muncă pentru a evita pierderile de timp și pentru a fi pregătiți în eventualitatea în care se rupe o coasă¹⁵⁸. Aceasta pentru că „la cel ce joacă bine, coasa nu taie”¹⁵⁹. Este fixat și momentul în care muncitorul agricol părăsește această muncă grea și se apucă de haiducie:

*„Dacă văzui și văzui,
Îmi luai coasa-n spinare
Și plecai în lunca mare.
Trăsei două, trei poloage¹⁶⁰
Foamea la pămînt mă trage”¹⁶¹*

sau

*„Dacă văzui și văzui,
Rupsei coasa din cățel,
Și-mi făcui d-un băltăgel,
Intrai în codru cu el,
Scormonind pădurili,
Cîștigînd paralilii,*

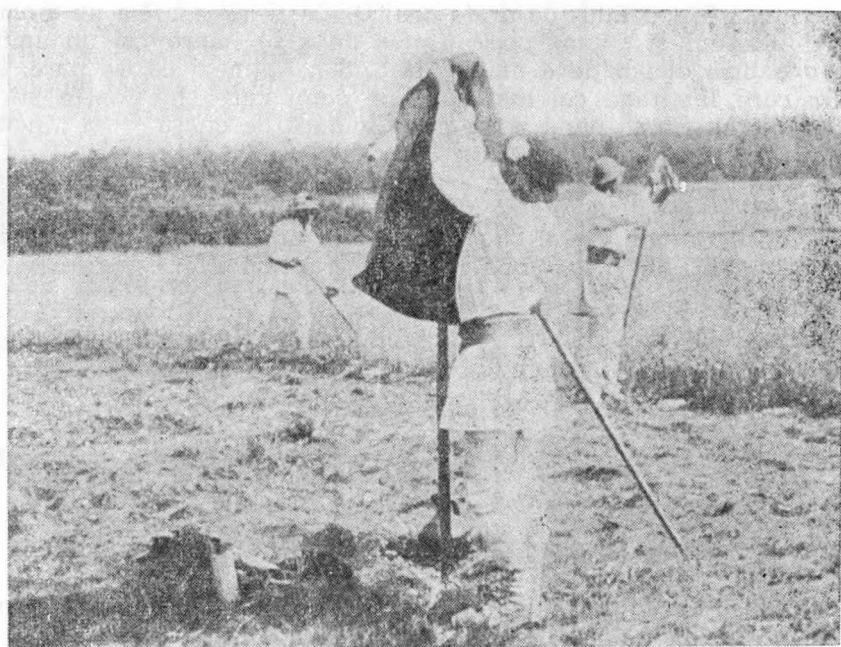

Fig. 38.

Fig. 39.

*M-așezam pe la strîmtori
 Și-omoram la negustori
 Și le luam gălbiori.
 Omoram și cîte-un turc
 Nu puteam banii să-i duc*¹⁶².

Am citat acest caz din care reiese și lupta de eliberare națională alături de cea socială dusă de haiduci. Din bogata înțelepciune populară concentrată în narațiune cităm cîteva exemple: „a nu-i tăia coasa”¹⁶³; „cu coasa ce taie orice înainte găsește pînă la pămînt”¹⁶⁴; „nici acasă / nu-i de soasă”¹⁶⁵, „abia scăparăm de coasă și ne puse la sece-re”¹⁶⁶; „a-l trimite de la coasă la sece”¹⁶⁷; „dă și cu coasa și cu gresia”¹⁶⁸; „la toată casa / bate coasa, / numai la mine / n-are cine”¹⁶⁹; „și-a nimerit coasa gresia”¹⁷⁰. Să reținem și o urătură, dintre binețele profesionale ale poporului român:

„— Bun lucru, neică, la coasă!
 — Mulțumesc, mîndră frumoasă”¹⁷¹.

În folclorul coregrafic românesc sînt consemnate o serie întreagă de dansuri populare tradiționale dintre care cităm: coasa, cositorul, costorăreasa, costoreanca, costoreasca¹⁷². Prin analogie un pește se numește cosac¹⁷³, iar despre un om simplu se zice că: „învățătura și scrisul lui erau sapa, coasa și sece” și toate surorile acestora¹⁷⁴ — este poate cea mai completă, expresivă definiție a muncitorului agricol.

Cosorul — unealta¹⁷⁵ ce servește la tăiatul porumbului, a viței de vie, a tinerilor lăstare, atunci cînd se fac defrișări superficiale și, chiar, a ierbii (Planșele XXVIII—XXXVII). Atunci cînd are un mîner mai lung, aceasta se numește cosoriță (Fig. 40). Prevăzută cu o coadă foarte, foarte lungă și asociată cu un cîrlig de formatul rășchitorului, servește la curățatul buruienilor și la plivitul culturilor după o metodă tradițională arhaică, necercetată. Cosorul se păstrează în forme arhaice dacice. De o formă deosebită este tărpanul sau tîrpanul folosit la recoltarea stufului. Constatăm deci o gamă foarte variată a uneltei specializată în diferite munci agricole. Nu cunoaștem folclor consacrat acestei unelte, în stadiul actual al investigației.

Furca de fin (Planșa XXXVIII) definită de asemenea diferit¹⁷⁶, cunoscută și sub formulele furcoi-pentru furcă cu coarne de fier¹⁷⁷, (Fig. 41) dar și furcoaie, furcătură, furcitor¹⁷⁸ sau țăpoi¹⁷⁹ atunci cînd este cu o coadă foarte lungă și servește la facerea virfurilor de copită. Tipuri de furci redăm în planșele adăugate la lucrare (Planșele XXXIX—

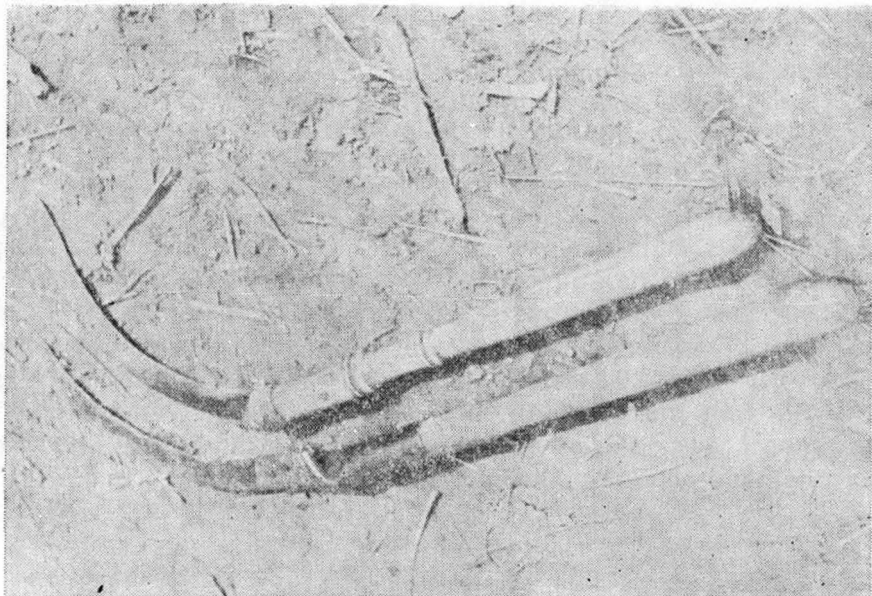

Fig. 40.

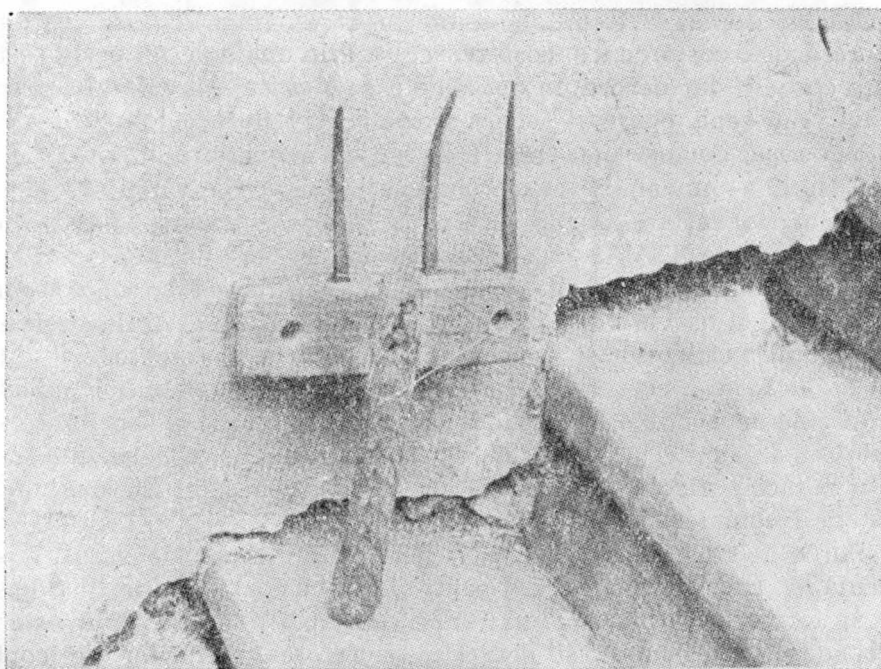

Fig. 41.

XL). Și în cazul de față, folclorul care brodează pe marginea uneltei capătă valențe etnosocioistorice atunci când glăsuiește:

*„Mă dusei pînă la țarc
Nu e fîn, frate, de leac.
Întipsei furca-n zăpadă
Vacile se fac grămadă”¹⁸⁰.*

Se constată existența unor sate aromânești numite Furca¹⁸¹, există de asemenea termenul Furcat, respectiv bifurcat și trifurcat¹⁸². Toponimia românească consemnează localitățile: Furcenii Vechi, Furcenii Noi, Furcușoarul Furculești,¹⁸³ de asemenea există, prin analogie, furca pieptului care în mentalitatea populară consemnează un moment care vizează invulnerabilitatea avînd pentru populația românească semnificația călcîiului lui Achile:

*„Iar Leonte Arnăutul,
Inghiți-mi-l-ar pămîntul
Imi lua o șusănea,
Bumbi de aur că-mi punea,
Pe Codreanu mi-l lovea
Tot în furca pieptului,
De-asupra buricului,
La încinsul brîului
Unde-i greu Codreanului”¹⁸⁴.*

Este curios faptul că în Alpii elvețieni există o localitate, mai corect un pas numit Furca (Furka)¹⁸⁵, numire dată probabil de ladini pe care N. Iorga îi consideră „cei mai mici frați ai noștri”¹⁸⁶.

Grebla ca unealtă de strîns paiele¹⁸⁷ este din lemn (Fig. 42, 43), metal sau realizată prin combinația lemn și metal. Și-a păstrat numele și cînd a fost perfecționată devenind o mașină unealtă folosită în munca mecanizată a agriculturii. Este folosită — contrar cunoștințelor acumulate pînă în prezent despre această unealtă — foarte mult și în grădinărit. Grebla clasică (Planșa XLI) este folosită pentru a puncta locurile unde să se planteze arpagicul sau usturoiul atunci cînd se fac straturi. Iar atunci cînd este mult mai mare și masivă este folosită și în bocșerii așa cum rezultă și din planșele noastre. Să reținem că boul cu coarneaule sucite într-un anume fel se numește Grebleș¹⁸⁸. Se cunoaște și o localitate numită Greblești¹⁸⁹.

Îmblăciul numit și mlăciu¹⁹⁰, îmblănitor¹⁹¹ este o unealtă¹⁹² prin care se mijlocește baterea pentru desprindere a grăunțelor, în special de porumb dar și gramineele (Planșa XLII). Uneori aceasta este înlocuit de un par, botă¹⁹³ sau măciucă atunci cînd se bate la leasă nu la arie (Planșa XLIII) A îmblăti¹⁹⁴ semnifică în limba română a bate rău, iar

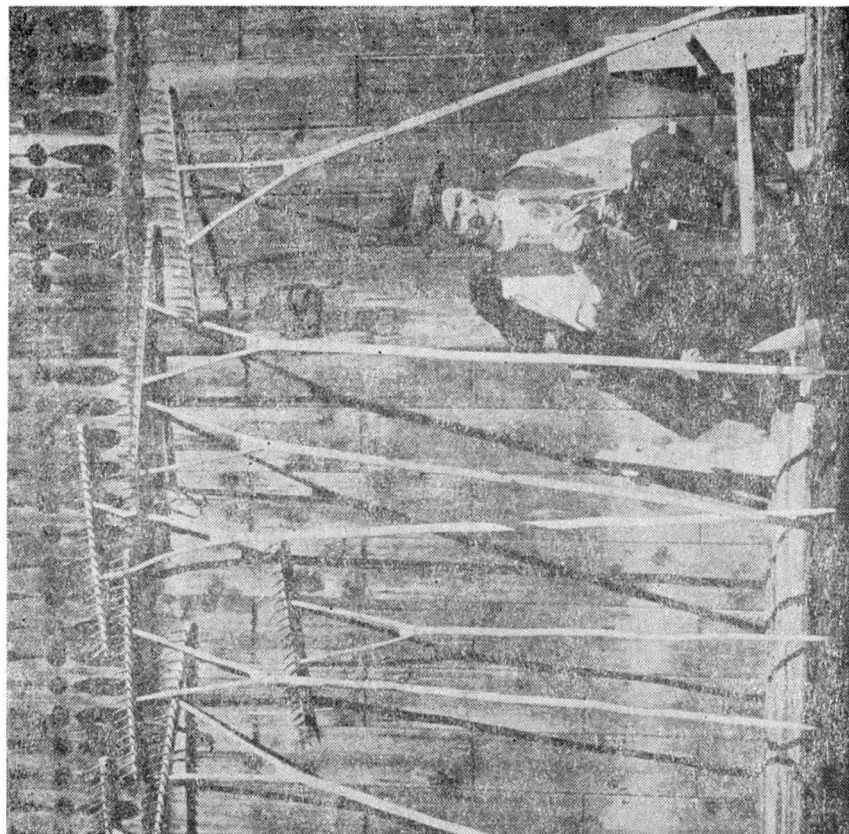

Fig. 43.

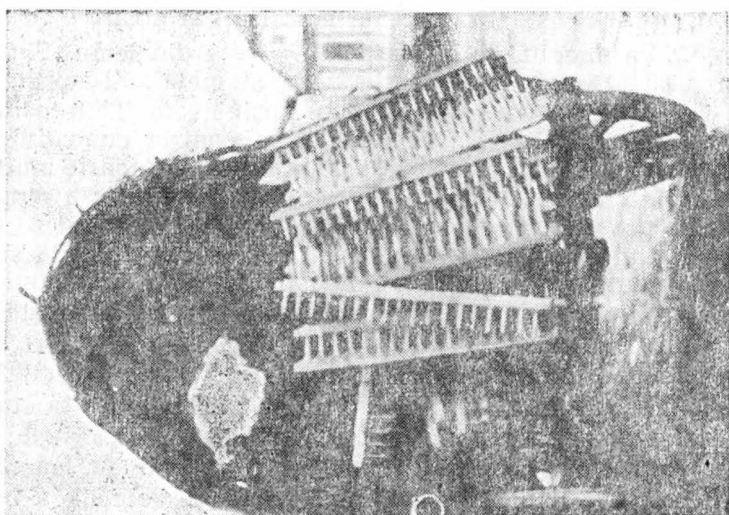

Fig. 42.

îmblătitor se mai numește popular treierul¹⁹⁵. Unealta este pe cale de dispariție făcând loc mașinilor perfecționate, dar în trecut ea generase o anume ocupație fiind sate specializate în îmblătitori care plecau în echipe, pe sate, și practicau meșteșugul.

În concluzie, se poate afirma că poporul român a dezvoltat în decursul mileniilor de practicare a agriculturii pe meleagurile noastre, un inventar agricol deosebit de bogat și variat exprimat prin numeroasele îmbunătățiri aduse pe parcurs. Acestea au pătruns puternic în mentalitatea tradițională românească și se impun a fi cunoscute și analizate de cercetarea etnologică, pentru a fi prinse în viitorul muzeu al agriculturii românești în curs de organizare la Slobozia — în inima Bărăganului, grătarul național, dar supranumit și grătarul Europei.

NOTE

¹ Am tratat această problemă într-o suită de comunicări și lucrări în manuscris dintre care am publicat *Din etnologia uneltelor tradiționale ale poporului român. Plugul în civilizația românească*, în „*Bihurea*”, V, Oradea, 1978. Prezenta lucrare este cel de al doilea studiu consacrat uneltelor tradiționale românești și face parte dintr-o suită de lucrări în care ne propunem tratarea tematică a uneltelor create de poporul român.

² Din bogata literatură arheologică amintim în special acele contribuții care ne-au servit la formarea concepției despre unelte tradiționale românești întrucât nu am trecut încă la paleoetnologia problemei urmînd ca acest capitol să-l dezvoltăm în lucrări viitoare. Așadar amintim: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, București, 1922; C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Davidescu, Șt. Roman, V. Boroneamț, *Cercetări arheologice de la Cazane*, în „*S.C.I.V.*”, 1965; Al. Păunescu, *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului-Dubova*, în „*S.C.I.V.*”, 1970; D. Berciu, Seb. Morintz, I. Maximilian, *Șantierul arheologic Verbișcioara*, în „*Materiale arheologice*”, 1957; Vladimir Dumitrescu, *Un soc charrue primitive de Căscioarele, în Dacia*, IX. 1965; V. Boroneamț, *Începuturile cultivării pămîntului în zona Porților de Fier*, în „*Terra Nostra*”, 1973; I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (plugul geto-dacic)*, în „*S.C.I.V.*”, nr. 2, 1970; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965; I. Glodariu, M. Cimpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin)*, în „*S.C.I.V.*”, nr. 1, 1960; I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *Le depot d'outils romains de Mărculeni*, în „*Dacia*”, seria nouă, 1970; Idem, *Unelte agricole în depozitul roman de la Mărculeni (jud. Mureș)*, în „*Terra Nostra*”, II, 1971; V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române, Epoca veche*, în „*S.C.I.V.*”, I. 1950.

³ Gh. Șincai, *Povătuire către economie de cîmp*, Buda, 1806; Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Originile agriculturii la români*, în „*Columna lui Traian*”, V., 1874; St. Pascu, *Etnografie și istorie*, în „*Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—1961*”, Cluj, 1963; Șt. Olteanu, C. Ōrban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969; Șt. Olteanu, *Meșteșugurile în Moldova în sec. al XVII-lea*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, III, 1959; P. S. Aurelian, *Economia rurală la români*, în „*Analele Societății Academice române*”, XI, 1848; Idem, *Despre sistemele de cultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891; G. Bungescu, *Evoluția plugului din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1934; N. Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultură din țările române*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, seria Historia, I, 1971; S. Columbeanu, *Date privitoare la economia agrară din Țara Ro-*

mănească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în „Studii”, 1, 1962; Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în sec. al XVIII-lea*, București, 1972; Idem, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii”, III, 1959; V. Mihoide, *Relațiile agrare în sec. al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968; V. Neamțu, *Contribuțiuni la problema uneltelor de arat din Moldova, în perioada feudală*, în „Arheologia Moldovei”, IV, 1966; Idem, *Contribution à l'étude de problèmes des instruments aratoires en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'histoire”, 4, 1967; Idem, *Aratul fără plaz. Contribuții la cunoașterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României*, în „Memoria antiquitatis”, II, 1970; Idem, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*, în „Terra Nostra”, II, 1971; Idem, *Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească*, în „Arheologia Moldovei”, VII, 1972; Idem, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-siècle*, București, 1975.

⁴ În tratarea și mai ales în înțelegerea problemelor legate de etnolingvistica uneltelor, în context național și universal, vezi: Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1969; C. Diaconovich *Enciclopedia Română*, Sibiu, 1898—1905; *Dicționar enciclopedic român*, București, 1965; Z. Karniol, C. Neumann, R. Titeica, *Dicționar politehnic*, București 1957; Cichac, *Elements slaves, maghiars, turcs, grecs-moderne, albanais*; Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și ilcuierea numelor din 1649*, București, 1900; Fl. Sădeanu, *Dicționar englez-român*, București, 1958; E. W. Edmuunds, M. A. B. Sc., *Cassel's Pocket English Dictionary*, New-York, Toronto and Melbourne; A. Bantos, *Mic dicționar englez-român*, București, 1971; A. Canarache, *Dicționar român-francez*, București, 1967; S. Mihăilescu-Boroianu, *Dicționar francez-român*, București 1970; P. N. Tretjakow, *Die Land wirtschalt und das Gewerke*, în *Geschichte der Kultur der alten Rus*, Berlin, 1959; V. V. Rozanova, I. I. Matveev, *Slovari Russkovo Iazlka*, Moscova, 1959; — E. S. Haas, *Russko-vengherskii slovari*, Moscova, 1947; I. S. Iselman, *Dicționar ruso-spaniol*, Moscova, 1948; M. E. Sergienko, *Italiski plug*, în *Vizantijski Vremeronik*, nr. 9, 1956; St. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, 1901; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963; I. Guthmann, *Deutsche Recht schrift*, München; M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. 14, Carl Winter, Universitätsverlag; H. Kören, *Plug und Arl*, Salzburg, 1950; Al. Roman, *Dicționar de buzunar german-român*, București, 1967; E. E. Lange-Kowal, *Langenscheidts Universal-Wörtenbuch Românisch-Deutsch; Deutsch-Rumänisch*; Langenscheidt Berlin, München, Zürich, 1872; Meyers Hand-Lexikon, Verlag des bibliographischen instituts Hildburghausen, 1872; St. Românski, St. Iliecv, *Dicționar român-bulgar*, Sofia, 1962; V. K. Minler, *Anglo-russkii slovari*, Moscova, 1961; S. Stati, *Dicționar ceh-român*, București; N. Façon, *Dicționar român-italian*, București, 1967; Ghe. Bolocan, T. Nicolescu, *Dicționar rus-român*, București, 1960; N. A. Bocskakova, M. Hamzaeva, *Russkoturkmentskii slovari*, Moscova, 1956; Gh. Cocotailo, *Dicționar ucrainean-român*, București, 1964; H. Behlen, *Der Pflug und das Pflügen bei den Römern und Mitteleuropa*, în *Vorgeschichtlicher zeit Dillenburg*, R. E. XIX, 1904; *Dicționar german-român*, București, 1966; Fr. Damé, *Incercare de terminologie poporandă română*, București, 1898;

⁵ Ion Brezeanu, *La izvoarele cîntecului*, Galați, 1969; Ion Brezeanu-Gh. Nadoleanu, *Pe-un picior de plai — culegere de folclor poetic din regiunea Galați*, Galați 1967; Horia Barbu Opreșan, *Folclor literar illoviaan, Casa creației populare a județului Ilfov*, 1971; Idem, *Monografia folclorică a Teleormanului*, Casa creației populare, Alexandria, 1971; Constantin Manolescu, *Plai domnesc — culegere de folclor de pe văile superioare ale Dimboviței, Ialomiței și Cricovului Dulce*, Tirgoviște, 1976; C. Manolache, *Folclor din Prahova, Ploiești 1972*; Alexandru Amzulescu, *Balade populare românești (vol. I—III)*, București 1964; Pavel Ciobanu, *Plaiul Cloșani — folclor din valea Bahnei*, Vol. I—II, Drobeta-Tr. Severin, 1976, 1977.

⁶ Ion Ionescu (de la Brad), *Agricultura română în județul Putna*, București, 1869; idem, *Agricultura română în județul Mehedinți*, București, 1868; Idem, *Agricultura română în județul Dorohoi*, București, 1866; Idem, *Excursiunea agricolă în Dobrogea*, în „*Analele Dobrogei*”, An. II, nr. 1; Idem, *Leccióni elementare de agri-*

cultură, București, 1870; Idem, *Calendar pentru bunul gospodăru, Iași*, 1845; Idem, *Agricultura română de la Brad*, Roman, 1886; Idem, *Lecțiuni de agricultură*, București, 1870; Idem, *Opere agricole*, I, București, 1968; Romulus Vuia, *Hautes cultures en terrasses en Transilvanie*, în „II-e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques”, Copenhaga, 1938; Idem, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în „Lucrările Institutului de geografie al universității din Cluj”, vol. II, Cluj, 1926; Idem, *Le village roumain de Transilvanie et du Banat*, București, 1937; Idem, *Satul românesc din Transilvania*, 1945; Idem, *Etnografie, etnologie, folclor-definiția și domeniul*, în *Lucrările Institutului de geografie al universității din Cluj*, IV, Cluj 1930; Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973; Idem, *Probleme de cercetare în domeniul etnografiei*, în „Studii și materiale privind istoria României”, Partea I, Edit. Academiei București, 1954; Idem, *Orientarea ideologică a cercetărilor de etnologie*, în *Lupta de clasă*, nr. 2/1960; Idem, *Agricultura*, în *Monografia etnografică a văii Bistriței*, Piatra Neamț, 1973; Nicolae Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factori de stabilitate și continuitate*, în „Apulum”, VII, Alba Iulia 1969; Idem, *Cercetări etnografice complexe în valea mijlocie a Cerni (Hunedoara)*, în „Apulum”, V, Alba Iulia 1967; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, București, 1964—1966; Idem, *Paysage et peuplement en Roumanie*, în „Nouvelles études d'histoire”, București, 1965; Romulus Vulcănescu, *Agricultura de munte în vestul Carpaților Meridionali*, în „Revista de Etnografie și Folclor” (R.E.F.), nr. 2/1967; Idem, *Agricultura în Clisura Dunării*, 1967; S. Mehedinți, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltile sale*, București, 1930; Idem, *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și a altor științe*, în *Opere Alese*, București, 1967; G. Vil-san, *O știință nouă: Etnografia*, Edit. Institutul de arte grafice „Ardealul”, Cluj 1927; Idem, *Menirea etnografiei în România*, Edit. Institutul de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1927; T. Pamfile, *Agricultura la români*, București, 1913; Idem, *Din amintirile mele*, în *Calendarul rev. Ion Creangă*, An I/1911; Idem, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1911; Idem, *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*, București, 1914; Șt. Pascu, *Etnografie și istorie*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei (A.M.E.T.) pe anii 1959—1961*, Cluj, 1963; Kós Károly, *Lápos vidéki szénégetők és szénégetés*, în *Népismereti Dolgozatok* 1978, București, 1978; Ion Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1967; Ioan Godea, Ion Șarba, *Aspecte ale inventarului agricol tradițional din Țara Crișurilor*, în „Biharea”, IV, Oradea, 1977; P. S. Aurelian, *Sistemele de cultură și raporturile ei cu starea socială în economia rurală*, București 1891; Idem, *Economia rurală la români*, în „Analele societății academice Române”, XI, 1948; Lucia Apolozan, *Observații asupra ocupației agricole din M-ții Apuseni*, în „Apulum”, Alba Iulia, 1944; George Maior, *România agricolă*, Ed. II, București, 1911; Nicolae Alexandru Mironescu, *Cu privire la istoricul viticulturii tradiționale românești*, în *Țara Inului sau Podgoria Alba Iulia*, în „Apulum”, VII, Alba Iulia 1969; N. Al. Mironescu și Paul Petrescu, *Cu privire la instrumentarul viticol tradițional*, în „Cibinium”, I, Sibiu, 1966; Aurel Chiriac, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978; C. Garofild, *Agricultura veche*, București, 1943; V. Butură, *Der Terrassen Ackerbau in den Hochzonen der rumänischen Karpaten*, în „Etudes d'ethnographie et de folklore”, I, Buc. 1965; Idem, *Etnografia poporului român*, Cluj, 1978; Leontin Ghergariu, *Uneltile și instalațiile țărănești pentru prelucrarea unor produse alimentare din Sălaj*, în „AMET pe anii 1965—1967”, Cluj, 1969; B. P. Hasdeu, *Originile agriculturii la români*, în „Columna lui Traian”, An. VI, 1873; Gagyí László, *Régi szatos foglalkozások éteden*, în *Népismereti Dolgozatok*, 1978, București, 1978; Vita Zsigmond, *A népi szőlőművelés hagyományai Nagynyed vidékén*, în *Népismereti Dolgozatok*, București, 1978, Georgeta Morariu-Popa, *Puncte de vedere în cercetarea etnografică al inventarului arhaic românesc*, în „REF”, nr. 3/1968.

* Datorită unor reguli tipografice, notele la această lucrare s-au pus la sfârșitul studiului.

⁷ Autorul folosește termenul Dacii în sensul larg al cuvântului.

⁸ Așa cum rezultă din studiul pe care-l vom cita, termenul irigațiile este impropriu.

⁹ În acest context ni se par relevante investigațiile lui C. Iordache. Avansăm și noi ipotezele maestrului Constantin Iordache așa cum ne-au fost puse la dispoziție, sub formă de manuscris, forma primară, depusă spre publicare. Practicau dacii irigațiile? se întreabă autorul și tot el dă următorul răspuns: „Lipsa unor mărturii scrise, a inscripțiilor și inventariilor arheologice lămuritoare cu privire la „Valul lui Traian” au generat discuții controversate...”

Este adevărat că înainte de a ataca Dacia, Traian a săpat o șosea pe malul drept al Dunării, pe actualul teritoriu al Iugoslaviei, și a pus o placă în dreptul Porților de Fier pe care scrie: „Eu împăratul Traian, fiul divinului Nerva, învingătorul germanilor, am făcut această lucrare în anii...” Brazda lui Novac, denumire sub care apare în literatura de specialitate, se întindea din Panonia, străbătea partea de sud a Daciei (Muntenia și Moldova), cu ramificații în Dobrogea și se continua pînă în Ucraina de azi și Crimeea. Nu este exclus ca în timpul domniei lui Burebista aceste lucrări să fi fost refăcute și continuate, deoarece fluviul Dunărea forma și alte brațe. Consider că Brazda lui Novac — Troianul, cum îi spun țărani noștri — a fost o lucrare destinată apărării împotriva inundațiilor periodice ale Dunării în acea vreme, precum și pentru irigații în cîmpia Getică. Dacii, care au practicat printre primii agricultura în lume, de la care au învățat și alte popoare, știau să folosească deci irigațiile artificiale. În ipoteza pe care o susțin, a existenței Valului înainte de venirea romanilor și a destinației acestuia ca dig de apărare împotriva inundațiilor, afirm că valul era construit cu panta mică a taluzului spre Dunăre, iar panta cea mare spre munții Carpați, unde este săpat și șanțul colector de apă (așa cum sînt proiectate și construite digurile și astăzi la noi). Digul apare la cota de 75 m altitudine, construcția sa fiind efectuată pe baza calculului constructorilor dacii. O lucrare de proporții grandioase cum e „Brazda lui Novac” opera traco-dacilor, în trecut atribuită fără temei lui Traian, nu putea fi terminată în timpul scurt și cu mijloacele tehnice de atunci în paralel cu monumentul de la Adamclisi și podurile de piatră peste Dunăre, așa cum reiese din lucrările unor specialiști. În numărul 10/1976 al revistei „România pitorească” se afirmă că „Romanii doar au pietruit drumul croit de daci pe malul Oltului”. Nu același lucru s-a întîmplat și cu Valul lui Traian? Ipotezele lui C. Iordache ni se par relevante și în sprijinul lor aducem următoarele argumente: 1) în Moldova aproape că nu este construcție mai veche care să nu fie atribuită lui Ștefan cel Mare. Chiar și pentru unele piese muzeale mai mici, obiceiul, cîntece, practici, se zice că „îi de la Ștefan”, sau „e din timpul lui Ștefan”. În Transilvania acestea sînt de la Horia, Avram Iancu. În Muntenia sînt de la Tudor, Mihai Viteazul, Alexandru Ioan Cuza. Este deci o mentalitate general valabilă românească să se atribuie domnitorilor de importanță istorică și anume situații care nu le aparțin.

¹⁰ Multe documente de epocă precizează că acțiunea respectivă este „după obiceiul pămîntului”. În aceeași privință vezi și Ștefan Szántó zis Arator, în *Călători străini despre țările române*, tom. II, București, 1970, p. 497 și se repetă în volumul IV, pag. 170.

¹¹ I. A. Zane, *Proverbele românilor*, tom. I, București 1896, p. 72.

¹² *Ibidem*, p. 74.

¹³ Local se mai zice și „de pămînt”, „de loc”.

¹⁴ Prin „boier pămîntean” se făcea o distincție între exploatatorii localnici și cei străini, de obicei arendașii. Vezi I. Moanță, *Nunta la români*, București 1976, pag. 30.

¹⁵ Domnitorii pămînteni erau considerați mai buni și erau preferați mai ales după revoluția de la 1821.

¹⁶ Harapnic — bici (Mold.)

¹⁷ Cîsla — registru de socoteli (Mold.)

¹⁸ Pentru studiul manuscrisului Leonhardt vezi Cornel Irimie, Iulius Bielez, *Unberante quekken zur Geschichte der Siebenbürgischen volkstracht des XVII—XIX Jahrhunderts*, în „Forschungen zur volks — und landeskunde”, Nr. 1/1959; Ion I. Drăgoescu, *Iconografia ca izvor de cercetare a culturii populare feudale*, în „Muzeul Național”, T. II/1975.

¹⁹ Principiul este frecvent și în prezent. L-am constatat cu ocazia cercetărilor de teren pentru Atlasul Etnografic al României, în toate ținuturile României.

²⁰ Expresia pare frecventă mai ales în plugușoare.

²¹ Georgea Morariu, *Cercetări etnografice în Gropeni*, în *Studii de etnografie și folclor din zona Brăilei*, Brăila, 1975, p. 53.

²² În această privință ni se par relevante versurile lui G. Coșbuc, *Noi vrem pământ* în care este concentrată toată situația țărănimii românești din trecut.

²³ Ion Moanță op. cit., p. 173.

²⁴ În *Călători străini despre Țările Române*, T. IV., București, 1972, p. 100.

²⁵ *Ibidem*, p. 103.

²⁶ *Ibidem*, p. 582.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, pag. 318.

²⁹ *Ibidem*, p. 319.

³⁰ *Ibidem*, p. 226.

³¹ *Ibidem*, p. 580.

³² *Ibidem*, p. 380.

³³ *Ibidem*, p. 339.

* Fotografiile sînt executate de Ion I. Drăgoescu. Desenele și decalcajele din diverse lucrări de specialitate sînt realizate de Marcel Olinescu, Măriuca Vulcănescu, Ion Hociung, Titina Rădulescu.

³⁴ *Ibidem*, p. 383.

³⁵ N. Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. I, Editura Politică, București, 1968, p. 246.

³⁶ *Ibidem*, p. 247.

³⁷ *Ibidem*, p. 324.

³⁸ Avem în vedere atît realizările mult milenare ale populației autohtone românești cît și contribuția naționalităților conlocuitoare în acest domeniu de activitate, realizările respective fiind însușite imediat de către o naționalitate de la cealaltă.

³⁹ *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, București, 1977, p. 148.

⁴⁰ Lazăr Seineanu, *Dicționar Universal al Limbei Române*, Ed. Scrisul Românesc, S. A., fost Samica, pag. 173.

⁴¹ DEX, București, 1977, pag. 148.

⁴² *Ibidem*, p. 846.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Termen stabilit de noi în cercetările de teren.

⁴⁶ DEX, București, 1977, pag. 148.

⁴⁷ Lazăr Seineanu, op. cit., pag. 173. Aceasta este o „unealtă agricolă de făcut în pământ găurile în care se pun grăunțele de porumb (originea necunoscută).

⁴⁸ În limba română „bob de porumb”.

⁴⁹ În tratarea acestei probleme trebuie să se țină seama că stratul de pământ trebuie să fie de cel mult 2 ori grosimea grăunțului. Ori în această situație nu se poate realiza ușor o asemenea gaură.

⁵⁰ În condițiile în care țărănul român nu avea timp suficient să-și muncească ogorul trebuind să efectueze și zilele de clacă și alte munci, el era nevoit să găsească forme eficiente de muncă.

⁵¹ I. A. Zanne, op. cit., tom. IV, pag. 170.

⁵² S. Teodorescu — Kirileanu, *Proverbe agrare*, București, 1923, pag. 83.

⁵³ Pentru a demonstra caracterul contradictoriu și uneori incomplet al definițiilor care s-au dat în trecut uneltei, cităm patru dintre acestea: „Casmaua (arșăul sau hîr-lețul), un instrument agricol de mînă compus dintr-o lamă în formă triunghiulară sau

de trapez, întocmită spre a i se fixa coada. Cu el se lucrează pământul mai bine decât cu plugul și sapa însă mai încet (La un hectar trebuiesc 50—200 zile). Casmalele englezești sînt cele mai bune fiind de oțel fără vargă. Casmauă se folosește cu deosebire în cultura de grădină și a viilor. Cultura cu casmauă a belgienilor e recunoscută și cunoscută în lumea întreagă ca tuturor superioară." (după C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tom I, Sibiu, 1898, pag. 747); „Cazma I (Munt., unealtă de fier cu coada de lemn cu care sparg ziduri, se fac șanțuri, etc. Cu acest sens se zice în Moldova hîrleț. II (Mold. tirnăcop (turc. kazma, sapă), Lazăr Seineanu, *op. cit.*, pag. 115; „Casma, unealtă de mină care servește la săpat suprafețele mai mici (grădini, livezi etc.) sau acolo unde plugul n-ar putea lucra în bune condițiuni. Se compune dintr-o lamă de oțel a cărei formă depinde de natura soldului (cu tășul oval, ascuțit, în formă de furcă) și dintr-o coadă de lemn. Și hîrleț, în *Lexiconul tehnic român*, tom. I, București, 1962, pag. 572; Cazma, cazmale, sf. „unealtă de săpat pământul asemănătoare cu lopata, alcătuită dintr-o lamă metalică, ușor concavă, cu muchie ascuțită, fixată într-o coadă dreaptă de lemn, hîrleț, Reg. tirnăcop, lovitură de cazma, din tc. kazma, DEX, București, 1977, p. 128. Constatăm deci că definițiile nu numai că se contrazică dar se și completează reciproc.

⁵⁴ C. Diaconovici, *op. cit.*, p. 747.

⁵⁵ *Ibidem*; DEX, București, 1977, p. 404, L. Seineanu, *op. cit.*, p. 572.

⁵⁶ DEX, București, 1977, p. 404.

⁵⁷ Lazăr Seineanu, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁸ Autorul aduce și pe această cale mulțumirile sale conducerii Muzeului din Sighișoara pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialele citate în prezenta lucrare.

⁵⁹ Avînd în vedere lopata folosită pentru aruncatul pământului și nu pentru săpat.

⁶⁰ Al. Amzulescu, *Balade populare românești*, vol. I., București 1963, p. 401.

⁶¹ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V. 392.

⁶² *Ibidem*, p. 12.

⁶³ Al. Amzulescu, *op. cit.*, tom. II, p. 29.

⁶⁴ Lazăr Seineanu, *Basmele românilor*, București, 1978, p. 198.

⁶⁵ Tirnacop în limbajul vorbit, vezi și *Lexiconul tehnic român*, tom. VI, București, 1964, p. 815.

⁶⁶ C. Diaconovici, *op. cit.*, tom. III, p. 1103.

⁶⁷ Se constată într-adevăr o anume formă de tirnacop folosit în defrișări și anume cel cu topor la un capăt. Și acesta are mai multe definiții. „Tirnăcop sau gheunoi, instrument de fier în formă de ciocan, la un capăt ascuțit în de cui, la celălalt lat în formă de lingură, care servește la săpat în pămînturile compacte, la scos rădăcini și piatră, etc.”, după C. Diaconovici *op. cit.*, tom. III, p. 1103. Credem că termenul gheunoi ar putea să vină de la o comparație cu cunoscuta pasăre, ciocănitorea care în limbajul popular se mai numește și ghionoaie. „Tirnăcop, tirnăcoape (s.n.) unealta formată dintr-o bară masivă de oțel, ascuțită la un capăt și lată la celălalt, prinsă într-o coadă de lemn, folosită la săpat în pămînturi tari, la spart pietre, etc. (pl. și tirnăcopuri) din bg. și tärnokop, scrt, trnokop”, după DEX, București, 1977, pag. 598.

⁶⁸ Termenul de tirnacop pentru cazma socotim că este neindicat.

⁶⁹ Tirnacopul este folosit în rudărit în toate părțile țării. Noi posedăm ilustrații din Luncavița (jud. Tulcea), Răchitiș (jud. Bacău), Hinova (jud. Mehedinți).

⁷⁰ Pentru aprofundare vezi contribuțiile lui Ion Chelcea în Studiile special consacrate acestei probleme.

⁷¹ Lazăr Seineanu, *op. cit.*, p. 560.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Termenul a fost atestat de noi în zona montană a jud. Dîmbovița.

⁷⁴ Atestăm termenul pentru aceeași zonă.

⁷⁵ Numirea este specifică tot zonei montane a jud. Dîmbovița.

⁷⁶ Dintre definițiile sale date sapei, le cităm pe următoarele: „sapa, instrument de fier ori oțel, de formă triunghiulară, semicercuală ori patrată, prevăzută cu o coadă

de lemn, servește la săpat ori întors pământul, și la săpatul, prășitul plantelor, pentru a le curăți de buruieni. Operațiunea se numește săpat sau prășit (după C. Diaconovici, *op. cit.*, tom. III, p. 393); „Sapă 1) unealtă de fier cu minierul de lemn pentru tăiat, sfărâmat și întors pământul, sapă de lemn, fig. sărăcie extremă, a ajunge la sapă de lemn, sapă și lopată, lipsă de orice speranță. 2) săpătură: adaos apă porumbului, 3) numele celor patru câpriori din colțurile unor case țărănești (lat. sappa, unealtă agricolă)” (după Lazăr Seineanu, *op. cit.*, pag. 560. Săpăligă, unealtă de grădinarit de formă asemănătoare cu sapa, formată dintr-o lamă mai mică decât lama sapei și avind o coadă de lemn. Poate fi simplă sau dublă în care caz are într-o parte o lamă iar în partea cealaltă 1 sau 2 colți. E folosită la lucrarea suprafeței pământului, în grădină etc. (după *Lexiconul Tehnic Român*, p. 784); Sapă: agr. mine. „Unealtă construită dintr-o foaie de oțel plană sau curbă, numită lamă, care are la margine o țevă în care se fixează o coadă de lemn (de frasin, ulm, carpen salcim, faș etc.) coada și planul tangențial la marginea tăietoare formează un unghi de 55—85 grade. Lama e subțiată spre marginea opusă tecii și de regulă această margine este ascuțită. Uneori deasupra tecii sapa are o proeminență care servește la izbăt. Sapa e folosită în agricultură la săpat și la prășit, adică la tăiat, sfărâmat, deplasat pământul.” (După *Lexiconul Tehnic Român* tom. V, București 1954, p. 278—279).

⁷⁷ Sapă, Mold. șoldul calului: pe sapă ni-l netezește (Pop. turc. sap. șold. după Lazăr Seineanu, *op. cit.*, p. 560). Săpăligă — sapă lunguiață: cu săpăliga de aur săpatu-te-au, Lazăr Seineanu, *op. cit.*, p. 560. În toponomie consemnăm localitățile Săpata de Jos, Săpata de Sus și o movilă numită Săpata, vezi D. Frunzescu, *Dicționar Topografic și Statistic al României*, București, 1872, p. 417.

⁷⁸ Sapa îmbordată se păstrează, din câte cunoaștem, numai la Muzeul din Tg. Neamț și a fost publicată pentru prima dată de noi în *Muzeul Etnografic din Tg. Neamț*, în „*Revista Muzeelor*”, nr. 2/1978.

⁷⁹ Cercetările de teren ne-au permis descoperirea formelor de manifestare a sapei de lemn, monoxilă, care se mai folosește și astăzi mai ales la pădure atunci când au de improvizat o vatră. Se taie o creangă de fag foarte noduros, cu fibra torsionată, scoțându-se cu o trapă din trunchi. Partea care trebuie să servească drept lamă este ascuțită iar partea care trebuie să fie spre coadă este netezită.

⁸⁰ Edificatoare ni se par versurile lui Emil Isac consacrate boerului român în sensul că se ia atitudine față de lipsa de înțelegere a acestuia față de țaranul muncitor:

„Parfumul ți-a otrăvit sullarea.
Tu nu simțеști mirosul de ogor...
Tu nicidecum n-ai văzut a zilei muncă,
Tu n-ai văzut sclavi, care asudă-n luncă,
Și n-ai văzut flămânzi, ce mor...
Paris, Paris,
Paris, e mormîntul tău de jele.
El ți-a furat privirea, să nu mai știi privi la stele,
Pieri între brațe le cocote stăorse de plăcere...
...
Și moartea ta o plîngem în durere...
...
Nu plîngem trupul tău, ne plîngem soarta crudă,
Din care ți s-a dat, ca tu su prăpădești
Averea celor ce asudă...”.

După Emil Isac, *Poezii alese*, București, 1954, p. 37—38.

⁸¹ *Ibidem*, vol. I, Prov. 1 135.

⁸² I. A. Zanne, *op. cit.*, Prov. 13331.

⁸³ S. Teodorescu-Kirileanu, *op. cit.*, p. 83.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ I. A. Zanne, *op. cit.*, vol. V, p. 550.

⁸⁶ *Ibidem*, tom. IX, p. 477.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 379.

⁸⁸ *Ibidem*, tom. I, p. 131; tom. V, p. 550.

⁸⁹ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V, p. 1132.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 559.

⁹¹ *Ibidem*, p. 548.

⁹² D. Furtună, *Izvodiri din bătrâni*, București, 1973, p. 301.

⁹³ C. Manolache, *Folclor din Prahova*, Ploiești, 1972, p. 279. Cităm și o variantă oltenească:

„Măi Zdrelea, n-ar fi păcat
Mă lăsași așa sărac?
— Nu e, părinte, păcat,
Nu i-al luat di pe săpat,
Și i-ai loat di pe tocat,
Mătușile bani ț-a dat.
Nu, e părinte, păcat,
Nu i-ai loat di pe prăsit,
Și i-ai loat di pe citit.
De-ai citit, de n-ai citit,
Toți săracii s-a plătit.

(După Al. Amzulescu, *op. cit.*, vol. II, p. 455.)

⁹⁴ Al. Amzulescu, *op. cit.*, p. 259.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 258.

⁹⁶ Arhiva Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice, Fond. Baadoteci. mg. 2817 F.

⁹⁷ Am constatat că în multe localități, răspindite pe întreg cuprinsul țării, se întâlnesc cimitire de familie sau de spiță de neam, răspindite în grădinile oamenilor. Ce ni se pare foarte relevant în acest sens, este și faptul că în comuna Corund (jud. Harghita), unde statistica maghiară din anul 1900 atestă prezența românilor, nu se mai întâlnesc decât numeroase asemenea cimitire precum și o suită de antroponime păstrate în formă românească sau traduse.

⁹⁸ Al. Amzulescu, *op. cit.*, p. 196.

⁹⁹ *Codul localităților din R.S.R.*, București, 1974, p. 8.

¹⁰⁰ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V, p. 546.

¹⁰¹ Dintre definițiile cunoscute pentru grapă reținem că aceasta este un „instrument agricol dințat cu care se sfarmă bulgării în urma arăturii și se acoperă cu pământ semintele semănate prin împrăștiere. Grapa e făcută din chingi „în care stau înfipti colții de fier (cf. it. Grappa, cîrlig, cange), după Lazăr Săineanu, *Dicționar Universal al Limbii Române*, p. 280. Unealtă agricolă „formată dintr-un grătar cu dinți, cu discuri, cu roți dințate etc. sau dintr-o legătură de mărăcini care servește la mărunțirea, afinarea și netezirea pământului arat, la acoperirea semințelor etc. Boroană, expr. a ține grapă de cineva egal, a însoți pretutindenea pe cineva, cf. alb. Grep, Gerepe, unealtă, cîrlig de undiță, grapă, grape, tip de inflorescență în formă de ciorchine, din fr. grappe (DEX, p. 381).

¹⁰² Lazăr Săineanu, *op. cit.*, p. 280.

¹⁰³ DEX, București, 1977, p. 58.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Termenul boroană definește de fapt cea mai veche variantă a grapei — cea de mărăcini.

¹⁰⁶ Termenul este foarte frecvent mai ales în plugușoare.

¹⁰⁷ S. Teodorescu Chirileanu, *op. cit.*, p. 24; I. A. Zanne, *op. cit.*, vol. IX, p. 438.

¹⁰⁸ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V, p. 316.

¹⁰⁹ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. IX, p. 438.

¹¹⁰ S. Teodorescu Chirileanu, *op. cit.*, p. 33.

¹¹¹ I. C. Vasiliu, *Trei sute de jocuri populare ardelenesti*, Brașov, 1966, p. 383.

- ¹¹² D. Furtună, *op. cit.*, p. 441, 418, 430.
¹¹³ Arhivele Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice, Mg. 2874 h.
¹¹⁴ Arhivele Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice, Mg. 287 h.
¹¹⁵ Termenul a fost stabilit de noi în comuna Virfuri (județul Dimbovița).
¹¹⁶ Unealta este definită ca „instrument agricol, un fel de cuțit încovoiat, în formă de semicerc, cu tășul dințat, a cărui coadă este implantată într-o bucată de lemn numită minci sau miner” (C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. III, p. 923; „unealtă agricolă de tăiat grâu, orz, ovăz, coceni de porumb, e un cuțit semicircular de oțel, cu tășul dințat și prevăzut cu miner, lat. sicilem” (Lazăr Săineanu, *op. cit.*, p. 575). Să reținem și versurile demascatoare ale celui care a fost Emil Isac, despre munca secerătorilor:

*Și când munca-i trudă, și când toți asudă,
 Când recolta de durere și de plîns e udă,
 Domnii cei mari la răcoare,
 Se ascund de vînt și soare
 Și rîd de a vieții trudă...*

(Emil Isac, *op. cit.*, p. 28.)

- ¹¹⁷ Gabor Lúko, *Creația populară și muzica*, în volumul *Din tradițiile românilor din Ungaria*, p. 46. Vezi și Zoltan Újvoray, *Jocul turcii* în același volum, editat de Asociația Maghiară de Etnografie, Budapesta, 1975.
¹¹⁸ Din materialul cules de noi în comuna Spanțov (județul Ilfov), cu ocazia cercetărilor pentru Atlasul Etnografic al României.
¹¹⁹ D. Furtună, *op. cit.*, p. 394.
¹²⁰ Din materialele culese de noi în comuna Spanțov, pentru AER.
¹²¹ I. Brezeanu, *op. cit.*, p. 257.
¹²² Țăranul român a avut grijă întotdeauna să-și trămuiească timpul, deziderat realizat, de multe ori, prin perfecționarea uneltelor.
¹²³ D. Furtună, *op. cit.*, p. 409—410.
¹²⁴ *Ibidem*, p. 418.
¹²⁵ *Ibidem*, p. 382.
¹²⁶ Momentul este foarte bine fixat în plugușoare.
¹²⁷ Momentul este fixat în variantele mai noi ale plugușoarelor cînd observăm o tendință spre teatralizare glumeață.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ Horia Barbu Oprișan, *op. cit.*, p. 319—320.

¹³¹ D. Furtună, *op. cit.*, p. 394.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ Horia Barbu Oprișan, *op. cit.*, p. 179.

¹³⁷ *Căldători...*, IV, p. 227.

¹³⁸ Din culegerile noastre de teren pentru Atlasul Etnografic al României.

¹³⁹ Gabor Lúko, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴⁰ Momentul este foarte bine fixat în folclorul din ciclul Novăceștilor.

¹⁴¹ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. I, p. 1140.

¹⁴² C. Manolache, *op. cit.*, p. 207.

¹⁴³ P. Ciobanu, *op. cit.*, tom. I, p. 151.

¹⁴⁴ Material cules pe teren cu ocazia cercetărilor pentru AER.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ DEX, București, 1977, p. 408.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴⁸ Laurian și Massimu, *Dicționarul*, p. 950; DEX, București, 1977, p. 201.

¹⁴⁹ Lazăr Săineanu, *op. cit.*, p. 270; DEX, București, 1977, p. 201.

¹⁵⁰ *Ibidem.*

¹⁵¹ *Ibidem.*

¹⁵² Material cules pe teren, cu ocazia cercetărilor pentru Atlasul Etnografic al României, în comuna Fildul de Sus (județul Sălaj).

¹⁵³ Din materialul cules pentru Atlasul Etnografic al României în comuna Vîrfuri (jud. Dîmbovița).

¹⁵⁴ *Ibidem.*

¹⁵⁵ Din versurile lui Marin Sorescu reținem momentul în care poetul observă și reține munca grea a cosașilor:

*Îmi amintesc
Cum veneau cosașii seara trînși
Și se așezau la masă ca niște cărămizi.
Și numai pătărețul de țuică
Le mai descleşte lăcile,
Și-n jurul nostru
Parcă miroase a lîn proaspăt tăiat.
Și parcă-am văzut și șerpui
Aluneclînd prin poloage
Și zeama de ierburi crude, buruieni tari,
Flori încolăcite, ca niște fluturi cu tulpine,
Curcubeie încolăcite.*

(din Marin Sorescu, *Descîntoleca*, Craiova, 1976, p. 67.).

¹⁵⁶ S. Teodorescu Chirileanu, *op. cit.*, p. 25—26.

¹⁵⁷ De obicei pentru a se evita baterea de trei ori de zi a coasei, întrucît altfel nu merge, cosașii pleacă cu mai multe coase.

¹⁵⁸ Pentru aceleași motive, se iau mai multe coase și spre a evita deteriorarea.

¹⁵⁹ Aluzie la cei care pierd timpul degeaba, acordînd atenție mai mult distracțiilor.

¹⁶⁰ Aici în sensul de brazdă.

¹⁶¹ C. Manolache, *op. cit.*, p. 48.

¹⁶² *Ibidem.*

¹⁶³ *Ibidem.*

¹⁶⁴ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. IX, p. 65.

¹⁶⁵ *Ibidem*, tom. V, p. 208.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 206.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 207.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 206.

¹⁶⁹ C. Manolache, *op. cit.*, p. 49.

¹⁷⁰ I. A. Zanne, *op. cit.*, p. 206.

¹⁷¹ P. Ciobanu, *op. cit.*, vol. II, p. 126.

¹⁷² G. Popescu Județ, *Dansuri populare din regiunea Argeș*, București, 1963, p. 430.

¹⁷³ Lazăr Săineanu, *op. cit.*, p. 170.

¹⁷⁴ D. Furtună, *op. cit.*, p. 145.

¹⁷⁵ Asupra acestor probleme a întîrziat mult Nicolae Alexandru Mironescu căruia îi datorăm și o bună parte din materialul ilustrativ.

¹⁷⁶ Furca este definită drept „o prăjină lungă cu două sau trei coarne, întrebuințată la ridicarea finului” (C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. II, p. 483—484. Lazăr Săineanu aduce precizarea că are și coarne de fier și o definește ca „prăjină terminată cu două trei ramuri, coarne sau dinți cu care se strînge finul, se cară snopii de griu. Prin analogie, tot ce seamănă unei furci, în special capătul celor două coarne ce trec printre osia și inima carului, furca pieptului, osul sternului, unde se întîlnesc coastele anterioare. Unealtă de tors, lat, furca”. (Lazăr Săineanu, *op. cit.*, p. 262.) Unealtă alcă-

tuită dintr-o bară scurtă, cu miner tubular de fixare la un capăt și care se bifurcă sau se trifurcă la celălalt capăt sau care are o traversă din care se ramifică simetric brațe (după *Lexiconul tehnic Român*, tom. II, p. 769).

¹⁷⁷ Se cunosc și cazuri în care sînt numai coarneau din metal și sînt înfipte într-o bară de lemn.

¹⁷⁸ *Dicționarul Laurian și Massimu*, I, p. 1268.

¹⁷⁹ Această unealtă este folosită în special pentru căpițele de fin.

¹⁸⁰ C. Manolache, *op. cit.*, p. 147.

¹⁸¹ C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. II, p. 484.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Codul Poștal*, ..., p. 43.

¹⁸⁴ Al. Amzulescu, *op. cit.*, tom. II, p. 427.

¹⁸⁵ C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. II, p. 484.

¹⁸⁶ Populație din Elveția, cercetată de Nicolae Iorga.

¹⁸⁷ Grebla este definită ca „un instrument de mînă de care ne servim la adunatul nutrețurilor și al spicelor dar și la mărunțirea bulgărilor și gliilor la cultura din grădină. În cazul din urmă grebla este totdeauna din fier. Pentru adunat finul greblele sînt totdeauna din lemn. Avem și greble automate, cari sînt trase de un cal și se întrebuițează și ele cu bun succes” (C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. II, p. 605); „Unealtă dințată de strîns paie, coceni, (srb. greblie)” (Lăzăr Săineanu, *op. cit.*, p. 281); „unealtă agricolă formată dintr-o coadă de lemn (miner) care are la capăt o lamă transversală cu dinți de oțel sau de lemn (pieptul) în care se adună (curățîndu-se terenul) fin, paie, coceni, bulgări de pămînt, pietre etc.” (*Lexiconul Tehnic Român*, tom. II, p. 892).

¹⁸⁸ Lăzăr Săineanu, *op. cit.*, p. 281.

¹⁸⁹ *Codul Poștal*, ..., p. 47.

¹⁹⁰ Lăzăr Săineanu, *op. cit.*, p. 303.

¹⁹¹ *Ibidem*.

¹⁹² „Îmblăciul sau mlăciul, un instrument agricol compus din două lemne nu prea groase, din care unul de 1,50 m numit coadă și al doilea mai scurt și gros numit băț sau hădărag. Ele sînt legate cap la capăt prin niște curele numite bolți, pentru ca să fie mlădios capătul scurt. Îmblăciul se întrebuițea la îmblătitul cerealelor și de ordinar băteau cîte doi, trei, cinci și șapte inși laolaltă în tact. Îmblătitul cu mlăciul este o operație foarte dificilă și migăloasă căci un om abea scoate doi pînă la 2,5 hectolitre grăunțe din paie pe zi și se plătea cu a zecea sau a unsprezecea parte din produs la îmblătitori. Înainte vreme cete de îmblătitori cutrearau toamna satele.”

(C. Diaconovich, *op. cit.*, tom. II, p. 799.)

¹⁹³ Numirea moldovenească pentru bile.

¹⁹⁴ I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V, p. 330.

¹⁹⁵ S. Teodorescu Chirileanu, *op. cit.*, p. 86; D. Furtună, *op. cit.*, p. 14; Lăzăr Săineanu, *op. cit.*, p. 303, și I. A. Zanne, *op. cit.*, tom. V, p. 642.

NOTES ON THE ETHNOLOGY OF ROMANIAN TRADITIONAL TOOLS. THE AGRICULTURAL IMPLEMENTS

Summary

After having presented in details the plough, a synthesis of the data concerning the Romanian traditional agricultural tools is done; this synthesis is also intended to represent a first imagistic repertory of them.

The great majority of the data to be printed is quite original. On the other hand, a great deal of the information on this subject is spread in various periodicals, sometimes not so easy to be got.

Our present research is not intended to offer a typology either a brief history of their evolution, as for the time being there is still a great amount of evidence to be investigated.

The aim of this paper is to state the real place of the traditional agricultural implements in the national culture and civilization.

In the literature there has already been listed a great variety of agricultural tools. E.g. the hoe is examined depending on the soil to be hoed up, on the operation to be performed, on the farmer's sex and age.

It must also be pointed out that the agricultural tools have strongly impressed the Romanian folk mentality; they have also penetrated into all folk genres; in customs and even in the imagistic repertory and literature, a large range of traditional principles are used as an evidence of a milenary culture in this field of activity.

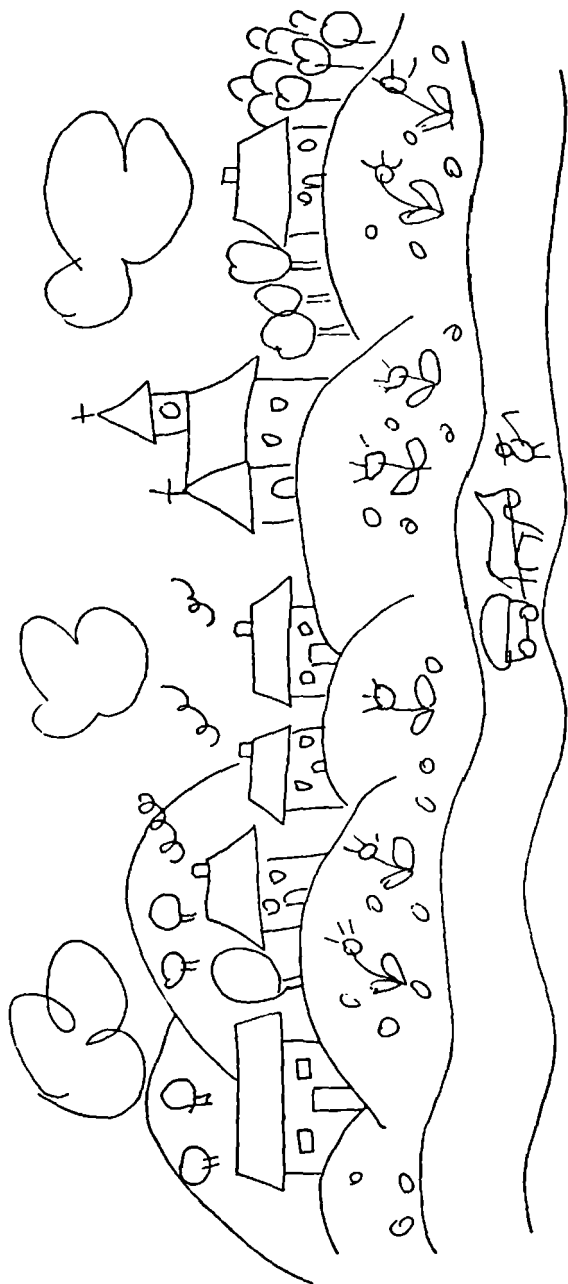
The data our research is based on are very diversified. Not only information we have directly got in the field is used, but also archives documents and some materials already published.

In some of the cases we have not considered the grouping of tools by typologies to be adequate. The data are there of presented in the manner we have got them. It is also a way to point to the precursors' contributions.

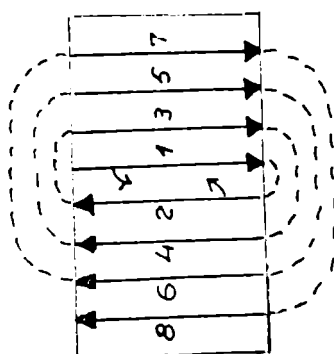
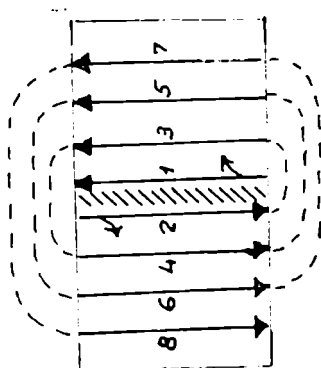
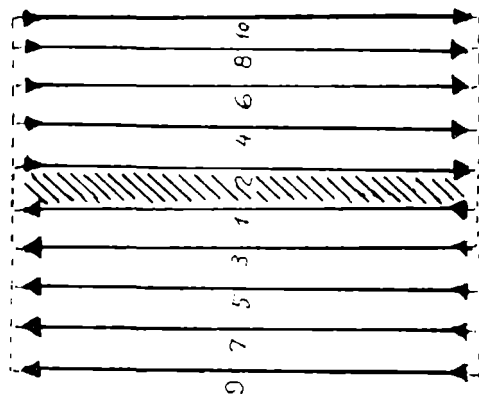
The agricultural implements proper to a house-hold or to a collectivity belonging to a certain community is individualized.

The very terminology testifies for the oldness of the tools being investigated; in the meanwhile their shapes enable the research into the paleonthnology of the problem.

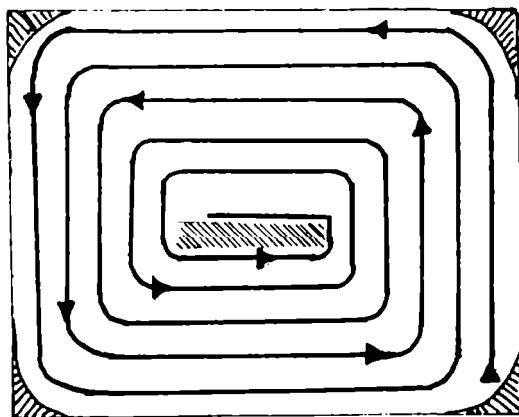
Finally, the ornamental designs demonstrate the Romanian peasants' taste of beauty.

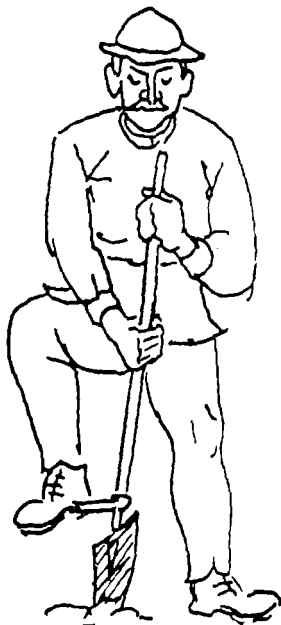
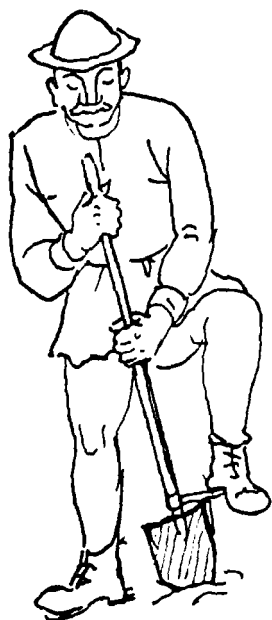
Planşa I.

Planşa II.

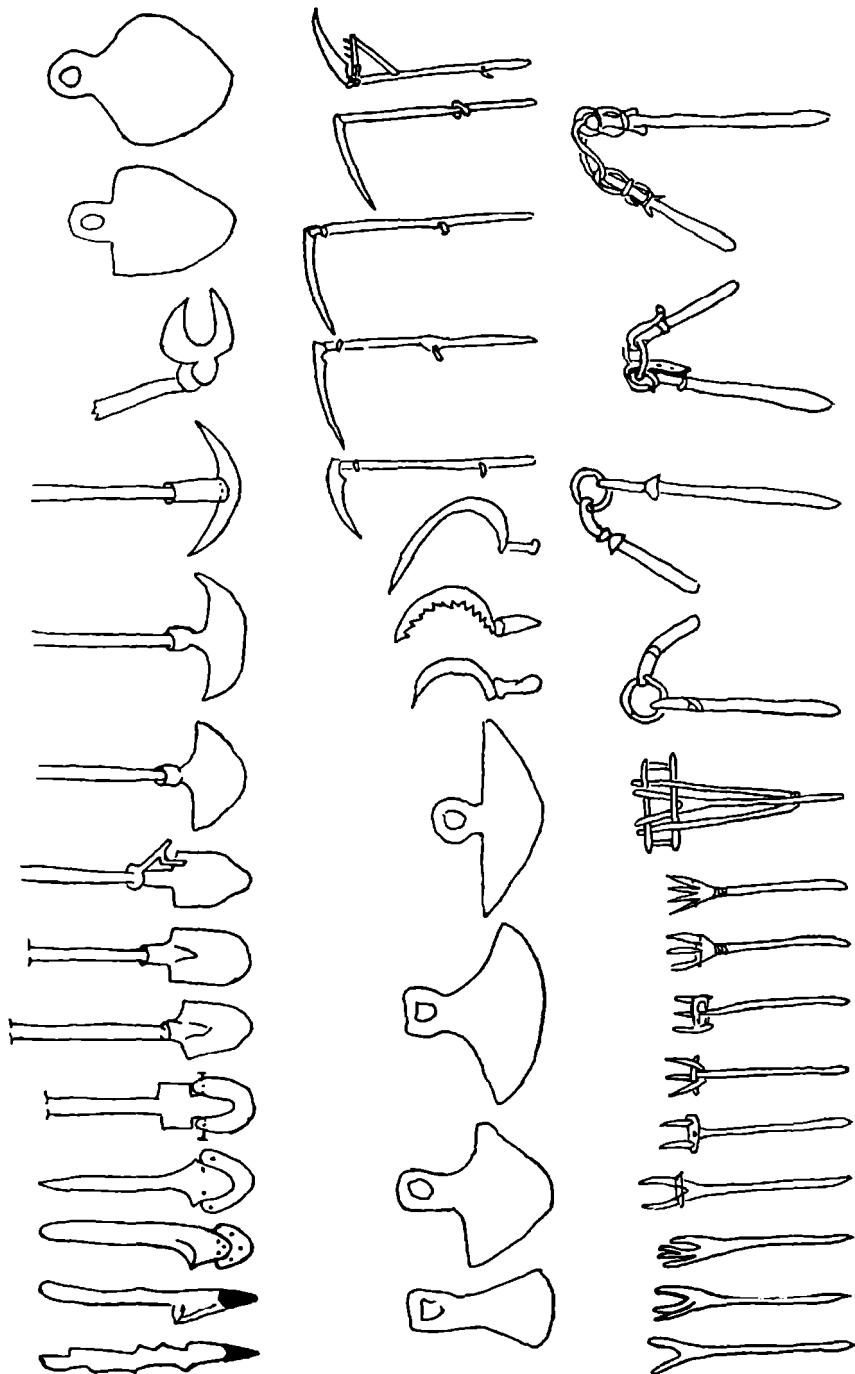

Planșa III.

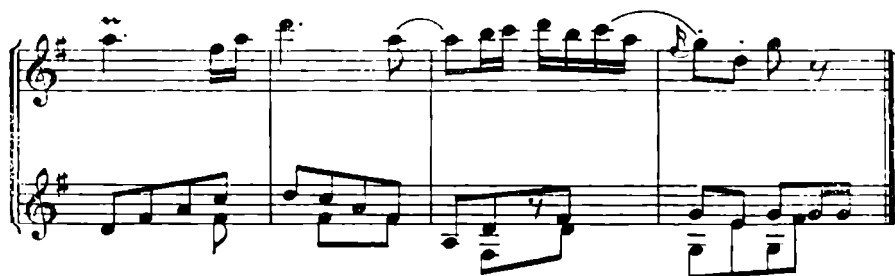
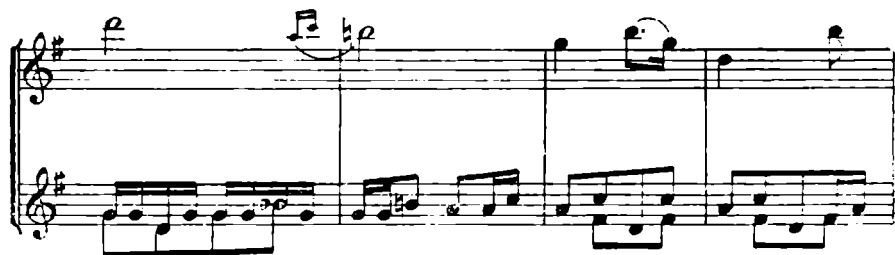
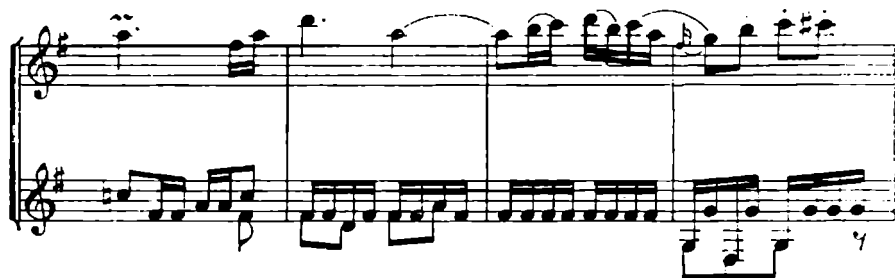
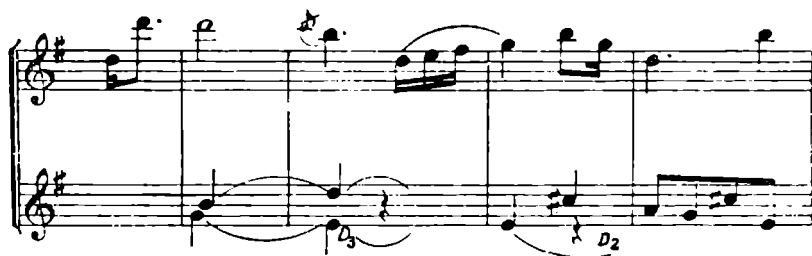
Planșa IV.

Planşa V.

Planșa VI.

Plănușă VII.

♩ = 140

flûte

The musical score is written for a flute, indicated by the word "flûte" at the beginning. It consists of eight staves of music. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The tempo is marked as ♩ = 140. The music is written in a single melodic line. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp. The melody starts with a quarter note G4, followed by a quarter note A4, and then a quarter note B4. The second staff continues the melody with a quarter note C5, followed by a quarter note B4, and then a quarter note A4. The third staff features a quarter note G4, followed by a quarter note F#4, and then a quarter note E4. The fourth staff continues with a quarter note D4, followed by a quarter note C4, and then a quarter note B3. The fifth staff features a quarter note A3, followed by a quarter note G3, and then a quarter note F#3. The sixth staff continues with a quarter note E3, followed by a quarter note D3, and then a quarter note C3. The seventh staff features a quarter note B2, followed by a quarter note A2, and then a quarter note G2. The eighth staff concludes the piece with a quarter note F#2, followed by a quarter note E2, and then a quarter note D2, ending with a double bar line.

Planşa VIII.

Allegretto

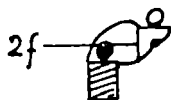
$\text{♩} \approx 104$

8va

Planşa IX.

COASA

1

F	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">mf</div>	$\overrightarrow{sd\ sd\ sd\ S} \quad \overleftarrow{ds\ ds\ ds\ D}$	2 x
B	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">mf</div>	$\overrightarrow{ds\ ds\ ds\ D} \quad \overleftarrow{sd\ sd\ sd\ S}$	

2

F	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">+ - f</div>	$\overleftarrow{sd\ S} \quad \overleftarrow{ds\ D} \quad \overleftarrow{sd\ S} \quad \overleftarrow{ds\ D}$	x)
B	<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">+ mf</div>	$\overleftarrow{ds\ D} \quad \overleftarrow{sd\ S} \quad \overleftarrow{ds\ D} \quad \overleftarrow{sd\ S}$	2 x

Planşa X.

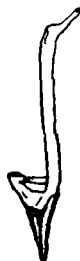
1

2

3

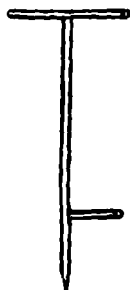
4

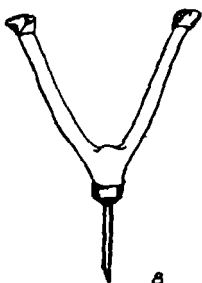
5

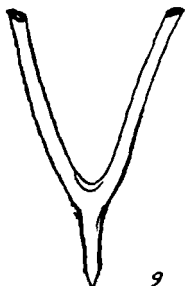
6

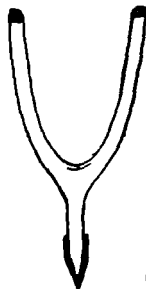
7

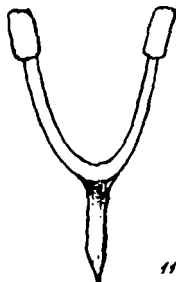
8

9

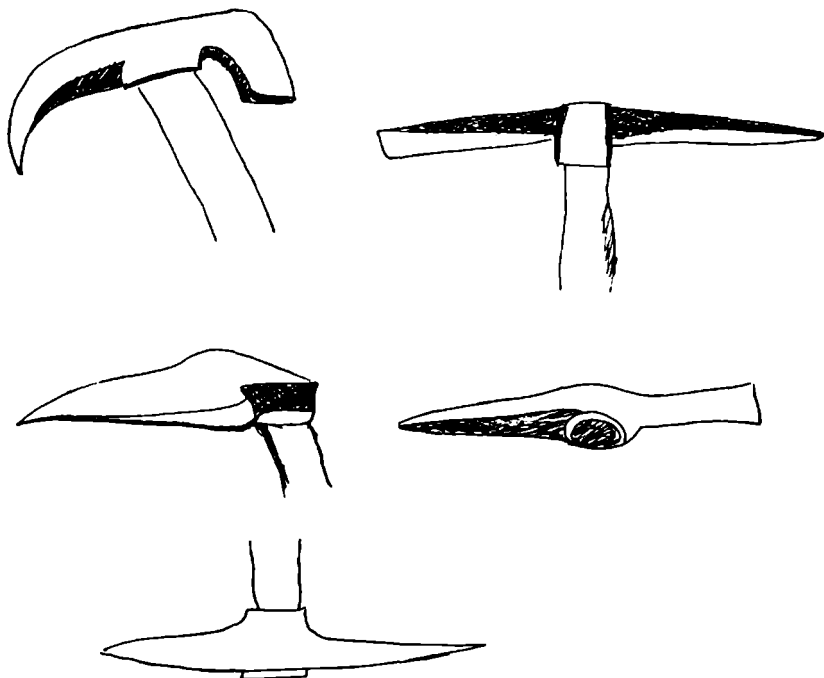
10

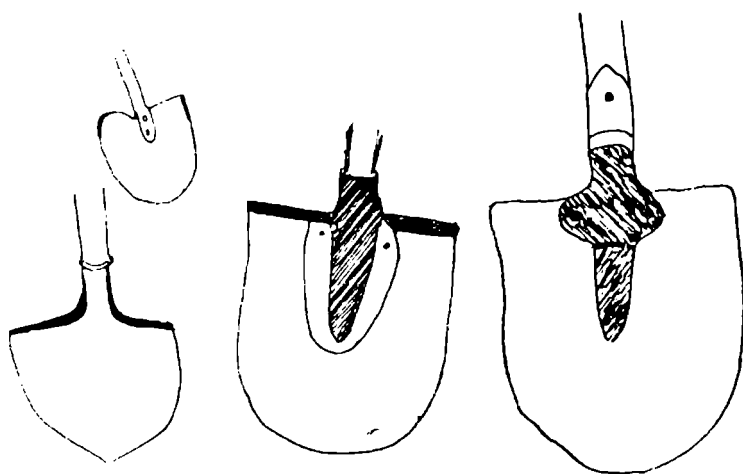
11

Planşa XI.

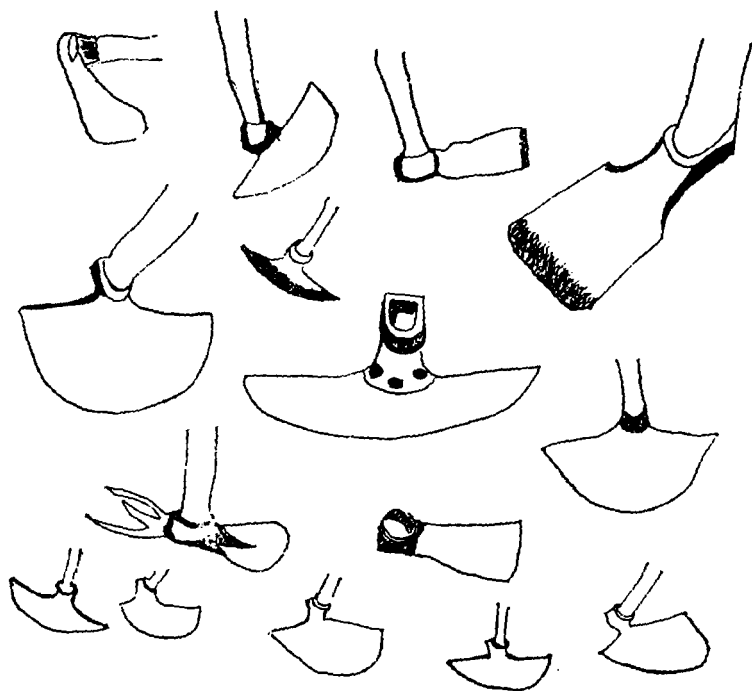

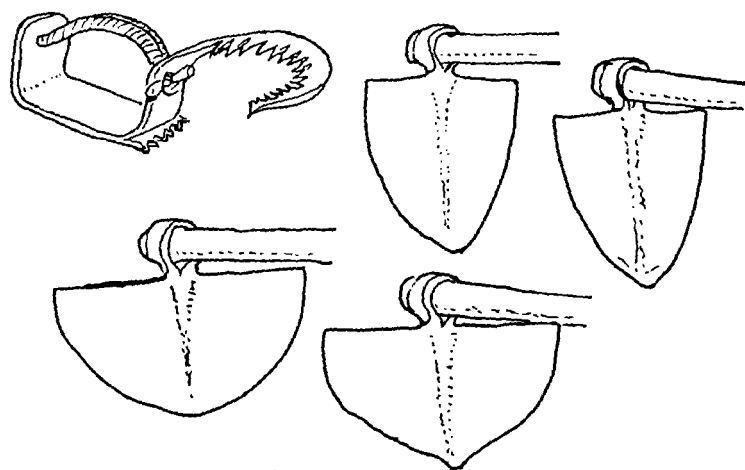
Planşa XII.

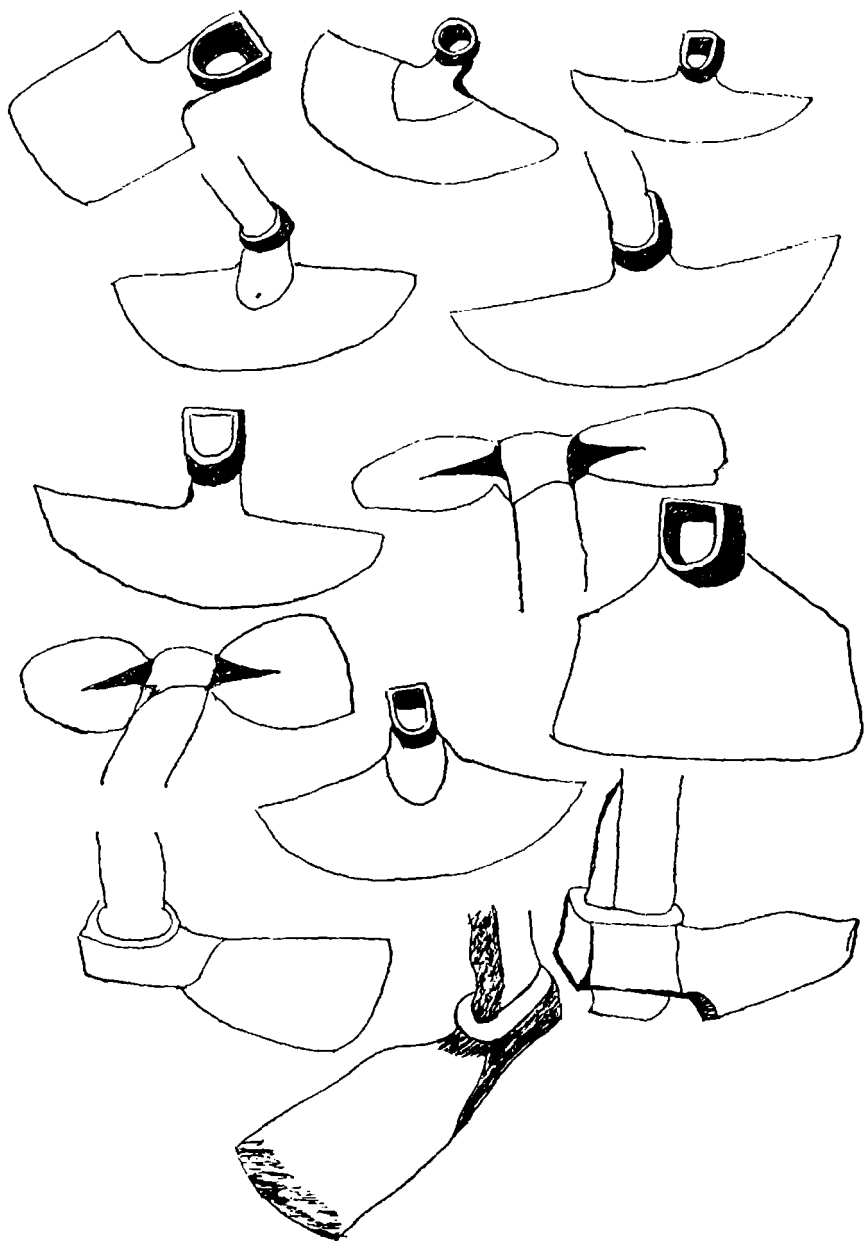
Planşa XIII.

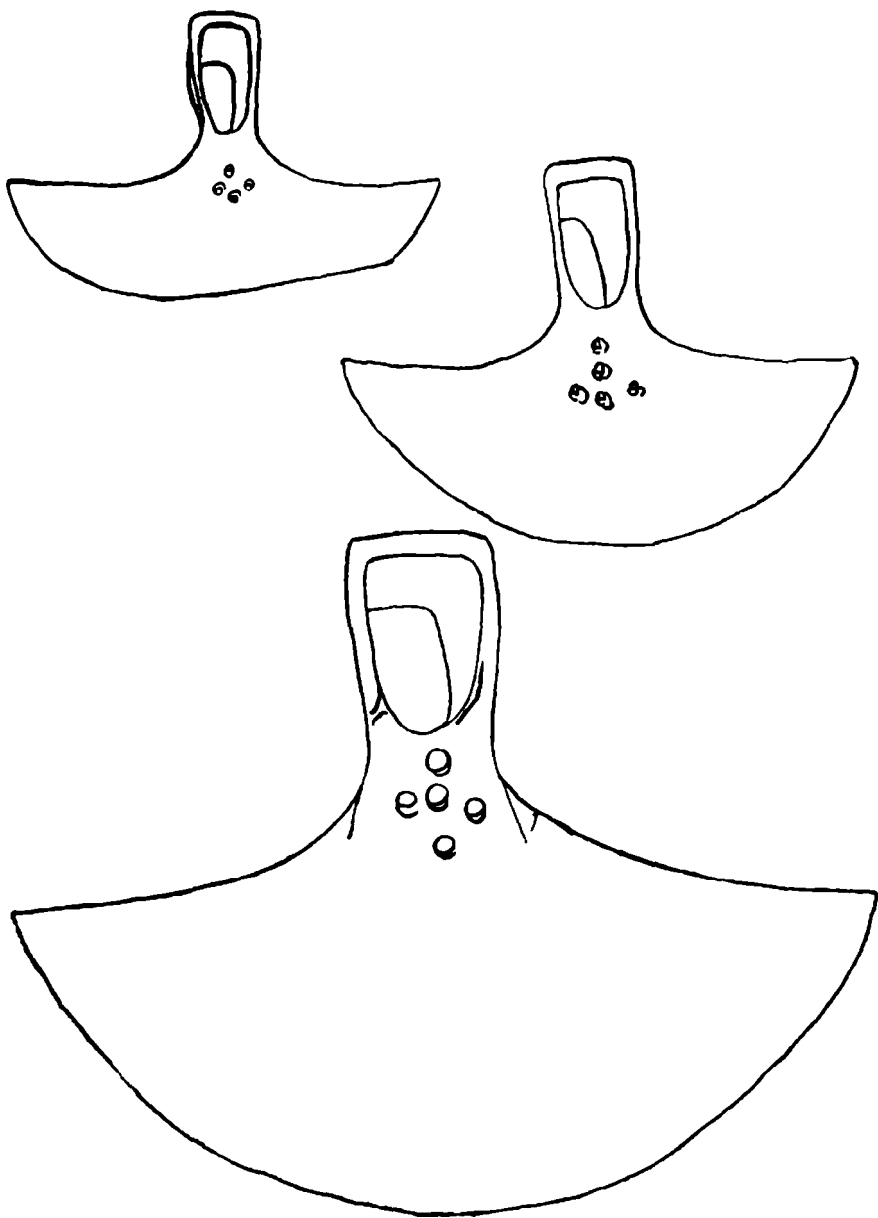
Planșa XIV.

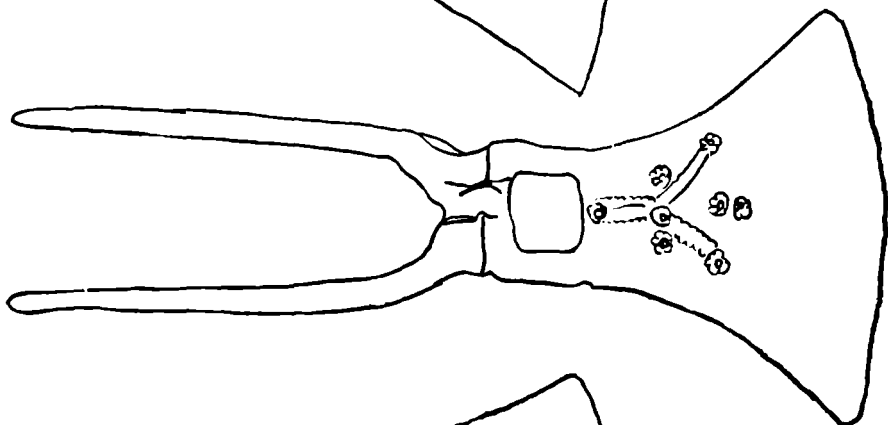
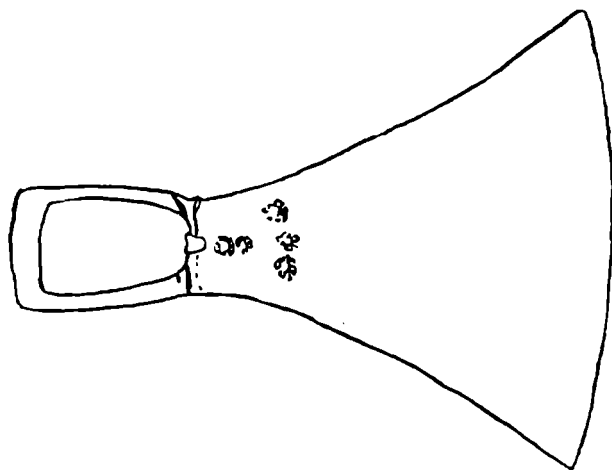
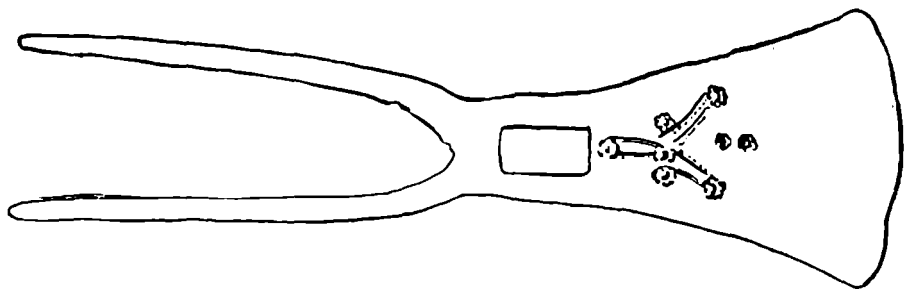
Planșa XV.

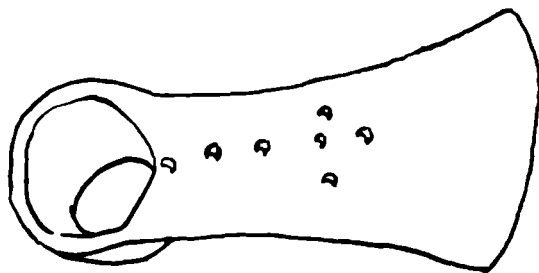
Planşa XVI.

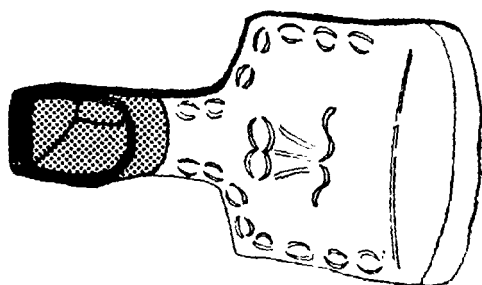
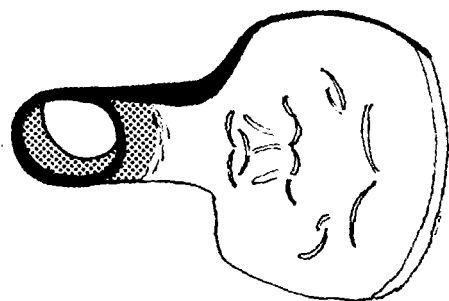

Planşa XVII.

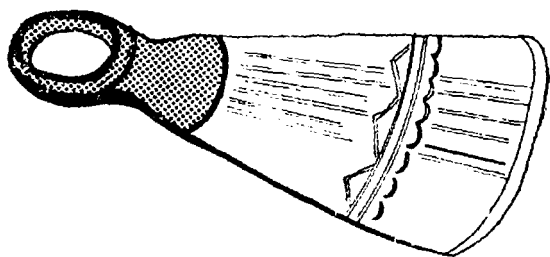

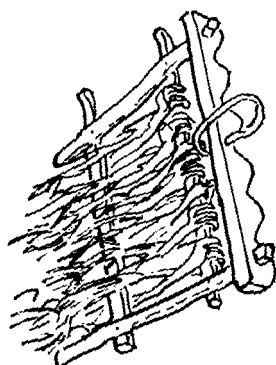
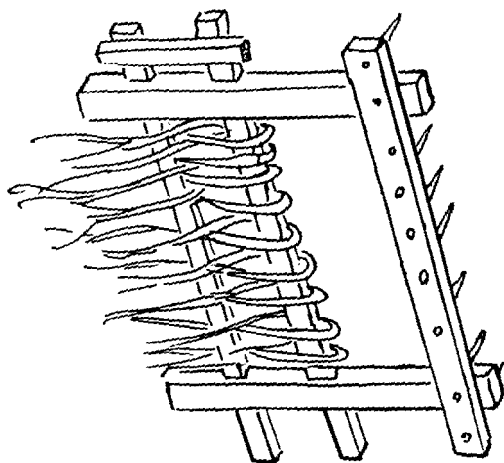
Planşa XVIII.

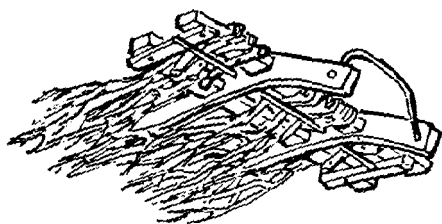

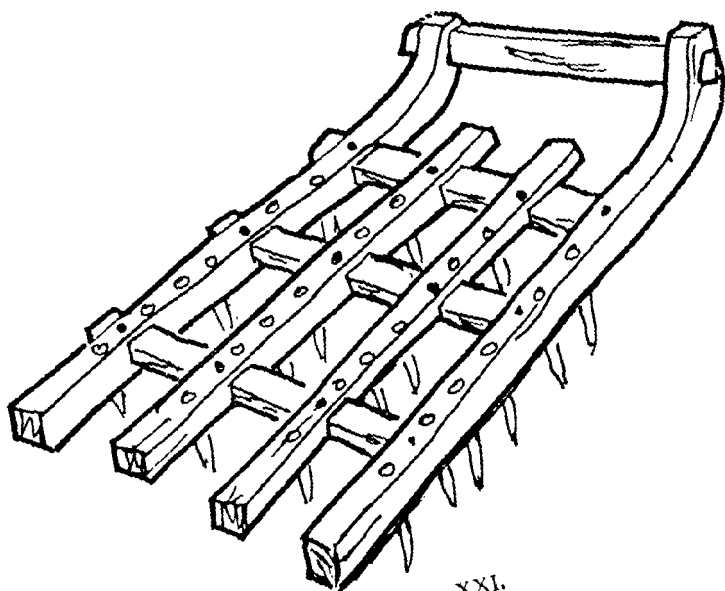
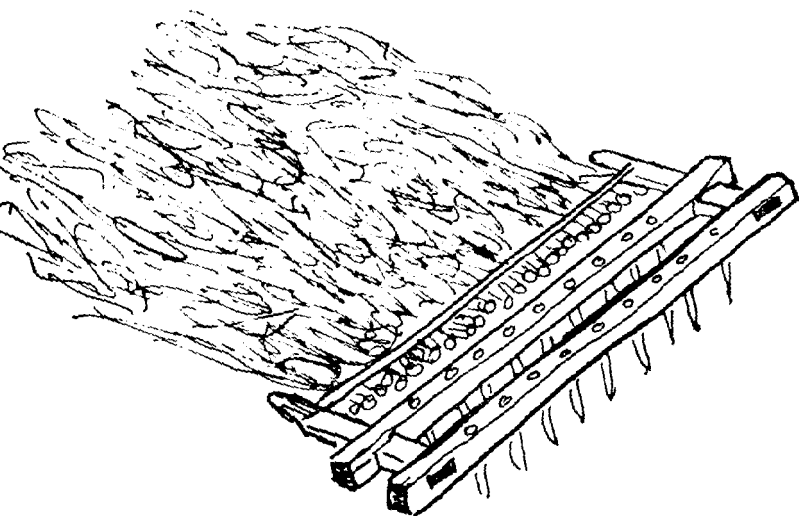
Plasa XIX.

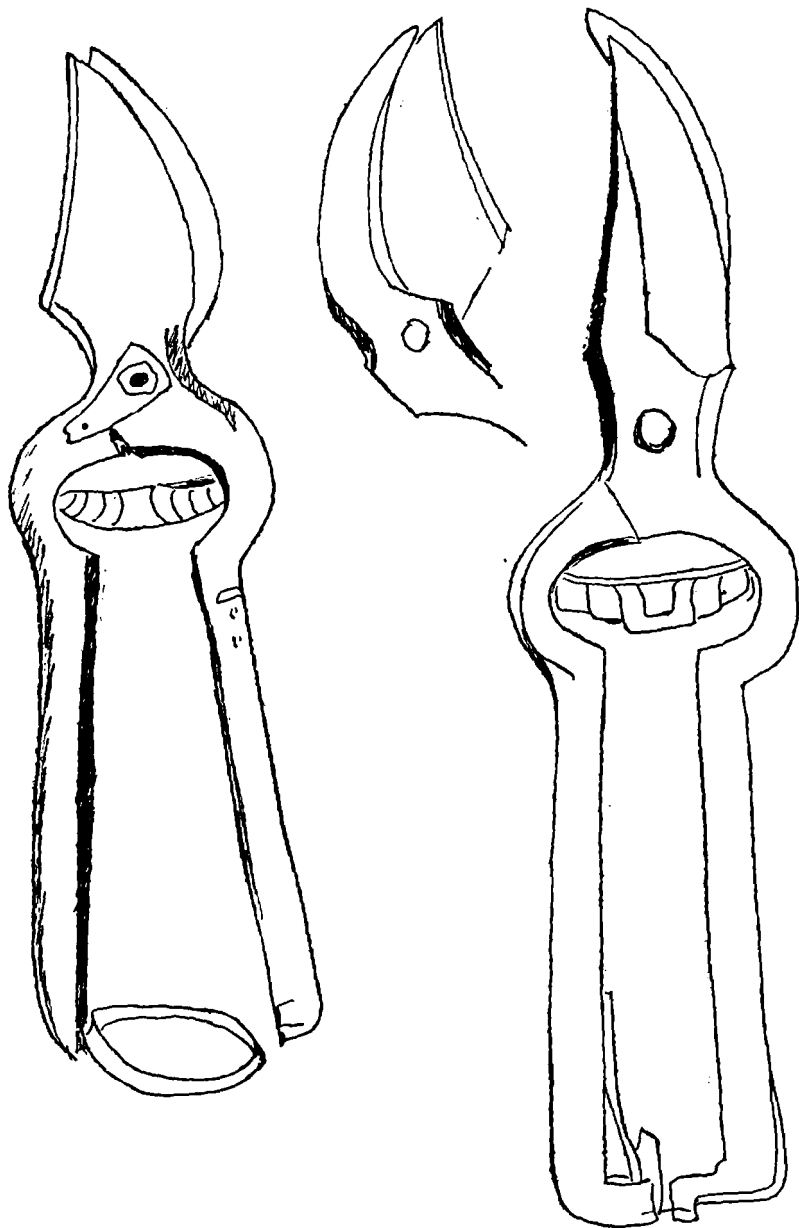
Plauşa XX.

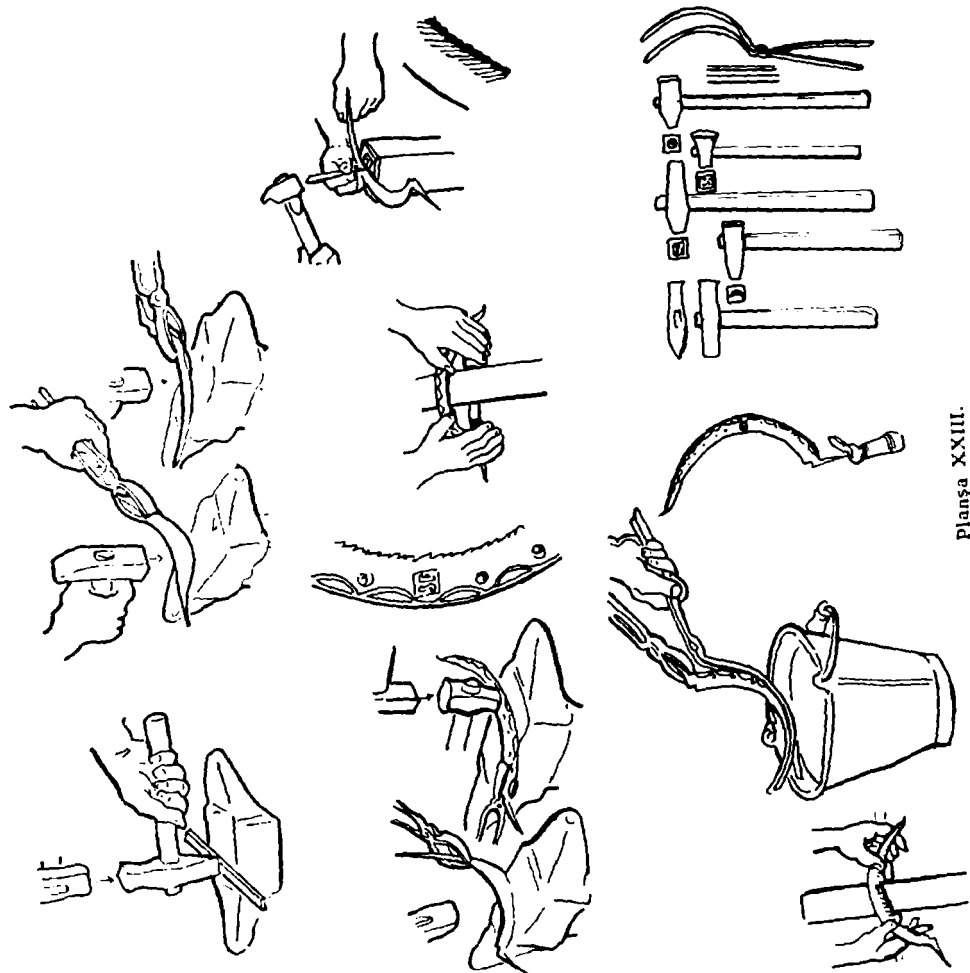

Planşa XXI.

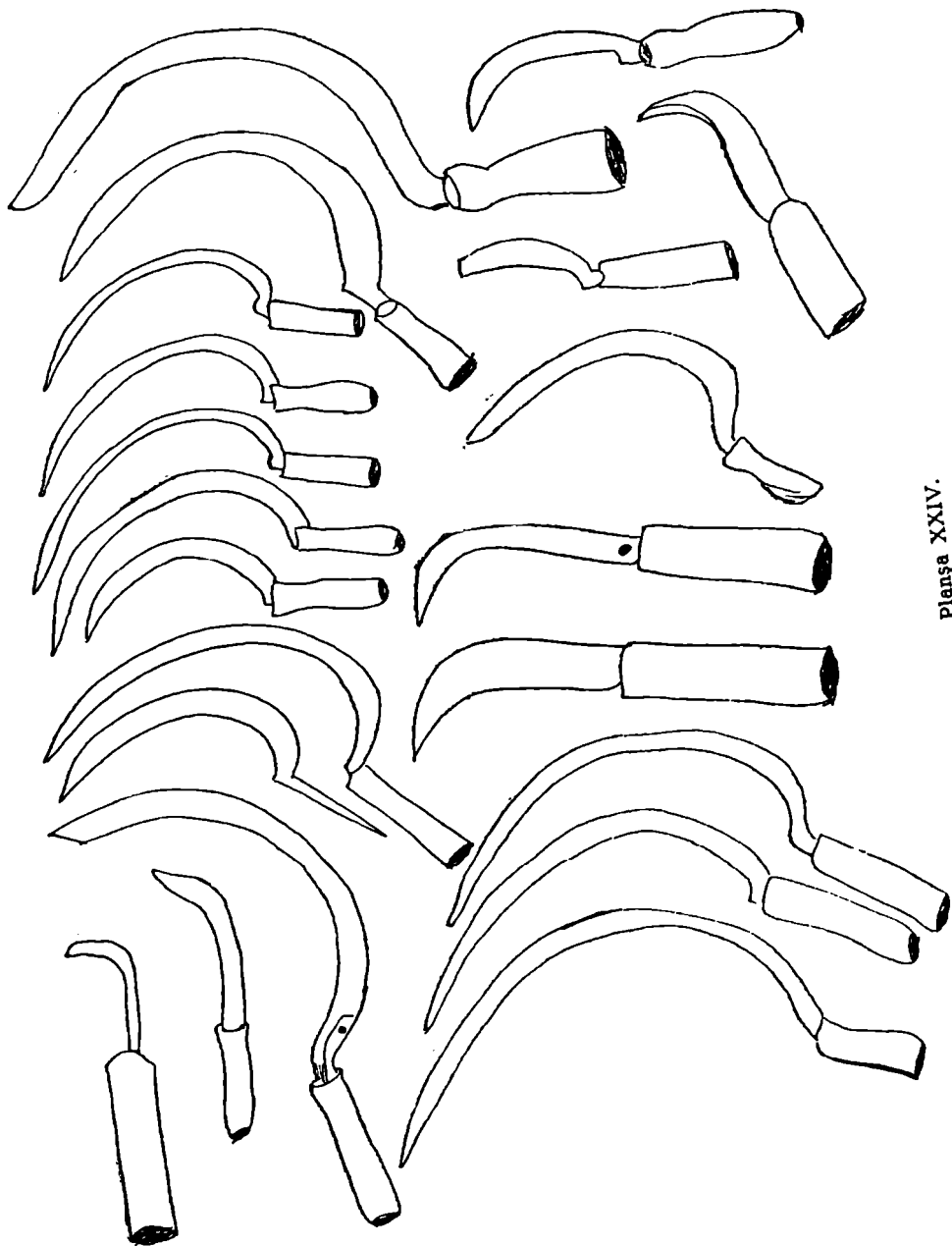

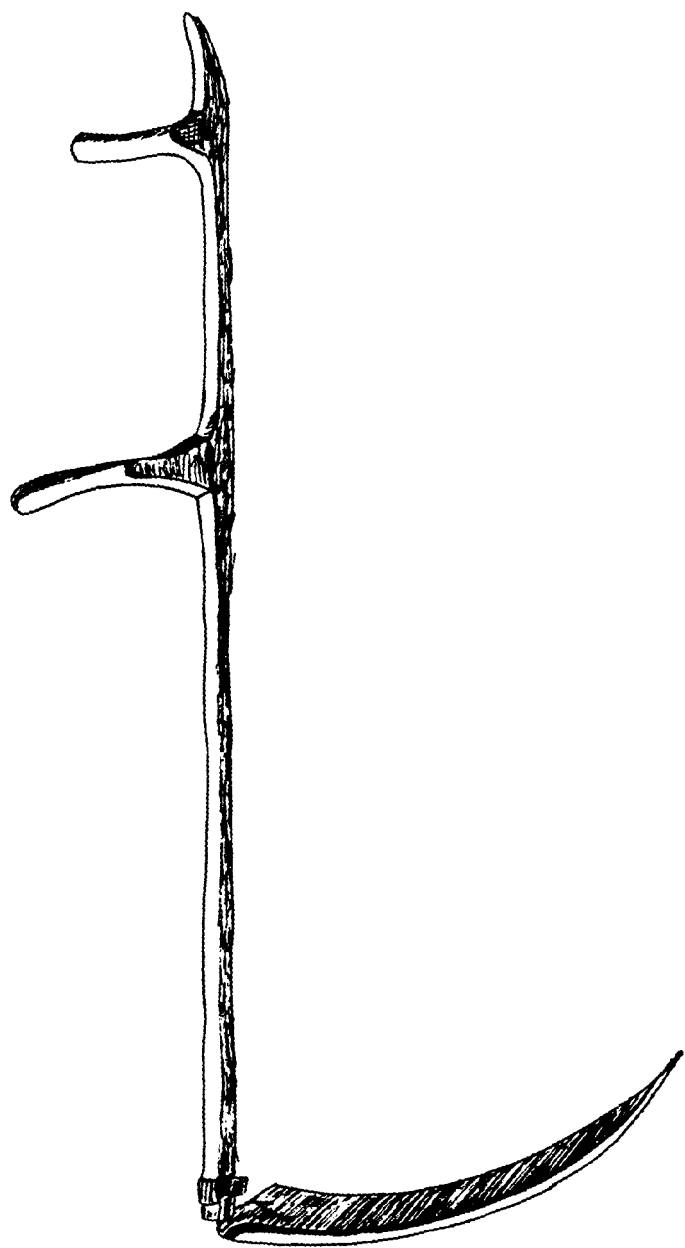
Planşa XXII.

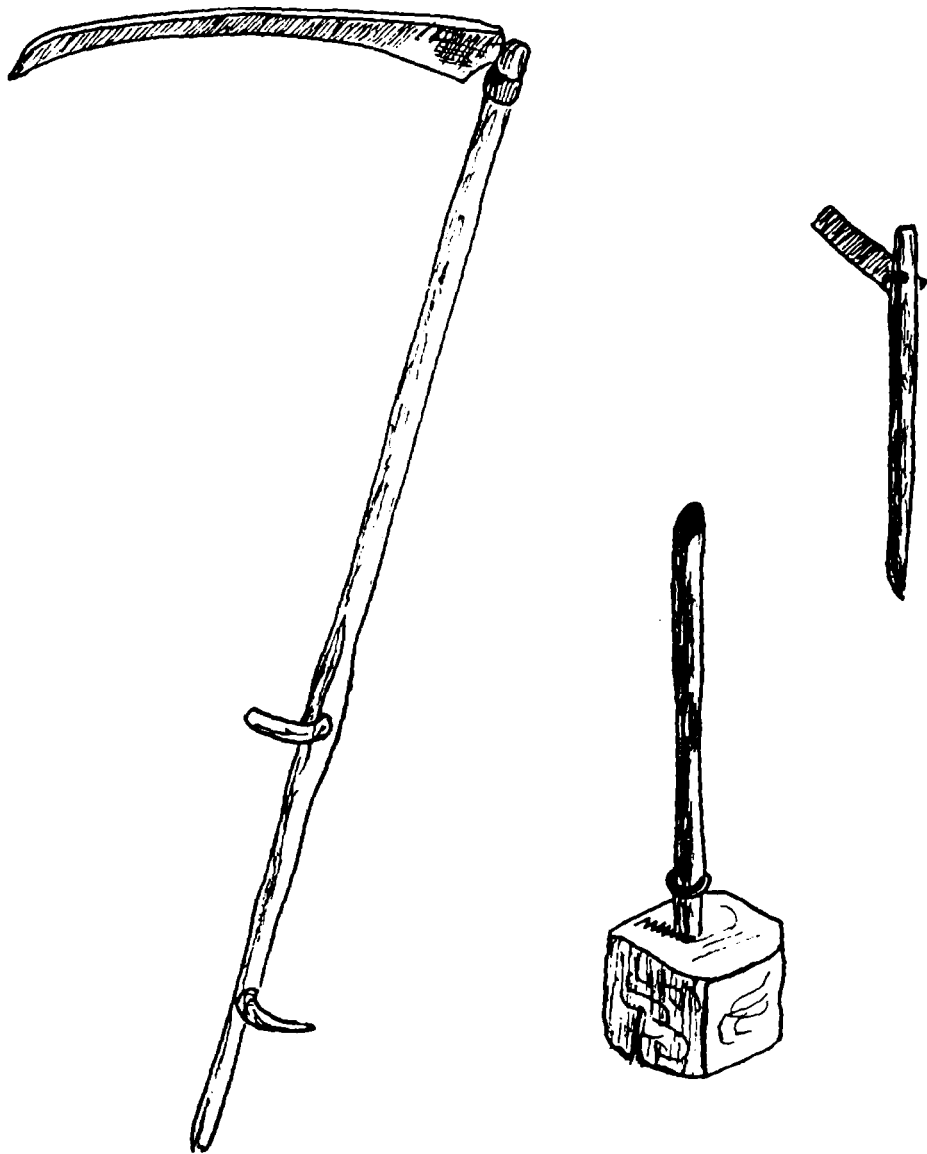
Planşa XXIII.

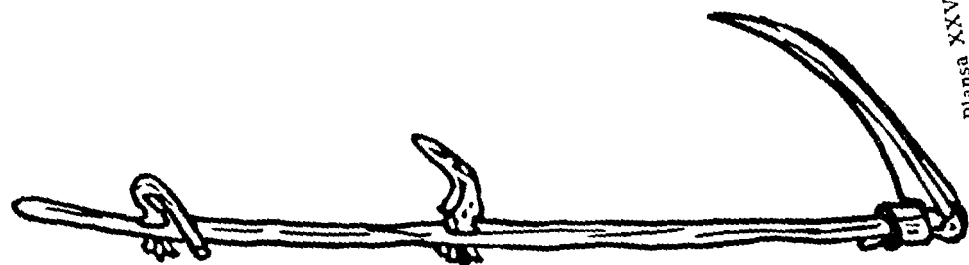
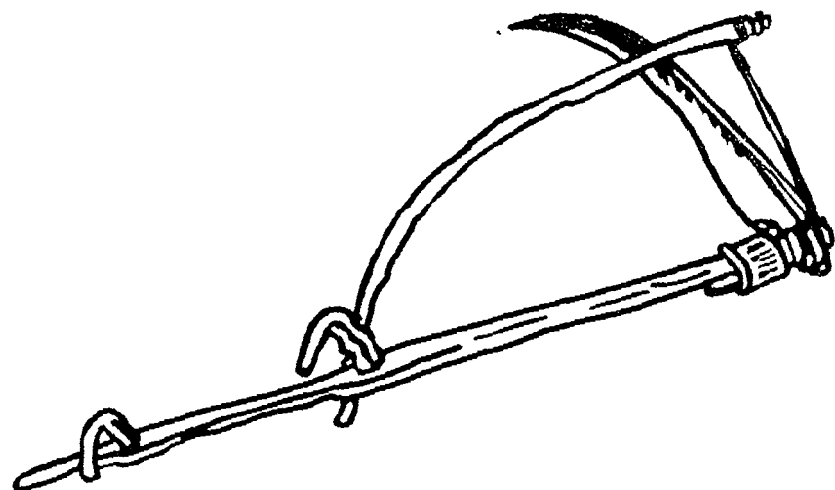
Plasa XXIV.

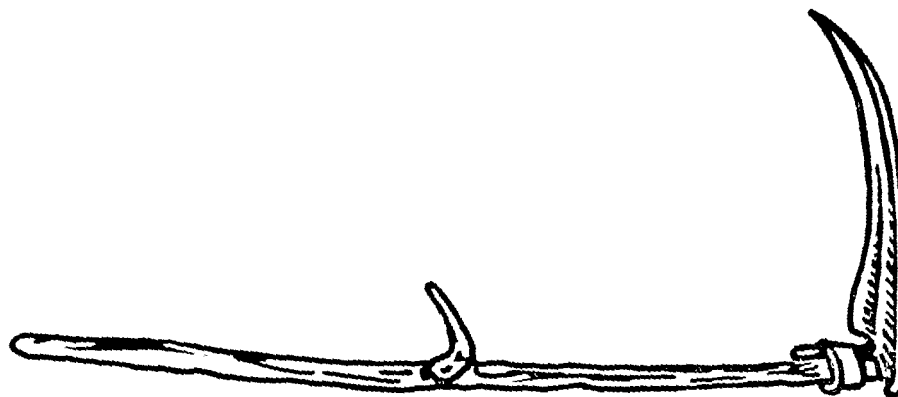
planșa XXV.

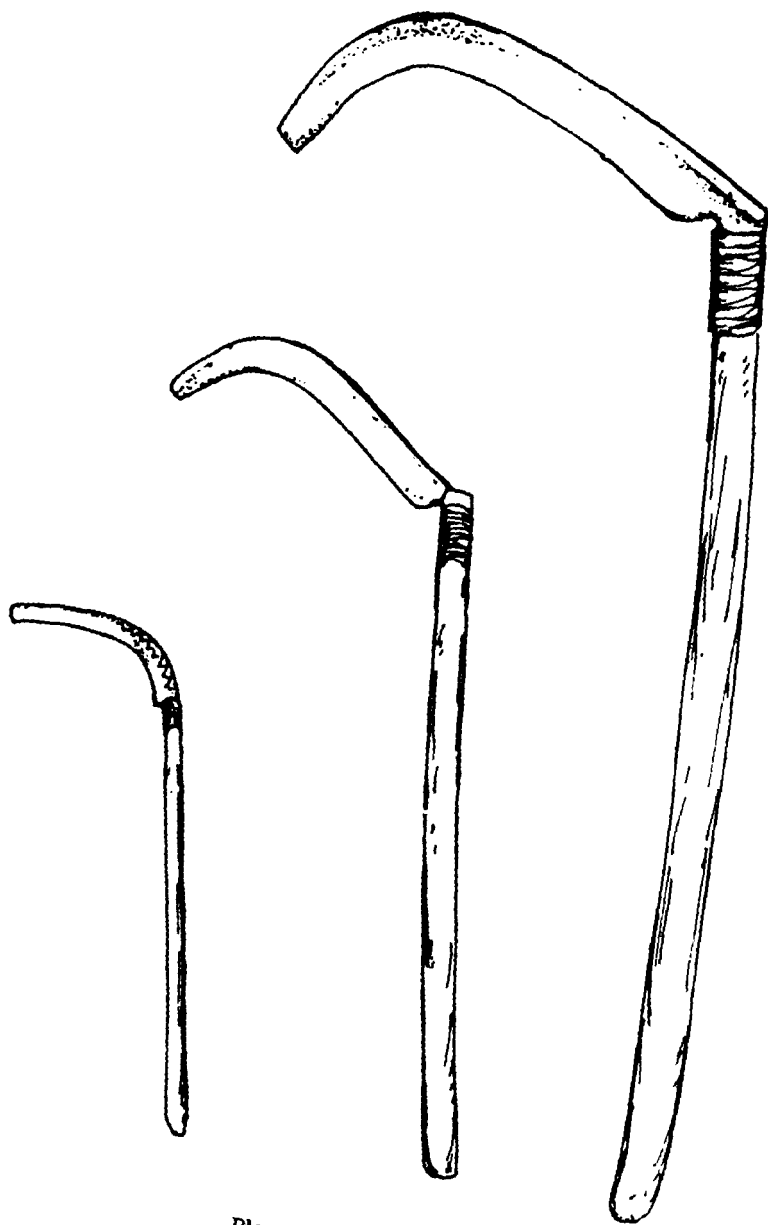

Planşa XXVI.

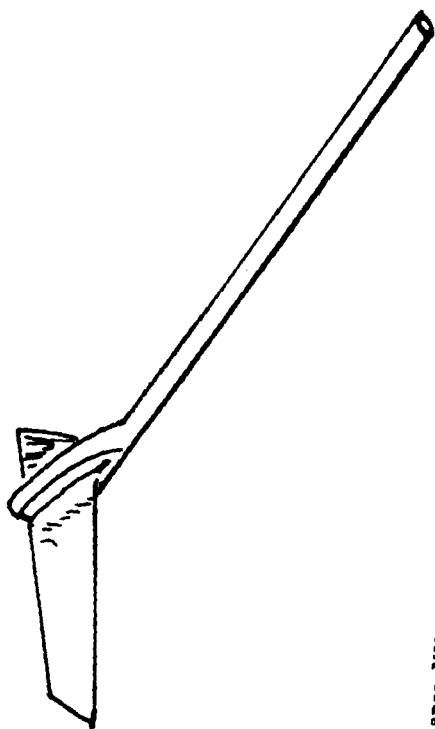

planşa XXVII.

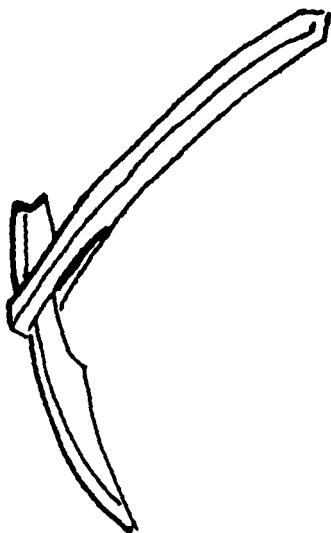

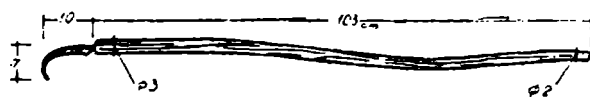
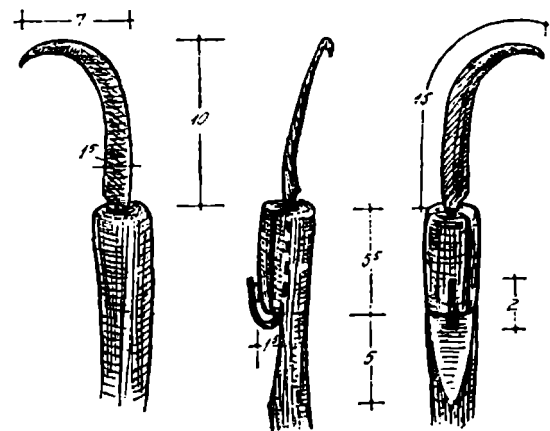
Planşa XXVIII.

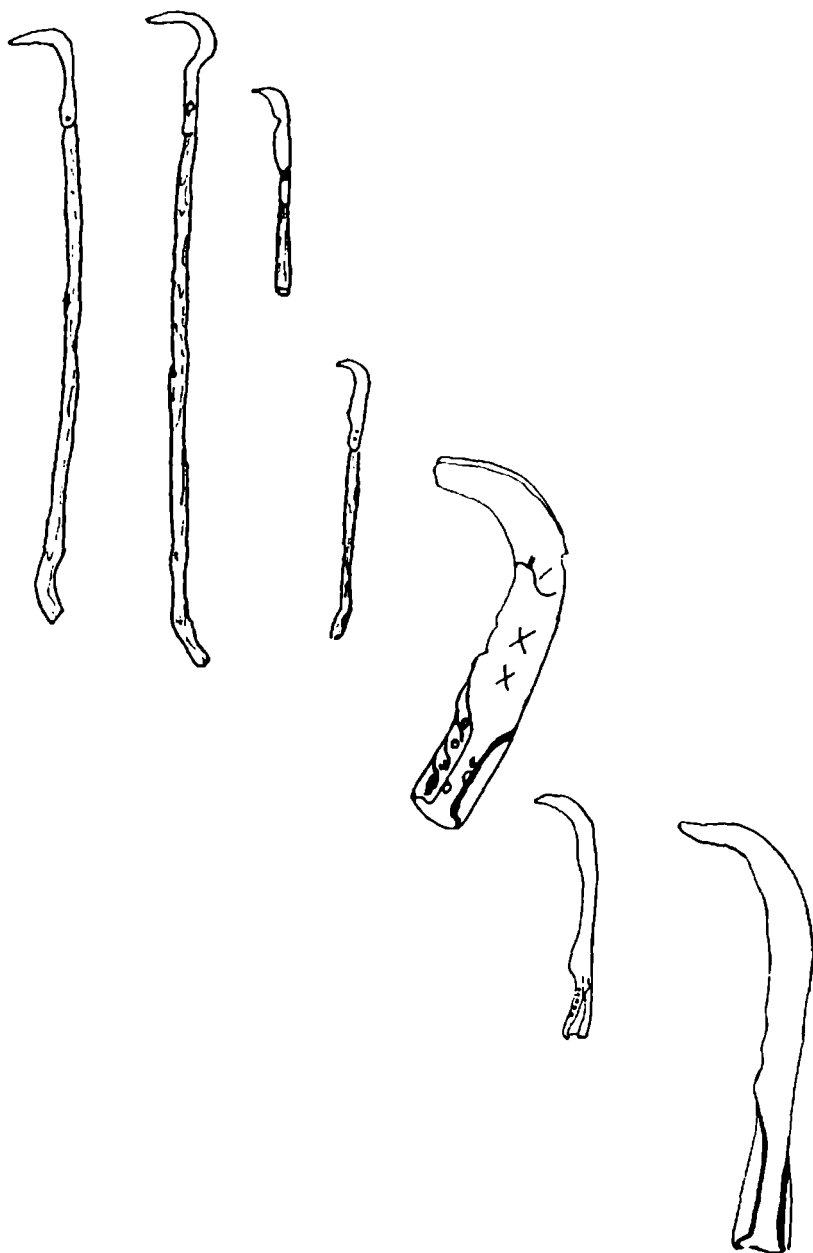
Planşa XXX

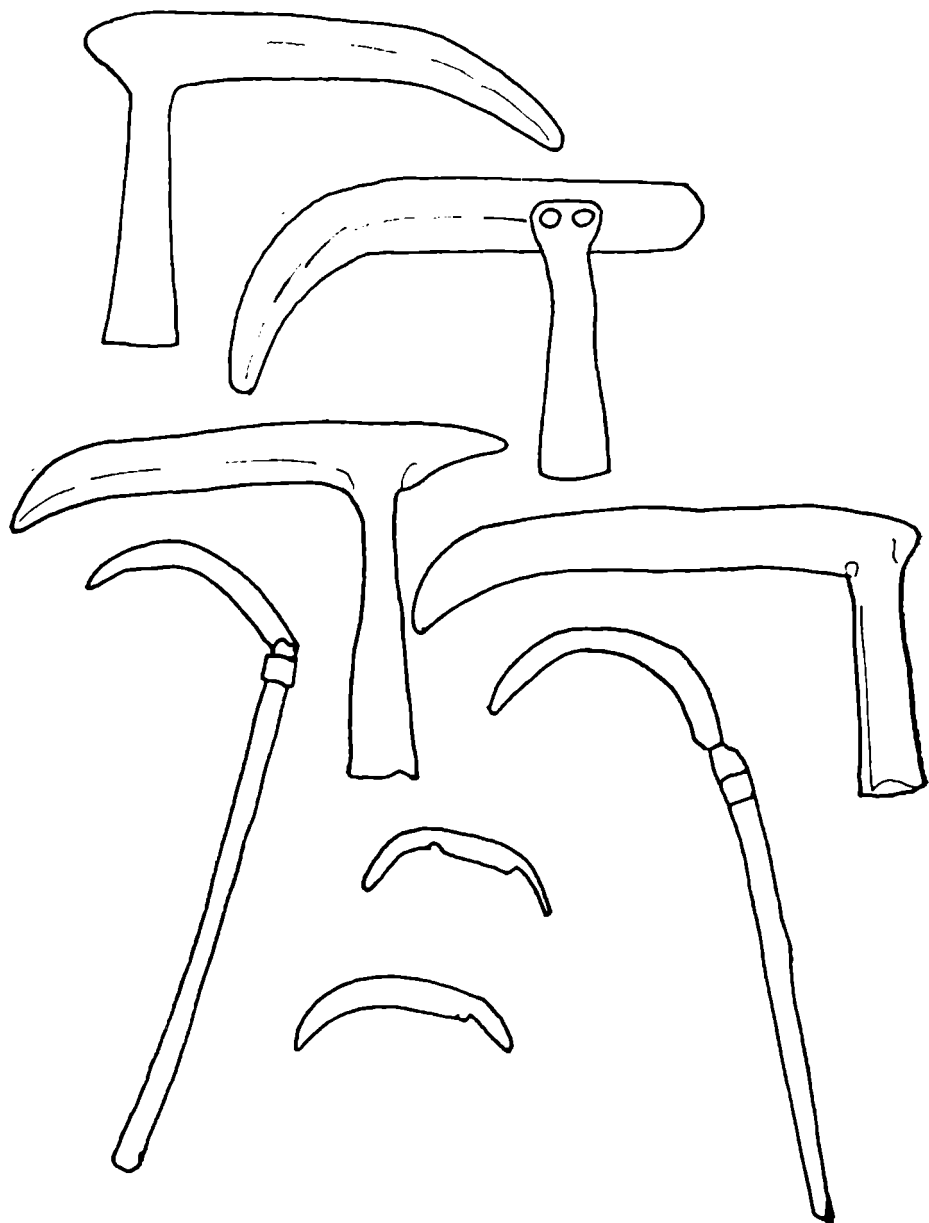

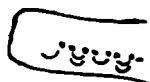
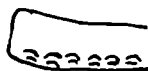
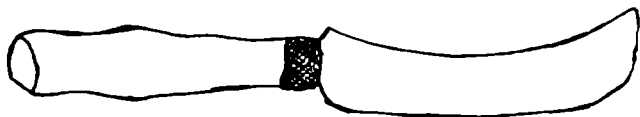
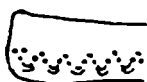
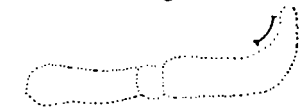
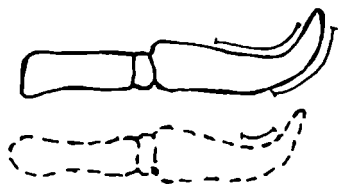
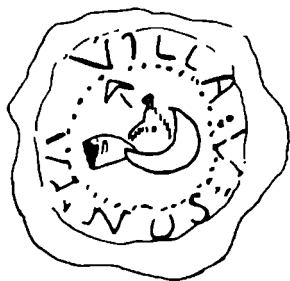
Planşa XXX.

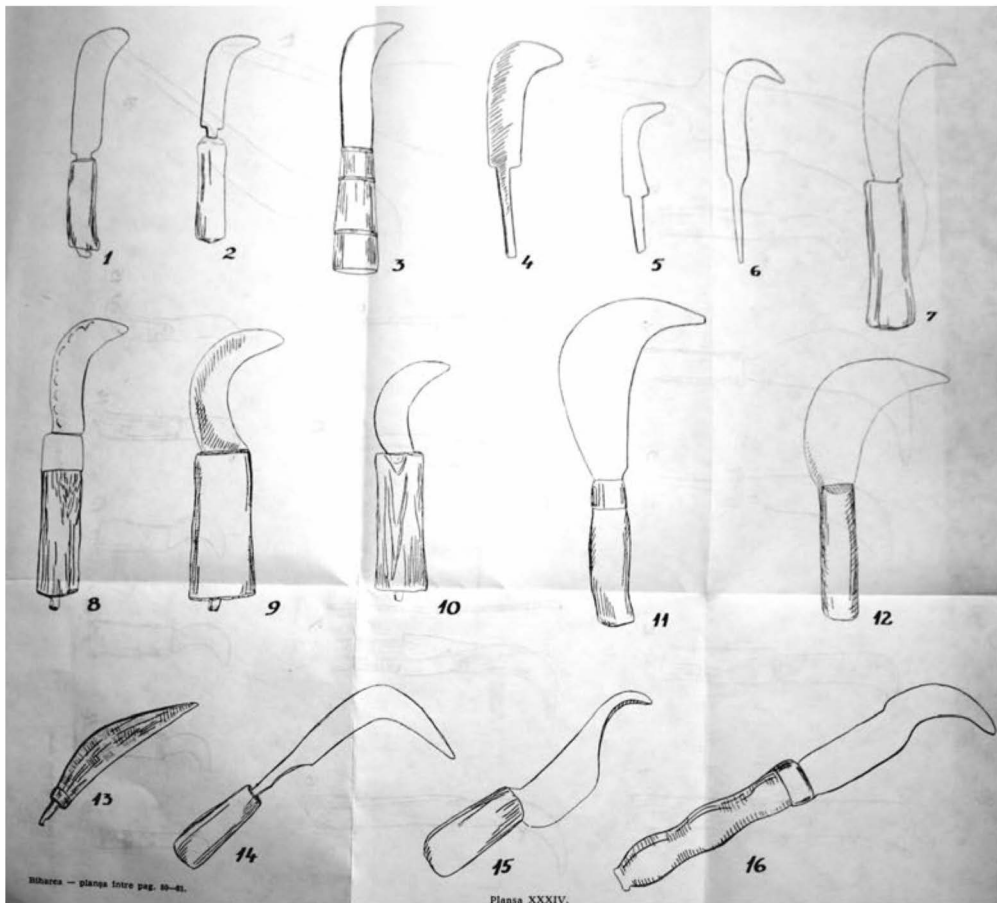
Plasa XXXI.

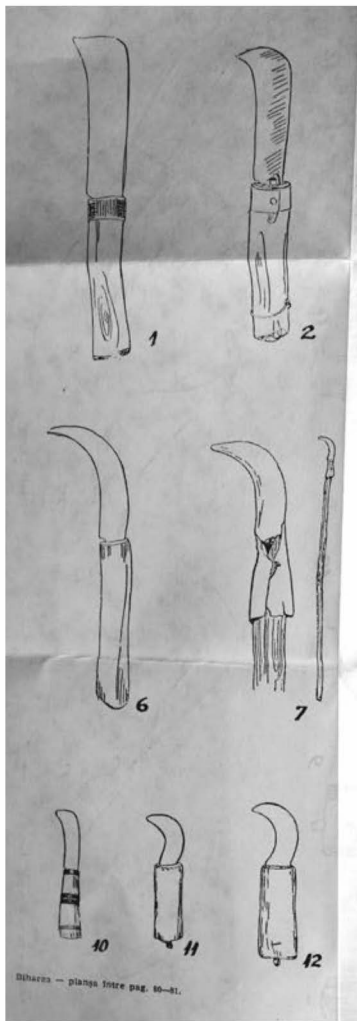

Planşa XXXII.

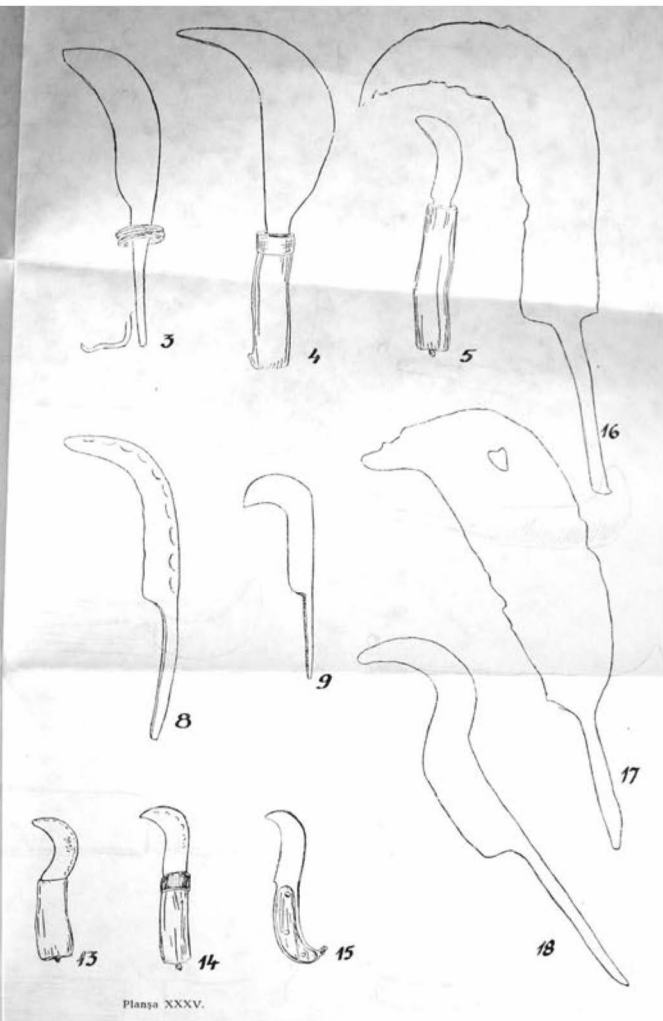

Plansa XXXIII.

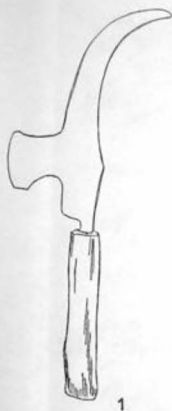

Dărușan — punga între pag. 80—81.

Planșa XXXV.

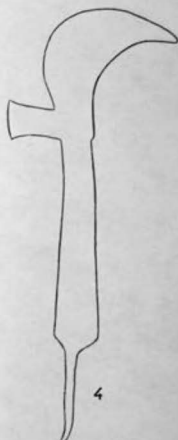
1

2

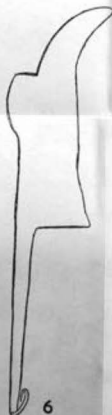
3

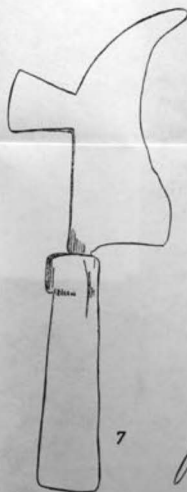
4

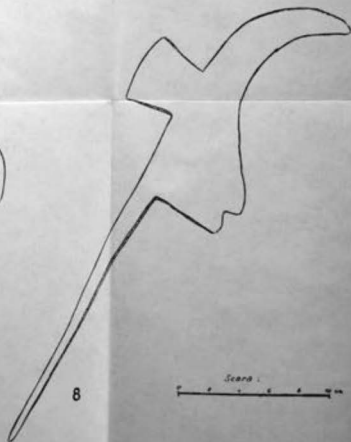
5

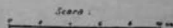
6

7

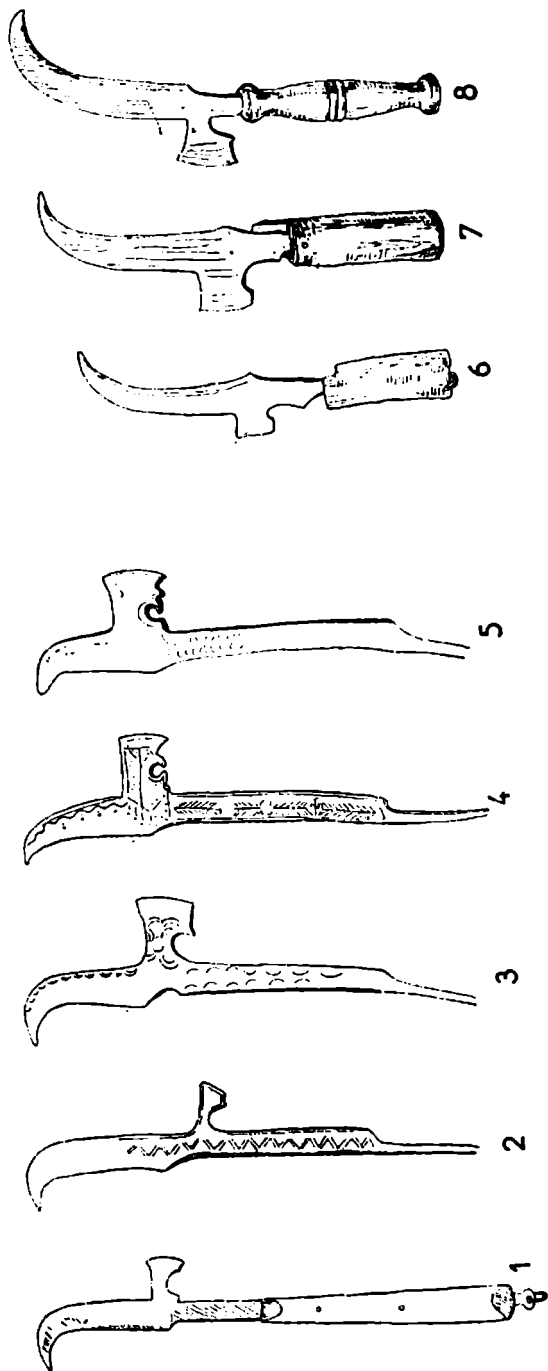

8

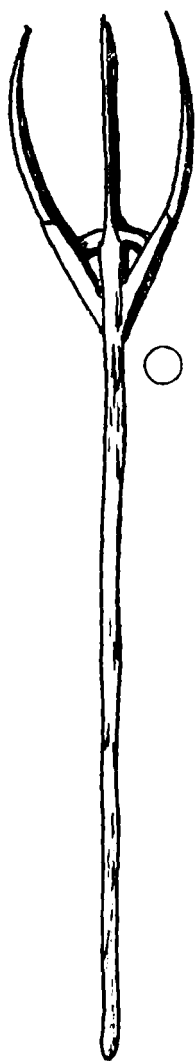
Biharea — planşa între pag. 80—81.

Planşa XXXVI.

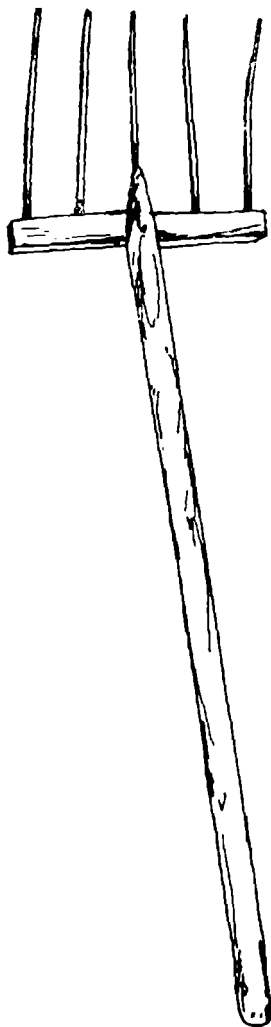
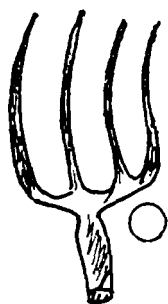

Plasa XXXVII.

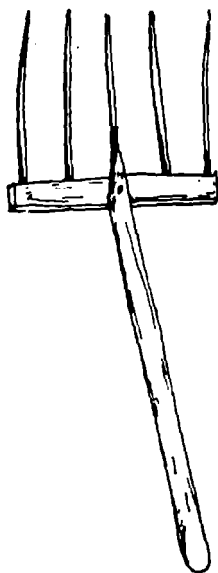

Planşa XXXVIII.

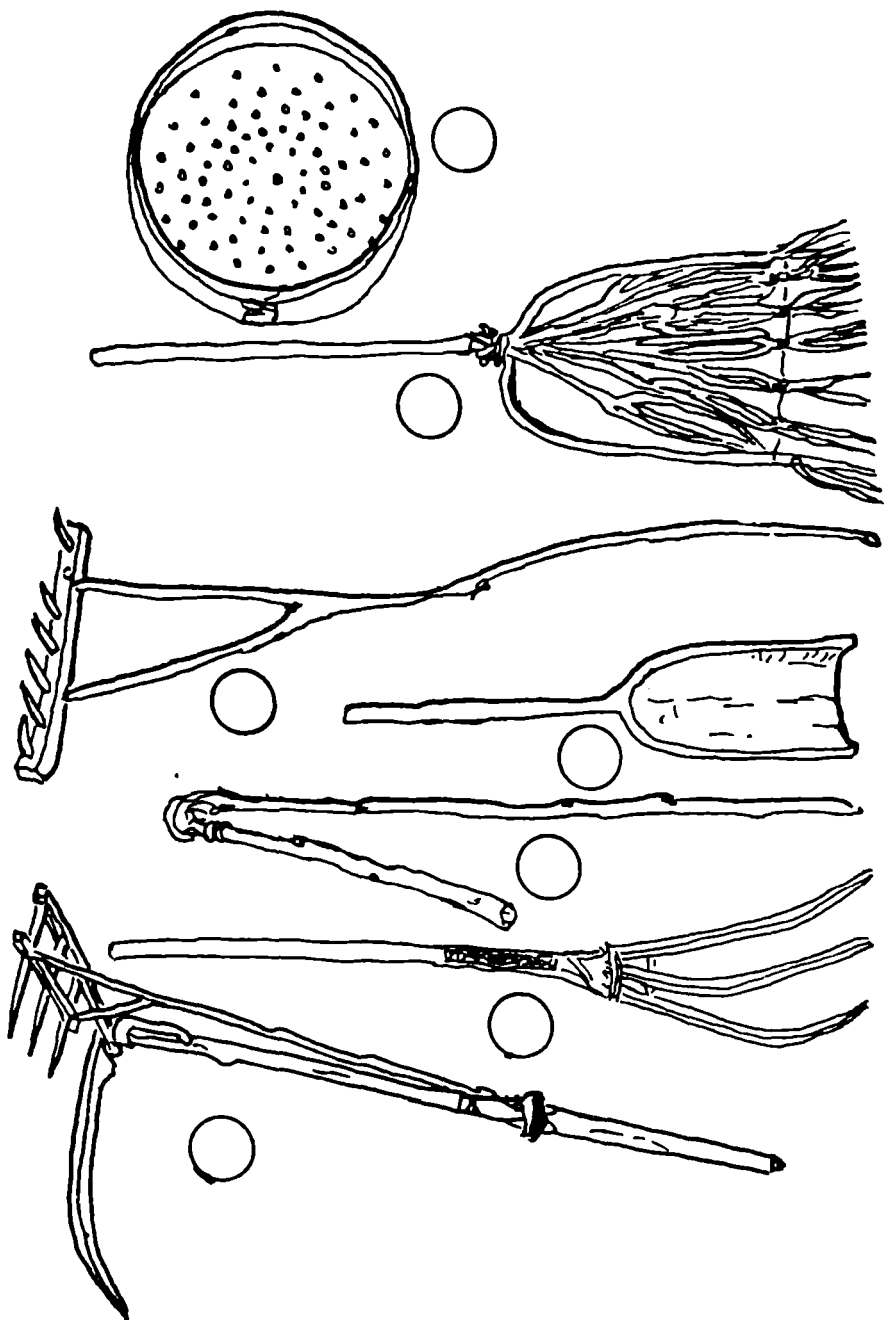
Planşa XXXIX.

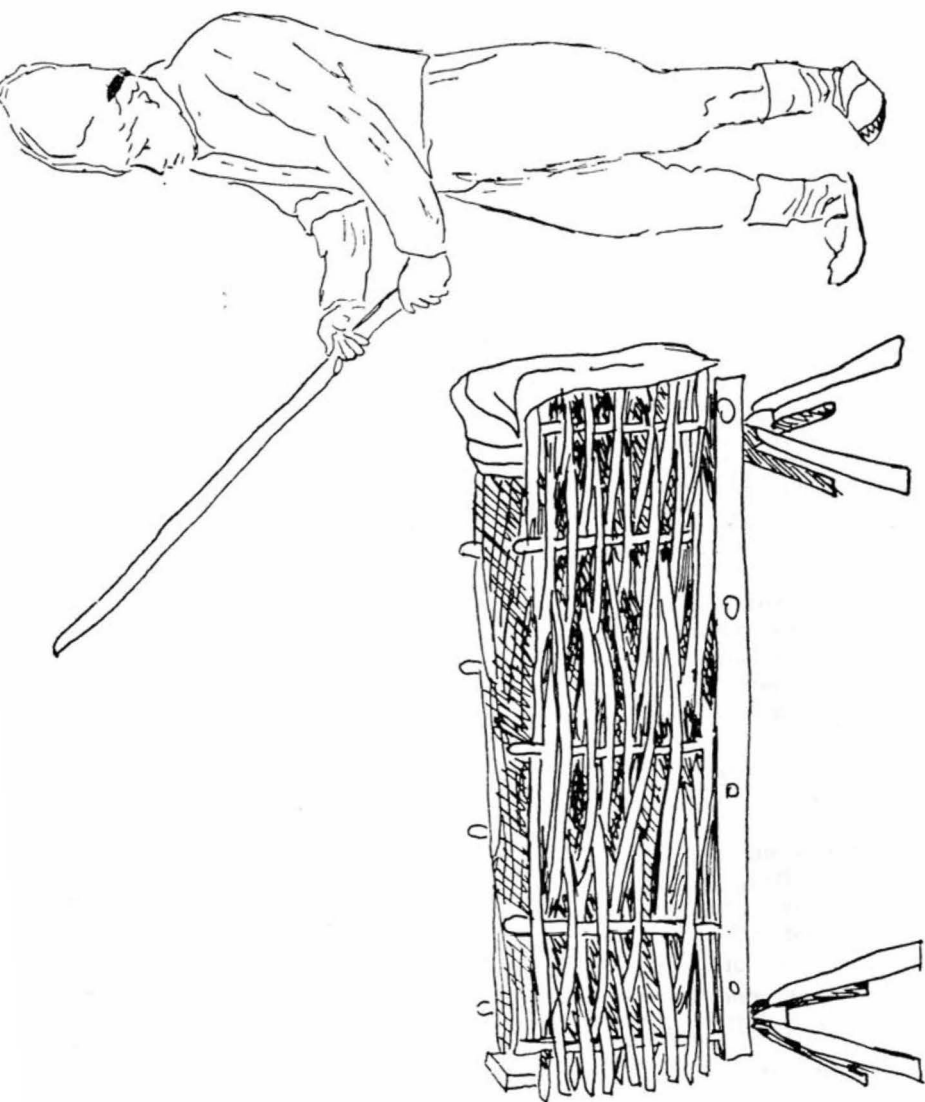
Planşa XL.

Planşa XLI.

Planşa XLII.

Planşa XLIII.

ȚARA CRIȘURILOR ÎN CONTEXTUL FONDULUI PRINCIPAL ETNOCULTURAL ROMÂNESC

NICOLAE DUNĂRE

Conform unor constatări etnologice și etnolingvistice demult verificate, zonele etnografice situate la marginea unui teritoriu național — din cauze social-istorice și necesități etnopsihologice de *exprimare* a personalității de bază a propriei etnii — se caracterizează prin conservarea unui quantum apreciabil de valori aparținând fondului principal etnocultural¹.

Inițial, în condițiile feudalismului timpuriu fuseseră întrunite condiții propice pentru constituirea mai multor *mici unități administrativ-teritoriale* relativ autonome, aflate într-o anume *stare de izolare* geografică, socială, economică, dialectală, culturală etc. În condițiile feudalismului dezvoltat, și în continuare, reapar și se dezvoltă orașele, diferențiindu-se față de sate. Pentru un timp orașele devin *focare* administrativ-politice, economice, culturale etc. ale comitatelor și districtelor, consolidându-le structura de unități și subunități teritoriale specifice. Avântul progresului tehnic din epoca modernă, intensificarea circulației bunurilor, oamenilor și informațiilor, dezvoltarea unor centre urbane diferențiate în raport cu celelalte orașe etc. au avut ca rezultat constituirea unor zone *centrale* sau *focale*, precum și a unor zone *marginale*. Îndeosebi în structura celor din urmă au persistat forme de civilizație și cultură din perioadele anterioare. Relevând zăbovirea unor diferențieri zonale, asemenea situații au fost întâlnite și în condițiile procesului social-cultural caracteristic etapei naționale din epocile modernă și contemporană. Acesta este și cazul Țării Crișurilor, al cărui conținut etno-cultural se dovedește deosebit de bogat în vestigii tradiționale din domeniul ocupațiilor și meșteșugurilor, al arhitecturii, țesăturilor, portului, ornamenticii, cromaticii, obiceiurilor și folclorului.

Spre deosebire de economia tradițională a unor popoare situate într-un mediu geografic aproape unilateral, cu un relief și cu resurse

---

¹ N. Dunăre, *Criterii de zonare etnoculturală*, în „*Ilfov — File de istorie*”, I, București, 1978, p. 511—526.

puțin diferențiate în cuprinsul propriului teritoriu național, — pe teritoriul locuit de poporul român², în genere, cum se constată și în Țara Crișurilor³, cercetările etnologice au relevat situații ocupaționale deosebit de complexe. Astfel, pe fundalul economiei agricole, s-a înregistrat o pluralitate ocupațională în plină desfășurare pe diferitele etape ale amfiteatrului nostru geografic. Pluralitatea ocupațională la care ne-am referit s-a caracterizat neconținut printr-o strânsă coordonare calendaristică în cuprinsul țării întregi, în cel al fiecărei zone etnografice în parte, în limitele economice-social-teritoriale ale satului și pînă în cadrul complexelor activității economice cărora a trebuit să le facă față fiecare gospodărie țărănească în parte. Această strânsă coordonare calendaristică nu s-a limitat la temeiurile ei economice, evident predominante, ci, datorită statutului ei obștesc, încă din vremuri îndepărtate a dobîndit un rol etnosocial și etnopsihologic cu putere de obicei, constituind un adevărat sistem complex de interrelații, interferențe și intercondiționări în viața comunităților etnoculturale începînd cu cele familiale, sătești, zonale și chiar cu planul comunității naționale. Considerată comparativ, această coordonare calendaristică ocupațională este similară cu ansamblul obiceiurilor calendaristice sau de peste an⁴, pe care totodată le și încorporează, acestea din urmă dezvoltîndu-se pe fundalul social-economic al ocupațiilor tradiționale, îndeosebi al celor principale.

Ca parte a fondului principal etnocultural-românesc, această pluralitate ocupațională a implicat o interdependență, o corelație cauzală, funcțională și structurală între ocupațiile tradiționale principale⁵: agricultura, păstoritul, pădurăritul, iar pe alocuri, ca în Țara Crișurilor, Țara

² Cum rezultă din capitolele referitoare la ocupații din monografiile zonale: Nerej, un village d'une region archaïque, 1939, III; Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Structura economică a satului, 1944; Arta populară din Valea Jiului, 1963; Țara Birsei, 1972, I; 1974, II; Etnografia Văii Bistriței, zona Bicaz, 1973; Ialomița, Studii și comunicări, 1977; Bistrița-Năsăud, 1977; Illov — File de istorie, 1978.

³ M. Popovici, Monografia comunei Seghiște, în „Transilvania”, Cluj, 1911, 42, p. 3; idem, Contribuțiuni la monografia comunei Lhecheni, loc. cit., 1912, 43, p. 6; N. Dunăre, Portul popular din Bihor, București, 1957, p. 5—8; B. Zderciuc, Cu privire la situația social-economică în localitățile din sudul raionului Beiuș, în „Studii și cercetări de etnografie și artă populară”, București, 1965, p. 53—66; Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1971; Centenar muzeal orădean, Oradea, 1972; I. Godea, Caracteristici ale culturii populare din Bihor, București, 1977.

⁴ M. Pop, Obiceiurile tradiționale românești, București, 1976, p. 33—122; T. Herseni, Forme străvechi de cultură populară românească, București, 1977, p. 112—159.

⁵ N. Dunăre, Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate, în „Apulum”, Alba Iulia, VII, 2, p. 529—550.

Moților, Hunedoara, Bistrița-Năsăud etc., și mineritul⁶. De-a lungul întregii istorii a poporului român, această interdependență a ocupațiilor tradiționale principale s-a desfășurat concomitent cu *caracterul necesar complementar* din punct de vedere economic al ocupațiilor tradiționale secundare, care, de obicei, au deținut o pondere mai redusă în contextul procesului de interdependență ocupațională considerat în ansamblu: culesul, albinăritul, pescuitul, vânătoarea. Au fost însă și teritorii locuite de români în care una din aceste ocupații, și anume pescuitul, a dobândit statutul de ocupație principală, jucând un rol de seamă în economia zonelor respective (Ialomița, Dobrogea dunăreană, Dobrogea maritimă, Delta Dunării, spre a numi doar pe cele mai importante din acest punct de vedere)⁷.

Paralel cu procesele social-economice și etnoculturale menționate, a avut loc dezvoltarea meșteșugurilor populare în strânsă interrelație și intercondizionare cu totalitatea ocupațiilor tradiționale, cărora le asigură unele și le valorifică materiile prime *obținute* sau *produse* de om, pe calea *fabricării* de noi produse și obiecte de larg consum.

În cuprinsul României, dar tot astfel în Țara Crișurilor, desprinderile și specializările ocupaționale au îmbrăcat forme și structuri calitativ identice. Astfel, în cadrul fiecărei comunități omenești rurale, așa-numita „desprindere” a păstoritului de agricultură s-a redus de obicei la specializarea unui anumit număr de locuitori pentru îndeplinirea funcțiilor pastorale, la *aplecarea specială către practicarea păstoritului a unui număr redus de locuitori* din cuprinsul zonelor sau satelor respective. În toate cazurile, însă, familiile păstorilor și cele ale crescătorilor de oi, vaci, cai, porci etc. s-au îndeletnicit, în continuare, în mod obișnuit cu agricultura și cu celelalte ocupații tradiționale principale și secundare⁸.

Începuturile fenomenului desprinderii meșteșugului sătesc de agricultură datează din vremuri îndepărtate, constituind ceea ce istoria și etnologia au denumit *a doua diviziune socială a muncii*. Dar realitățile

⁶ D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, Cluj, 1960, I—II, p. 29—124; idem, *Domeniul Beiușului la 1600*, loc. cit., V, Cluj, 1962; N. Dunăre (red.), *Arta populară din Valea Jiuului*, București, 1963, p. 45—51, 64—72; V. Butură, *Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țărânesc din Munții Apuseni*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei”, Cluj, 1969, IV, 25—93; T. Morariu, T. Onișor, *Spălarea aurului în Carpații Orientali și Meridionali*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai — Series Geographica” Cluj, 1970, fasc. 1, p. 3—15; A. Ilea, I. Popovici, *Fierăria de la Vașcău în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Crisia”, Oradea.

⁷ Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916; G. Vâlsan, *România în Delta Dunării la sfârșitul secolului al XVIII*, în „Omagiu lui Ion Bănu”, București, 1927; V. Morfeș, *Balta Ialomiței*, în „Analele Dobrogei”, Cernăuți, 1924—1925, V—VI, p. 59—86.

⁸ Conform studiilor referitoare la păstorit publicate în ultima jumătate de secol de către R. Vuia, C. Pavel, T. Herseni, T. Morariu, Mara N. Popp, N. Dunăre, C. Irimie, I. Vlăduțiu, R. Vulcănescu etc.

istorico-etnologice românești arată că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea meșteșugarii sătești se desprind numai în parte de agricultură⁹. Această constatare se corelează cu referirile etnologice comparate la fenomenul desprinderii meșteșugurilor de agricultură, conform cărora meșteșugurile au avut „un teren mult mai prielnic de dezvoltare

Fig. 1. Cantă specifică olarilor din satul Lehe-ceni.

Fig. 2. Ulcior provenit de la Criștioru de Jos.

la agricultorii sedentari”¹⁰. Dezvoltarea acestora pe fundalul agriculturii este ilustrată de faptul că pe teritoriul României, iar cu totul identic în cuprinsul Țării Crișurilor, diferențierea meșteșugurilor a apărut, mai cu seamă, ca o necesitate economică de durată a gospodăriilor feudale și țărănești, și în genere a așezărilor agricole. În toate cazurile cercetate de noi, în cuprinsul și în jurul munților Apuseni, în zonele intra-carpatiche ale României, dezvoltarea nevoilor permanente ale economiei agricole rurale, din așezările agricole caracterizate îndeobște prin *stabilitate*, din cuprinsul zonei etnografice respective și, în sfârșit, din zonele agricole învecinate sau mai îndepărtate¹¹.

⁹ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954; N. Dunăre, *Sate din Zărand specializate în meșteșuguri*, în „Sargetia”, III, Deva, 1956, p. 117—171; I. Godea, *op. cit.*, p. 109—114.

¹⁰ M. O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, trad. rom., București, 1957, p. 166.

¹¹ N. Dunăre, *Sate din Zărand...*; idem, *Die Verbreitung der Handwerkdörfer in Rumänien*, în „Cibinium”, Sibiu, 1967—1968; I. Godea, *Meșteșugul lăzilor de zestre în Țara Crișurilor*, în „Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor”, Oradea, 1971, p. 127—128.

Fig. 3. Bardă de mină realizată în unul din atelierele sătești de fierărit de la Vărzari de Jos.

Ca și în cazul păstoritului, cercetările românești au relevat că desprinderea meșteșugarilor de agricultură s-a manifestat, inițial, doar prin specializarea unui număr restrâns de locuitori din fiecare sat. Chiar când fenomenul lua amploare, ori atunci când specializarea meșteșugărească se extindea asupra întregii comunități sătești, care angaja participarea fiecărei familii la exercitarea meșteșugului, cum au dovedit-o îndeosebi așezările bihorene [Leheceni (Fig. 1.), Criștioru de Jos (Fig. 2.), Lelești, Vârzarii de Jos (Fig. 3) etc.], zărândene (Obirșia, Rîșculița, Tîrnăvița etc.) etc., unii membri ai gospodăriei și în genere unii locuitori ai satului respectiv practicau în continuare și diferite forme ale economiei agricole, oricât de redusă ar fi fost suprafața de teren arabil de care familia respectivă dispunea¹². Tot astfel creșteau și un număr oricât de redus de vite mari sau mici, pe lângă casă ori în turmele comunității.

Din punct de vedere tipologic pastoral, spre a ne opri numai asupra uneia din ocupațiile principale tradiționale, în Țara Crișurilor¹³, în Țara Moților¹⁴, ca și în Țara cea mare¹⁵, au predominat formele de

¹² V. Butură, *Sîrbești, un sat de sumănari din Bihor*, în „Natura”, București, 1948; idem, *Rîșculița, un sat de spătari din Țara Zărandului*, în „LIGUC”, Cluj, 1948; T. Bănățeanu, *Arta populară în satele specializate din sudul raionului Beiuș*, în „SCIA”, București, 1954, I, 1—2; idem, *Sîrbești — sat de sumănari din regiunea Crișana*, în „AMET”, Cluj, 1963, II; N. Dunăre, *Sate din Zărand...*, p. 117—171; idem, *Trei centre românești de producători de cahle în Munții Apuseni*, în „Steaua”, Cluj, 1956, VII, 8, p. 121—123; B. Zderciuc, op. cit.; I. Godea *Meșteșugul...*, p. 127—128; T. Mozeș, *Împietitul — îndeletnicire casnică specializată în Valea Erului*, în „Contribuții...”, p. 51—80.

¹³ S. Márki, *A Fekete Körös és vidéke (Crișul Negru și împrejurimile sale)*, Oradea, 1877; V. Bunyitai, *Bihar-vármegeye oláhjai és a vallás-uno (Românii din județul Bihor și unirea religioasă)*, în „Értekezések a történeti tudományok köréből”, Budapest, 1892, XV, p. 5; M. Popovici, *Monografia...*; idem, *Contribuțiuni...*; C. Pavel, *Locuri și oameni din Munții Bihării. Contribuțiuni la etnografia Bihorului*, Beiuș, 1926; Zs. Jakó, *Bihar megye a török pusztítás előtt (Comitatul Bihorului înainte de pustiirea turcească)*, Budapest, 1940; N. Dunăre, *Aspecte ale artei populare în raionul Beiuș*, în „SCIA”, București, 1954, I, 3—4, p. 47—48; idem, *Portul...*, p. 5—8; S. Dragomir, S. Belu, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni (secolele XIII—XVI)*, în „Cumidava”, Brașov, 1968, II, p. 70—77; S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din sec. IV—V e.n. în județul Bihor*, în „Centenar muzeal Orădean”, Oradea, 1972, p. 197—207; Maria Comșa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V—IX*, în „Centenar...”, p. 209—213; A. Ilea, *Obligațiile în muncă pe domeniul capîtlului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Centenar...”, p. 237—243.

¹⁴ S. Dragomir, S. Belu, *Păstoritul la români din Munții Apuseni în evul mediu*, în „AMET”, IV, Cluj, 1969, p. 95—114. Studiu redactat în baza solicitărilor noastre.

¹⁵ Comp.: T. Herseni, *Organisation pastorale en Roumanie*, în „ASRS”, București, 1936, XIII, 1; N. Dunăre, *Problema cercetării etnografice a păstoritului*, Cluj, 1956; idem, *Recherches ethnographiques roumaines sur l'agriculture et la vie pastorale*, în „Acta Ethnographica”, Budapest, 1963, XII, 1—2; idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în „AMET”, Cluj, 1965—1967; I. Vlăduțiu, *Almenwirtschaftschattliche Viehhaltung und Transhumance im Brangebiet*, Budapesta, 1961; R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964; R. Vulcănescu, *Cartografierea etnografică a transumanței în Oltenia de vest*, în „REF”, București, 1964, IX, C. Irimie, *Das Hirtenwesen der Rumänen*, München, 1965.

păstorit cărora le-au revenit, prin excelență, o seamă de funcții de interes agricol, adică acelea care au fost practicate nemijlocit în sprijinul agriculturii. *Păstoritul sedentar*, adică creșterea vitelor pe lângă casa omului, în gospodăria țărănească din cuprinsul vetrei satului, a fost practicat pretulindenii, pentru nevoi alimentare curente și în vederea efectuării diferitelor transporturi, de către gospodăriile agricole în genere, ca și de cele specializate în meșteșuguri sau în industrii țărănești prin care se prelucrau materiile prime și produsele agricole, pastorale, casnice etc. Referitor la corelația acestui tip cu agricultura, pe lângă utilizarea vitelor la muncile agricole, în contextul lui a fost posibilă acumularea unor importante cantități de îngrășămintă naturale de grajd. *Păstoritul local* — liber sau fără staul și fără stînă; cu staul, dar fără stînă; cu staul, strungă și stînă — practicat pe izlazul comunal, pe moșia agricolă a satului, deci în preajma vetrei satului, a asigurat ogoarelor îngrășămintă naturală cu ajutorul turmelor care se odihneau după muls ori înnoptau în staule, mutătoare dintr-un loc în altul în acest scop. *Păstoritul de pendulare simplă*, considerat în ansamblul său morfologic, structural și funcțional, din punctul de vedere al corelațiilor sale agricole se caracteriza prin aceea că turmele se mișcau în fiecare vară între sat și muntele de pășunat, iernînd întotdeauna în staulul de baștină prin grija fiecărui gospodar; aceleași turme, primăvara o petreceau pe ogoarele satului, iar toamna pe mîriștile și porumbiștile respective. *Păstoritul de pendulare dublă* a dezvoltat aceleași legături cu economia agricolă a satului în timpul primăverii, verii și al toamnei. În schimb, pe durata iernii, uneori și al unei părți din toamnă și primăvară, vitele (mici sau mari, cornute sau necornute) se aflau în zona fînațelor de pădure sau de sub pădure, porțiuni de teren în cuprinsul cărora vara făceau fîn și frunzare pentru iernat, precum și unele culturi agricole. Din punct de vedere etnologic este deosebit de important faptul că zona fînațelor se afla mai aproape de sat, între pășunea montană pentru vîrat și vatra satului, iar în asemenea zone, pe lângă țarinile de fîn și cele de bucate, erau și terenuri cultivate cu pomi fructiferi sau chiar viță de vie. Dezvoltarea culturilor agricole specializate cunoscute prin caracterul lor durabil, venea în sprijinul stabilității așezărilor omenești cărora le aparțineau.

Ca în multe alte domenii ale civilizației și culturii noastre populare, pe fundalul unei remarcabile unități etnoculturale românești au apărut și s-au cristalizat o seamă de diferențieri zonale în structura și în forma de manifestare a ocupațiilor tradiționale. Din punct de vedere etnologic, acest fenomen de diferențiere se explică prin măsura prezenței și modalitatea reuniunii diverselor componente constitutive, a segmentelor structurale complementare dialectic convergente, a unor calități sau caracteristici etnoculturale specifice moștenite la nivel național, zonal sau local. Ponderea sau proporția unor asemenea calități

și valori a fost totdeauna deosebită în timp, spațiu etc., generind diferențieri specifice: *variante locale* din cuprinsul subzonelor etnografice; *variantele subzonale* din aceeași zonă, de exemplu, din subzonele Vașcău, Beiuș, Hălmagiu, Valea Iadului, Valea Erului etc.; *variante zonale*, de exemplu, din Valea superioară a Crișului Repede, Valea superioară a Crișului Negru, Valea superioară a Crișului Alb, zona Beliu etc. aflate în sinul aceluiași ținut, Țara Crișurilor; precum și *variante ținutale*, de exemplu, din Munții Apuseni, din Sălaj, Sătmăr, Cîmpia Transilvaniei etc., considerate în contextul atotcuprinzător al *tipului cultural național*. Astfel, din punct de vedere pastoral, ținutul Crișurilor prin Valea superioară a Crișului Negru, iar zona etnografică Valea superioară a Crișului Negru prin câteva sate (grupul de sate Ferice din subzona Beiuș etc.) se deosebesc de ținutul Carpaților Meridionali și unele din zonele acestuia (Mărginimea Sibiului, Țara Bîrsei etc.). Acestea din urmă, concomitent cu alte tipuri, au exercitat și ambele forme cunoscute de transhumanță pastorală (redușă și amplă), pe cînd satele Țării Crișurilor în genere n-au depășit formele păstoritului pendulator, iar unele sate bihorene nu au depășit transhumanța redusă (grupul de sate Ferice)¹⁶ ca și unele sate din zona Bistrița-Năsăud. Pe de altă parte, în marea majoritate a localităților din Țara Crișurilor s-au întîlnit aceleași forme de viață pastorală tradițională ca în marea majoritate a zonelor etnografice românești în genere (sedentar, local, pendulator). Dacă acestor fenomene le alăturăm interferența ocupațională cu pădurăritul, ponderea deosebită odinioară a pădurilor pe teritoriul carpato-dunărean în genere¹⁷, tot alît de însemnată și în Țara Crișurilor¹⁸, precum și numeroasele *țarini statornice* de bucate și de fin, rezultate de pe urma defrișărilor forestiere de odinioară, ies pe deplin în lumină *bazele reale pe care s-au înjghebat așezările sedentare* la români: dezvoltarea ocupațională pe fundalul agriculturii, precum și strînsa interferență și interdependență a ocupațiilor tradiționale în cuprinsul fiecărei așezări.

Pe de altă parte, o contribuție deosebit de importantă la *desăvîrșirea procesului de închegare a vechiului sat românesc* a revenit obștei sătenești (gentilică în trecutul îndepărtat daco-roman, teritorializată ulterior). Înseși condițiile specifice ale vieții de obște — de exemplu, *stăpînirea în devălmășie* a pămîntului în hotarul satului, *folosirea în comun* a multor bunuri economice (pășuni, păduri, ape curgătoare, terenuri nedefrișate), *vatra comună* pe care erau edificate gospodăriile — au constituit un suport economic-social și au determinat interdependența și interferența ocupațiilor tradiționale. Forța economică și juri-

¹⁶ Cercetările noastre de teren au fost confirmate documentar de: S. Dragomir, S. Belu, *Păstoritul...*, p. 113.

¹⁷ N. Dunăre, *Păstoritul...* (1965—1967); idem, *Interdependența...*, harta vechilor păduri; C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1975.

¹⁸ N. Dunăre, *Aspecte...*, p. 47; S. Dragomir, S. Belu, *op. cit.*, p. 63, 65, 71; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 49—50, 318.

dică, de care a dispus obștea pînă în perioada formării poporului român este, de asemenea, scoasă în relief de menținerea acestuia și după încheierea procesului de feudalizare, inclusiv în cuprinsul Țării Crișurilor¹⁹, iar sub forma de reminiscențe organizatorice, unele din elementele vechii obștii întilnindu-se pe alocuri chiar pînă în epoca modernă²⁰.

Fenomenelor economice, sociale și etnoculturale arătate mai sus, se adaugă încă un *element de statornicire a așezărilor*, prezent atît în Țara cea mare cît și în Țara Crișurilor: *stăpinirile locurești* agonisite de membrii obștilor sătești din *pădurea verde* sau din *pajiște*, prin defrișare, prin destelenire, prin închideri de islaz etc.²¹. Luîndu-se în seamă truda depusă pentru apropierea unor asemenea porțiuni utilizate, nu numai ca *farină* de bucate sau de fîn și ca teren de pășunat, dar și pentru noi așezări, roite, acestea erau considerate *în deplină stăpînire din tată în fiu*.

Același fenomen istorico-economic-etnologic dezvăluie *caracterul dinamic al tipului de așezare* pe teritoriul României: din punct de vedere dialectic, vatra satului de baștină corespunde cu un *repaus relativ*, iar expansiunea sau roirea populației din așezarea inițială, la început sub forma unor gospodării sau cînguri risipite sau răsfirate, conferă tot atîtea *acumulări cantitative* care au condus la formarea și stabilirea unor noi vetre de sat. De obicei, tipul morfologic structural a fost inițial o *așezare grupată-adunată*, de ex., din Țara Crișurilor: Beliu, Buntești, Briheni, Călacea, Cîmp, Colești, Criștior, Finațe, Poiana, Rieni, Ripa, Ștei sau Schei, Vintere — în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și la mijlocul secolului următor²². Asemenea așezări erau caracterizate în general prin *stabilitate*, calitate rezultată în principal din *exercitarea convergentă a ocupațiilor tradiționale*.

Așezările omenești inițiale — alcătuite pretutindeni și întotdeauna dintr-un mic grup de gospodării — ori de cîte ori au avut posibilitatea să aleagă, au ales în acest scop, cu precădere, văile rîurilor, intersecțiile a două medii geografice diferite, vecinătatea pădurilor, unele resurse economice locale (pentru minerit, pescuit etc.). Săpăturile arheologice și documentele istorice medievale menționează numeroase așezări în preajma principalelor ape curgătoare, ca Dunărea, Crișuri, Mureș, Someș, Tîrnave, Jiu, Olt, Dîmbovița, Ialomița, Siret, Bistrița Aurie, Prut, Nistru, Bug etc.

¹⁹ V. Maxim, I. Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, în „Biharea”, II, Oradea, 1975; I. Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, teză de doctorat, 1976, cap. I, II.

²⁰ *Istoria României*, București, 1960, I, p. 799—801; 1962, II, p. 34—36; H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958, I, p. 330—331; II, p. 12; idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972.

²¹ V. Maxim, I. Godea, *op. cit.*; Comp.: C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975, p. 48—54, 70—74.

²² V. Maxim, I. Godea, *op. cit.*, (datele arhivistice).

Pe măsura creșterii forțelor de producție și a înnoirii relațiilor de producție, pe măsura înmulțirii locuitorilor din așezările inițiale și a extinderii apropierei obștești și particulare sau în general ca urmare a creșterii posibilităților de valorificare economică a terenurilor deluroase sau montane (pădurărit, defrișări cu scop agrar-pastoral-meșteșugăresc, agricultură de deal sau munte, finațe) unele din *sălașele temporare* dezvoltate între timp din necesități obiective, s-au transformat în *lătureni* (roiri aflate într-un stadiu incipient), *crînguri* (formate de obicei din gospodării înrudite familiale) sau chiar *cătune*, locuiri alcătuite la început din grupe de citeva gospodării. Acestea din urmă, *mici așezări permanente* s-au dezvoltat din familiile care și-au transformat așezarea temporară în așezare permanentă, ca următoarele din Țara Crișurilor: Dolcești, Fluturești, Moțești, Pândești, Tuducești etc., componente ale satului Pietroasa, subzona Beiuș; Curătură, Lazuri, Runcuri, Osoaie, (Poenița, Țarina etc., componente ale satului Roșia de la nord-est de Beiuș; Ciuntești, Cioroi, Măraș, Șugag, Stoienești, Tălmăciu, Vălni etc., aparținătoare de satul Craiova, zona Beliu; Merișor, Chicera Mare, Cîmp-Moți, aparținătoare satului Cîmp din subzona Vașcău; Băieșești, Bogdănești, Marinești, Mohoțești, Tomești, Zoițești, aparținătoare satului Criștior, din aceeași subzonă²³. Tot astfel la șes (Cîmpia Crișurilor, Cîmpia Tisei, Cîmpia Transilvaniei, Cîmpia Bărganului etc.), din satul inițial adunat, în anumite condiții istorico-economice-etnoculturale s-au roit așa-numitele *hodăi*. Ele au rezultat mai ales din transformarea așezărilor locuite sezonier pentru efectuarea muncilor agricole de vară sau pentru iernatul vitelor, în gospodării permanente. Acestea au fost înjghebate în mijlocul proprietăților agricole de pe moșia satului, în condițiile trecerii de la o agricultură extensivă la o agricultură din ce în ce mai intensivă. Reiese că, din punct de vedere istorico-etnologic, așezarea *răsfirată* constituie mai ales o *formă ulterioară*, dezvoltată de obicei ca *sate-crînguri* care au luat naștere, pe parcurs, în zonele muntoase, ori ca *sate-hodăi* care au apărut în zonele de cîmpie. În ambele cazuri, în Bihor, Zărand, Cîmpia Oradiei, Cîmpia Transilvaniei, Țara Moților, Țara Bîrsei, Țara Loviștei, Țara Vrancei, Bărgan etc., este vorba de o *urmare firească* a procesului de expansiune economică, desfășurat treptat, pe care-l trăiește *satul inițial ca focar de civilizație și cultură, de înstăpînire a teritoriului din jurul său*, fie acesta cîmpie, deal sau munte. Acest fenomen antropogeografic și etnodemografic de roire este un rezultat al creșterii neconținute a puterii omului de a pune în valoare posibilitățile oferite de natura înconjurătoare, sprijinit pe creșterea populației²⁴. Tipul morfologic-structural al

²³ *Ibidem*.

²⁴ Lucia Apolzan, *Sate-crînguri din Munții Apuseni*, în „Sociologie Românească”, București, 1943, V, 1—6, p. 149—159; N. Dunăre, *Contribuții la o clasificare etnografică a așezărilor omenești în România*, în *Lucrările simpozionului de geografie a sa-*

unei așezări constituie, deci, o *realitate istorică*, în continuă devenire, el nu este ceva static, dat odată pentru totdeauna, ci se modifică și se dezvoltă în cursul istoriei, în condițiile complexe pe care le încorporează, și le pun în valoare diferitele orînduiri social-economice succesive²⁵.

În Țara Crișurilor, ca și în Țara cea Mare, din punctul de vedere al tipologiei funcționale, și anume în concordanță cu evoluția istorico-economico-etnoculturală, ori de cîte ori mediul geografic a fost prielnic, populația băștinașă a practicat de la bun început agricultura (primitivă) și apoi a trecut la domesticirea și creșterea animalelor. Păstoritul, ca și pădurăritul, meșteșugurile și industriile țărănești etc. s-au dezvoltat pe fundalul economiei agricole (de masă), în strînsă reciprocitate cu agricultura, nu arareori ca un corelar economic-comunitar al acesteia. În consecință, din punctul de vedere al conținutului economic și etnocultural, în aria ținutală a Țării Crișurilor și pe teritoriul României în general, considerată în totalitate, *așezare agricolă (complex agricolă) a constituit tipul de bază* atît ca o modalitate comunitară economică inițială, cît și prin caracterul de masă al acestui tip funcțional, prin însumarea unui *complex de factori de producție caracterizați prin stabilitate și continuitate etnoculturală*, fie că din punct de vedere morfologic-structural acest tip funcțional se înfățișă grupat-adunat, răsfrat, de-a lungul unui rîu ori drum, geometric etc. În ultimă instanță, interdependența ocupațiilor și evoluția morfologică, structurală și funcțională a așezărilor care dau curs acestui complex de modalități productive constituie tot atîtea *fenomene de comunicare etnoculturală, etno-sociologică și etnopsihologică* între membrii comunităților, subzonelor, zonelor etnografice etc. care le exercită și care le dezvoltă.

Dacă cercetările etnologice românești din ultimele trei decenii au demonstrat *prezența* pretutindeni a acelorași tipuri principale de agricultură, de păstorit, de așezări etc., varietatea situațiilor concrete pe teren este relevantă de *ponderea* unui tip ori a unei variante care dă loc la *diferențieri* între o zonă etnografică ori alta. Astfel, populația așezărilor din zonele de deal *îmbină* agricultura de cîmp cu cea de deal, tot astfel, *pune accent* pe păstoritul local cu staul, strungă și stînă, și pe păstoritul de pendulare simplă. Acolo unde predomină relieful muntos și se află un întins patrimoniu forestier, ca în Țara Crișurilor și în celelalte zone care încadrează Munții Apuseni, se afirmă o *pondere marcată* a agriculturii montane de coastă, dar mai cu seamă în terase și a păstoritului de pendulare dublă. Același fundal etnocultural reflectînd *unitatea în varietate* a civilizației și culturii populare românești

tului (1907) București, 1969, p. 81—87; V. Maxim, I. Godea, *op. cit.*, Gh. Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Craiova, 1977, p. 7—61; I. Ghinoiu, *Depresiunea Cîmpulung-Muscel*, Teză de doctorat, 1978.

²⁵ N. Dunăre, *Contribuții la o clasificare...*, p. 86—87; Țara Blrsei, II, 1974 a, p. 65—70.

apare în lumină și în cazul așezărilor omenești. Dacă principalele tipuri morfologice-structurale (așezare adunată, așezare alungită, așezare răsfirată) se întâlnesc în cuprinsul tuturor zonelor etnografice românești, *deosebirile* se fac marcate prin *ponderea zonală* a acestora. Ca și la alte popoare, pe teritoriul locuit de români au existat *concomitent* mai multe tipuri și variante morfologice-structurale de așezări, în fond orice tip morfologic-structural sau funcțional de așezare constituind o *realitate dinamică* în continuă dezvoltare.

În acest cadru și pe acest fundal antropogeografic și ocupațional a luat naștere și s-a dezvoltat o bogăție de creații culturale și artistice populare.

Din domeniul arhitecturii populare, consemnăm două tipuri carpatic prezente și în Munții Apuseni: *șura poligonală*²⁶ și *gospodăria cu curte închisă și întărită*²⁷, cunoscute până nu de mult și pe versantul bihorean al celor din urmă. Acestea au constituit elemente arhitectonice cu o funcționalitate economică complexă (agricolă, pastorală, forestieră, meșteșugărească etc.) și de largă corelație etnoculturală în contextul carpatic, european și chiar mai larg. Considerate într-o perspectivă etnologică generală, *forma* particulară a acestor tipuri arhitectonice populare relevă în ultimă instanță un anumit *tip cultural de răspuns* pe care locuitorii din zonele submbontane l-au dat *nevoilor complexe*, cărora trebuiau să le facă față. În final, aceste două *tipuri de răspunsuri* sînt *rezultatul unei experiențe etnoculturale specifice de viață comunitară*, al unei concepții și atitudini globale, atotcuprinzătoare pe plan material, social și spiritual, exprimat plastic de către comunitățile omenești, de omul aparținător acestora, din zonele și subzonele în care au fost practicate aceste tipuri gospodărești-arhitectonice, *față de determinările și condițiile mediului înconjurător considerat în totalitate* (economic, social, antropogeografic, resurse constructive, climat, necesități de adăpostire și prelucrare etc.).

Aflindu-ne într-un ținut în care decorul popular a cunoscut prezențe și manifestări mai mult decît înfloritoare, ca și obiceiurile și folclorul sub toate formele lor de exprimare și de comunicare — cercetările care și-au propus *descifrarea fondului principal* etnocultural românesc păstrat și dezvoltat în Țara Crișurilor au acordat o mare însemnătate ornamenticii populare. Din coroborarea relațiilor pe plan național cu cele pe plan ținutal sau zonal, rezultă că *ornamentica populară românească* în genere și cea dezvoltată în Țara Crișurilor în speță au străbătut *în esență* un drum evolutiv asemănător. Este vorba de trece-

²⁶ N. Dunăre, *Șura poligonală în Munții Apuseni*, în „Apulum”, Alba Iulia, 1974, XII, p. 497—527.

²⁷ P. Petrescu, P. H. Stahl, *Gospodării românești cu ocol întărit*, în „SCEAP”, București, 1965, I, p. 193—227; N. Dunăre, *Contribuții la studiul gospodăriei țărănești cu curte închisă și întărită la români*, în „Cumidava”, Brașov, 1969, III, p. 497—521; idem, *Gospodării cu curte închisă și întărită în zona înălțurilor din Munții Apuseni*, în „Apulum”, VIII, 1970, p. 525—539; idem, *Țara Birsei*, II, 1974, p. 123—140.

rea de la *geometrismul exclusiv* pe care-l scot la iveală săpăturile arheologice și materialele medievale, la *geometrismul ca formă predominantă* (Fig. 4, Fig. 5, Fig. 6.) prin care se consemnează comunicările intracomunitare și intercomunitare, comunicarea mesajelor dintre gene-

Fig. 4. Motive geometrice pe un „căpății” (față de perină) specific văii superioare a Crișului Negru.

rații ca și între zone, alături de care își face o prezență remarcabilă, mai cu seamă de pe la începuturile epocii moderne, modul de tratare ornamentală ne-geometric, liber desenat, pe care folclorul plastic din Țara Crișurilor îl va ridica la trepte de măiestrie și suavitate de cea mai mare sensibilitate artistică. În sfârșit, în epoca contemporană ornamentica populară românească în genere și cea din Țara Crișurilor în special vădește o simbioză stilistică, îndreptându-se treptat către o *porție echilibrată între geometrism și modalitatea desenului liber*, către un echilibru al celor două *modalități stilistice de comunicare a sentimentelor și ideilor* dintre membrii comunităților omenești, ai zonelor, ai Țării celei mari, întregi²⁸.

²⁸ Lucia Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*. București, 1944; Maria Bocșe, *Țesături populare românești din Bihor*, Oradea, 1969; N. Dunăre, *Textilele populare românești din Munții Bihorului*, București, 1959; idem, *Mo-*

Restrângînd ad-hoc interpretarea etnologică la domeniul broderiilor românești, observațiile acumulate asupra unei arii geografice naționale cuprinzătoare au permis să se releve că, în ansamblul lor, acestea prezintă o serie de norme și elemente morfologice, ornamentale și cro-

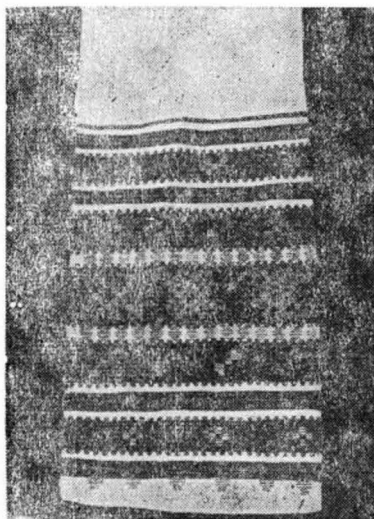

Fig. 5. Motive geometrice pe o felegă (ștergare) provenită din subzona văii superioare a Crișului Negru.

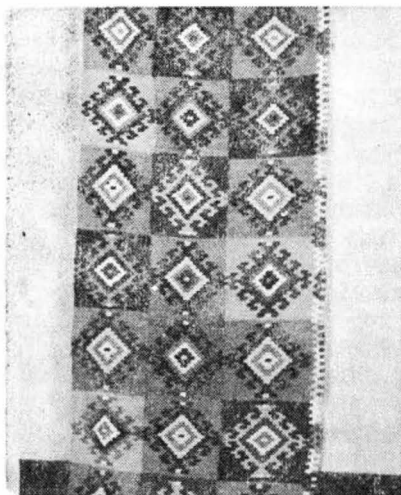

Fig. 6. Poneavă de la Cermei (Crișul Alb) ornamentată cu motive geometrice.

matice vădînd *note specifice etnice* prin care se disting față de același gen decorativ din arta altor popoare.

Caracterele proprii astfel conturate nu privesc numai valoarea și originalitatea lor artistică, fără îndoială remarcabile, adeseori inefabile. Acestea reflectă totodată fondul principal etnocultural, *exprimă unitatea fondului etnocultural* din care au izvorît și pe care s-au cristalizat în clădit trăsăturile morfologice, ornamentale și cromatice ale acestui gen de creație aplicată populară. În mod constant, cele mai variate cercetări concordă în concluzia etnologică ținută și națională că, în ceea ce au esențial aceste trăsături, *fondul lor principal din fie-*

dificări ale portului popular din Valea superioară a Crișului Negru în ultimul veac, în „SCEAP”, București, 1965, p. 101—134; idem Criterii pentru clasificarea ornamentelor populare, în „Ialomița”, I, Slobozia, 1977, p. 221—267; N. Dunăre, Maura Dunăre, Țesături și alesături din Zărand, în „Sargetia”, V, Deva, 1968, p. 549—575; Elena Grigorescu, Sumănăritul în depresiunea Beiușului, în „Centenar muzeal orădean”, Oradea, 1972, p. 538—539; Olivia Lungescu, Țesăturile populare din bazinul Crișului Alb, în „Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor”, Oradea, 1971, p. 101—110; Tereza Mozeș, Portul popular din bazinul Crișului Alb, Oradea, 1975; etc.

care epocă istorică este pretutindeni prezent în variantele ținutale, zonale sau locale de comunicare, desfășurate pe piesele populare brodate: de podoabă, de îmbrăcăminte, ca și a celor utilizate în interiorul locuințelor, cu ocazia diferitelor rituri de trecere, atât sub forma obiceiurilor de peste an, culminând cu momentele comunitare pe care le-au constituit ori le constituie sărbătorile sătești de la intersecția anilor, jocul cununii de la sfârșitul seceratului, *tîrgurile dintre țări* ca nedeia anuală de pe Muntele Găina, de la Hălmagi sau de la Călineasa etc., legate adesea de anumite momente din desfășurarea ocupațiilor tradiționale principale, cât și sub forma obiceiurilor legate de principalele *praguri* din succesiunea evenimentelor de ordin familial²⁹.

Cristalizate în epocile anterioare, la care s-a făcut trimitere anterior, în marea lor majoritate, *diferențierile* amintite au avut o semnificație secundară. Ele s-au manifestat și s-au exprimat mai puțin prin practicarea unor *procedee diferite de cusut*, ci s-au reliefat mai ales în dezvoltarea unor preferințe particulare pentru anumite *mesaje* tematice și pentru anumite *structuri* compoziționale, a unor înclinații pentru unele *variante* morfologice și *nuanțe* coloristice, de cele mai multe ori desfășurate în *cîmpuri ornamentale asemănătoare, tradiționale*.

Mai mult decît în oricare alt domeniu al creației plastice populare românești, cromatica dezvăluie nuanțe definitorii de *corespondență între generații*, în raport de grupa de vîrstă integratoare, de ocazii etc., înăuntrul satului, în cel al zonei, al ținutului, pe plan național. Cum s-a relevat în numeroase studii, în realizarea decorului de pe piesele țesute, alese, cusute etc., poporul român a folosit fire de lînă, în, cîneapă etc. în culoarea lor naturală, fire vopsite în coloranți vegetali sau minerali obținuți din mediul natural, iar din epoca modernă în tot mai mare măsură fire preparate cu coloranți de proveniență industrială, orășenească. Dar, ceea ce este deosebit de concludent din punct de vedere etnologic și etnopsihologic, este faptul că în nici una din aceste etape și condiții de viață social-economică, nu a lipsit vreodată *năzuința artistică, năzuința și preocuparea de exprimare artistică și mesajul nuanțat* în raport cu apartenența la o anumită grupă de vîrstă, sex, situație socială ori civilă etc.

Considerînd fenomenul prin această prismă, apare deosebit de elocventă *evoluția predilecțiilor cromatice* în decursul ultimelor secole. Pe tot parcursul acestei evoluții se relevă existența unui *fond principal*

²⁹ F. Florescu, *Tîrgul de lele de pe Muntele Găina*, în *Sociologie Românească*, II, p. 9—10; N. Dunăre, *Un fenomen etnografic milenar: tîrgul de pe Muntele Găina*, în „*Făclia*”, Cluj, 1957, XII, 3348; I. Godea, *Cîteva probleme de etnografie în revista „Familia” (1865—1900)*, în „*Centenar muzeal orădean*”, Oradea, 1972, p. 455—456; idem, *Caracteristici...*, p. 154—161; T. Graur, *Semnificații arhaice ale unor podoabe de nuntă pe Valea Crișului Negru — Bihor*, în „*Centenar muzeal orădean*”, 1972, p. 531—533; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 396—399, 429—431; Elena Ghidău, *Obiceiuri de iarnă din depresiunea Beiușului*, în „*Contribuții...*”, p. 149—175; R. Vulcănescu, *Măștile populare*, București, 1970, p. 105—180; Iuliana Șovrea (Blaga), *Modalități de mascare în Bihor*, în „*Centenar...*”, p. 527—529.

comun coloristic în arta țesăturilor, alesăturilor, cusăturilor etc. analog în zonele din cuprinsul și din jurul Munților Apuseni ai Transilvaniei, inclusiv din zonele care alcătuiesc Țara Crișurilor, ca și în majoritatea zonelor etnografice de pe ambele versante ale lanțului carpatic care alcătuiește *axul etnografic al României*. Acest *fond principal comun coloristic* este analog zonelor amintite în mod *dinamic*, pentru fiecare epocă sau perioadă mai îndelungată de timp.

Astfel, cu secole în urmă, în țesăturile, alesăturile și cusăturile pentru interior sau pentru confecționarea pieselor de port popular, se foloseau, de obicei, *nuanțe stinse* ale culorilor simple: roșu, negru, albastru închis, galben, de obicei *pe fond alb*. Referitor la fondul alb al multor piese de port sau pentru împodobirea interiorului locuințelor, este vorba de *albul țesăturilor de lână, de in, de cînepă*, iar apoi și de bumbac, albite cu multă măiestrie la soare după ce mai întii erau spălate prin mijloace tradiționale, *așa cum s-a întîlnit din Bihor și Sătmar pînă în Țara Vrancei, din Bucovina pînă în Banat, pînă în sudul și estul ținuturilor locuite de români*.

Pentru galben, consemnăm constatarea deosebit de semnificativă din punct de vedere etnologic și etnopsihologic, reținută de la populația românească și ungurească a zonelor etnografice Ciuc, Cașin și Odorhei: că *galbenul închis este socotit culoare românească*³⁰.

Culorile folosite mai demult erau îndeosebi roșul și negrul, firul răscuit rezultat din roșu și negru (*năbrăsc*, Valea superioară a Crișului Negru). Negrul prin purtare devenea albastru închis (*vîndt*). Acestora se alătura galbenul amintit. Toate acestea se obțineau mai lesne, prin mijloacele cele mai la îndemînă și mai ieftine³¹. Pe lângă constatările cu valoare etnologică și etnopsihologică tradițională, consemnate la românii de pe versantul vestic al Carpaților Orientali, și cele cu același caracter, remarcate în Țara Crișurilor, în celelalte zone etnografice ale Munților Apuseni, în Cîmpia Transilvaniei, în Țara Oltului, Țara Vrancei, Muscel, Argeș etc., reținem și observațiile făcute succesiv de J. D. Hörling la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de J. Leonhard la începutul secolului al XIX-lea³². Aceștia din urmă au relevat *caracterul cromatic predominant în roșu și albastru al broderiilor românești*. Referitor la culoarea galbenă, în diferite nuanțe, de obicei deschise, aceasta a fost utilizată la noi în portul tradițional femeiesc la încrețul sub alțița de la cămăși (lungi) sau ii (cămășile fără poale).

³⁰ S. Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894, p. 302; N. Dunăre, *Raporturi interesante în Valea Cașinului (județul Harghita)*, în „*Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc*”, Miercurea Ciuc, 1974, p. 371.

³¹ N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*, București, 1957; idem, *Textilele populare românești din Munții Bihorului*, București, 1959.

³² J. D. Hörling, *Über den Nationalcharacter der Siebenburgen belindlichrn Nationen*, Wien, 1792, p. 90; J. Leonard, *Bewohner Siebenbürgens*, ms., 1816 (Muzeul Brukenthal), p. 12—35.

Pe măsura pătrunderii bumbacului și a altor fire, dar mai cu seamă ca urmare a dezvoltării industriei chimice, posibilitățile coloristice s-au înmulțit incomparabil. Culorile obținute pe bază de anilină au lărgit gama cromatică a decorului ales ori brodat.

Ca în ținutul Crișurilor se poate vorbi de o predilecție generală la români pentru policromie, indiferent de natura coloranților, predominantă fiind structura etnopsihologică și tradiția etnoculturală locală, ținutală, națională. Fenomenul este explicabil, deoarece *cromatica constituie un factor constitutiv esențial, adeverind încă odată constatarea lui Karl Marx, că simțul culorilor este în genere forma cea mai populară a simțului estetic*³³.

Concomitent cu aceasta, s-au dezvoltat *cîmpurile ornamentale*, s-au îmbogățit posibilitățile de *comunicare prin reprezentările decorative*, evident înmulțindu-se și piesele țesute, alese și brodate pentru interiorul locuințelor și pentru port cu *funcție similară*, identice din punct de vedere tipologic, dar *diferențiate mai cu seamă prin conținutul compozițiilor ornamentale și prin cel al nuanțelor cromatice*. Ca urmare, folclorul plastic a cunoscut și cunoaște un *dinamism permanent* pe plan morfologic, structural, ornamental, cromatic cu fiecare epocă depășind încă un *prag*, prin care creatorul popular dobindește noi puteri în *afirmarea năzuinței formative artistice*, în dezvoltarea, aprofundarea și diversificarea mesajelor sale de *comunicare cu semenii săi*.

Cercetarea fondului principal etnocultural românesc, cu *toate teameiurile* sale antropogeografice, antropologice, etnoculturale, etnopsihologice și etnoestetice, precum și sub *toate variantele necesare* impuse de treptele amfiteatrului nostru geografic, de formele specifice locale ale resurselor de trai, de condițiile istorice, dar și de *nesezata aspirație pentru frumos*, solicită tuturor etnologilor o cooperare convergentă tot mai pronunțată și o *principialitate teoretică interpretativă* din cele mai consecvente.

PAYS DES CRIȘURI DANS LE CONTEXTE DU FONDS PRINCIPAL ETHNOCULTUREL ROUMAIN

Résumé

Conformément aux constatations ethnologiques et ethnolinguistiques longtemps vérifiées, les zones situées à la périphérie géographique d'un territoire national — par des causes sociales-historiques et par des nécessités ethnopsychologiques d'expression de la personnalité de base du propre ethnisme — se caractérisent par la conservation d'un quantum appréciable de valeurs appartenant au fonds principal ethnoculturel. Autour des zones centrales, dans la structure de ceux marginales ou périphériques ont persisté des formes de civilisation et de culture des époques antérieures. C'est le cas du Pays des Crișuri, qui abrite des riches vestiges traditionnels dans les domaines des occupations et des métiers, de l'architecture, des tissus, du costume populaire, de l'ornementation, de la chromatique, des costumes et du folklore. Au fond

³³ K. Marx, F. Engels, *Despre artă și literatură*, trad. rom., București, 1953, p. 58.

de l'économie agricole s'est enregistré une pluralité des occupations, pleinement déroulées sur les divers étages de l'amphithéâtre géographique, dans une étroite coordination saisonnière, comparable à la force ethnosociologique et ethnopsychologique, des coutumes.

En raison de la proportion des caractéristiques ethnoculturelles — toujours différentes en temps, espace etc. — se sont développées de variantes locales, souszoniales (Vașcău, Beiuș, Hălmașiu, Valea Iadului, Valea Erului etc.), zonales (Vallée supérieure du Criș Repede, du Criș Negru, du Criș Alb, Beliu etc.) ou régionales (Monts Apuseni, Sălaj etc.). Dans ce cadre anthropogéographique et sur cette base occupationnelle les recherches font ressortir le substrat matériel, social et spirituel de l'ancienneté, de la stabilité, de la continuité et de l'unité (dans la variété) de la civilisation et de la culture populaire roumaines: au niveau des établissements humains (trois types principaux: compacts, allongés et dispersés); a pris naissance et s'est développée une richesse de créations culturelles dans l'architecture (le plan unitaire de la maison paysanne, la remise polygonale et la ferme paysanne à cour fermée et renforcée), chacune constituant un type culturel de réponse communautaire aux déterminations et aux conditions considérées en totalité.

Sur le plan national comme régional (Pays des Crișuri), l'ornementation a parcouru, en essence une route similaire: en passant du géométrisme exclusif, au géométrisme comme forme prédominant, puis dans une étape équilibrée entre les modalités géométriques et non-géométriques. Toutefois, le coloris des pièces de costume et ceux pour l'intérieur de la maison paysanne s'est développé sur un fonds principal qui est le même dans la plupart des zones ethnographiques (rouge, noir, bleu foncé, jaune). Bien plus que d'autres domaines de la création plastique populaire, le coloris relève des nuances définissable pour la correspondance entre générations.

Pour l'époque contemporaine on constate des changements plus complexes et plus rapides sur tout les domaines de la civilisation et de la culture populaire de la région, comme de la Roumanie entière.

TÎRGURILE DIN ORADEA (III)

Aspecte etno-demografice ale târgurilor orădene

TÓTH SUSANA

Introducere

În lucrarea de față vom încerca să urmărim și să evidențiem unele aspecte etno-demografice mai importante ale târgurilor orădene¹, în primul rând prin prisma analizei multilaterale a populației care a determinat în cea mai mare măsură dezvoltarea acestora și anume, a meșteșugarilor și comercianților autohtoni sau străini. Ne vom referi desigur și la elementele esențiale cum ar fi: vămile, drumurile comerciale tradiționale, datele și locurile de ținere ale târgurilor, care au determinat în ultima instanță însăși desfășurarea acestora. Desfășurarea propriu-zisă o vom încerca să o ilustrăm prin relevarea unor aspecte foarte concrete ale unui târg din secolul al XIX-lea, perioada de apogeu a târgurilor orădene.

Trebuie să acordăm atenția cuvenită, alături de analiza populației, și produselor apărute în cadrul târgurilor orădene, studierii sferelor de influență, privite atât din punctul de vedere al vânzătorului cât și din cel al cumpărătorului, aspecte care de multe ori coincid dar pot să și difere, datorită caracterului zonei studiate. Vom încerca în sfârșit, să surprindem locul și rolul târgurilor în viața populației din această zonă a țării noastre în evul mediu și în epoca modernă, obiceiurile și credințele legate de târgurile orădene, apărute pe parcursul dezvoltării lor istorice.

. . .

Oradea, oraș întins pe ambele maluri ale Crișului Repede, situat la punctul de întâlnire dintre zona muntoasă și cea de câmpie, prin așezarea sa geografică deosebit de favorabilă a beneficiat de toate

---

¹ Measnicov, Hristache, Trebici, *Demografia orașelor României*, București, 1977, p. 36.

premisele necesare de a deveni un important centru economic². Oradea, compusă din orașe-cartiere independente din punct de vedere administrativ³, (Wárad, Olosig, Subcetate, Velența au fost unificate definitiv după anul 1848⁴, primind denumirea de Oradea-Mare⁵), nici odată de-a lungul secolelor nu a ocupat o suprafață teritorială prea întinsă. Pământurile din jurul orașului erau proprietate feudală, cei mai mari moșieri fiind Capitulul Orădean și Episcopia romano-catolică din Oradea. În această situație dată locuitorii orașului în vederea asigurării existenței au fost chiar nevoiți să se orienteze spre diferite meșteșuguri și spre comerț⁶, Oradea urmînd linia generală de dezvoltare a orașelor meșteșugar-comerciale. Menționăm totodată răspîndirea largă a viticulturii, Dealurile Orăzii favorizînd înflorirea acestei îndeletniciri.

Importanța localității a crescut în mod simțitor după anul 1094 dată cînd Capitulul din Oradea a fost ridicat la rangul de episcopat de către regele Ladislau I. Ca reședința capitolului și a episcopiei romano-catolice — episcopul fiind în același timp și prefectul comitatului Bihor — Oradea împlinea în același timp, funcții politice, administrative și clericale. Nu trebuie să oitem nici importanța strategico-militară a orașului, mai cu seamă în timpul luptelor antiotomane.

În jurul mănăstirii existente aici în cursul secolului al XI-lea, deja s-au adunat și s-au stabilit diferiți meșteșugari, fapt ce a avut un rol important în dezvoltarea așezării. Dintre meșteșugarii existenți la Oradea se aflau și cei aduși din Italia pentru diferite construcții. Urmele stabilirii lor la Oradea s-au păstrat și în unele toponime medievale cum ar fi: Bologna, Padua, Velența sau Olosig, ultimele fiind larg cunoscute și folosite și astăzi de către cetățenii orașului.⁷

Dintre semnele și dovezile dezvoltării rapide a orașului putem aminti importanțele construcții medievale (catedrala), înflorirea artei medievale (statuile regilor realizate de artiștii renumiți ai vremii, frații Martin și Gheorghe), școlile existente (printre elevii renumiți se numără și Nicolae Olahus), vasta și renumita bibliotecă (unele exemplare mai valoroase provenite din această bibliotecă se păstrează azi la Viena, Salzburg, Krakovia, Budapesta etc.). Se cunosc mai mult de o sută de opere tipărite în această perioadă la Oradea, printre care și Biblia-Karoli, apărută în condiții deosebite, fapt ce a determinat să circule sub denumirea de „biblia orădeană”. Dezvoltarea științei este atestată de altfel și de existența unui observator astronomic la Oradea.

² *Ibidem*, p. 36.

³ Nagy Ludovico, *Notitiae pol.-geogr.*, Buda, 1828, p. 83 („Olaszi, Velence, Várallja, Novum Pécz, Szombathely, Vodkaert, Sancti Laurentii et Új Útca”).

⁴ Pestl Fr., *Magyarország helynevei (Denumirea localităților din Ungaria)*, Budapest, 1888, p. 414.

⁵ I. Bratu, I. Pușcas, *Considerații dintre capitulul Episcopiei catolice din Oradea și orașul Oradea, 1722*, în „*Lucrări științifice*”, Oradea, 1972, p. 171.

⁶ * * * *Călători străini despre țările române*, București, vol. II., p. 212.

⁷ A. Tripon, *Monografia — Almanach a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 7.

Nu trebuie să uităm nici forța de atracție a băilor termale din apropierea orașului, care erau folosite în tot cursul evului mediu. La ridicarea mai rapidă a orașului au contribuit, fără îndoială și, dese vizite regale⁸, soldate de obicei cu importante donații mai cu seamă în favoarea bisericii.⁹ Cu ocazia unor asemenea vizite, Oradea era și locul de ținere a adunării de țară (parlament), cum s-a întâmplat de exemplu în 1294 sau în 1422. Asemenea ocazii au oferit largi posibilități pentru meșteșugarii și negustorii atrași în mare număr de acest oraș, de a comercializa produsele lor. Este cunoscut faptul că Oradea era unul din locurile de judecată medievală, aici avînd loc în cursul secolului al XIII-lea faimoasele proceduri denumite „proba fierului roșu” și în general așa zisele „judecăți divine”, iar în 1558, în cursul luptelor pentru tron, dintre regele Ferdinand și Ioan Zápolya, a devenit chiar reședința regală.¹⁰

Această dezvoltare însă a fost deseori întreruptă de repetatele atacuri ale tătarilor sau ale turcilor (1241, 1474, 1556, 1598, 1658, 1660, 1693), locuitorii suferind foarte mult și din cauza holerei, ciumei sau a inundațiilor și incendiilor periodice dar deosebit de pustiitoare în epoca respectivă. Această populație, de altfel, așa cum atestă documentele medievale, era compusă din oameni de diferite origini. Alături de populația română autohtonă s-au așezat ungurii, la care s-au adăugat meseriașii și comercianții atrași de faima orașului sau chemați de către stăpînii orașului și stabiliți aici, de origine italiană, greacă, autriacă, macedoniană, poloneză etc. În privința populației n-au rămas fără urmări nici cei 32 de ani ai ocupației turcești iar în timpul ocupației habsburgice s-au mai stabilit austrieci, sirbi, ruteni și evrei într-un număr însemnat.¹¹

În privința numărului locuitorilor în prima perioadă a evului mediu, dispunem de date sumare sau incerte. Așa de exemplu în perioada domniei lui Sigismund, regele, care a sprijinit în mare măsură dezvoltarea orașului, acest număr ar fi atins cifra de 60 000¹², impresionantă pentru vremea aceea. În orice caz, cu ocazia recensămîntului din 1552, efectuat în scopul stabilirii dijmei, au fost înregistrate 2 180 de case, respectiv 10 900 de locuitori¹³. Din cauza atacurilor permanente ale turcilor, acest număr a scăzut treptat, iar majoritatea caselor făcute din lemn sau chirpici, au fost distruse. După retragerea turcilor (1692),

⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I., București, 1967, p. 23.

⁹ Borovszky, S., *Biharvármegye és Nagyvárad* (Comitatul Bihor și Oradea), Oradea, 1901, p. 184.

¹⁰ Lakos L., *Nagyvárad múltja és jelenéből* (Din trecutul și prezentul orașului Oradea), Oradea, 1904, p. 4.

¹¹ Borovszky, S., *op. cit.*, p. 201.

¹² Lakos L., *op. cit.*, p. 30.

¹³ Bunyitai V., *A váradi püspökség története* (Istoria episcopiei de la Oradea), vol. III, Oradea, 1884, p. 135.

se efectuează un nou recensământ din datele cărui reiese printre altele faptul că din cele 114 case rămase întregi din Olosig, numai 21 au fost locuite de băștinași restul lor fiind ocupate de cei veniți ocazional în oraș.¹⁴

Este caracteristic pentru vitalitatea orașului, manifestată într-o dezvoltare rapidă, faptul că peste o sută de ani sînt atestate cinci străzi ale orașului cu un număr de 684 de case (în 1803)¹⁵. Așezarea acestor străzi pornite dintr-o piață mare, considerată centrul orașului, spre cele patru puncte cardinale, este de altfel o dovadă în plus privind originea medievală a localității. Apar în această perioadă cartiere noi ca Subcetate unde s-au stabilit familiile ostașilor din cetate, primind aici 100 de case, Orașul Nou, Orașul de Periferie etc.¹⁶ În privința ritmului construcțiilor, este semnificativă hotărîrea magistraturii luată în 1806, care interzice pentru orădeni vînzarea cărămizilor în afara orașului, ele trebuind să satisfacă necesitățile locale¹⁷. Ca urmare la mijlocul secolului al XIX-lea numărul caselor se ridică la 2 468, iar cel al locuitorilor la 19 824¹⁸. Acest ritm susținut al dezvoltării s-a menținut și în continuare, astfel că la începutul secolului al XX-lea au fost înregistrate 5 356 de case cu un număr de 64 000 de locuitori¹⁹.

Locuitorii Oradiei, așa cum am menționat, în comparație cu alte orașe medievale de cîmpie, nu prea s-au ocupat cu agricultura, fiind orientați spre diferite meșteșuguri și comerț. Această situație a determinat necesitatea unui intens schimb de mărfuri cu localitățile din împrejurimi dar și cu cele îndepărtate. Caracteristic pentru acest schimb este faptul că locuitorii orașului au oferit spre vînzare produsele lor meșteșugărești de o calitate mai bună față de unele casnice, și au cumpărat alimente și materii prime. Această dezvoltare a schimbului de mărfuri a dus la apariția tirgurilor. Alături de tirgurile săptămînale, avînd un caracter mai mult local sau zonal, au cîștigat o importanță tot mai mare tirgurile de țară cu o sferă de atracție care trecea chiar și granițele țării.

Tirgurile orădene au jucat un rol important în viața orașului, contribuind în mare măsură la urbanizarea localității, avînd influență asupra modului de viață, a portului și obiceiurilor locale. Fiind locul de întîlnire a oamenilor diferiți ca origine, ocupație sau categorie socială, tirgul a devenit un adevărat forum al opiniei publice, a contribuit la răspîndirea unor idei și informații, la schimbul nu numai al

¹⁴ Borovszky S., *op. cit.*, p. 198.

¹⁵ Lakos L., *op. cit.*, p. 50.

¹⁶ Borovszky S., *op. cit.*, p. 167.

¹⁷ Lakos L., *op. cit.*, p. 177.

¹⁸ *Ibidem*, p. 338.

¹⁹ I. Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1920, p. 15—18.

mărfurilor dar și al experiențelor sau invențiilor tehnice și de altă natură. Asemenea aspecte etno-demografice ale Țîrgurilor în general vom încerca în continuare să le evidențiem în cazul celor ținute la Oradea.

Vămi, vaduri, poduri²⁰

Rolul important jucat de Oradea în comerțul transilvănean încă de la începutul secolului al XII-lea, este dovedit printre altele de înființarea pe teritoriul orașului a unui mare număr de puncte vamale. Asemenea puncte erau fixate și în așezările din jurul orașului medieval, independente în vremea respectivă dar azi părți componente ale Orădiei. Cea mai veche mențiune despre existența unui asemenea punct vamal se referă la localitatea Seleuș²¹ (azi un cartier al orașului), care la sfîrșitul secolului al XIII-lea, prin mutarea punctului vamal direct în oraș, își pierde complet importanța. Puncte vamale au existat și pe malul drept al Crișului Repede, în cartierul denumit Olosig (1285)²² și în locul denumit „Vadkert”. Dreptul perceperii taxelor vamale îl avea capitulul orădean, care deținea și dreptul Ținerii Țîrgurilor, supușii săi adunînd vămile pînă la edictarea scrisorii privilegiare a lui Ferdinand din 18 mai 1553²³. În anul 1769 locuitorii Olosigului au fost scutiți în parte de plata taxelor vamale.²⁴

Considerăm interesant din punctul nostru de vedere să amintim neînțelegerile seculare dintre capitulul orădean și comercianții sași din Transilvania. Conflictul a izbucnit datorită faptului că deși comercianții sași beneficiau de numeroase privilegii, regele Andrei al II-lea le-a asigurat și libertatea comerțului în 1224,²⁵ capitulul a dorit să beneficieze de dreptul său de a opri comercianții care au trecut prin oraș cu mărfurile lor²⁶. Comercianții sași, care au refuzat plata taxelor vamale, au fost capturați pur și simplu de către juzii capitolului și întemnițați iar mărfurile lor au fost confiscate. Conflictul s-a ascuțit și mai mult în timpul lui Matei Corvin, fiecare din părți susținînd cu ardoare privilegiile și drepturile proprii. Neputînd rezolva neînțelegerea pe cale pașnică, regele, drept pedeapsă, a hotărît mutarea Țîrgurilor anuale de la Oradea la Debrețin pentru un an de zile (3 iulie 1477—17 februarie 1478).²⁷

²⁰ T. L. Roșu, *Vămi, vaduri și drumuri comerciale bihorene*, în „Studii și articole de istorie”, vol. III, București, 1961.

²¹ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I, p. 156.

²² • • •, *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, București, 1952, vol. II, Doc. 313.

²³ Tóth Szabó P., *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában (Oradea în timpul principatelor transilvănene și al ocupării turcești)*, Oradea, 1904, p. 23.

²⁴ Lakos L., *op. cit.*, p. 162.

²⁵ Bunyitay V., *op. cit.*, p. vol. II, p. 290.

²⁶ Borovszky S., *op. cit.*, p. 186.

²⁷ Bunyitay S., *op. cit.*, p. 291.

Puncte vamale importante au fost înființate de-a lungul „drumului sării”. Transportul sării din Transilvania spre Cîmpia Tisei și spre alte ținuturi mai îndepărtate este cunoscut încă de la începutul secolului al XI-lea, ajungînd în cursul secolului al XII-lea la o adevărată înflorire. Avem cunoștiință de existența pe acest drum a punctelor vamale în județul Bihor, la Sălacea, Valea lui Mihai, Șimian, Balc, Abram, Poclusa, Cenaluș, Sălard, Diosig, Parhida, Biharea, iar pentru sarea transportată pe plute, la Birtin (1264) și la Vadu Crișului, vamă care a fost tranferată aici de la Fughiu (1484)²⁸. Importante puncte vamale au existat și la Tămașda și la Beiuș, pentru mărfurile transportate pe Crișul Negru.²⁹

Vămile și vadurile erau proprietăți regale sau feudale³⁰. Mai tîrziu, după ocupația turcească întîlnim și cazuri cînd unele persoane mai înstărite, cu vastă experiență în domeniul comerțului, dobîndesc dreptul de a percepe taxe vamale. Astfel, de exemplu în 1692, comerciantul grec stabilit la Săcuieni, a primit dreptul vămii de pe podul din localitate³¹.

Înmulțirea exagerată a punctelor vamale a necesitat uneori intervenția autorității politice și administrative. Ni s-a păstrat de exemplu scrisoarea privilegieră a lui pașa Gurci Mehmet, care stabilește puncte vamale la Săcuieni și Diosig unde se percep taxe conform obiceiurilor locale, interzicînd perceperea lor în alte locuri. Fără îndoială, reducerea treptată a numărului punctelor vamale în cursul secolelor a favorizat intensificarea schimbului de mărfuri, dezvoltarea vieții economice în general. În 1829, pe teritoriul actual al Bihorului cunoaștem doar patru puncte vamale, și anume, la Săcuieni, Diosig, Holod și pe podurile care legau cartierele independente ale Oradiei, Varad și Olosig³². Pînă la 1850 au dispărut și aceste puncte vamale, fapt ce reiese dintr-un raport al judecătorului Mihai Sztupa către prim-căpitanul orașului: „Pe teritoriul de sub autoritatea mea nu există drumuri, poduri unde să se perceapă taxe vamale. Doar pe teritoriul pieții mari pe baza scrisorilor privilegiate regale, conform reglementărilor de preoți, capitlul și orașul percep taxe de tîrg.” (Știm că orașul avea acest drept din anul 1722, pe baza înțelegerii denumită „Accorda”, încheiată între orașul și ca-

²⁸ Bunyitay, *op. cit.*, vol. I, p. 199, vol. III, p. 190, 301, 402.

²⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 269, 365; Fényes E., *Magyarországnak s a hazzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben (Situația actuală a Ungariei și a regiunilor atașate din punct de vedere statistic și geografic)*, vol. IV, Pest, 1839, p. 37.

³⁰ Jakó Zs., *Biharmegye a török pusztítás előtt (Comitatul Bihor înainte distrugerii de către turci)*, Budapeșt, 1940, p. 197, 273, 284, 302, 324, 337, 344, 355, 356, 359, 380.

³¹ Mezősi K., *Biharvármegye a török uralom megszűnése idejében (Comitatul Bihor în timpul desființării ocupației turcești)*, Budapeșt, 1943, p. 227.

³² Dankó I., *A biharmegyei hidak váma, 1829, (Taxele vamale pe podurile din Comitatul Bihor, 1829)*, în „Néprajzi Közlemények”, VII. 1, Budapeșt, 1962.

pitlul orădean³³). Către sfîrșitul secolului al XIX-lea se adoptă un alt sistem de percepere a taxelor, punctele vamale fixîndu-se la rampele de pe drumurile de intrare în oraș, la Velența, la Orașul Stea (Csillagváros) și Orașul de margine (Külváros). Taxe de tîrg au mai fost percepute și la cele două poduri de fier de pe Crișul Repede și la gară pentru produsele transportate pe calea ferată³⁴. Faptul că tîrgoveții au fost obligați să plătească în afara taxei de tîrg și „taxe de pavaj la care s-a adăugat și taxa pentru locul de vînzare de pe teritoriul tîrgului, a dus la creșterea prețurilor. În schimb perceperea diferitelor taxe, a asigurat venituri importante pentru oraș, mai cu seamă după anul 1881, cînd orașul și-a răscumpărat dreptul exclusiv al tînerii tîrgurilor și bineînțeles și al perceperei tuturor taxelor. Aceste venituri la rîndul lor au accelerat ritmul de dezvoltare urbanistică și edilitar-gospodărească a localității. În acest sens, putem aminti construirea a două poduri de fier, pavarea drumurilor, a piețelor, canalizarea, construirea unor obiective de interes obștesc ca școli, abator, muzeu, teatru și multe altele, sau iluminatul public și transportul în comun. Creșterea amintită a prețurilor din cauza înmulțirii taxelor de diferite feluri a avut drept urmare, ca după o perioadă de înflorire din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și pînă spre finele celui de-al XIX-lea, circulația mărfurilor în tîrgurile orădene scade treptat. La acest fenomen economic a contribuit fără îndoială și apariția unor tîrguri de o importanță mai restrînsă, zonale, și în alte localități din Bihor, vînzătorii fiind scutiți de a străbate drumuri lungi și de a plăti taxe de tot felul³⁵.

Drumurile comerciale

Condițiile naturale ale Bihorului au permis întreținerea legăturilor comerciale din cele mai vechi timpuri, atît pe uscat, cît și pe calea apelor. Trei cursuri de apă constituiau tot atîtea căi de plutărit. Pe cursul Crișului Repede³⁶, la Vadul Crișului și astăzi se văd urmele fostului punct vamal, asemenea unui turn de observație, de unde se putea urmări plutele și bărcile trecătoare, iar la Oradea, în cartierul Velența o piață mică, denumită „Piața bărcilor”, care ne aduce aminte de vremurile cînd debitul apei permitea plutăritul pe acest rîu. Locul de debarcare a plutei la Oradea era pe malul stîng al rîului între cele două poduri de lemn existente în secolele XVIII—XIX, în apropierea locului de tînere a tîrgurilor.

³³ I. Pușcaș, *Convenția dintre Capitulul episcopiei catolice din Oradea și orașul Oradea*, în „*Lucrări științifice*”, Oradea, 1972, p. 73—74.

³⁴ S. Tóth, *Tîrgurile din Oradea, Considerații preliminare privind istoricul taxelor vamale la tîrgurile din Oradea*, în „*Biharea*”, Oradea, II, 1974, p. 97—103.

³⁵ A. Tripon, *op. cit.*, p. 312.

³⁶ Fényes E., *Magyarország geográfiáj szótára* (Dicționarul geografic al Ungariei), Pest, 1851, vol. III, p. 263—264.

Principalele drumuri pe uscat urmăreau, de asemenea, cursul Crișurilor. Primul ce trecea de-a lungul văii Crișului Repede lega Oradea cu Huedinul, Clujul și cu alte centre transilvănene³⁷ și mai departe cu Țara Românească sau Moldova. Unul din cele mai importante drumuri pe uscat era cel denumit „drumul sării”³⁸, pe care această marfă prețioasă în evul mediu ajungea dinspre ocnele Dejului, Șimleul Silvaniei, Tășnad, la Sălacea și Marghita unde era repartizată și apoi transportată mai departe în mai multe direcții, ajungând până la Bratislava sau la Viena. Trebuie să amintim și drumul care lega Oradea de Centrul și Vestul Europei, trecând prin Buda, Győr, Viena, Altenburg, Haiburg și prin alte orașe germane, până la portul Hamburg³⁹. După înființarea pašalicului de la Buda, când acest drum comercial spre vestul Europei a fost tăiat, comercianții orădeni căutând legătura cu marea în scopul procurării mirodeniilor și a altor produse coloniale, se orientează spre orașele din nordul Poloniei. Acest drum comercial trecea prin Maramureș și prin intermediul Cracoviei lega Oradea de centrele comerciale vest-europene.

Aceste drumuri, de multe ori erau nesigure sau primejdioase din cauza războaielor și epidemiilor. Acest lucru reiese și dintr-un raport din 1528 privind exploatarea salinelor din Transilvania, din care putem cita printre altele: „... chiar dacă drumul spre Oradea ar fi deschis, cum nu a fost folosit de mult ar exista primejdia și aici ... așa de mult se pradă acum în război de tot felul de oameni. „(Hans Dernschwam)⁴⁰. În 1585 de exemplu toate drumurile spre Oradea au fost închise din cauza ciumei⁴¹. Drumurile au fost închise de obicei cu rampe, iar niște oameni desemnați și îmbrăcați în galben cu piriitoare în mână atrăgeau atenția călătorilor asupra pericolului, convingându-i să se întoarcă din drum.

Pe parcurs au fost luate și unele măsuri de îmbunătățire a drumurilor. Dieta din Cluj, în 1478 a hotărât ca drumurile noroioase să fie reparate de către satele din zona drumului respectiv sub pedeapsa plății unei sume de 12 florini. Până în secolul al XVIII-lea, drumurile de obicei nu erau pietruite. În Bihor, de exemplu unele drumuri în loc de pietriș au fost acoperite și întărite cu turfă, care, amintim ca pe o curiozitate, la un moment dat la începutul sec. XIX-lea, pur și simplu s-a aprins și a ars.

³⁷ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I, p. 156, 230; M. Guboglu, *Cronici turcești privind țările române*, București, 1974, vol. II, p. 160.

³⁸ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare bihorenc*, București, 1977, p. 153; Petri M., *Szilágyvármegye monográfiája (Monografia comitatului Sălaj)*, Budapest, 1901, vol. I, p. 756.

³⁹ „...”, *Călători străini despre țările române*, vol. I., p. 23—25, 305, 359, 360, 443; vol. II, p. 18; vol. IV., 105, 486, 544.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. I., p. 267.

⁴¹ *Ibidem*, vol. I, p. 88.

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea avem cunoștințe despre existența și folosire a celor cinci drumuri importante, care au legat Oradea cu celelalte ținuturi ale țării noastre și cu străinătatea⁴².

1. Oradea—Tileagd—Aleșd—Brad—Negrești spre jud. Cluj.
2. Oradea—Episcopia Bihorului—Biharia—Roșiori—Săcuieni—Marghita—spre jud. Crasna (Sălaj)
3. Oradea—Debretin, spre centrul și vestul Europei
4. Oradea—Leș—Gepiu—Salonta—Arad—Gyula, spre Ungaria
5. Oradea—Băile Felix—Beiuș—Vașcău—Băița.

Între timp au fost obținute unele rezultate privind îmbunătățirea calității drumurilor, mai întâi pe teritoriul orașului Oradea. Despre prima măsură luată în vederea pavării străzilor orădene avem cunoștință din anul 1787⁴³, iar în 1800 toate căruțele existente în oraș au fost comandate și angajate pentru transportul de pietriș pe principalele străzi ale localității. În anul 1850 pe întreg teritoriul comitatului Bihor lungimea, drumurilor pietruite era de 438 de km care într-un timp relativ scurt, în 1866, ajunge deja la 700 km⁴⁴.

Circulația, mai cu seamă pe teritoriul orașului, a fost îngreunată și de existența drumurilor și străzilor înguste, tîrgoveții înaintînd numeroase plîngerii în acest sens. Astfel, de exemplu ceaprazarul Lazar Bernand în plîngerea sa din februarie 1836, relatează faptul că în timpul tîrgului anual ghereta sa instalată pe colțul dintre piața mare și str. „Arborele verde” (azi V. Alecsandri), *din cauza străzii înguste*, a fost răsturnată de o căruță împrăștiind mărfurile sale, și prin care i-a acuzat de o pagubă de 100 frt.⁴⁵.

Semnăind importanța drumurilor în viața economică în general și în dezvoltarea tîrgurilor în mod special, trebuie să pomenim și de podurile orașului. În anul 1370 sînt semnalate două poduri: „podul mic”, ca limită apuseană a orașului, respectiv „podul mare” care lega malul drept al Crișului Repede de cetate și piața mare din fața acesteia⁴⁶. În timpul războaielor cu turcii aceste poduri au fost distruse, astfel că după eliberarea orașului în 1692 nu exista nici un pod. În această situație locuitorii din cartierul Olosig, situat pe malul drept al riului, aleg un primar separat, consfințind pentru o lungă perioadă dezmembrarea administrativă a orașului.

După retragerea turcilor, prima dată va fi reconstruit podul cel mare, iar în 1702, episcopul orașului dispune construirea unui nou pod,

⁴² Borovszki S., *op. cit.*, p. 282.

⁴³ Lakos L., *op. cit.*, p. 46.

⁴⁴ Borovszki S., *op. cit.*, p. 284.

⁴⁵ Arhivele Statului Oradea, Fond. Primăria Orașului Oradea, Dosar 54, Inv. 141, f. 158.

⁴⁶ Gvalókai J., *Nagyvárad 1692-ben (Oradea în 1692)*, în „Anuarul Societății de Arheologie și Istorie din Oradea”, Oradea, 1909, p. 28.

mai jos, pe cursul apei. Acest lucru a avut consecințe importante asupra dezvoltării edilitare a orașului, dintre care amintim formarea unei străzi importante în direcția podului, denumită Str. Principală (azi Str. Republicii), și a unui adevărat centru al orașului la capul stîng al podului (actuala Piața Victoriei este considerată și în prezent centrul Oradei). Fiind construite din lemn, cu ocazia inundațiilor din 1817 și 1851, aceste poduri au fost luate de apă și reconstruite de fiecare dată. Dezvoltarea rapidă a orașului, mutarea tirgului de animale în partea vestică a localității, implicit desemnarea unor noi căi de mîinare a animalelor la tirg, au necesitat construirea unui nou pod, de astă dată de fier, (azi podul Decebal). Construirea căilor ferate începînd din anul 1857 și care au jucat un rol deosebit de important în dezvoltarea comerțului orădean, a impus construirea unor poduri speciale, atît în partea vestică, cît și în cea estică a orașului.

Tîrgurile anuale sau de țară⁴⁷

Urmele cele mai vechi cu privire la existența tirgurilor de țară la Oradea, le găsim în scrisorile privilegiare date bisericii cu diferite ocazii. Scrisoarea regelui Emeric al Ungarei din 1198,⁴⁸ pomeneste de faptul că, deja mai înainte regele Ladislav I a dăruit bisericii dreptul de a strînge vămile la tirgurile din comitatul Bihor. În 1203⁴⁹ Emeric printr-o nouă scrisoare a întărit acest privilegiu, așa cum au procedat de altfel mai tirziu, Béla al III-lea (23.III.1261) și Ștefan al II-lea (3. sept. 1262)⁵⁰. Cu toate că primele documente referitoare la tirguri datează din sec. al XII-lea, fără îndoială ele existau și mai devreme, ținînd cont de așezarea deosebit de favorabilă a Oradei din punct de vedere al schimbului de mărfuri⁵¹.

Începînd din secolul al XV-lea, ca urmare a dezvoltării economice, tirgurile de țară se țin de mai multe ori pe an⁵². Numărul acestora și datele ținerii lor în general erau în concordanță cu periodicitatea producției agricole, cu ritmul biologic al creșterii animalelor, dar au fost influențate și de situația politică, de anotimp, în general de starea vremii. Cele mai importante erau cele ținute primăvara tirziu, cînd datorită înmulțirii animalelor, surplusul a fost mîinat la tirg; cele de vară au avut loc înaintea secerișului și ofereau posibilități de aprovizionare cu uneltele agricole necesare; la tirgurile de la începutul toamnei se

⁴⁷ R. Vulcănescu, P. Simionescu, *Drumuri și popasuri străvechi*, București, 1974, p. 138.

⁴⁸ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I., p. 85, vol. II., p. 263.

⁴⁹ * * *, *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, vol. I., doc. 203.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. II, doc. 31—36; Bunyitay V., *op. cit.*, vol. II, p. 290—291.

⁵¹ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. III, p. 141.

⁵² S. Tóth, *Tîrgurile din Oradea* (II), în „Biharea”, Oradea, 1977, p. 131—134.

vindea de obicei surplusul din producția cerealiară; iar în cazul Țirgurilor de la sfîrșitul anului era caracteristic cumpărarea masivă a celor necesare pentru anotimpul rece, populația pregătindu-se și pentru sărbătorile de iarnă⁵³.

Dreptul Ținerii Țirgurilor anuale de la Oradea, îl avea Capitlul orădean, realizînd venituri imense din taxele vamale și din cele pentru locuri de vînzare. Mai Țirziu și Olosigul, ca oraș-cartier de sine stătător, mai precis moșierul acestuia episcopul romano-catolic, obține dreptul Ținerii Țirgurilor anuale. Rêferiri în acest sens le găsim în Diploma lui Matei Corvin (1474), în scrisoarea privilegîră a lui Sigismund (1422), a lui Leopold (1692) etc.⁵⁴. Cu toate acestea, trebuie să menționăm că episcopul nu a uzat de acest drept niciodată.

În cursul secolului al XVIII-lea, orașul avînd nevoie de veniturile de pe urma Țirgurilor anuale, pornește lupta pentru dreptul de a percepe taxele de Țirg. Prima izbîndă a constituit-o recunoașterea orașului ca și coproprietar, alături de capitlu⁵⁵ al Țirgurilor anuale, administrînd împreună desfășurarea acestora pînă la sfîrșitul anului 1881. La această dată orașul, cu aprobarea lui Franz Iosif, a rîscumpărat dreptul Ținerii Țirgurilor, plătind o importantă sumă capitlului și episcopiei romano-catolice.⁵⁶

În cursul sec. al XV-lea (1481), documentele menționează existența a cinci Țirguri anuale la Oradea, cu o durată de cîte două săptămîni⁵⁷. Trei dintre acestea s-au Ținut în cartierul pomenit sub denumirea de „Vadkert” în preajma unor sărbători medievale, la Bobotează, la Paști, respectiv toamna. Un alt Țirg se Ținea în locurile atestate în documente sub denumirea de „Péntekhely” și „Szombathely” în perioada Rusaliilor, iar cel de-al cincilea a avut loc în Olosig, în preajma zilei lui sf. Egidiu (8. sept.). În secolele următoare s-a menținut această tradiție, chiar și în timpul ocupației turcești, perioadă din care dispunem de o splendidă descriere despre Țirgul anual Ținut în preajma Paștilor cu o durată de 20 de zile, de la călătorul turc, Evlia Celebi⁵⁸. Din mărturiile depuse în fața autorității orașului de către cinci locuitori bătrîni și respectabili în anul 1702, reiese menținerea celor cinci Țirguri anuale. Acești martori ne mai amintesc încă două Țirguri, de o importantă mai mică, care n-au fost frecventate de comercianții străini. Durata Țirgurilor anuale pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a fost limitată la o săptămîină, prin ordinul Mariei Tereza (1771)⁵⁹. De atunci Țirgurile anuale orădene s-au desfășurat începînd cu ziua de vineri.

⁵³ Kós K., *Az árucseré néprajza (Etnografia schimbului de mărfuri)*, în vol. „Népelet és néphagyomány”, București, 1972, p. 1—51.

⁵⁴ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I., p. 278.

⁵⁵ A.S.O., Fond. cit., Consiliul orășenesc, Inv. 142, Dosar 198, fila 108.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. III, p. 128, 141.

⁵⁸ R. Vulcănescu, P. Simionescu, *op. cit.*, p. 113.

⁵⁹ Petri M., *op. cit.*, vol. I. p. 773.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, între anii 1817—1853, la Oradea au avut loc șase târguri anuale⁶⁰, în următoarele perioade: la Bobotează; înainte de Paști; în iunie; în august; în septembrie și în decembrie. Dintre acestea, cel mai important era târgul din iunie, unde erau prezenți și comercianții străini.

În a doua jumătate a secolului trecut, printr-o nouă măsură de organizare, numărul târgurilor anuale s-a redus la patru, ele fiind ținute în lunile martie, mai, septembrie și decembrie. Conform reglementărilor adoptate în 1877⁶¹, târgurile aveau o durată de o săptămână, începând cu ziua de vineri. În zilele de vineri și simbătă era târgul porcilor și oilor; duminica, luni și marți târgul cerealelor, vitelor și cailor, iar cel al produselor meșteșugărești începea duminica și ținea până vinerea următoare. În urma unui calcul simplu reiese faptul că, numărul total al zilelor destinate vânzării-cumpărării animalelor era de 20 pe an, iar în cazul produselor meșteșugărești și altor mărfuri, 24.

Sfera de atracție a târgurilor orădene acoperea întregul teritoriu al Bihorului (vezi hărțile), cu toate că, în cursul secolelor și alte localități au dobândit dreptul de a ține târguri anuale⁶². Tîrgoveții din toate părțile comitatului, meșterii din Diosig, Săcuieni, Sălard, Salonta, Beiuș, Marghita, Tinca, Negreni, Aleșd, etc.⁶³, erau prezenți în mod obișnuit la târgurile din Oradea, cum de altfel și meșterii orădeni vizitau târgurile din celelalte localități⁶⁴. Asemenea legături existau și cu alte centre mai importante din afara comitatului, cu Carei, Satu-Mare, Sighet, Baia Mare, Gherla, Cluj, Timișoara, Zalău, Arad și altele. Aceste contacte, e adevărat periodice dar constante, dintre populația diferitelor zone ale Bihorului în primul rînd, dar așa cum am văzut și a celorlalte ținuturi ale țării, realizate prin intermediul târgurilor anuale, au avut fără îndoială un rol important din punct de vedere etno-demografic.

Tîrgurile săptămînale,⁶⁵ ca formă organizată a schimbului de mărfuri dintre locuitorii orașului și populația din satele apropiate din jurul Oradei, apar și ele destul de timpuriu. Aceste târguri au asigurat aprovizionarea ritmică a orășenilor în special cu alimente, pe de o parte, iar pe de altă parte, au înlesnit vânzarea surplusului de produse meșteșugărești. Deși participanții la aceste târguri, natural în afara orădenilor, proveneau în primul rînd din localitățile din apropiere, avem date referitoare la prezența tîrgoveților din Sălaj și din alte părți ale Transilvaniei, care au venit cu animale.

⁶⁰ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 198, f. 154—157.

⁶¹ *Ibidem.*, f. 132, dosar. 324, f. 361.

⁶² A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, f. 135—140.

⁶³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 313; Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I, p. 349, vol. III, p. 208, 230.

⁶⁴ I. Godea, *op. cit.*, p. 155., I. Șuta, *Organizarea domeniului episcopiei catolice din Oradea în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „*Lucrări științifice*”, Oradea, 1972, p. 76.

⁶⁵ R. Vulcănescu, P. Simionescu, *op. cit.*, p. 126.

Cea mai veche informație în legătură cu tîrgurile săptămînale, ne provine de la călătorul turc Evlia Celebi, din timpul vizitei sale la Oradea, în 1662—1664. Aflăm din această sursă că, tîrgurile săptămînale s-au ținut în fața cetății, în ziua de duminică atît vara, cît și iarna. Ordinea în aceste tîrguri era asigurată de soldații pașei. După retragerea turcilor, așa cum reiese din amintita mărturie depusă de cei cinci orădeni vîrstnici, tîrgul săptămînal se ținea joia, iar o altă informație din 1839, pomenește de ziua de miercuri. Aceste din urmă tîrguri erau importante pentru oferta deosebit de bogată constînd din: cereale, scînduri și alte materiale lemnoase, transportate aici pe Crișul Repede cu plute, vite și cai. În această perioadă tîrgurile săptămînale au avut loc în două locuri: în piața mare din fața cetății, respectiv în piața mică, din centrul orașului.

Este interesant de remarcat faptul că, în scopul sprijinirii meșteșugarilor orădeni prin lichidarea concurenței meșterilor din afara localității, cu ocazia tîrgurilor săptămînale numai localnicii aveau dreptul să expună spre vânzare produse meșteșugărești. Din tarifele vamale din 1802 reiese că, meșteșugarii orădeni vindeau în primul rînd produse de tîmplărie, cizme, pantofi, postav și săpun.

Dezvoltarea orașului, viața însăși, în curînd a depășit acest cadru organizatoric. Despre acest fenomen ne putem informa din cererea comună a primarului orașului și a capitlului în care se solicită fixarea a încă unei zile pe săptămînă pentru tîrg. Ni se pare interesantă motivarea cererii, conform căreia în afara tîrgului organizat miercurea⁶⁶, foarte mulți săteni apar cu alimente și alte articole de consum, la Oradea mai ales în zilele de vineri,⁶⁷ efectuînd vânzări în mod neorganizat, necontrolat și fără să plătească taxe vamale, taxe pentru locurile de vânzare. Din această cauză, atît orașul, cît și capitlul suferă pagube însemnate. Drept urmare, propun desemnarea pe lîngă ziua de miercuri și a unei alte zile pentru tîrgul săptămînal cu dreptul de percepere a taxelor conform tarifelor vamale în vigoare. Din considerente practice au cerut, ca această a doua zi să fie vinerea, menționînd totodată că din veniturile realizate în urma acestora vor înbunătăți condițiile precare existente în locurile de tîrg.

O caracteristică specială a tîrgurilor săptămînale a constituit-o apariția unei categorii de oameni aparte, a precupețelor⁶⁸. Ele de obicei provin din familii de la periferia orașului, unde cîștigul bărbaților era minim, fiind nevoite să-și completeze într-un fel veniturile familiei. Precupețele în general au vîndut mărfurile altora, dar în unele cazuri și pe cele proprii, comercializînd în primul rînd alimente: pîine, produse lactate, legume și fructe.

⁶⁶ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 198, f. 70.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, p. 42—55.

Felul produsului	Unit. de măsură	Preț maxim	Preț minim
Carne de vită pt. friptură	kg	1,92	1,80
Carne de vită pt. supă	"	1,72	1,68
Carne de vițel	"	2,80	1,80
Carne de oaie	"	1,60	1
Carne de porc	"	2,40	1,80
Grăsime	"	2	1,92
Untură	"	2	2
Carne de porc afumată	"	2,80	1,60
Cîrnat și caldaboș	"	1,80	1,60
Pui	perechi	5,60	2,40
Cocoș	"	7	5
Rață	"	8	6
Gîscă	"	10	8
Curcan	"	14	14
Varză	100 buc.	16	12
Salată	"	3	3
Ardei	"	—	—
Castraveți	"	—	—
Ouă proaspete	"	8	8
Mere	kg	0,40	0,18
Pere	"	0,60	0,40
Prune uscate	"	0,80	0,80
Struțuri de desert	"	1,40	1,20
Nucă	"	1,60	1,20
Castane	"	0,80	0,24
Unt	kg	3	2,40
Brînză	"	1	0,48
Pește	"	3,20	1,40
Mazăre	"	0,44	0,44
Fasole albă	"	0,44	0,44
Fasole pestriță	"	0,30	0,30
Cartofi	"	0,16	0,10
Morcovi	"	0,12	0,10
Pătrunjel	"	0,12	0,10
Roșii	"	—	—
Ceapă	"	0,12	0,08
Usturoi	"	0,40	0,40
Varză acră	"	0,20	0,20
Hrean	"	1	0,40

Trebuie să menționăm și faptul că, pînă la sfîrșitul secolului trecut se schimba ziua ținerii tîrgurilor, în sensul că tîrgul din ziua de miercuri se muta în ziua de luni, cel de vinerea rămînea stabil. Această tradiție vie se păstrează în mare măsură și azi, piețele orădene fiind considerabil mai frecventate în aceste zile.

Dintr-un tabel cu evidența prețurilor alimentelor cu ocazia tîrgului de luna din 17 februarie 1913,⁶⁹ ne putem da seama de varietatea produselor existente pe piață în această perioadă (vezi tabelul mare).

Tot din această perioadă, doar cu trei zile diferență, dispunem de tabelul cu prețurile produselor cerealiere la tîrgul săptămînal din ziua de vineri (14. febr. 1913):⁷⁰

Denumirea	Unit. de măsură	Preț
Griș, cat. I	m. chintal	20 Kor. 95 filleri
Griș, cat. II	"	20 " 85 "
Secară	"	18 " 10 "
Orz	"	18 " 10 "
Ovăz	"	20 " "
Porumb	"	11 " 70 "

Menționăm faptul că, în afară de Oradea, tîrguri săptămînale s-au ținut și în alte localități din Bihor. Potrivit datelor de care dispunem, prima dată a obținut acest drept localitatea Săcuieni, din anul 1418, pentru ziua de vineri. În cursul secolelor și alte centre mai importante beneficiau de dreptul de a ține tîrguri săptămînale, cum ar fi: Băița, Beiuș (joia), Beliu (vineri), Biharia (joia), Cefa, Diosig, Aleșd, Valea lui Mihai, Negreni, Sălacea, Țețchea (joia).⁷¹ Cert este că înmulțirea tîrgurilor săptămînale în Bihor, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a constituit o serioasă concurență pentru Oradea, atrăgînd în mare măsură pe meșteșugari, pe tîrgoveți în general din microzonele respective. Majoritatea acestora s-au menținut pînă în zilele noastre, păstrînd în mare rolul economic ce l-au jucat în sferile lor de influență.

Piața zilnică

Dezvoltarea și diferențierea tîrgurilor a dus la apariția unei categorii noi, a *pieșelor zilnice*. Acestea au asigurat aprovizionarea permanentă, ritmică, a populației orașului cu diferite produse alimentare.

⁶⁹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 209, f. 24.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 25.

⁷¹ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. I, p. 112, vol. II, p. 362, 405.

Piețele zilnice în Oradea medievală au funcționat în două locuri diferite: în Olosig, la capătul de pod de pe malul drept al Crișului și aici se vindea mai cu seamă produse de carne, mezeluri, sare etc. Cea-laltă se afla în Oradea-Vărad, în apropierea podului din fața cetății și unde de obicei vânzătorii aduceau zilnic piine, unt, miere, caș, bere precum și păsări de curte și alte animale mici⁷². Această piață a fost folosită de altfel și de către turci pentru vânzarea prăzilor de război.

În cursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea piețele zilnice s-au desfășurat atît în piața mare cît și în piața mică sau interioară⁷³. Marea majoritate a vânzătorilor din piețele zilnice era formată din precupețe, categorie amintită cu ocazia tirgurilor săptămînale. Este semnificativă pentru epoca respectivă o evidență despre precupețele care au vîndut în piața interioară, păstrată din 21 ianuarie 1830⁷⁴. Potrivit acestui document cele mai multe dintre precupețe s-au ocupat cu comercializarea pîinii (136), a tutunului (113), a făinii (36) și a diferitelor fructe (32). Tot în această piață 14 precupețe au vîndut colaci, covrigi și alte produse de brutărie, 12 produse lactate, 11 diferite specii de pești, iar animale mici s-au găsit la două precupețe, zarzavaturi la 15, sare la 13 și boia la două. Este interesant faptul că pe această piață nu mai puțin de 39 de precupețe vindeau țuică, ceea ce se explică prin rentabilitatea acestui produs, dar și prin timpul rece, fiind vorba de ianuarie.

Paralel cu dezvoltarea orașului, piețele zilnice primesc o tot mai mare importanță în detrimentul tirgurilor săptămînale, dispărînd treptat semnele distinctive dintre cele două categorii de tirguri cu toate acestea, urmele acestei tradiții pot fi recunoscute chiar și în zilele noastre cînd, așa cum am mai menționat, piețele orădene din zilele de luni și vineri au mai mare amploare în comparație cu celelalte zile ale săptămînii.

Meșteșugarii și negustorii

Participantii la tirgurile orădene, ca și în alte locuri, se formau din două categorii mari de oameni: cei care au vîndut și cei care au cumpărat. Este adevărat că de cele mai multe ori, în special în cazul sătenilor, vânzătorul și cumpărătorul era aceeași persoană. Ei de regulă după ce au vîndut produsele lor agricole, au devenit cumpărătorii produselor meșteșugărești. Alături de agricultorii bihoreni, baza socială cea mai importantă a tirgurilor din Oradea, au format-o meșteșugarii din localitate⁷⁵. Numărul meșteșugarilor este în continuă creștere. Cu oca-

⁷² *Ibidem*, vol. III., p. 141.

⁷³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 907, f. 17—19.

⁷⁴ *Ibidem*, Inv. 141, Dosar 54, f. 13.

⁷⁵ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 59, 61, 65, 66, 68, 69, 167, 177, 186, 197, 202, 212, 215, 220, 285, 293, 319, 336; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 7.

zia conscripțiilor din 1552, au fost înregistrați un număr de 75 de meșteri, de diferite categorii, care au activat la Oradea. Odată cu trecerea timpului crește tot mai mult și puterea lor economică și ca urmare joacă un rol tot mai important și în viața socială și politică a orașului. Ca semn al creșterii prestigiului meșteșugarilor orădeni, putem aminti faptul că, în 1714 de exemplu, pe reprezentanții lor îi găsim printre membrii consiliului orășenesc⁷⁶.

Lichidarea în anul 1840 a reglementărilor legale care au prescripționat un număr stabil de meseriași pentru fiecare meșteșug, a avut drept consecință creșterea rapidă a numărului acestora. Astfel în 1886 lucrează în oraș, 1567 de meșteșugari,⁷⁷ cei mai mulți în domeniul producției bunurilor alimentare, a îmbrăcămintei și încălțămintei și în domeniul construcțiilor. Statistica lor din anul 1886 se prezintă astfel⁷⁸: 495 — cizmari și pantofari, 198 — croitori, 70 — tâmplari, 50 — dulgheri, 46 — gubași, 45 — sumănari, 42 — măcelari, 45 — zidari etc. Subliniem faptul că, meșteșugarii de aceeași categorie din Oradea, erau grupați cu atelierele și casele lor, formînd ulițe sau străzi întregi a lor. Nomenclatura străzilor de pe harta orașului, editată la Viena în 1859, atestă acest lucru. În Olosig găsim printre altele str. Măcelarilor, str. Lăcătușilor, str. Pietrarilor, str. Mare a Covrigarilor, str. Mică a Covrigarilor, str. Pescarilor, str. Căramidarilor, în cartierul Oradea-Vărad; str. Măcelarilor și str. Tăbăcarilor, în cartierul Sub-Cetate, str. Brutarilor și așa mai departe.

Pentru ilustrarea varietății produselor meșteșugărești care au circulat la tîrgurile orădene, ne vom folosi de o constatare făcută în 1900⁷⁹ cu ocazia unui tîrg anual de pe piața mare, unde au fost prezenți cu mărfurile lor, căldărarii, tâmplarii, legătorii de cărți, fierarii, rotarii, măcelarii, țesătorii, pantofarii, tăbăcarii, curelarii, șelarii, sticlarii, lăcătușii, strungarii, croitori de diferite categorii, cojocarii, cizmarii, dogarii, funarii, sitarii, săpunarii, luminărilor, colerii, pălărierii, peptănarii, ploscarii, trăistarii, brutarii, găitănarii, vînzătorii de pînză vopsită, de scufițe, de baticuri, de năframă, de lulea, gubașii, sumănarii și mulți alții. Natural, pe lîngă meșteșugarii orădeni, la aceste tîrguri au fost prezenți cu produsele lor și meșterii din alte localități, cum ar fi sumănarii din Beiuș, care au reprezentat o serioasă concurență pentru cei localnici, sau olarii din Tileagd și alții de care vom pomeni pe parcurs.

O categorie aparte din participanții la tîrgurile orădene au format-o negustorii, care au jucat un rol deosebit în istoria orașului, Oradea

⁷⁶ Lakos L., *op. cit.*, p. 41.

⁷⁷ Borovszky S., *op. cit.*, p. 292.

⁷⁸ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Biroul Poliției, dosar 20, fila 34—51.

⁷⁹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, p. 135—140.

fiind în tot cursul evului mediu dar și în epoca modernă un puternic centru comercial atât privind comerțul local cât și cel de tranzit, fiind puncte de legătură între Transilvania și celelalte țări române pe de o parte, centrul și vestul Europei pe de altă parte⁸⁰. Oradea a fost frecvent vizitată de comercianții din Brașov, de sașii din sudul Transilvaniei⁸¹, de negustorii din Buda, Pesta, Bratislava, Viena, Cracovia etc. Unii dintre aceștia au venit așa de des încât au devenit chiar și membrii ai breslei fierarilor, săbierilor și pintenarilor din Oradea, așa cum reiese din scrisoarea privilegieră dată capitlului orădean în 1481.

La rindul lor negustorii orădeni erau prezenți cu mărfurile lor la diferite târguri unele chiar din localități îndepărtate. Din registrele vamale ale Cracoviei de exemplu putem obține date referitoare la participarea negustorilor orădeni la târgurile acestui oraș în anii 1593, 1595, 1597, 1599, 1600. În cei cinci ani menționați la târgurile din Cracovia au fost prezenți 33 de negustori sau meșteșugari din Oradea, unii dintre ei fiind înregistrați și de 13 ori, iar alții de 2—3 ori. În privința volumului mărfurilor transportate este edificator faptul că, negustorii orădeni din căruțele închiriate la Oradea sau la Cracovia, au format adevărate caravane păzite de oameni înarmați. Ei au exportat pe piața Cracoviei mai ales vinuri, blănuri de biberi, și vidre, iar de acolo au adus în primul rînd produse textile (postavuri, pînzeturi, mătăsuri), blănuri, îmbrăcăminte, încălțăminte, obiecte de metal, arme, chimicale, vopsele, mirodenii (șofran, scortişoare, ghimbăr), fructe (migdale, struguri, portocale) etc.⁸².

În timpul ocupației turcești, au fost aduse la Oradea mari cantități de mărfuri coloniale (bumbac, mătase, postlav, obiecte de lux) mai ales de negustorii greci, armeni și macedonieni, tocmai prin intermediul turcilor. Astfel în târgurile ținute în fața cetății alături de mărfurile provenite din centre mai apropiate (Lipova, Gyula, Szeged) se găseau și cele provenite din Arabia, Yemen, India sau Persia.

În perioada imediată după retragerea turcilor, viața economică a orașului a fost complet dezorganizată. În scopul reînviării comerțului, printre altele, pe baza unui acord încheiat cu conducerea orașului, au fost chemați și stabiliți la Oradea zece negustori ortodocși (de rit. grec)⁸³. În 1722 comercianții orădeni s-au organizat în breslă avînd 34 de membri: între care erau români-macedoni, greci și eventual slavi-macedonieni din sudul Dunării. Prin statutul lor, dat de Carol al VI-lea, au obținut anumite privilegii ca, terenurile libere din jurul pieții pentru ridicarea prăvăliilor, urmînd ca aceste clădiri să fie scu-

⁸⁰ A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, p. 42, 47.; T. Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975, p. 37.

⁸¹ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. II, p. 291.

⁸² Mihail Dan, *Relațiile comerciale dintre Oradea și Cracovia la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, în „Crisia”, Oradea 1973, p. 167—181.

⁸³ Lakos S., *op. cit.*, p. 153, 321—322.; Mezey M., *Nagyvárad 50 évvel ezelőtt (Oradea de acum 50 de ani)*, în „Nagyvárad”, 1873, nr. 184.

tite de impozite, dreptul de moștenire al descendenților de sex bărbătesc, și altele. Menționăm faptul că, comercianții greci s-au ocupat printre altele cu comercializarea tutunului⁸⁴, condimentelor⁸⁵, cafelei, ei au înființat și prima loterie în Oradea,⁸⁶ realizînd într-un timp relativ scurt un capital comercial însemnat.⁸⁷

În cursul deceniilor următoare au fost asigurate și alte înlesniri în scopul stimulării comerțului. Astfel, în anul 1787, negustorii evrei din Polonia primesc autorizație de a comercializa în angro vinurile din Bihor⁸⁸, iar în 1801, comercianții din Buda, Viena și Lvov primesc locuri de vânzare permanente în piața interioară, pentru perioada târgurilor anuale⁸⁹. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea evreii obțin dreptul de stabilire în oraș și de a se ocupa cu comerțul⁹⁰. Cei stabiliți în cartierul Velența, de exemplu, comercializau mai ales cereale, țuică de cereale și de prună, piele și gogașă.

Comercianții și meșteșugarii orădeni, desigur, au căutat să-și plăseze mărfurile lor nevindute cu ocazia târgurilor anuale din Oradea, în celelalte târguri mai apropiate, dintre care putem aminti pe cele din Beiuș, Marghita, Salonta, Tinca, Diosig, Săcuieni, Sălard, Aleșd, Tileagd, Negrești etc.⁹¹.

Datorită condițiilor geografice favorabile ale Bihorului, târgurile de cereale și de vite din Oradea, s-au bucurat de o faimă bine meritată. Marile cantități de cereale cumpărate de negustori pe piața orădeană, erau transportate și revindute în Maramureș, și în alte regiuni din Transilvania. În cazul comerțului cu vite, de asemenea, putem remarca mai multe direcții de mișcare. Astfel vitele cumpărate în târgurile orădene ajung apoi pe piețele din nordul Sălajului, la Tășnad, la Carei, la Satu-Mare sau la Baia Mare, iar animalele minate la târgurile din Oradea dinspre Salonta, Zărand sau Arad, ajung prin intermediul comercianților în Ungaria, Cehia, Austria și chiar în Germania⁹².

Trebuie să amintim cîteva date și în legătură cu târgoveții și negustorii din celelalte centre din Bihor, care aveau legături foarte strînse cu piața orădeană⁹³. Tîrgoveții din Salonta au adus aici în primul rînd porci grași, vite, lebniță. Conform unor știri din 1770⁹⁴, din locali-

⁸⁴ Mezey M., *op. cit.*

⁸⁵ Komoróczy Gy., *A reformkori Debrecen (Debreținul epocii Reformei)*, Debrecin, 1974, p. 171.

⁸⁶ Mezey M., *op. cit.*, nr. 185.

⁸⁷ S. Goldenberg, *Despre târgurile și blciurile din Transilvania în sec. XIV—XVII*, în „Sub semnul lui Clio” — Omagiu Acad. prof. Șt. Pascu, Cluj, 1974.

⁸⁸ Lakos L., *op. cit.*, p. 157.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 169.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 168.

⁹¹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, p. 135—140.

⁹² S. Goldenberg, *op. cit.*

⁹³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, f. 135—140.

⁹⁴ A.S.O., *Fond. Pref. Jud. Bihor, Conscrieri și declarații urbariale Ciocăia*, Inv. 41, Dosar 279, fila 1, 2, 20.

tatea Ciocaia au transportat în târgurile din Oradea, dar și în cele din Săcuieni, Diosig și din Marghita, trestie, în 1819, 35 de persoane din Sintandrei s-au ocupat cu comercializarea cailor și vitelor⁹⁵. Din localitățile Briheni, Vărzarii de Jos și Vașcău, foarte mulți s-au ocupat de comerțul, cu unelte de fier dar și cu fierul neprelucrat, cei din Vadul Crișului încă de la începutul secolului al XIX-lea transportau varul în târgul orădean, iar obiectele de ceramică albă produse acolo, au ajuns nu numai la Oradea dar și până în nordul Moldovei și în Polonia⁹⁶. Locuitorii din ținuturile Beliu, Ineu erau prezenți la târgurile anuale mai cu seamă cu produse din piei, iar cei din Bătar, Tăut etc. au adus lemne de construcție și lemne de foc⁹⁷. Multe localități din bazinul Crișului Negru — Beiuș, Feniș și altele — erau cunoscute și pentru comerțul cu animale mari. Ei au cumpărat nu numai animalele producătorilor din zona respectivă ci turme întregi și din Țara Românească, Moldova și Transilvania. O parte din aceste animale au fost vândute la Oradea, cu restul s-au dus la târgurile din Arad, Debrețin sau Pesta.

Din punct de vedere etno-demografic târgurile au jucat un rol important prin faptul că au constituit locul obișnuit de întâlnire a populației din toate colțurile Bihorului, dar așa cum am văzut și din diferite părți ale țării sau chiar ale Europei⁹⁸. Mecanismul de influențare reciprocă în privința obiceiurilor, mentalităților, portului sau chiar a limbii și multe alte aspecte, vom încerca să le surprindem prin prezentarea desfășurării concrete a târgului din Oradea în a doua jumătate a secolului trecut.

Desfășurarea târgurilor

Pregătirea condițiilor necesare pentru desfășurarea târgului era un act foarte important. În timpul târgului, deci o săptămână întreagă în oraș domina starea excepțională. Măsurile speciale de siguranță se explică prin marea afluență de oameni spre Oradea, printre care unii puteau să sosească cu intenții rele, de a fura de la târgoveți, de exemplu etc. Între târgoveți se puteau naște divergențe, neînțelegeri, cum de altfel s-au și născut nu o dată, în timpul „aldămaș”-ului de după încheierea târgului, când au fost consumate mari cantități de alcool, nu erau excluse certurile, încăierările. Dintre măsurile organizatorice

⁹⁵ V. Maxim, Gh. Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în „Biharea”, III, 1975.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ A.S.O., Fond Primăria Municipiului Oradea, *Consiliul Orășenesc*, Inv. 142, Dosar 483, p. 135—140.; Dankó I., *A debreceni vásárok vonzaskörzete a XVIII—XIX. sz. fordulóján (Sfere de atragere ale târgurilor din Debrețin la sfârșitul sec. al XVI-lea și începutul sec. al XIX-lea)* în „Hajdu-Bihar megyei levéltár Évkönyve”, I, 1974.

mai amintim reglementarea așezării negustorilor, a vînzătorilor în general în incinta Țîrgului. Aici precizăm că negustorii cu reputație aveau locurile lor stabile, reținute ani în șir, nefiind indiferentă poziția locului de vînzare, dacă era într-o zonă de intensă circulație a cumpărătorilor sau dimpotrivă într-o zonă periferică.

Cu o săptămînă înaintea deschiderii Țîrgului anual, deja au început să sosească Țîrgoveții din zonele mai îndepărtate, cu coviltirele încărcate cu lăzi uriașe; au fost mînați caii, vitele, oile și porcii către locul Țîrgului. La intrarea în piață se afla clădirea administrației Țîrgului, unde cei interesați puteau să-și cumpere „biletul” care îi asigura dreptul de participare la Țîrg.⁹⁹

În incinta Țîrgului corturile, gheretele stabile sau mobile, din purpă, din pînză sau din lemn, au format adevărate străzi. Vînzătorii produselor de aceeași categorie erau așezați pe aceeași „stradă”. Cei proveniți din afara orașului, de obicei, au fost repartizați pe un șir separat. Păstrîndu-se o tradiție mai veche, membrii unei bresle au fost grupați într-un loc, de regulă mai bun în comparație cu locurile nebreslașilor. Stabilirea modului de așezare a gheretelor, repartizarea locurilor de vînzare a fost efectuată de către conducerea orașului în săptămîna premergătoare Țîrgului. Au fost numiți cei doi inspectori superiori ai Țîrgului, unul din partea orașului, celălalt din partea capitlului, care au răspuns de ordine, fiind însărcinați și cu împărțirea dreptății pe loc.

Dar și locuitorii orașului s-au pregătit intens pentru acest eveniment deosebit. Casele au fost văruite, curțile și împrejurimile curățate, puse în ordine. Oamenii îmbrăcați în haine de sărbătoare, așteptau pe Țîrgoveții străini. Foarte mulți dintre aceștia ani de ani au fost cazați la cite o casă din Oradea, căruțele lor staționau în curțile acestora, și caii aveau loc în grajduri. În hanul „Vulturul Negru” erau cazați numai cei înstăriți.

Anunțarea Țîrgului se făcea atît în biserici cît și prin intermediul toboșarului¹⁰⁰, care strigînd pe străzi a intrat și în curțile oamenilor, dînd relații privind modul de desfășurare a Țîrgului precizînd că va începe vinerea cu Țîrgul animalelor împreună cu Țîrgul de cereale, care va dura pînă sîmbătă, respectiv pînă în ziua de marți, iar Țîrgul tuturor celorlalte categorii de mărfuri va începe duminică și pînă în ziua de vineri. Toboșarul a și atenționat pe cetățenii orașului în sensul că, păsările și alte animale domestice să fie închise și păzite, pentru că nimeni nu va răspunde pentru animalele accidentate pe străzile orașului în această perioadă, copii să fie foarte bine supravegheați și ținuți cît se poate acasă, ca nu cumva vre-un animal furios și scăpat să-i accidenteze. Pe lîngă fîntînile din oraș să fie ținute găleți umplute cu apă

⁹⁹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 907, f. 286.

¹⁰⁰ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 198, f. 83; A.S.O., *Fond. cit.*, Biroul poliției, inv. 142, dosar 75, f. 4.

pentru caz de incendiu. Porțile caselor pe timp de noapte să fie bine închise iar ziua deschise și totdeauna cineva să fie acasă. În sfârșit locuitorii au fost chemați să acorde sprijin la nevoie țărmogveților. Menționăm și faptul că, țărmogurile orăđene au fost anunțate și în alte localități din comitatul Bihor, mai mult, spre sfârșitul secolului trecut apar anunțuri țăpărite, afile, care au fost puse în fiecare localitate din Bihor.

Tirgul animalelor

Tirgul a început, cum am precizat, cu tirgul animalelor. Acesta deși nu era prea spectaculos, dar cu alt mai important dat fiind numărul foarte mare al animalelor și valorile însemnate care și-au schimbat aici gazda. Pentru miile de animale diferite, a fost desemnat un loc special și îngrădit pe teritoriul țărmogului. La acest țărmog erau prezenți de obicei bărbatii, eventual și copii mai mari care au însoțit pe gazde, avînd prilejul de a învăța modul țărmoguielii, obiceiurile țărmogului. În primele două zile s-a desfășurat tirgul porcilor, oilor și caprelor, locul acestuia fiind stabilit la marginea estică a pieții mari, pe teritoriul actualei Uzine electrice. Această suprafață în curînd a devenit neîncăpătoare pentru numărul mare de animale aduse și conducerea orașului a hotărît în 1901, mutarea țărmogului de animale la marginea vestică a orașului pe o suprafață de 22 500 m², cu posibilități de extindere în caz de nevoie.¹⁰¹ După fiecare animal, porc, oaie, capră sau miel, în 1884, era fixată o taxă uniformă de 1 creițar. În afara animalelor vii aici se găseau și produse animaliere semiprelucrate sau prelucrate ca jumătăți de porc, carne de oaie, slănină, untură, piei etc. (pentru 50 de buc. piei de miel de exemplu, în 1802 a fost percepută o taxă de 6 cr. în cazul țărmogului săptămînal și de 12 cr. în cazul celui anual).

La acest țărmog au fost prezenți crescătorii de porci din tot Bihorul, dar și din Sălaj, Oradea constituînd centrul de desfacere obișnuit. Cele mai importante localități de creștere a porcilor cu destinația de a fi comercializați în tirgul orăđean, au fost: Tămașda, Salonta, Dușești, Husasău de Tinca, Săldăbagiu de Munte, Tinca, Dobrești, Valea de Jos, Săcuieni, Leș, Mierag, Miersig, Tarcea și Șimian. Aici amintim și cîteva centre importante de creștere a oilor și caprelor, desigur importante în privința țărmogului orăđean: Tarcea, Șimian, Botfei, Miersig, Mierag, Dumbrăvița, Beiușele, Brădet, Hășmaș, Santău Mare, Albiș, Cefa, Groși, Girișul de Criș, Călacea, Ianoșda, Inand, Leș, Ucuriș, Sinicolau Român, Păușă¹⁰².

În privința importanței economice a acestui țărmog, reflectată în primul rînd prin numărul foarte mare de animale comercializate în acest

¹⁰¹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 661, f. 124.

¹⁰² A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 442.

cadru organizat, sînt semnificative credem, datele cu privire la încasările realizate din taxele vamale numai după porci. Astfel în 1887 — 78 549, în 1888 — 77 326, în 1889 — 69 941, în 1890 — 115 996, în 1891 — 128 376, în 1892 — 99 166, iar în 1896 — 107 966¹⁰³. Și aici nici n-am inclus pe cele realizate cu ocazia tîrgurilor săptămînale, unde de asemenea au fost vînduți un număr însemnat de porci, cum reiese din cîteva date comparative privind sumele încasate drept taxe vamale cu ocazia tîrgurilor săptămînale: în anul 1890 — 23 356, în 1891 — 58 629, în 1892 — 99 166, iar în anul 1893 — 57 037¹⁰⁴. Conform unui recensămint efectuat la începutul secolului nostru, (1910), pe teritoriul BiHORului s-au găsit: un număr de 268 922 de porci, 261 920 de berbeci și oi, și un număr de 26 811 de capre.¹⁰⁵

Ponderea cea mai importantă în tîrgul general al animalelor o avea tîrgul vitelor și cailor ținut împreună cu cel al cerealelor. Aceasta a început duminică și dura trei zile, pe o suprafață de 77 252 m².¹⁰⁶ Tîrgul vitelor din Oradea, cu tradiții foarte vechi, avea o faimă binecunoscută în această perioadă. Fiind vorba de tradiții, trebuie să subliniem faptul că, prezența în mare număr a animalelor în tîrgurile orădene, este atestată încă de la începutul evului mediu¹⁰⁷. Au fost cunoscute localități specializate în comercializarea vitelor ca, Sintandrei, Apateu, Șauaieu, Salonta, Beiuș, Tărcaia, locuitorii cărora au realizat de fapt comerțul de tranzit, ajungînd cu turmele de vite cumpărate, pe de o parte în Moldova și Țara Românească, pe de altă parte în Bihor mai cu seamă la tîrgurile orădene, pînă la tîrgurile din Viena, München, Milano etc. În tîrgul de vite de obicei erau prezenți și comercianții străini, polonezi, armeni, ruteni și alții, cu excepția unor cazuri speciale cînd intrarea lor în oraș a fost oprită (epidemii, boli contagioase de animale etc.). În anii 1830 și 1832, de exemplu, tîrgurile anuale nici nu au avut loc la Oradea¹⁰⁸.

Natural, și în cazul vitelor au fost percepute taxele vamale stabilite. În 1822, de exemplu, după fiecare bou, vacă sau junincă se plătea cite 3 creițari (cu titlu de curiozitate notăm cîteva date din anul 1478, cînd după 2 boi taxa era un denar, după trei vaci un denar, după 2 piei mari de bou tot un denar ca și după 3 piei mai mici de bou).

Localitățile cu cele mai multe vite minate la tîrgul orădean erau¹⁰⁹: Beiuș, Budureasa, Călacea, Dobrești, Ginta, Husasău de Tinca, Stîncesti, Tărcaia, Belfir, Dușești, Coroi, Tinca, Tulca, Hășmaș, Salonta, Cociuba, Chișhaza, Niuved, Santău Mare, Tămășeu, Sălacea, Tarcea, Cefa, Ateaș,

¹⁰³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 123, f. 226, 227.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 367.

¹⁰⁵ I. Enescu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁰⁶ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, f. 135.

¹⁰⁷ I. Guboglu, *op. cit.*, p. 161;

¹⁰⁸ J. Sambucus, *Pannonis Transylvaniam, Viennae Austriae*, 1566; Lakos L., *op. cit.*, p. 107.

¹⁰⁹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 123, f. 704, 705,

Groși, Ianoșda, Ucuriș, Cheresig, Păușa, Șauaieu. Statistica privind numărul vitelor comercializate în târgurile anuale din Oradea, este cât se poate de edificatoare și se prezintă astfel: în 1885 — 24 000 de vite,¹¹⁰ în 1886 — 23 000, în 1887 — 22 000, în 1888 — 26 500, în 1890 — 62 122, în 1891 — 59 337, în 1892 — 38 582 iar în 1893 — 39 216 de vite¹¹¹. La aceste date se adaugă și cele referitoare la târgurile săptămânale, unde într-un singur an, și anume în 1899, au fost minate un număr de 57 033 de vite.¹¹²

Acest număr mare de vite aduse aici, a creat serioase probleme edililor orașului. Una dintre acestea era desemnarea itinerariului de mînare a vitelor pe teritoriul orașului, avînd în vedere situarea târgului în interiorul localității ca și faptul că, târgoveții au venit spre piață din toate direcțiile. Situația s-a complicat și mai mult după 1836, cînd unele cartiere (de fapt micro-orașe independente) nu mai permit mînarea vitelor pe străzile lor. Această problemă care în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a agravat și mai mult, a jucat un rol hotărîtor în hotărîrea conducerii orașului, menită să ofere o rezolvare „definitivă”, de a muta locul târgului de animale în afara localității, la marginea vestică a acesteia (pe o parte din această suprafață desemnată cu această ocazie, astăzi este situată uzina „Înfrățirea”). Această decizie însă a dat naștere în mod automat unei noi probleme, datorită faptului că, în fața târgoveților care veneau cu vitele lor dinspre Valea Erului sau dinspre Sălaj, a stat ca o barieră naturală Crișul Repede (am arătat mai sus că mînarea vitelor pe străzile din incinta orașului a fost interzisă, deci în mod implicit și traversarea riului pe podurile deja existente). Se impunea ca urmare construirea unui nou pod peste Criș¹¹³, în direcția noului târg de animale, ceea ce s-a și întîmplat (actualul pod „Decebal”). Iată un exemplu elocvent din multe altele, cum și în ce măsură au influențat târgurile dezvoltarea orașului.

Alături de târgul vitelor și cel al cailor avea mare importanță în cazul Oradei¹¹⁴. Rolul jucat de cai în viața omului medieval, dar și a celui din epoca modernă, este evident. Este semnificativ în acest sens și faptul că, în tarifele vamale amintite din 1478, cînd pentru doi boi era fixată o taxă de un denar, pentru un cal taxa era patru denari. Această taxă, de altfel, la începutul secolului trecut era 2 creițari după fiecare cal.

Cei mai cunoscuți crescători de cai au fost cei din localitățile Palota, Cadea, Tămășeu, Sălacea, Sinnicolau Român, etc.¹¹⁵ Mulți târgo-

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 222, 223, 225.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 359.

¹¹² A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar, 483, f. 140.

¹¹³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 865, f. 8.

¹¹⁴ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 324, f. 431.

¹¹⁵ Fényes E., *Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben (Situația actuală a Ungariei și a regiunilor atașate din punct de vedere statistic și geografic)*, Pest, 1839, p. 46.

veți au venit cu cai și din părțile Salontei, Beiușului, din valea Crișului Repede, din Valea Erului. Caii comercializați la Țirgul din Oradea, au ajuns deseori în Maramureș, în Cîmpia Transilvaniei sau în Bucovina¹¹⁶. Țirgul cailor se afla în vecinătatea Țirgului de vite, pe o suprafață de 49 140 m².¹¹⁷ Considerăm ca și concludente și datele statistice privind numărul cailor aduși la Țirgurile orădene, pe care le redăm aici: în 1890 — un număr de 31 771 de cai, în 1891 — 29 610, în 1892 — 29 613 iar în 1893 un număr de 25 754 de cai¹¹⁸ (de altfel în anul 1911 în Bihor au fost înregistrați 71 017 de cai, iar în orașul Oradea, 2 484). Această creștere masivă a numărului cailor prezenți în Țirgurile orădene în cursul secolului trecut, a impus desigur efectuarea unor modificări cum ar fi, mărirea suprafeței de vânzare, deschiderea unei noi porți de intrare pentru caii de pe teritoriul Țirgului, mutarea casei de bilete și altele.

După primul război mondial, din motive cunoscute, se observă o scădere treptată a importanței cailor, fenomen ce se poate urmări și în cazul Țirgurilor orădene. Drept exemplu reproducem aici datele unui singur Țirg săptămînal ținut la 23 febr. 1925, cînd au fost minați la piață 264 de cai dintre care s-au vîndut doar 73.¹¹⁹

Țirgul cerealelor

Țirgul cerealelor a început duminică și a durat trei zile. Locul de desfășurare al acestuia era stabilit în piața mare, în partea dinspre malul Crișului. La Țirgul de cereale au fost prezenți de regulă comercianții din Maramureș, Moldova și din diferite părți ale Transilvaniei¹²⁰, iar cantitățile de cereale comercializate aici, au ajuns deseori în Austria, Cehia sau în Germania.

Dacă în cursul secolelor XVI—XVII se observă o scădere a producției cerealiere, datorită în primul rînd evenimentelor istorice (recoltele de multe ori erau distruse de armatele beligerante, în anii 1674, 1680 de exemplu recolta a fost strînsă abia în decembrie), în secolele următoare constatăm o creștere rapidă a producției în comitatul Bihor, pe primul loc situîndu-se producția de grîu iar pe cel de al doilea cea de porumb. Importanța Țirgului de cereale din această perioadă se reflectă în faptul că, informații în legătură cu piața orădeană sînt difuzate chiar și la Viena. Astfel ziarul „Bécsi Magyar Hírmondó” („Curierul Maghiar din Viena”), în anul 1792, publică următoarele prețuri de

¹¹⁶ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 123, f. 108—109.

¹¹⁷ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, f. 135—140.

¹¹⁸ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 123, f. 359.

¹¹⁹ A.S.O. *Fond. cit.* Inv. 141, Dosar 142, f. 187.

¹²⁰ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 1052, f. 130.

cereale la târgul din Oradea: grâu — 51—52 cr. (stînjén), porumb boabe — 45—48 cr. (stînjén), orz — 57 cr. (stînjén), ovăz — 45—48 cr. (p. 67—68).

Această importanță a târgului orădean era asigurată în primul rînd de răspîndirea largă în Bihor a cultivării cerealelor, pe o suprafață de peste 770 000 de ha¹²¹. Localitățile bihorene unde se produceau mai mult pentru târgul orădean erau următoarele: Episcopia Bihorului, Girișul de Criș, Tileagd, Fughiu, Hodoș, Cacuci, Cherechiu, Cheșereu, Niuved, Urvind, Parhida, Săbolciu, Santău Mare, Santău Mic, Tămășeu, Diosig, Valea lui Mihai, Sălacea, Balc, Buduslău, Ciutelec, Roit și altele. Erau cunoscuți atît pentru calitatea cît și pentru cantitatea grîului adus aici, târgoveții din Diosig, Săcuieni, Ciocaia, Girișul de Criș, în cazul porumbului cei din Borod, Brusturi, Diosig, Ciocaia, Cadea, Girișul de Criș și din Crestur, iar în privința secarei locuitorii din Crestur și Paleu. Orzul a fost cultivat pentru piață mai ales la Cadea, iar ovăzul la Borod (producția acestuia scade, la începutul secolului nostru era cultivat pe o suprafață de cca. 23 000 ha în tot comitatul¹²²).

În legătură cu desfășurarea târgului precizăm că, taxele vamale în cazul cerealelor se percepeau după căruțele cu care le-au transportat. În 1884, de exemplu, erau în vigoare următoarele taxe: după o căruță cu două roți, 6 creițari; după o căruță cu patru roți dar trasă de un număr mai puțin de șase animale, tot 6 cr.; iar în cazul căruței cu patru roți și trasă de șase sau un număr mai mare de animale, 8 cr. În privința așezării vinzătorilor pe teritoriul târgului cunoaștem o singură regulă mai importantă, și anume, cei care au venit cu grâu au avut dreptul de a ocupa loc în primul șir de căruțe. Vînzarea se făcea de regulă din căruțe și rar s-a întîmplat să fi fost realizată după mostră. Marii proprietari de pămînt și comercianții însă aveau instalate gherete pentru vînzarea cerealelor, în special a grîului (16 asemenea gherete din lemn au existat încă și la începutul secolului XX). Printre gheretele de cereale au fost instalate multe alte gherete în care se vindea țuică și vin¹²³, ceea ce prin numărul mare de consumatori de băuturi alcoolice, a reprezentat un permanent pericol de incendiu. Tocmai din această cauză în 1828 se anunță prin intermediul toboșarului, hotărîrea administrației târgului prin care s-a interzis vînzarea băuturilor alcoolice în târgul de cereale, în afara locurilor stabilite expres. Comercianții și marii proprietari de pămînt aveau la dispoziție un mare depozit pentru depozitarea cerealelor în perioadele dintre târgurile anuale (un asemenea depozit de grâu se afla pînă în anul 1835 pe locul actualei Catedrale Reformate din str. L. Sălăjan).

¹²¹ I. Enescu, *op. cit.* p. 28.

¹²² *Ibidem.*, p. 44—45.

¹²³ Mezey M., *op. cit.*, nr. 187; A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 68.

O problemă serioasă a însemnat folosirea unităților de măsură.¹²⁴ În majoritatea cazurilor, cel puțin pînă în a doua jumătate a secolului trecut, cerealele erau vîndute în saci, care serveau drept unități de măsură. În anul 1876 a fost înființat un oficiu pentru cîntărirea mai exactă a cantităților de cereale vîndute.¹²⁵ În anul 1883 se introduce noul sistem de măsură și la Oradea, precedat de o adevărată campanie de popularizare (presa cotidiană, anunțuri tipărite în limbile română și maghiară, expuneri în cadrul diferitelor societăți și asociații etc.). Începînd de la această dată cerealele au fost cîntărite, folosind ca unitate de măsură chintalul¹²⁶. În scopul de a veni în ajutorul tîrgoveților conducerea orașului a hotărît în 1888, instalarea a patru cîntare oficiale publice de mare capacitate dintre care două chiar în incinta tîrgului de cereale.

Prin prisma tîrgurilor din Oradea trebuie să amintim pe scurt și alte mărfuri agricole comercializate aici. Astfel de exemplu fînul¹²⁷ totdeauna avea un preț bun pe piața orădeană și apare atît în tarifele vamale din 1478 cît și în cele din 1802. Fenomenul este ușor de înțeles avînd în vedere marea dezvoltare a creșterii animalelor în această zonă. Fînețe importante, de unde și surplusul de fin, erau cele de la Husasău de Tinca, Ciocaia, Hodoș, Niuved, Parhida, Diosig, Adoni, Cherechiu, Șelindru, Otomani, Galoșpetreu, Tarcea, Sîntimreu, Homorog, Groși, Cheresig, Dușești etc.

Dintre plantele industriale, inul și cînepa figurează deja și în tarifele vamale din 1478. Taxa lor, cu ocazia tîrgurilor anuale conform tarifelor din 1802, era de 12 creițari, respectiv 9 creițari. Pe piața din Oradea cînepa provenea cu precădere din localitățile Cadea, Tărian și Palota, iar inul din Benești. La începutul secolului suprafața cultivată cu cînepă era de 3 150 de ha, iar cu in, în restrîngere treptată, de tutun, atît la tîrgurile săptămînale cît și la cele anuale, era de 117 ha¹²⁸.

Cu comercializarea tutunului¹²⁹ s-au ocupat în primul rînd comercianții greci și armeni stabiliți la Oradea. Centre cunoscute pentru cultivarea tutunului și locuitorii cărora erau prezenți deseori la tîrgul orădean erau: Ginta, Călacea, Roșiori, Tărian, Diosig, Borș și Tinca¹³⁰. La începutul secolului al XIX-lea taxa percepută după fiecare legătură era trei creițari.

¹²⁴ Kovách G., *Adalékok a szilágysági népi ürmértékek kérdésehez (Contribuții la problema unităților de măsură populare din Sălaj)* în „*Ethnografia*” Budapest 1943; A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 33, f. 121—128.

¹²⁵ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 116, f. 23.

¹²⁶ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 167, f. 7, 12.

¹²⁷ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 292, f. 142.

¹²⁸ I. Enescu., *op. cit.* p. 44—45.

¹²⁹ Mezey M., *op. cit.*, nr. 183.

¹³⁰ Fényes E., *op. cit.*, p. 40.

Mărfuri căutate pe piețele din Oradea erau și cele de trestie și papură, folosite atît pentru confecționarea diferitelor obiecte casnice cît și pentru acoperișul unor construcții. Localitățile de unde aceste materii ajungeau la tîrgul orădean, erau în primul rînd cele situate în Valea Erului, Niuved, Parhida, Diosig, Sălacea, Ciocaia, Cherechiu, Cheșereu, Otomani, Galoșpetreu, Cadea, dar și dintr-o localitate apropiată de Oradea și anume de la Borș.

Tîrgul produselor alimentare

Tîrgul produselor alimentare avea o importanță lesne de înțeles în privința aprovizionării populației¹³¹. Era o formă foarte răspîndită a schimbului dintre orădenii și sătenii din zona de influență a orașului. Acest tîrg în cea mai mare măsură s-a desfășurat pe piața mică sau interioară. Carnea¹³² se vindea și pe piața mare, existînd la începutul secolului al XIX-lea și șoproane cu această destinație: două pentru carnea de porc cu slănină și patru pentru carnea de vită, orientate cîte două spre interiorul tîrgului respectiv spre oraș. Odată cu sistematizarea piețelor acestea au fost demontate și înlocuite cu gherete instalate în piața mică.

Pescarii de asemenea au jucat un rol important în aprovizionarea populației¹³³. Despre prezența lor la tîrgurile din Oradea avem date vechi. Astfel taxele vamale din 1478 se referă și la pești pescuiți în Dunăre, la pește sărat transportat la Oradea. Din sec. al XVI-lea dispunem de știri referitoare la pescuitul morunului pe lîngă Tîrgușor, iar din anul 1535 ne-a rămas ordinul lui Gh. Rákóczy I, prin care interzice pescuitul păstrăvilor de pe lîngă Borod. Taxa stabilită în 1802 pentru peștii aduși la piață era de 3 cr. Păstrăvii se aduceau de la Holod, din valea Teuzului și Barcăului¹³⁴, de la Remetea, somnul de la Ginta, somnul și știuca mai ales de la Ciocaia și, în general, din Valea Erului dar se putea găsi, mai rar, și racii, melcii sau broaște țestoase vîndute la un preț ridicat pe piața orădeană.

O altă categorie de mărfuri importante au constituit-o păsările, aduse cu precădere din localitățile din apropierea orașului, dar și din unele localități din Valea Erului, Cociuba sau din Borod, unde era răspîndită creșterea păsărilor în pădure. Taxe vamale pentru păsări n-au fost fixate în 1802, desfacerea lor avînd loc în cadrul tîrgurilor zilnice sau săptămînale în primul rînd.

Locul de desfacere a legumelor și fructelor era fixat în piața mică. Dintre legume amintim în primul rînd varza și ceapa, care sînt pomenite

¹³¹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 63, p. 120

¹³² A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 483, p. 372—374

¹³³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 949, f. 329—331; I. Godea, *op. cit.*, p. 44—45.

¹³⁴ Fényes E., *op. cit.*, p. 38—48.

și în tarifele vamale din 1478. Cultivarea legumelor era răspîdită mai ales în satele din jurul orașului¹³⁵, unele pe parcurs specializîndu-se pe anumite categorii. Astfel varza¹³⁶ care se consuma pe o scară mai largă și în secolele trecute, se cultiva mai ales la Girișul de Criș, Toboliu și Sohodol, așa cum este atestat în 1819. Principalele centre care aprovizionau piețele din Oradea cu diferite legume au fost: Sîntandrei (fasole, ceapă)¹³⁷, Ciunțești (ceapă), Episcopia Bihorului (salată), Bihor, Sîntion, Homorog (zarzavaturi)¹³⁸. Cartofii¹³⁹ au fost plantați în Bihor prima dată în 1788 în localitățile unde s-au stabilit șvabii și slovacii: Bicaciu, Gurbediu, Palota, Tărian, Paleu. În legătură cu cultivarea legumelor trebuie să amintim rolul grădinarilor bulgari¹⁴⁰, care s-au stabilit în zona orașului (la Sîntandrei de ex.), asigurînd o mai bună aprovizionare cu legume a populației din Oradea. Ca fapt divers amintim și faptul că unii locuitori din Sîntandrei, au început să cultive flori, mai ales țiclamen, pentru piața orădeană.

Fructele cultivate în diferite zone ale Bihorului, de asemenea, aveau o piață bună la Oradea. Despre tradiții vechi ne vorbesc și documentele medievale. Conform tarifelor vamale din 1478, după fiecare căruță care aduce fructe la tîrg se plătește drept taxă 5 denari. Călătorul turc Evlia Celebi pomeneste în secolul al XVII-lea de o bogată recoltă de prune, struguri și pere. La începutul secolului al XIX-lea au fost aduse la tîrgul orădean mari cantități de mere, prune, cireșe, nuci, alune, mai ales din Beiuș, Albești, Dușești, Negreni, Cîmpani, Lazuri de Beiuș, Borzești, Bălăleni, Buntești, Gurbediu, Borod, Betfia, Făncica, Urvind, Groși, Sîsterea, Mișca. Pe lângă vinzarea propriu-zisă, se practica frecvent și schimbul în natură, fructe contra cereale. Unele localități bihorene erau cunoscute pentru cultivarea pe scară largă a unui anume soi de fructe. Astfel prunele¹⁴¹ se aduceau la piață mai ales din Agriș, Fînațe, Cîmpani, Chișlaca, Beiușele, Copăcel, Tășad, Borz, Făncica, Borod, Birtini, Ciheiu, Rontău, Derna, Brusturi, Borzești, Groși, Ucuriș, Țețchea și Chiribiș; mere din Agriș, Beliu, Corbești, Tărcaia, Cărand, Negrești, Borod, Beiuș; pere¹⁴² din Beiuș; piersici din Groși; nuci din Fînațe, Groși, Măgura, Beliu, Beiuș; alune din Borod, Borzești, Groși, Hășmaș și Măgura; cireșe¹⁴³ din Groși și Borzești; lubenițe din Salonta și Cheresig¹⁴⁴; pepene galben mai ales din Gînta; iar castane

¹³⁵ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 823, f. 46.

¹³⁶ * * *, *Călători străini despre țările române*, vol. IV, p. 24.

¹³⁷ Fényes E., *op. cit.*, p. 41.

¹³⁸ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 848, f. 37.

¹³⁹ Fényes E., *op. cit.*, p. 40.

¹⁴⁰ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 848, f. 15.

¹⁴¹ Zevra G., *Călătoria lui Evlia Celebi Efendi*, în „*Buletinul Comisiei Istorice a Românicilor*”, XVI (1937—1938).

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Fényes E., *op. cit.*, p. 42.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

din Sîsterea, singura comună a cărei microclimat permitea creșterea castanelor împreună cu migdale.

Din fructe asortate se fabrica pe scară largă țuica bihoreană de foarte bună calitate. La începutul sec. al XIX-lea în incinta târgului din Oradea au existat nu mai puțin de 600 de gherete în care se vindea această băutură, ceea ce a constituit o sursă de îmbogățire pentru mulți cetățeni din localitate. În scopul protejării vânzătorilor localnici, în 1884 taxa vamală percepută după băuturile alcoolice a fost mărită, dar numai în cazul celor din afara localității. După 1 hl pălincă se plătea 50 cr., după 1 hl de bere, 7—5 cr. Această măsură atingea în mod sensibil pe locuitorii din centrele unde fabricarea țuicii se practica pe scară largă.

Trebuie să mai amintim separat de struguri, de viticultură în general, îndeletnicire cu vechi tradiții în Bihor precum și de valorificarea lor pe piață¹⁴⁵. Erau localități, de exemplu Cadea, unde a constituit ocupația principală a locuitorilor¹⁴⁶. Atestările documentare de asemenea sînt edificatoare: din 1371 — Săldăbagiu de Munte, din 1422 — Marghita, din 1489 — Cauceu, din 1501 — Sîsterea etc., sînt pomenite ca centre viticole. Chiar și locuitorii Oradei erau cunoscuți ca viticultori pricepuți (această ramură a agriculturii era singura de care se puteau ocupa, posibilitate oferită de Dealurile Orășii) în anul 1790. În afara orașului Oradea, următoarele localități erau notate ca centre însemnate viticole: Episcopia Bihorului, Cetariu, Cauaceu, Paleu, Cadea, Sinnicolaul Român, Siniob, Marghita, Diosig, Sintimreu, Vaida, Ianca, Săcuieni, Tîrgușor, Otomani, Sălăcea, Cherechiu; în bazinul Crișului Repede, localitățile Fughiu, Aleșd, Tileagd; iar în Bazinul Crișului Negru¹⁴⁷ localitățile Beiuș, Tinca, Holod, Tărcăia, Salonta. Unele dintre localitățile amintite sînt recunoscute și astăzi pentru pivnițele lor de vin, săpate pe mai multe nivele în pantele dealurilor, unele declarate chiar monumente ale arhitecturii populare (cele din Sălăcea de exemplu, datate din sec. al XVIII-lea). Vinul din Valea Erului prin intermediul comercianților maramureșeni ajungea pînă în Galiția¹⁴⁸, Ungaria sau Austria, iar cel din Oradea mai cu seamă în diferite părți ale Transilvaniei. În sfîrșit mai notăm și faptul că, la începutul secolului nostru în Bihor vița de vie a fost plantată pe o suprafață de 8 346 ha și numai pe teritoriul orașului Oradea pe 656 de ha¹⁴⁹.

La târgurile orădene, conform obiceiurilor vremii, după încheierea târgului cei în cauză au băut „aldămaș”. Unul din locurile preferate ale acestei ceremonii era hanul „Vulturul Negru”, unde în perioada târgului funcționa sub poartă o cîrciumă provizorie. Ca amănunt interesant

¹⁴⁵ T. Pamfile, *Industria casnică la români*, București 1910, p. 214.

¹⁴⁶ K. Nagy S., *Biharország* (Țara Bihariei), Oradea, 1884, p. 53—57.

¹⁴⁷ A. Schmidl, *Das Bihargebirge*, Viena, 1863, p. 155.

¹⁴⁸ Mihail Dan, *op. cit.* p. 177.

¹⁴⁹ I. Enescu, *op. cit.* p. 58.

notăm faptul că, aici vinul nu era servit în sticle sau pahare, ci în vase de ceramică puțin arsă, avînd forma unui ghiveci de flori, care se putea păstra, după preferință, de către consumatori¹⁵⁰. Ca unitate de măsură a vinului era folosită „itțe” egal cu 0,8484 l.

Tîrgul produselor meșteșugărești

Tîrgul mărfurilor de acest gen a început duminică și a durat pînă la închiderea tîrgului anual, adică pînă vinerea. Dintr-un an 24 de zile au fost destinate în total pentru vînzarea acestora. Tîrgul produselor meșteșugărești a constituit partea cea mai spectaculoasă a întregului tîrg, prezentîndu-se aici cele mai variate produse. În perioada premergătoare tîrgului¹⁵¹, meșteșugarii lucrau zi și noapte în scopul de a satisface cererile imense, dat fiind faptul că prăvăliile existente, în număr redus, n-au constituit o concurență serioasă. Mărfurile cele mai căutate erau de exemplu cizmele, pe care tîrgoveții le cumpărau pentru anul următor, femeile acuma își schimbă îmbrăcămintea uzată în cursul unui an. Afară de îmbrăcăminte sătenii, cu această ocazie, își procură diferite categorii de unelte, obiecte casnice.

Acest tîrg merita cu prisosință denumirea „de țară”, sosind aici tîrgoveți din toate părțile cu jolj, cojoace, sumane, postavuri, lînă, cizme și multe alte mărfuri. Între gheretele meșteșugarilor așezate pe rînduri paralele și care formau adevărate străzi¹⁵², aglomerația era foarte mare, toată lumea vorbea cu glas tare sau chiar striga oferind și lăudînd mărfurile expuse spre vînzare. De regulă nu existau prețuri stabile, cumpărătorii aveau posibilitatea și chiar trebuiau să tîrguiască, fiindcă cel care accepta dintr-o dată prețul inițial stîrnea consternare în rîndul asistenței, unii îndoindu-se și de integritatea sa mintală¹⁵³.

Dacă am vizita un asemenea tîrg desfășurat la Oradea, în mare ne-ar întîmpina următorul tablou. Chiar la intrare, pe două străzi îi găsim pe săpunari. Numărul acestora, în a doua jumătate a secolului trecut scade treptat datorită concurenței industriei de fabrică, astfel că, în 1900 au existat 7 dar numai trei participă la tîrg. Urmează rîn-

¹⁵⁰ Mezey M., *op. cit.*

¹⁵¹ T. Bănățeanu, *Artă populară în satele specializate din sudul raionului Beiuș, Regiunea Oradea*, în „SCIA”, nr. 1—2, București, 1954.

¹⁵² B. Zderciuc, *Cu privire la situația social-economică în localitățile din sudul raionului Beiuș, specializate în meșteșuguri artistice populare*, în „Studii și cercetări de etnografie și artă populară”, București, 1965; N. Dunăre, *Răspîndirea satelor specializate în meșteșuguri populare pe teritoriul României*, în „Cibinium”, 1967—1968, Sibiu, p. 35—52.

¹⁵³ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 142, f. 16—17.

¹⁵⁴ Kósa — Szemerkenyi — *Apáról liúra (De la tată la fiu)*, Budapest, 1973, p. 149.

durile tinichigiilor, apoi periarii, după care îi întâlnim pe sumănari¹⁵⁴. Ei sînt așezați pe două rînduri, avînd în 1852 de exemplu 30 de gherete, dar mulți vindeau din căruță sau pur și simplu își așezau mărfurile pe o pînză groasă întinsă pe pămînt. Produsele lor erau variate: șube făcute din cîte 4—6 piei de oaie, brodate cu motive florale din diferite culori (șuba constituia în vremea respectivă o valoare deosebită, păstrată cu cea mai mare grijă și chiar moștenită din tată în fiu de mai multe generații); sumane de pănură albă cu aplicații pe ele din postav colorat eventual cu șnururi (meșterii din Sîrbești au cusut pe sumane numele cumpărătorului și data, pe loc). În următoarele rînduri stăteau cojocarii, care în afară de cojoace au confecționat și au dus la tîrg și mănuși de piele și straițe din piele. Ei erau iscusiți și în îmbrăcarea ploscăi cu piele de mînz, marfă populară în vremea aceea. Cumpărarea șubei, sumanului sau a cojocului niciodată nu era un lucru simplu. Cel în cauză a fost însoțit de soție, de mama sa dacă era necăsătorit sau de 3—4 prieteni, care l-au ajutat în procesul tîrguiei. Dacă au reușit să obțină marfa la un preț convenabil s-au dus la „aldămaș”. Meșterii sumănari, care au participat la tîrgul orădean din alte părți, erau din localitățile: Salonta, Căbești, Sîrbești, Beiuș, iar cojocarii din Roșia, Beiuș, Nimăiești, Tinca, Vașcău, Tărcăia, Finiș și Remetea. Numărul acestora scade spre sfîrșitul secolului trecut, participînd la tîrg doar 30 de sumănari și blănari.

După sumănari urmează rîndurile croitorilor, unii dintre ei fiind specializați în confecționarea piesei de haină denumită „buică” din postav albastru, împodobită cu broderie neagră înconjurată cu nasturi de culoare neagră strălucitoare, purtată mai ales de femeile din Valea Crișului Repede. Pălărierii erau așezați în două rînduri, nu departe de ei aflîndu-se boiangii, vînzătorii pînzei albastre, foarte căutată pentru confecționarea șorțului purtat de ambele sexe. Pînza albastră cu motive albe se cumpăra pentru rochii și baticuri.

Peste drum, așezați în patru rînduri, stau comercianții slovaci care au adus printre altele, dantelă fină, baticuri mari cu franjuri la margine în diferite culori, ce se poartă pe umăr. Această piesă a devenit parte componentă a portului popular mai ales în zona văii Crișului Negru. Tot aici se poate cumpăra pînză groasă, folosită pentru instalarea corturilor și pentru acoperirea căruțelor. Puțin mai încolo ne întîmpină două rînduri de comercianți care vînd rochii și haine croite în stil orășenesc, cumpărătorii lor fiind în primul rînd sătenii mai înstăriți din localitățile mai apropiate, contribuind astfel la înlocuirea treptată a portului tradițional. Urmează cele două rînduri ale funarilor și curelarilor care mai păstrează unele privilegii, astfel de exemplu, nu plătesc taxe pentru arendarea corturilor. Dar pînă la începutul secolului nostru și ei cedează în lupta de concurență cu industria de fabrică, așa

¹⁵⁴ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 72—83.; N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*, București, 1957, p. 18.

că în 1900 la Oradea funcționează doar cinci curelari și șapte funari¹⁵⁵. Tot aici au primit loc și tăbăcarii, care fiind foarte numeroși, aveau destinată una din străzile orașului ce purta denumirea lor. La începutul secolului nostru vor rămîne doar 13.

Următoarele șapte rînduri erau constituite de către cizmari¹⁵⁶. Cunoaștem ce rol important au jucat cizmele în viața de toate zilele a oamenilor, fiind o piesă de bază a portului bărbătesc, dar și a celui femeiesc în multe locuri, așa că să nu ne mire numărul mare al cizmarilor. Exista o concurență între ei, fiecare străduindu-se să ofere un sortiment cît mai bogat privind calitatea, culoarea, mărimea sau forma. Ca materie primă foloseau pielea de vită, vițel, porc și chiar de bivol. Cumpărătorul putea alege cizme cu tureac moale sau tare, scurt sau lung, meșterul la nevoie executa modificări mai mici, pe loc, la cererea clientului. Pe parcurs s-a generalizat cizma neagră iar în portul de sărbătoare al fetelor cizme roșii (în portul românesc pe valea Crișului Alb iar în cel maghiar în jurul Orăzii și în bazinul Crișului Negru). Era răspîndit obiceiul ca logodnicul să cumpere drept cadou de nuntă pentru mireasă, cizme, potcovite imediat de fierarii din corturile învecinate. Alături de localnici erau prezenți aici și cizmarii din Beiuș, Cărpînet, Vașcău, Leheceni, Vărzarii de Jos, care transportau marfa pe căruțe împachetate în lăzi uriașe. Aceste lăzi aveau o formă neobișnuită, mai înguste în partea de jos ca să încapă exact în căruțe și mai late în partea de sus, avînd la părțile laterale cite un mîner rezistent. În privința numărului deosebit de mare al cizmarilor prezenți la tîrgul orădean, este semnificativ faptul că în 1900 numai la Oradea, lucrau încă 196 cizmari din care 120 aveau locuri de vînzare la tîrgul anual.

Mergînd mai departe, un colorit aparte îl reprezintă împletitorii, care utilizau nuiele sau papură, majoritatea lor sosind la tîrg din Valea Erului și anume din Valea lui Mihai, Șimian, Galoșpetreu, Sălacea, Oțomani, Cheșereu, Buduslău, Tarcea, Săcuieni, alții din localități mai apropiate ca Sintandrei și Borș, dar și din Salonta, Arpășel și Tinca. Ei au confecționat coșuri pentru pîine, stupi pentru albine, coșuri de nuiele folosite în gospodării și cele puse în căruțe, mături de nuiele, obiecte de mobilier, împletite, scaune, lavițe etc.¹⁵⁷.

Timplarii¹⁵⁸ aveau un loc favorizat în acest tîrg. Dintre mărfurile lor amintim în primul rînd lăzile de zestre pictate sau ornamentate cu încrestături. Au vîndut în mod obișnuit scaune, lavițe, dar și mobilier complet, dulap, masă cu scaune sculptate în stil baroc țărănesc, cornișe pictate sau sculptate. Lădarii au venit la tîrg mai ales din Budureasa, Borozel, Călașea, Cetea, Vîrciorog, Derșida, Serghiș, Cor-

¹⁵⁵ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 109, 113.

¹⁵⁶ I. Godea, *op. cit.*, p. 140.

¹⁵⁷ T. Mózse, — *Împletitul — îndeletnicire casnică specializată în Valea Erului*, în „Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor”, Oradea 1971.

¹⁵⁸ I. Godea, *op. cit.*, p. 72—80; A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 141, Dosar 54, f. 151.

bești, Preuteasa, Groșeni. Menționăm și faptul că dintre meșterii orădeni (75) în 1900 numai 12 mai participă la târgurile anuale.

La marginea drumului, ca să fie ușor de găsit, sînt așezați fierarii. Mărfurile lor obișnuite sînt următoarele: sapă, tîrnăcop, seceră, coasă, plug de fier, bardă, secure și multe altele. Majoritatea fierarilor veneau din părțile Vașcăului, din Gurani, Cărpinet, Petreasa, Vărzarii de jos, Corbești, Craiva, Chișcău, Briheni, Ponoarele, Drăgănești, Pocioveliste¹⁵⁹.

La târgul orădean erau prezenți și sticlarii, venind din județul Arad dar și din Bihor cu produse provenite din hutele de la Pădurea Neagră și Beliu. Sortimentul lor se compunea din pahare colorate, cance, cești, oglinzi, vase de flori etc. În apropierea târgului de cereale îi găsim pe olari¹⁶⁰ cu un foarte bogat sortiment de produse, vase smălțuite și nesmălțuite. Pe lângă meșterii orădeni sînt prezenți cei din Vadul Crișului cu ulcioare din ceramică albă, din Tileagd cu vase smălțuite și împodobite cu motive florale colorate, olarii din Salonta cu vase pentru țuică în formă de biblie sau butelii mici datate și cu cîte o poezie hazlie, foarte mulți olari au venit din bazinul Crișului Negru cu vase de pomană sau ploscă, toate foarte căutate. Putem observa la târg și reprezentanți ai unor meserii mai puțin practicate, năsturari de pildă (în 1900 în tot orașul lucrau numai 3), oferind nasturi de lemn, de ghindă sau de os, simpli sau îmbrăcați cu mătăsă sau ață. Lingă năsturari s-au așezat femeile care au confecționat plapume la care s-au alătura vînzătorii de pături, țoluri și cergi.

Între târgoveți găsim în număr mare și copii de diferite vîrste. Ei așteptau cu nerăbdare să primească mult doritul „puț al târgului”, obicei general răspîndit în vremea respectivă. Privesc desfășurarea târgului și caută să ajute unde pot în speranța de a primi cîteva creștări, ca să-i poată cheltui pe jucării de tot felul existente în târg: sabie de lemn, căluț sculptat din lemn și vopsit, bomboane, nuga și multe alte mărunțișuri. O atracție deosebită pentru ei, dar și pentru adulți de altfel, îl reprezintă turtarii, care pun în vînzare fel de fel de prăjituri atît pentru consum, cît și pe cele colorate care serveau drept amintiri de târg, avînd forme de cal, husar, păpușă, cocoș, inimă cu oglindă chiar. Nimeni dintre târgoveți nu se întorcea acasă fără turtă dulce.

După încheierea cu bine a târgului era timp suficient și posibilități largi pentru distracție și delectare. Un punct de atracție, mai ales

¹⁵⁹ A. Chiriac, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978; A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 167, f. 155.

¹⁶⁰ T. Mózes, Florea Bobu Florescu, *Centrele de ceramică din Regiunea Crișana*, Oradea, 1967; I. Godea, *op. cit.*, p. 120—130; S. Tóth, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor din Bihor, o familie veche de olari orădeni*, în „*Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor*”, Oradea, 1971; A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 949, f. 251; *Idem*, inv. 141, dosar 54, f. 149.

pentru tineret, l-a constituit cercul¹⁶¹, „omul cu papagal” în jurul lui fiind în permanent o mare aglomerație. Flăcăii și fetele vroiau să afle din bilețelele trase de papagal cu ciocul, „viitorul”. Sînt căutate și femeile cu „leacuri băbești” folosite pentru vindecarea unor boli. Ierbururi și diferite semințe uscate sînt puse în pungi mici, iar în sticlute lichide colorate, dînd explicații detaliate privind destinația fiecăruia, modul de preparare etc. Fotografii¹⁶² de asemenea era un fenomen obișnuit în tîrg, executînd poze rapide și de proastă calitate. Cine dorea, și erau mulți dintre aceștia, putea să cumpere tablouri, icoane de la comercianții specializați în acest domeniu (în 1783, 15 covileri au primit autorizație de vînzare a icoanelor în tîrgul orădean).

O figură atractivă a tîrgurilor anuale era omul care vindea calendare, cărți¹⁶³ care conțineau date astronomice, datele tîrîrii tîrgurilor, pronosticuri meteorologice, sfaturi gospodărești și încă multe alte informații utile pentru oamenii de rînd. La cele mai multe case pe lîngă biblie, calendarul era singura lectură în acea vreme. Imaginea multicoloră a tîrgului a fost întregită de cercul, nelipsit de la tîrgurile anuale orădene, și de diferitele jocuri distractive, care asigurau amintiri de neuitat copiilor și tinerilor.

Înainte de părăsirea tîrgului, la marginea opusă acestuia putem observa șiruri lungi de căruțe încărcate cu materiale lemnoase¹⁶⁴. Lemnarii de fapt nu erau meseriași aparte, ci agricultori din zonele păduroase. Aceste materiale erau transportate la Oradea cu căruțele sau pe plute. Lemne de construcții au adus țărani din Olcea, Botfei, Călacea, Budureasa, Hidișel, Batăr, Groși, Tămașda, Salonta, Hodoș, Tinca, Belfir, Ginta, Barmod, Arpășel, Ghiorac, Petreasa, Cîmpani, Cordău, Gurani, Pietroasa și Meziad. Șindrila provenea din Petreasa, Toplița-Cărand, Beliu, Cîmpani, Vașcău, Burda, Budureasa, Cociuba Mare, Șoimi, Cărbunari, Gurani, Pietroasa. Aici îi găsim și pe rotarii cu produsele lor, din Belfir, Tinca, Arpășel, Ginta, Batăr, Barmod Tămașda, Ghiorac. Cotețele de porci le-au adus cei din Ginta, Batăr, Tulca, Barmod, Arpășel, Tămașda, iar doage, putine, troace, donițe, piure de lemn, lopiți din Ginta, Batăr, Tulca, Arpășel, Dobrești, Barmod. Obiectele necesare viticulturii, butoaie și pari, în afară de meșterii orădeni, erau confecționate și comercializate aici de cei din Ginta, Batăr, Tărcăia, Mocirla, Beliu, Talpoș, Cărand. Varul, marfă foarte căutată la tîrgul orădean, se vindea tot aici. Cu arderea varului s-au ocupat locuitorii din Vadul Cri-

¹⁶¹ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 116, f. 54, 221.

¹⁶² Kemény I., *Biharvármegyei és nagyváradai Címár* (Carte de adrese din Oradea și Comitatul Bihor), Oradea, 1912.

¹⁶³ Visky, K., *Arany népe* (Poporul lui Arany), Oradea, 1919, p. 14.

¹⁶⁴ I. Godea, *op. cit.*, 108, 109; V. Maxim, Gh. Mudura, *op. cit.*; Márki S., *A Fekete-Körös és vidéke* (Ținutul Crișului Negru), în „Nagyvárad”, 1875.

şului, Şuncuiuş, Borod, Zece Hotare, Izbuc, Ponoarele, Corbeşti, Delureni, Haieu, Felcheriu, Sintelec, Meziad, Cărpinet, Criştiorul de Jos, Sohodol, Roşia. Cu săptămîni înaintea începerii tîrgului căruţele încărcate cu var, au pornit spre Oradea¹⁶⁵.

În legătură cu tîrgurile orădene trebuie să amintim şi unele fenomene nelipsite în practica acestora, contravenţiile, în general, şi falsificările, în special. Un fenomen frecvent era faptul că precupeţele şi-au cumpărat mărfuri în cantităţi mari înaintea tîrgului pe care le vindeau apoi cu preţ mult mai mare. Cu ocazia tîrgurilor s-au întîmplat furturi, bătaii, beţii. Frecvente erau şi falsificările de tot felul, a alimentelor, a paşapoartelor de vite, folosirea cîntarelor în mod fraudulos şi multe alte practici¹⁶⁶. Din cauza consecinţelor neplăcute ale contravenţiilor şi iregularităţilor ce au avut loc în timpul desfăşurării tîrgurilor, vom aminti numai una singură. Din cauza nerespectării reglementărilor privind instalarea corturilor şi gheretelor pe strada care lega piaţa mică de piaţa mare, precum şi a regulamentului de circulaţie pe aceasta, a fost distrusă toată plantaţia, aşa că pe strada care purta numele de „Arborele Verde” (astăzi str. V. Alecsandri), nu se găseşte nici un copac¹⁶⁷.

În concluzie putem spune că tîrgul a jucat un rol de cea mai mare importanţă în viaţa oraşului, avînd influenţă şi asupra populaţiei dintr-o zonă întinsă. Locul tîrgului fiind aşezat în centrul localităţii era folosit şi în alte scopuri¹⁶⁸. În tot cursul evului mediu a fost un loc obişnuit de adunare a oamenilor cu ocazia unor evenimente sau acţiuni importante. În acest sens, de pildă, la 3 martie 1584, iezuitul italian G. P. Campani, nota următoarele: „... cînd a ştiut că voi pleca după ce mi-am luat bun rămas de la el (de la Géczy Ioan, căpitanul cetăţii — n.n.) fără să ne aşteptăm cîtuşi de puţin la aceasta, a fost prezent la ora plecării în piaţa oraşului, împreună cu 60 de nobili ai săi...”¹⁶⁹.

În caz de nevoie piaţa a fost folosită şi pentru cerebrarea slujbelor religioase în aer liber. Conrad Iacob Hildebrandt, în cursul călătoriei sale prin Transilvania între anii 1656—1658, ajungînd la Oradea consemna: „... Oraşul de lîngă cetate este mare şi întins, ... În loc de

¹⁶⁵ Fényes E., *op. cit.*, p. 55; Györfy I., *Dél-Bihar falvai és építkezése (Satele din sudul Bihorului şi arhitectura lor)* în „Néprajzi Értelktő”, 1915; A.S.O., *Fond. cit.*, Dosar 1164, f. 256; I. Godea, *op. cit.*, p. 131—132.

¹⁶⁶ A.S.O., *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 33, f. 120; Dosar 661, f. 199, Dosar 1125, f. 4, 6, 7.

¹⁶⁷ A.S.O. *Fond. cit.*, Inv. 142, Dosar 907, f. 92—115.

¹⁶⁸ Bunyitay V., *Nagyvárad a török foglalt korában 1660—1692, (Oradea în timpul ocupaţiei turceşti)*, Budapest, 1892, p. 41.

¹⁶⁹ * * *, *Călători străini despre ţările române*, vol. IV, p. 86.

biserici, locuitorii sînt nevoiți să se folosească de o piață mare și largă, căci frumoasele biserici și mănăstiri de mai înainte ca și întreaga episcopie, au fost ruinate și devastate de război."¹⁷⁰

Locul tîrgurilor, de altfel, era folosit și în scopuri juridice. Avem date din sec. al XIV-lea încă, referitor la faptul că aici se făceau citații pentru proces, s-au ținut și procese propriu-zise (dispunem de date din 1740, din 1785 etc.)¹⁷¹.

¹⁷⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 545.

¹⁷¹ Bunyitay V., *op. cit.*, vol. II, p. 112, vol. III, p. 362—405; Lakos L., *op. cit.*, p. 156; Szalárdi J., *Síralmas Magyar Krónika (Cronica de jale)*, Budapeșt, 1885, p. 409.

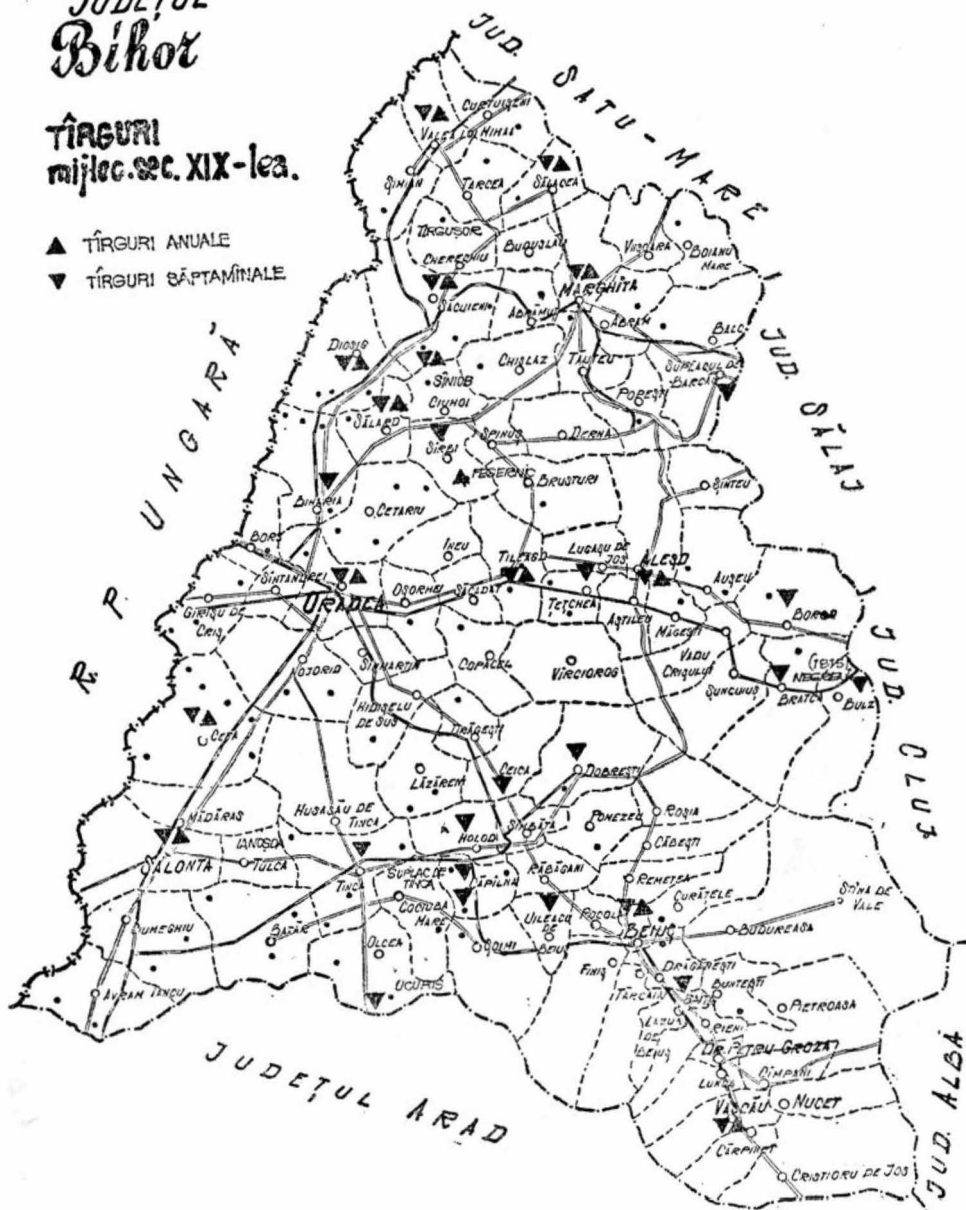

JUDEȚUL Bihor

ȚÎRGURI mijloc.sec. XIX-lea.

▲ ȚÎRGURI ANUALE

▼ ȚÎRGURI SĂPTĂMÎNALE

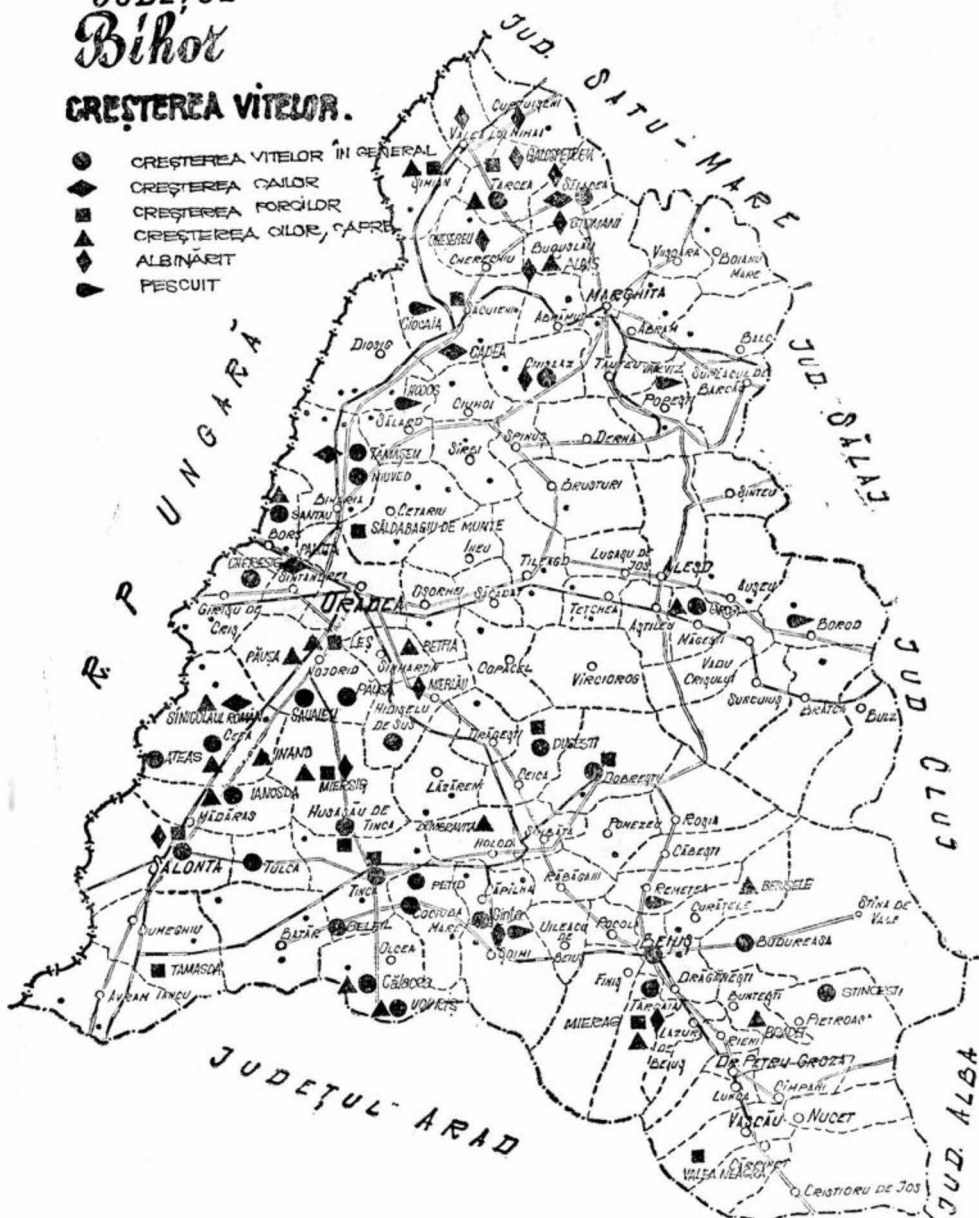

Harta 2.

JUDEȚUL
Bihor

CREȘTEREA VITELOR.

- CREȘTEREA VITELOR ÎN GENERAL
 CREȘTEREA CAILOR
 CREȘTEREA PORCILOR
 CREȘTEREA OILOR, CAPRE
 ALBINĂRII
 PESCUIT

Harta 3.

JUDEȚUL Bihor

**CEREALE, MORĂRIT,
PLANTE TENNICE**

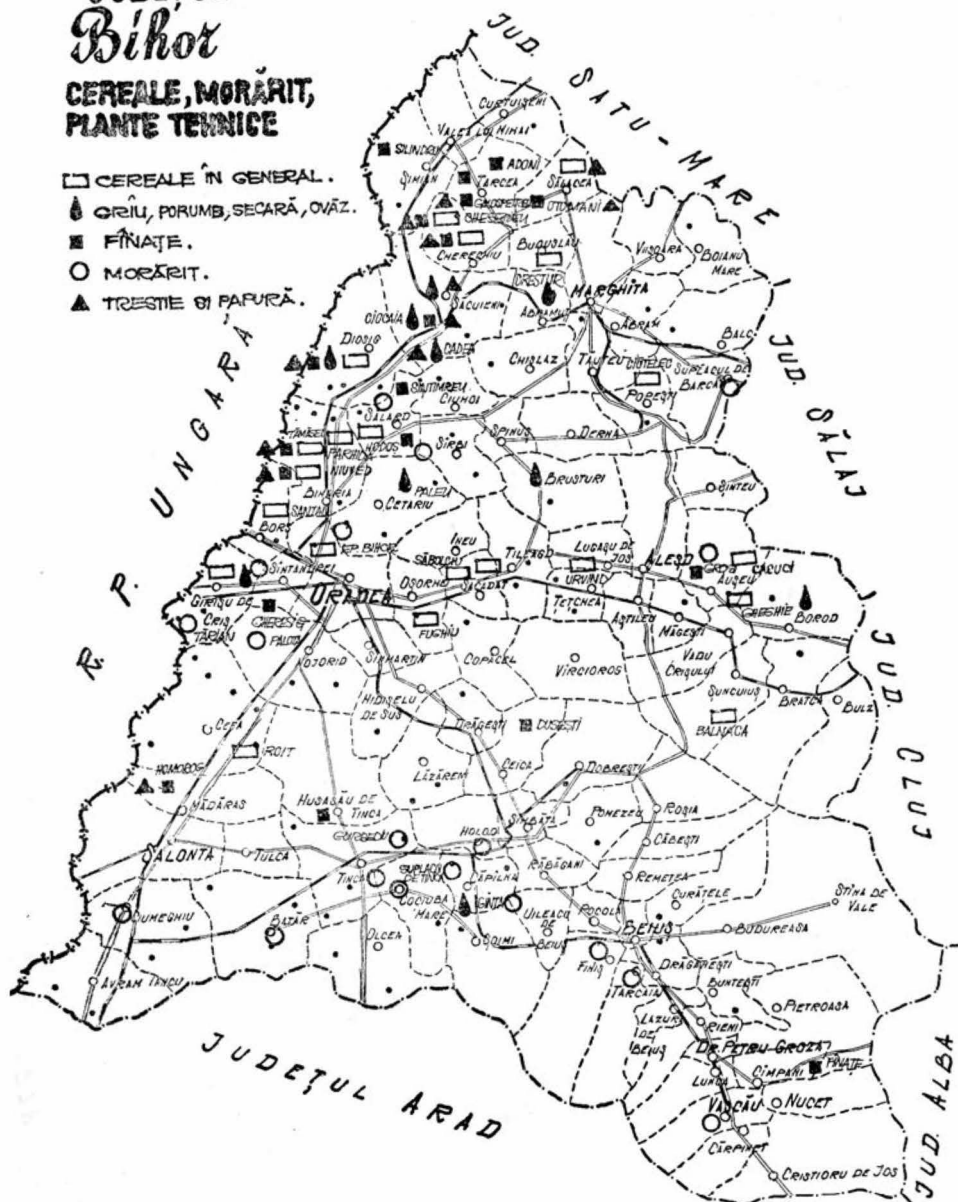
□ CEREALE ÎN GENERAL.

● GRÂU, PORUMB, SECARĂ, OVĂZ.

■ FÎNAȚE.

○ MORĂRIT.

▲ TREȘTE ȘI PĂPURĂ.

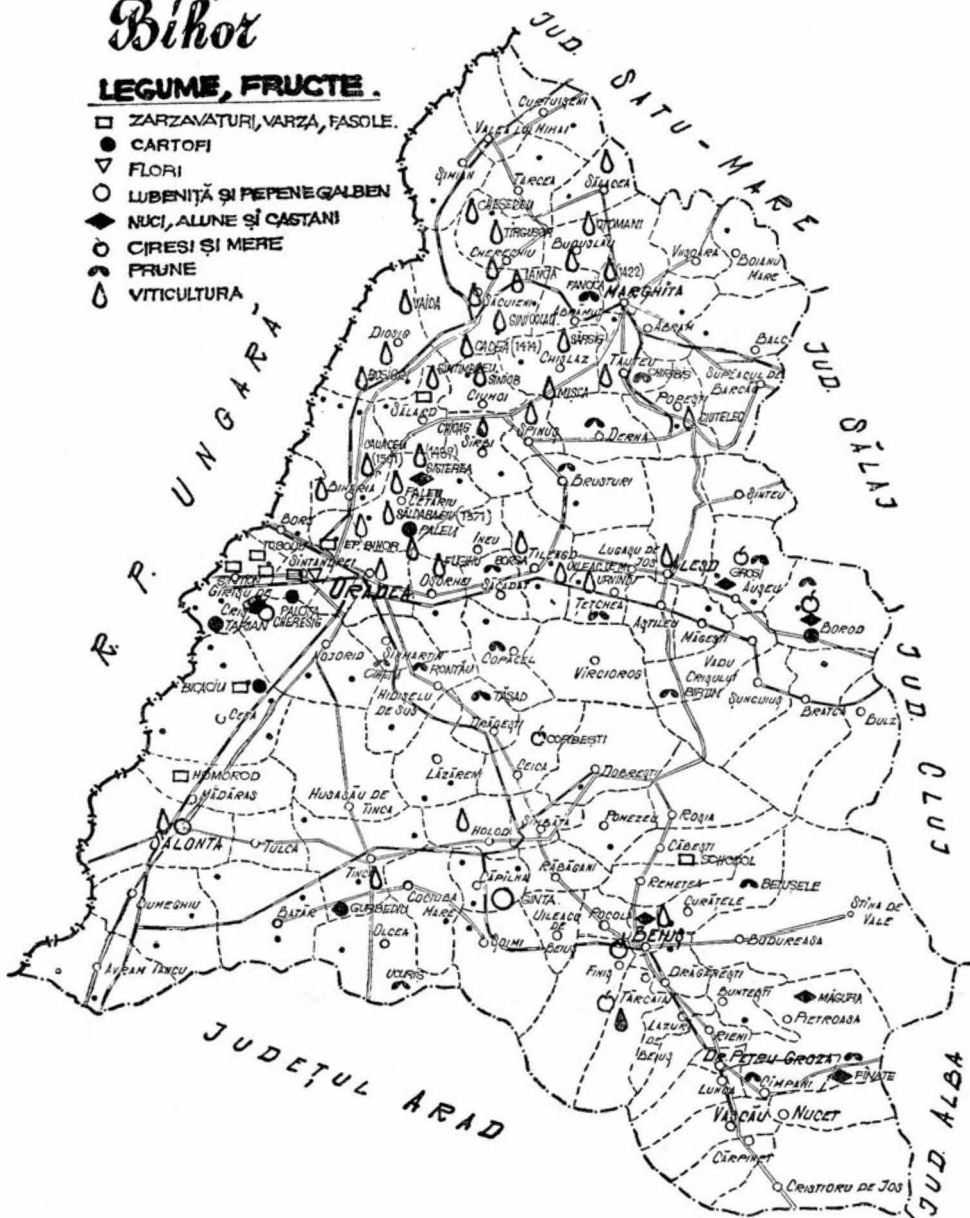

Harta 4.

JUDEȚUL Bihor

LEGUME, FRUCTE.

- ZARZAVATURI, VARZA, FASOLE.
- CARTOFI
- ▽ FLORI
- LUBENIȚĂ ȘI PEPENE GALBEN
- ◆ NUCI, ALUNE ȘI CASTANI
- ◐ CIREȘI ȘI MERE
- ◑ PRUNE
- ◒ VITICULTURA

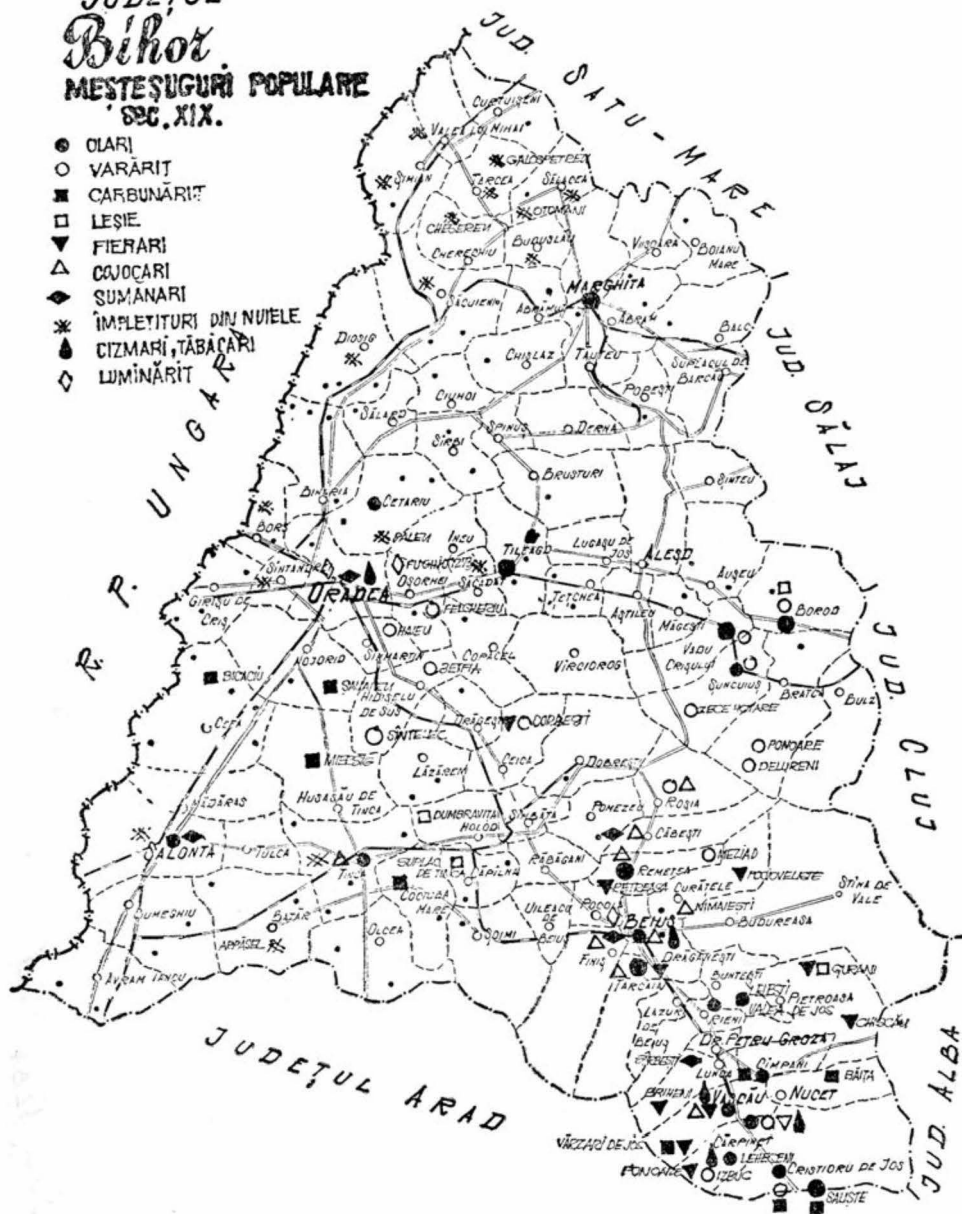
Harta 5.

JUDEȚUL Bihor

MESTESUGURI POPULARE SEC. XIX.

- OLARI
- VARĂRIT
- CARBUNĂRII
- LEȘIE
- ▼ FIERARI
- ▲ CAJOCARI
- ◆ SUMĂNARI
- * ÎMPLEȚITURI DIN NUIELE
- ♠ CIZMARII, TĂBĂCĂRI
- ◇ LUMINĂRII

Harta 6.

JUDEȚUL Bihor

PRELUCRAREA LEMNULUI

- ▲ LEMN DE CONSTR., GRÂNZI, SCÎNDURI
- SINDRILĂ
- TIMPLARI ȘI LĂDARI
- ROTARI
- ▼ BARCI (COTETE PENTRU PORCI)
- TRACĂ DIN STEJAR, ALBIE
- TEASCURI, PRESE STRUGUR.
- BUTCAIE
- MNELE DIN LEMN
- JOAGĂRE PĂRESTRĂE

Harta 7.

CONTRIBUȚII LA MONOGRAFIA ETNOGRAFICĂ A SATULUI CĂRĂȘĂU

DUMITRU COLȚEA

I. CADRUL GEOGRAFIC

Numele satului

Satul Cărășău este atestat documentar în anul 1371, între *possessiones walachales*, din sudul Bihorului, sub numele de „*Karazou inferior et superior*”¹.

În Statutele Capitlului din Oradea, unde sînt menționate toate moșiile pe care le dețineau Episcopia romano-catolică și Capitlul, în 1374 este de asemenea pomenit Cărășău de Sus și de Jos, lingă Petid.

În graiul românesc, dintotdeauna, numele satului a fost unul și același — *Cărășău*.

Numele său provine din slavona veche și înseamnă Valea neagră, cu înțeles de vale seacă, deoarece toate văile care-i brăzdează hotarul sînt lipsite de izvoare, iar micile ochiuri de apă zise „izvoare” pe valea cu același nume sînt fără importanță. Apa se adună în aceste văi doar în lunile ploioase, cînd vin puhoai. În restul anului sînt văi seci, văi negre.

Numele românesc, originar trebuie să fi fost Valea neagră, deoarece între numeroasele nume topice existente, se află și acest nume, dat unei văi, care odinioară străbătea Cărășăul superior.

Varianta locală care explică proveniența numelui satului nu este plauzibilă. După această legendă, se zice că numele localității se trage din ocupația primordială, pe vremuri, a oamenilor, păstoritul. Crescătorii de oi, toamna le sacrificau ca să le ia seul (săul) pe care îl purtau pe la domnii de pămînt să-l vîndă sau să-l dea dijmă. Cărau seul pentru că era materie primă de mare importanță pentru iluminat. Din seul se fabricau lumînări sau era ars în opaițe. În virtutea acestei ocupații de „cărători de seul”, așezarea a primit numele de Cărășău. Sub numele pe care-l are pînă în ziua de azi, îl aflăm în toate actele și descripțiile de dijme existente în Arhivele Statului, Fond Capitlu sau Fondul Prefecturii județului Bihor.

---

¹ Coriolan Suciu, *Dicționarul localităților din România*, vol. I, București, 1967, p. 127.

Așezarea

Satul Cărăsău este situat în depresiunea Șoimi—Tinca, pe valea mijlocie a Crișului Negru, în partea sudică a județului Bihor.

Privită din centru, această zonă depresionară pare un uriaș amfiteatru antic, aproape circular. La sud-est, se înalță ca un zid de cetate, spinările de granit ale celor din urmă ramificații muntoase ale Codrului-Moma din care se desfac, pe ambele maluri ale Crișului Negru, pornind spre vest, dealurile în pante domoale, arcuite, care se sting în șesul larg, lângă Belfir și Tinca.

În acest amfiteatru natural, au crescut prin veacuri o puzderie de sate românești, mîndre și bine chivernisite astăzi.

De îndată ce riul scapă din strîmtoarea munților, la Borz, localitățile se înșiră pe malul drept, ca mărgelile pe ață, unele sub poale de deal, altele pe coastă: Sinicolaul de Beiuș, Suplacul de Tinca, Căpîlna, Rohani și Ginta; dincolo, peste valea Holodului, Dumbrava (Mociar), Ripa și Tinca, cu vechile ei lînguri de țară.

În timp ce localitățile din dreapta, se țin strîns de firul apei, cele din stînga se depărtează, fug și se ascund la poale de păduri sau se cațără sus pe platourile și coastele muncilor și colinelor.

Pe spetele vestice ale Codrului, împrăștiată pe întinderi kilometrice, Dumbrăvița domină toată zarea spre soare-apune; jos la pînten de munte stă pitulat Șoimii, mai încolo, sub Gruieț, se ascunde Ursadul, pe valea căruia, în sus, într-o fundătură de pădure neguroasă se află Poclusa de Beliu.

Pe platoul larg al Gruiețului, înalt aproape cît muntele, Hodișelul, cu casele pîlcuri-pîlcuri, umbrite de livezi, face puntea de legătură cu județul Arad. De aici, privind, în zilele însorite de primăvară, ochiul cuprinde o panoramă încîntătoare, tot largul văii Teuzului, pînă spre cetatea de la Șiria, pierdută în scînteieri de aur.

Sub dealurile înalte ale Hodișelului se află Cărăsău, și la capătul acestora, în luncă, Cociuba și Cheșa, iar în inima luncii, satul Petid, prin inima căruia fuge cureaua vînată, de asfalt, arteră de legătură între Beiuș și Tinca.

Datorită strînsei unități geografice și social-economice, acest grup de sate forma cîndva „o țară”. Locuitorii erau denumiți de oamenii de la șes „pădureni”, iar „vidicanii”² îi porecleau „guguleni”, oameni întreprinzători, care scot apă din piatra seacă.

Existența acestor sate românești nu poate fi socotită doar de la atestarea lor documentară, ci, împinsă cu milenii în urmă, deoarece existența vieții omenești pe orice treaptă de civilizație este în funcție de condițiile pe care le oferă mediul înconjurător.

² Vidicani = locuitori din depresiunea Beiușului.

Or, în acest colț de țară, omul a găsit de timpuriu hrană, adăpost, îmbrăcăminte, mijloacele de luptă împotriva atacurilor dușmanilor, ori a stihii naturii. Cetate de apărare naturală, i-a oferit, deopotrivă, pădurile și șesul, livezile dealurilor și piatra muntelui.

Cercetările științifice întreprinse în ultimii ani de arheologi de seamă (Radu Popa, S. Dumitrașcu, N. Chidioșan etc.) demonstrează fără putință de tăgadă, că viața socială a apărut aici încă din ceața istoriei. Săpăturile arheologice întreprinse la Cociuba de prof. Sever Dumitrașcu, la Șoimi de dr. Radu Popa sau ceramica găsită la Rohani, Căpilna, Cărăsău de autorul acestor rânduri, atestă dăinuirea noastră necurmată pe acest pământ, că n-am venit de niciunde și n-am plecat niciodată din această matrice, de plămădă românească. Viața și-a urmat cursul ascendent pe scara civilizației și în acest colț de pământ strămoșesc.

Așa zisele „cetăți” (Cărăsău, Petid, Șoimi, Sînicolau), tradiția și legendele legate de acestea, toponimia locurilor, limba neaoș românească sînt de asemenea mărturii vii că am dus aici o viață stabilă, statornic înfipti pe pămîntul nostru de care ne știm legați prin fire și fibre ancestrale.

În acest cadru de viață s-a dezvoltat, de-a lungul mileniilor sale de existență, și satul Cărăsău, a cărui viață încercăm s-o deslușim din cenușa veacurilor și s-o aducem în lumina istoriei românești contemporane.

Satul face parte din tipologia satelor vechi de deal, cu case strînse, înșirate una lîngă alta, pe ulițe și ulicioare curbe și strîmte, unele urmînd sinuozitățile dealurilor pe sub care se furișează un număr de 15 gospodării și casele de ȣigani care au mai rămas încă pe Dealul Bisericii, pînă la sistematizarea localităților.

Sub poala sud-estică a Dealului Bisericii cu un singur rînd de case, cu dealul în față, începe ulița Colțeștilor care, după ce spațiul se lărgeste, depărtîndu-se spre est, continuă cu două rînduri de case pînă la școală, unde e centrul satului. Scurtă și dreaptă, se continuă ulița Bisericii, formînd axul din care se desprind trei ulițe mari: lîngă școală, spre sud-est, ulița Iegăreștilor, pe lungime de 1 km se încovoiaie pe sub Dealul Popii, pînă la Pîriul Luncii. De aceeași lungime este Cărpinetul care se desprinde din celălalt capăt al Uliții Bisericii, face un mare arc de cerc spre vest pînă la umbra Dealului Topșeștilor, unde o apucă spre nord-vest, sfîrșindu-se aproape de Dealul Cioncului.

Din același loc cu ulița Cărpinetului, dar spre est-sud, se desface ulița Bodeștilor, de la capătul căreia se continuă drumul morii, cu legătura spre Petid.

În afara acestora, mai sînt cîteva ulicioare scurte: ulița Sîchii cu un rînd de case, Zugăul, cu două rînduri; ambele leagă Bodeștii de Iegărești.

Din ulița Cărpinetului, lângă Cooperativa de consum, se desface ulița lui Onoc, scurtă, ce pornește spre est, de la capătul căreia drumul continuă spre Petid ca arteră principală de circulație.

O parte din sat este străbătută de Valea Seacă care intră în sat lângă Hulea și lângă școală o cotește spre dreapta, apoi la stînga pe ulița Sichii, o apucă spre vest pe ulița Bodeștilor pînă în fața Cooperativei unde, lângă locuitorul Ilieș David, iese din sat și îndreptîndu-se spre nord își continuă firul spre Petid.

Privit de sus, de pe deal, satul pare o caracatiță, așa cum se vede în schița alăturată.

Prin strădania locuitorilor, ulițele sînt accesibile. În Cărpinet s-au făcut trotuare, iar celelalte sînt trecute în planurile Consiliului Popular pentru a fi modernizate.

Drumul de legătură cu Petidul, arteră principală de circulație pentru mașini și autobuze este bine întreținut. Celelalte drumuri, de mai puțină circulație, sînt: drumul Morii, drumul Luncii, spre Ursad, drumul Cantarigului, drumul cel nou, spre Olcea, drumul nucilor, în legătură directă cu Cociuba Mare, drumul Gavrii sînt accesibile în cea mai mare parte a anului, nefiind pietruite.

Fiind amenințat de viiturile vailor în cazuri de ploi torențiale, cît și pentru eficiențe economice, partidul și statul nostru a prevăzut în planurile de asanare și sistematizare a apelor, construirea în acest cincinal a unui baraj de acumulare a cărui construcție a și început. Obiectiv de mare importanță a satului, barajul de acumulare va da, pe lângă scopurile utilitare pentru care se construiește, un alt aspect locurilor. Aspectul hidos al eroziunilor va dispărea și Dealul Iancului va deveni în scurtă vreme un punct de agrement pentru localnici și turiști.

Așezarea satului vechi

Cărăsăul de azi este un sat de tip adunat, cu vatra satului bine determinată, deosebită de țarină, adică de pămîntul extravilan agricol.

Cele două localități din care s-a „adunat” satul de azi, au avut altă vatră și s-au încastat între așezările de tip răsfirat, specifice ariei geografice respective. Ocupațiile de bază — agricultura și păstoritul — au determinat și tipul așezării. Întreaga suprafață agricolă, *sesia*, — intravilanul și pămîntul de arătură, pășunea și finațul erau în jurul casei sau foarte apropiate de aceasta. Vatra satului era foarte largă, cît întreaga moșie, avînd ca nucleu grupul mai mare de case unde era biserica și sursa principală de apă, fîntina, apa curgătoare și drumul principal de acces.

Atît Cărăsăul de Sus, cît și cel de Jos au fost dispuse pe creastă sau în coastă de deal, aproape de pădure. Fiecare familie și-a lărgit

ogorul tăind mereu petice de pădure din preajma casei. Așa se explică de ce extravilanele unor familii extinse încă în vatra veche, care n-au fost strămutate, au avut „moșie” lângă casă (familia văduvei Costea Ana compusă, pe la 1850, din 16 membri, folosea ca intravilan toată Coasta Tulii; familia Sim Pavel, Dealul Lanchii; Mermege Toma considera intravilan întreg Dealul Tamii etc.).

Între cele două așezări cu același nume, în condițiile satului de tip răsfirat, nu au fost delimitări precise. Este cert însă că nucleul Cărsăului superior se afla pe Dealul Ciorasca, aproape de locul numit Cetățeaua, în timp ce Cărsăul de jos îl avea pe platoul de pe Dealul Bisericii. Gospodării răzlețe, izolate, sau grupuri de cîte 3—5 prin luminișuri de pădure seculară, cu petice mărunte de arătură, lărgite încet-încet, pe măsura sporirii populației, prin defrișări sau pîrjol se aflau începînd de la Siliasca, peste Cîmpul Cotețelor, pînă lângă Sesia (Săpsia) Olcii și de acolo, peste Dumbrava (holdele de azi) pînă la luminișul larg al Minișurilor, mărginite de Valea de Verin, astăzi în hotarul Ciubei. În centrul lor, grup mai mare, pe Ciorasca, unde erau sursele de apă: fîntîna din Vălcuța și fîntîna din Valea de Izvoare, cu locuri de arătură, pășunat și finaț pe Dealul Cecăneștilor. Aici a fost și moșia străveche a Cărsăului superior.

Cine cunoaște locurile, iar cine nu le-a văzut, se poate convinge de adevăr pe baza urmelor nescrise care se văd și azi. Pe Ciorasca mai trăiesc încă perii bătrîni. Pînă acum o jumătate de secol era o adevărată livadă în care predominau pomii altoiți. Multă vreme au dăinuit și prunii. Un șir de pruni exista pînă în 1927 pe colțul de pășune care coboară din Drumul cel Mare spre Pîriul Tomii. Lîngă hotarul comunei Olcea, aproape de Săpsie, dîncolo de Pîriul Ogradei se distinge bine forma fostelor locuri de arătură, cu vîrfuri și răzoare arate acum de tractoare pentru refacerea pășunii. Fîntînile amintite au fost zidite cu scîndură groasă de stejar cioplit pînă la înlocuirea ei cu piatră, înainte cu trei decenii.

Cărsăul inferior — pe dealul Bisericii, avea două ulicioare în jurul bisericuței de birne cu turn subțire, țîșnind spre cer acoperită cu șîndrilă lucrată cu migală de meșterii satului. Locul i se vede și azi: o movilă aproape de cîmitirul din deal. Într-acolo înaintează acum cîmitirul și, pe măsură ce se apropie, ies la iveală semne din cîmitirul de acum cîteva secole.

Sub deal erau fîntînile: Fîntîna Cantarigului, Fîntîna lui Teoderec existentă și azi lîngă locuitorul David Ioan Mițu. Un alt grup de case, pe dealul Prunilor, altele dîncolo, peste vale, pe coama Dealului Vișinilor pînă la Dealul Drăganului, iar pe Doba locuri pentru finațe și pășcînt. Burceasca (ogoarele) și Dealul Topșești erau învelite în păduri tinere și dese de carpen, iar pe locul țigănimii de azi era Kertul sătesc, o parte cultivată cu mei, altă parte era arătură pentru slujbașii bisericii.

În coasta Dealului Bisericii, pînă în prima jumătate a secolului trecut, lângă Zoampa Mîțului, a fost construită ghețaria. O grotă susținută de piloni și grinzi de stejar, căptușită cu trestie umplută de cu iarnă cu blocuri de ghiață pentru uzanțele domniei, de către iobagi și jeleri ca robotă.

Pe coasta dealului, dincolo de Coasta Tulii erau pruniștile învirs-tate cu pilcuri de pădure care a dăinuit pînă dăunăzi: Pădurița lui Romi a Albului, a Lanchii, a Petrichii.

Ca o concluzie la cele de mai sus, vatra și țarina celor două sate a fost cuprinsă între Drumul cel mare ce duce spre Olcea și Drumul Gravii care urcă spre Hodișel, între Giorasca și Pîrîul Doba intercalat și înconjurat de pădurile Capitlului, din hotarul străbun, întinsă de la Valea lui Verin în sus pe Valea Olcii, peste Colnic, Ferecar și pînă la Muncei.

Multe secole s-a depănat viața satului pe aceste locuri, umilă, bătută de nevoi și trudă. Dar valurile istoriei curg și oamenii, cuprinși de acest val ireversibil, sînt purtați pe crestele lui tot înainte. Ca și în viața popoarelor, și în viața satului se produc deseori momente cruciale, care răstoarnă rînduiei statornicite de veacuri și creează altele care nasc concepții și năzuinți nouă. În tumultul evenimentelor sociale sînt prinse și cele mai umile așezări omenești.

Așa s-au petrecut lucrurile odată cu instaurarea regimului habsburgic, care a schimbat structura și așezarea multor localități, stabilindu-le vatră nouă, cum e și cazul localității noastre.

Relieful

Șesul Cărăsăului este o terasă de luncă cu o altitudine de 4—6 m. față de fișia din preajma malului stîng al Crișului Negru. Suprafața lui constituie un plan ușor înclinat spre albia Crișului, ceea ce favorizează curgerea rapidă a apei.

Mărginit astăzi, de malul stîng al văii, spre vest, iar spre est de Valea Dobii, cu o lățime de 5—600 m spre Petid, șesul satului abia cuprinde a șasea parte din hotarul localității, căci chiar de lângă sat se înalță spre sud și sud-est, în trepte prelungi, un șir de culmi separate de căi înguste și de rișe adînci, ca niște brațe, din masivul Guieșul Neamțului, pe platoul căruia este așezat satul Hodișel. Altitudinea acestor dealuri scade de la circa 300 m pînă la 40—50 m deasupra luncii.

Înclinarea povîrnișurilor lor, variază între 35°—45° pe versanții văilor și între 5°—15° a suprafețelor de coborîre. Altitudinea teraselor scade pe măsură ce se apropie de sat, nedepășind o diferență de 30—40 m. Mai întîi se despart din Corpul Grueșului ca trei degete de

mănușă, Dealul Gurinaltului, Dealul Tovului și Munceii, a căror altitudine este de 276—274 m. Din corpul acestora se desprind, despărțite prin văi și piraie în suprafețe inegale, dealuri și coline cu altitudine mai joasă.

Astfel, Dealul Gurinaltului, despărțit de Tov prin Valea de Izvoare se continuă cu Dealul Ros și Dealul Cerătului, Dealul Cerătului cu Dealul Prunilor, Dealul Teapșat și Dealul Bisericii. Din Tov continuă Dealul Ferecarului până în pîriul Cetățelei, iar de la acesta începe Dealul Ciorasca pînă la Valea de Vălcuță. De la Vălcuța se continuă spre sat cu dealul Cecăveștilor și Dealul Iancului, dincolo de Pîriul Pilonchii, coboară paralel cu acesta, Dealul Groșilor, continuat cu dealul Vișinilor și dincolo de Pîriul Buciumenilor cu Dealul Popu. Muncenii, mai spre răsărit de Valea de Negru, se împart, la rîndul lor, în Dealul Grăuradului și Dîmburi. Dîmburile se continuă cu Dealul Sinai, între Icuri și mai jos, Dealul Drăganului de lîngă marginea sud-estică a satului.

În totalitatea lor, dealurile sînt rezultatul unui intens și îndelungat proces de eroziune. Limitele lor se pot trasa ușor, delimitarea fiind de căile care le despart. Direcția de coborîre a întregului ansamblu de dealuri este spre nord și nord-vest. Culmea cea mai înaltă se află pe Dealul Tovului (276 m).

Urcînd, din Drumul cel Mare sus pe Dealul Cerătului, azi despădurit, și privind spre vest, zarea se deschide larg, privirea putînd cuprinde într-o priveliște panoramică toată cîmpia de vest, de la Tinca și pînă sub muntele deasupra căruia străjuiește cetatea de la Șiria.

Datorită solului podzolic de pădure și lipsei de apă, pășunile sînt slabe și agricultura pe aceste dealuri este nerentabilă. Numai pe șesul care tivește culmile, tipic piemontice, alcătuit din pietrișuri și aluviuni mai bogate în humus, este prielnic agriculturii.

Clima³

Clima este moderată, media anuală a temperaturii variază între 8°—10°C. Sub influența invaziei masei de aer, desfășurarea izotermelor lunii ianuarie relevă o valoare lunară de —1°C și —2°C, jos în în vatra satului și între —1°C și —3°C pe culmile dealurilor. În luna iulie, caracteristică pentru anotimpul verii, valorile de temperatură sînt cuprinse între 16°—18°C pe dealuri și, între 21°—22°C în vatra satului, influențate fiind și de prezența curenților de aer tropical venit din sud-vest.

Prima zi de îngheț apare pe la începutul luni noiembrie, iar ultima în decada a doua a lunii aprilie.

³ I. O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, București, 1972, p. 29—35.

Precipitațiile: Media anuală a precipitațiilor este de 700—1 000 mm. Zăpada este mai frecventă în decembrie și ianuarie. Numărul anual al zilelor cu ninsoare poate fi cuprins între 20—25 zile. Ploile cele mai frecvente sînt în martie, mai și octombrie-noiembrie.

Vînturile: *Vînturile*, ca și precipitațiile, sînt influențate în mod deosebit de dealurile împădurite din preajmă, provocînd modificări esențiale ale direcției vîntului și ocrotind localitatea de furtuni și uragane.

Din observațiile făcute timp de mai mulți ani, se constată că vînturile cele mai frecvente sînt vînturile din sud-vest, în proporția de 28 % în decembrie și 17 % în august. Frecvența lor crește începînd cu luna septembrie, devine dominantă în lunile de iarnă și se reduc vara.

Vîntul de sud, numit local vîntul din sus, deoarece vine de sus, dinspre Muncei, este un vînt cald, aduce întotdeauna ploaie, iar primăvara topește repede zăpada. Frecvența și intensitatea lui sînt condiționate de activitatea ciclonilor din bazinul Adriaticii.

Vîntul dinspre vest este mai sec și poartă numele de Buzaș.

Vîntul dinspre miazănoapte, zis și vîntul de Oradea, nu este dorit niciodată de locuitori, deoarece aduce multă uscăciune vara, frig aspru iarna, provocînd curenți de origine polară. Are o frecvență medie de 14—15 % în martie și de 8—9 % în septembrie, condiționat fiind de mișcările anticiclonale din nord-estul Europei.

Frecvența vînturilor vestice variază între 20—30 % în octombrie și 8,1 % în februarie.

Clima locală este o climă de trecere de la clima de șes la clima de dealuri. Datorită fragmentării reliefului, iarna, aerul este mai rece pe văi și mai cald sus pe culmi. Ocrotit de relief, de vegetație și așezarea pe care o are, sub poalele dealurilor, satul se bucură în general de ierni blinde. Clima dealurilor mai înalte favorizează dezvoltarea pădurilor de foioase, de glandifere, iar cea a locurilor mai joase și de pe văi, ajută cerealelor și mai cu seamă cultivării grîului.

Apele

Datorită condițiilor naturale, hidrografia locală prezintă caracteristici negative. Lipsesc izvoarele pe toată suprafața ocupată de dealurile piemontane. În toată raza hotărului satului lipsesc apele curgătoare de izvor. În zona de deal, apele subterane se află la foarte mare adîncime, ca apă de stratificație fără presiune hidrostatică. Pe văi, în lunca și vatra satului, apa subterană se află, în unele locuri, sub formă de apă suprafreatică favorizînd construirea fîntînilor de suprafață, puțin adînci (3—5 m), cu apă abundentă, mai cu seamă toamna și primăvara. Aceste izvoare se găsesc în apropierea firului văii care trece prin sat.

În locurile depărtate de vale, apa subterană se prezintă sub forma apei freatice propriu-zise, deasupra celui mai superficial strat impermeabil, cu regim care depinde, în mare măsură, de condițiile climatice. Fintinile din această zonă au izvoare mai adânci (7—10 m).

Pe văi și piraie curge numai apa provenită din ploi și topirea zăpezilor, care uneori aduc viituri și fac pagube. Curînd se va pune stavilă inundațiilor prin lacul de acumulare ce se va crea în amonte de sat, între Dealul Iancului și Dealul Prunilor. Lucrările barajului pentru zăgăzuirea apei au început în vara acestui an, pentru care statul a alocat suma de 14 000 000 lei. Văile și piraiele care adună apa de pe dealuri vor fi amintite în cap. Toponimia, de aceea consemnăm aici pe cele mai importante.

Pîrîul Ograda adună apa de pe Gruet, Cerăt și Dumbravă (Holda), Valea de Izvoare, cea mai lungă, strînge cea mai mare cantitate de apă de pe Colnic, Tov, Ferecar, Dealul Ros, Ciorasca și, unită cu Vălcuța, strînge apa piraiei din stînga (Pîrîul Mihului și al Murgului) și din dreapta (Pîrîul Pilcachiei și Pîrîul Bucumanilor). Străbate satul și, trecînd prin hotarul Petidului, ajunge în Cheșa și de aci, prin hotarul Cociubii, Belfeiului și Girișului Negru, se varsă în Crișul Negru aproape de Tăut. Drumul ei se va scurta prin lucrările de hidroameliorații, încpute în această vară; apa va fi folosită la irigații, cu ajutorul microlacurilor ce vor lua ființă în aval de localitate. Pîrîul Doba, adună apele de pe versanții Munceilor și le varsă în Criștior la Petid.

Vegetația⁴

Se știe că vegetația este determinată de factori fizico-geografici. Acești factori și-au pus amprenta și în acest colț de țară. În zona pădurilor, pe dealuri, stejarul se amestecă cu fagul, carpenul, frasinul, jugastrul, plopul, mestecănușul etc.

Pînă prin 1928 se afla pădure de fag pe Dealul Ros, Ferecar și Tov, gorunul domina în mod absolut în Dumbrava și Arsa, iar cerul în Tăletură, în Cerăt și Gureți, Aristieș și pe Muncel. Astăzi acești codri seculari au rămas doar ca amintire. În zilele noastre au rămas împădurite Gurinaltul, Tovul, Ciorasca, Tăietura și Tintusa, păduri în care predomină carpenul, cerul și gîrnița, frasinul, socul, salcîmul, păducelul, sîngerul, cernul, alunul, porumbarii, mestecănușul, iar pe văi, răchita și plopul. O mare parte este defrișată și replantată cu stejar și pini.

În verile ploioase, în umbra arborilor, prin stratul gros de frunze din toamnă, își scot capul ciupercile de tot felul: pitoanca (mănătarca), caiaua, crăițele, bureții usturoi, popești, căprinele etc.

⁴ *Ibidem*, p. 51.

În rariști se întîlnesc: măceși, rugi de mure și porumbarul; nu rareori dai de peri și meri pădureți, de tei și cireși.

Pe coastele umbroase crește feriga, podbalul, busuiocelul, vaștina, iarba vîntului, coada vulpii.

Pajiști întinse cu iarbă pentru pășunat se găsesc pe dealurile fostelor păduri de odinioară. Începînd din anul 1976, pajiștile naturale au fost arate și semănate cu iarbă de sudan, deoarece erau inundate de pipirig. Dintre ierburi și flori mai pot fi amintite: cicoarea, piciorul cocoșului, brîndușa, ghiocelul zis calugăr, macul sălbatec, floarea paștelui, iarba lui Tatin, coada calului, păpădia, cisma cucului, laptele ciinelui, lîmînărica, cucuta, pirul, mohorul, curpenul (branciul), urzica, papura, fragul etc.

Animalele

În strînsă interdependență cu vegetația stă fauna: mistrețul, vulpea, iepurele, cerbul și căprioara. Iarna dau tîrcoale saivanelor de oi, lupii. Cei mai păgubitori culturilor de porumb sînt mistreții. Groapa Gliganilor, locul unde se adăpau și se scăldau, ne amintește de mulțimea lor în codri de glandifere de altădată. Nelipsite din păduri și pășuni și lanuri sînt păsările: cioara grivă, cauca (stăncuța), graurul, mierla, sturzul, grangurul, gaița. În pădurea bătrînă din Aristieș era raiul hulubilor, iar pe Grăurad, împărăția graurilor. Porumbii sălbatici, cucul și huhurezul se văd din ce în ce mai rar.

Pînă în 1925—1931 se putea întîlni în pădurile satului pisica sălbatică, jderul, viezurile, sitarul și turturica. În lanuri se pot vedea cînduri de prepelițe, potîrnichi și, din ce în ce mai mulți, fazani. În sat s-a înmulțit de cîțiva ani, turturica de casă (guguștiucul).

Lipsit de lacuri și bălți, rața sălbatică se întîlnește rar în pipiriguri și păpuriș, iar berzele sînt doar în trecere spre valea Crișului Negru.

Solul⁵

Solul din hotarul localității nu este favorabil pentru agricultură, decît dacă este ajutat cu mari cantități de îngrășăminte organice și chimice combinate. Înainte vreme, lucrau cu mijloace arhaice, producția fiind nesatisfăcătoare.

Pe dealuri predomină solurile podzolite și solurile erodate. Jos, în șes, în rîuri și pe Doba sînt soluri aluviale, cu eroziune de adîncime și cîteva lăcoviști (în Rîuri). În condiții pedologice se evidențiază ca factor limitativ activitatea accentuată a acestor tipuri de soluri și, în unele cazuri, eroziuni accentuate. În condițiile C.A.P. Cărsău-Petid

⁵ C.A.P., *Dosarul de analiza solurilor*.

ponderea o ocupă cultivarea păioaselor datorită valorii P.H. care se situează între 5,19 cea mai scăzută și 7,75 cea mai ridicată. Suprafețele de păioase cultivate anual sînt în jur de 700 ha, iar cu porumb 500 ha. Rezultate slabe dau floarea soarelui, cartofii și inul pentru fibre. La Cărdășu predomină în C.A.P. păioasele, în timp ce la Petid, porumbul.

Amendamente folosite în prezent de CAP. Pentru ameliorarea solurilor acide se folosește agrocalcarul, care se dozează în funcție de cantitatea de îngrășămintă date pe sol.

Nivelul de aprovizionare a solurilor cu humus variază între 1,08 și 3,88 % avînd frecvența maximă la 1,41 %—2 %. Valorile reprezintă o slabă aprovizionare a solurilor cu materie organică și cu azot.

Îngrășămintă recomandate. Specialiștii recomandă să se folosească complexe (azot+fosfor+potasiu), îngrășămintă organice, azotatul de amoniu și să se respecte sistemul de rotație a culturilor, precum și amplasarea judicioasă a acestora.

II. OCUPAȚIILE TRADIȚIONALE

Ocupațiile tradiționale de bază ale locuitorilor din Cărdășu au fost și au rămas pînă în zilele noastre agricultura, creșterea animalelor, pomicultura și păduritul, primele două ramuri fiind ocupațiile de bază.

Agricultura

Vasul mare de ceramică albă, găsit de oamenii care se reîntorceau de la pădure în Pirul Torzului, atestă existența satului în acel loc încă acum două milenii. Or, numai o populație stabilă, cu gospodării încheiate, poate să semene pămîntul și să aștepte pentru a-i lua roadele. Vasele mari, de proporția celui fărâmițat cu topoarele și piatra de rîșniță existentă la locuitorul Costea Dumitru — Tulea, și-au avut funcționalitatea lor numai în satul agricol. Dar nu numai atît: întreaga terminologie agricolă locală și de prelucrare a cînepii are vechimea formării poporului român, așa cum se va arăta mai departe: grapă, car, caier, in, plug, seceră, coasă, furcă, ogor etc. La toate se poate adăuga un însemnat număr de toponime latine și slavone, un lanț întreg de „cîmpuri” și „dealuri” urmate de numele neamului care le-a avut și le-a cultivat: Cîmpu Gaughii, Cîmpu Delii, Dealu Albului, Dealu Drăganului etc.

Agricultori din tată-n fiu, au tot lărgit terenurile de arătură, tăind pădurea prin „curătură” sau scoțînd mărăcinii cu tîrșița, făcînd prin tîrșitură pămîntul bun arat cu plugul, la început din lemn, apoi din lemn cu colțu de fier și, tîrziu, aproape de vremea noastră, în întregime din fier.

S-a folosit de timpuriu asolamentul, rotația culturilor și îngrășămintele naturale purtate cu carul, ori îngrășatul pe loc prin mijlocirea

staulului mutat ici colea, pe porțiuni unde oile stau cîte 1—2 săptămîni în „zăcatoare”. Pămîntul era desțelenit cu plugul tras de boi, de vaci sau de cai.

Asolamentul era împărțit de obicei, pe baza tipului de *trei brazde*, în trei parcele, în care se însămînța pe rînd: grîu, ovăz și mei, în locurile mai fertile semănau și orz. Începînd cu secolul al XVIII-lea, locul meiului, numit în sat „mălai mîințăl”, a fost luat de porumb, care a devenit plantă cultivată pe suprafețe aproape egale cu cele însămînțate cu grîu.

Dacă pe primele două tarlale se seamănă cereale, cea de-a treia tarla era rezervată furajelor: trifoi (mai rar lucernă) și fin, iarbă naturală. În al doilea an culturile se schimbau: locul grîului îl lua trifoiul, urmat apoi, în anul următor, de porumb sau ovăz. Sistemul trienal al culturilor s-a folosit abia în secolul XX. Pînă atunci se folosea sistemul bienal. O parte din locul care rămînea sterp era lăsat să se „hodinească”. Un lucru cert în agricultura satului este folosirea îngrășării pămîntului care, la Cărsău, s-a făcut de foarte mult timp. La acestea i-a silit însăși natura solului care, în cea mai mare parte, este argilă și calcar, pămînt „șuai”, „creț” sau „roșu”, în graiul local. Necesitatea stringentă a folosirii gunoierului de grajd i-a silit să crească un număr însemnat de vite cornute, oi multe și porci; cai și capre în număr mult mai mic.

În condițiile agriculturii din trecut lucrarea pămîntului nu putea fi concepută fără animale de tracțiune: boi, vaci, cai. Creșterea productivității agriculturii era condiționată de creșterea animalelor și invers.

Cînd satul Cărsău era împărțit în superior și inferior, cu gospodării răzlețite prin poieni, fiecare gospodar își avea locul de arătură lîngă casă, ceea ce ușura îngrășarea și lucrarea terenului.

Soiurile de grîu băstinașe erau: grîul roșu, grîul alb și grîul tuns. Între cele două războaie mondiale s-au introdus, alături de cele băstinașe, soiul „Cenad” și „Ötvös”, folosite pînă la trecerea agriculturii private la agricultura cooperativizată unde, pe baza analizei solului, s-au introdus alte soiuri cu un randament sporit de productivitate.

Porumbul, mai des semănat la Cărsău, pe baza practicii îndelungate era porumbul „dinte de cal”, porumbul roșu „bumbileu” sănătos, care da făina de mălai de cea mai bună calitate. Din ea se coceau turte, pîini de mălai și servea la prepararea mămăligii sau la îngrășatul porcilor.

Intercalat prin lanul de porumb s-a cultivat dovleacul pentru semințe de ulei și hrana animalelor, fasolea și sorgul sau tătarca pentru confecționarea măturilor necesare în gospodărie. Mălaiul a fost ani de-a rîndul pîinea cea de toate zilele a familiilor sărace, iar în anii cînd grîul era atacat de grindină, neghină sau mană, pentru tot satul, cum a fost în 1925 și 1927. Pentru a ajunge pîinea pentru familie, deseori

se amesteca făina de grâu cu cea de mălai. Pîinea avea un gust dulceag, dar se fărâmița și se usca repede.

Astăzi nimeni nu folosește în alimentație decît pîine din făină de grâu de calitate bună. Porumbul este folosit numai la îngrășatul animalelor și în hrana păsărilor. În anii „răi”, loviți de calamități naturale, se folosea pentru pîine și făina de secară sau orz. În deceniul al 3-lea și al 4-lea din acest secol s-a folosit multă pîine de cartofi.

Floarea soarelui, cunoscută sub numele de „ruje” sau „rujoancă” a luat o extensiune mai mare începînd cu anii următori celui dintîi război mondial, dar nu se cultiva separat, ci mîrginea mai ales lanurile de porumb. Uleiul de dovleac, verde și gras, era preferat uleiului „limpede”, de floarea soarelui, considerat mai puțin hrănitor. La oloștile locale, se utiliza aproape în exclusivitate sămînța de dovleac.

În intravilan se rezerva loc pentru cînepiște, unde se înșămînța cînepa și, mai rar, inul. Fiindcă din cînepă se făcea îmbrăcămîntea familiei și podoabele casei, cultivării cînepii i se acorda o atenție sporită, pămîntul se afina și îngrășa în mod deosebit. Tot aici se cultivau, pe porțiuni mici, cartofii, pentru familie și ludăile (dovlecii albi comestibili) și tot felul de legume. Cel mai tîrziu și-au găsit locul cuvenit în grădini roșiile, care azi ocupă locul de cîpătii. În trecut creșteau sălbatic, mărunte, prin lanurile de porumb și nu li se acorda nici un fel de atenție. În prezent, grădinii de legume i se acordă în sat o grijă deosebită ca și loturilor personale pe care se aplică o agricultură intensivă, după toate regulile agrotehnice: arături adînci de toamnă, îngrășăminte naturale și de fabrică abundente, prășit de cîte trei ori, stropit cu zeamă bordelează pentru a preveni mana în grădini.

În agricultura satului, lucrările pămîntului au urmat un drum ascendent, dar metodele moderne care au adus sporuri însemnate de recoltă s-au folosit tîrziu, odată cu introducerea mașinilor agricole. Pînă în pragul agriculturii socialiste, semănatul s-a făcut cu mîna, variînd după felul seminței. Griul se împrăștia cu pumnul plin din făcărița legată peste pieptul semănătorului. Trifoiul se semăna „de pe deget” din vas; cînepa „pe trei degete”; porumbul „rar” din degetele rîrite.

Semănatul în rînduri s-a făcut cel dintîi la porumb prin al doilea deceniu al secolului nostru cînd s-a introdus și prășitul cu plugul de sapă. Pînă atunci prășitul s-a efectuat în întregime manual, pe grupe de „săpași”. Pentru plivitul grîului se folosea „oticul”.

Recoltatul grîului s-a făcut, pînă prin a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu secera, de către fete și femei numite „secerătoare”, în urma cărora flăcăii — mai puțini — legau grîul în snopi. De atunci a rămas expresia „a săcera” sau „pe vremea secerii” care dura săptămîni de-a rîndul.

S-a generalizat apoi recoltatul grîului cu coasa, dar termenul de „săcerat” a rămas. La recoltatul grîului cu coasa s-a simțit nevoia organizării lucrătorilor pe echipe de trei: cosașul, care era bărbat,

mununcheșul, fată sau femeie și legătorul, de obicei bărbat, dar și băiat de vîrsta adolescenței. La sapă și la seceratul păioaselor participa întreaga familie, din răsăritul pînă după apusul soarelui. Dimineata, în zori, se făceau legăturile cînd grîul era încă umed de rouă, ca să se poată împlăti și să nu se sfarme spicele. Cantitatea de legători se socotea în funcție de starea și calitatea lanului de grîu, dar și de forța de muncă disponibilă. „O coasă” completă mijlocie își pregătea legători de 6—7 cruci la zi. La această operație participau toți și se sfîrșea odată cu dispariția boabelor de rouă, pe la orele 6 $\frac{1}{2}$ —7, cînd mama aducea prînzul, ca să rămînă apoi și la muncă.

În timp ce coasăul bătea coasa, ceilalți acopereau legăturile pentru a le menține umede. Mama, dacă și-a adus copilul mic, îl așează la umbră.

Cosașul tăia grîul pe postate mai scurte sau mai lungi, pe direcția de inclinare sau pe „firul vîntului”. Brazda răsturnată pe lan era strînsă cu secera în mănunchi, pe care-i lega cite 5—6, strîns în snop, legătorul. Cînd acesta era un bătrîn sau un copil, mănunchieșul îi întindea legătoarea deschisă cu spicul spre dreapta. Această operație continua — cu o scurtă pauză pentru masă — pînă seara, cînd „se lăsau umbrele”. Apoi snopii se adunau în clăi, cite 15 snopi alcătuiau un „călcii” și două „călcii” alcătuiau o „cruce” avînd astfel 30 snopi. Călcîiul avea și el forma de cruce și așezarea snopilor în grămadă cerea deosebită grijă deoarece spicele trebuiau apărute de încolțire în cazul că erau ploii. Era vorba doar de pîinea cea de toate zilele a întregii familii.

Snopii de la bază se așezau pe lat, pe vîrfurile holdei, iar ceilalți se clădeau peste ei, cu spicele spre înăuntru, îmbinate cu grijă, unele peste altele. Snopul din vîrf se numea „popă” și era strîns în părți cu legătură dublă de paie ca să reziste vînturilor. Unii gospodari erau atît de iscușiți în clăditul clăilor încît acestea puteau sta timp îndelungat în țarină, fără ca boabele să se altereze.

Pînă prin 1925, o cruce avea 22 snopi și numai după aceea s-a stabilit numărul snopilor la 13 și apoi la 15. Raționamentul era justificat că se expuneau mai puțin snopii ploilor și se aprecia mai exact cantitatea de grîu care la o cruce cu snopi mari, la treierat da în jur de 100 kg.

Astăzi recoltatul grîului nu se mai face nici cu coasa, ci cu combinele Gloria, astfel că, nu peste multă vreme, tehnica tradițională a seceratului va fi dată uitării.

Pînă prin 1924—1927, treieratul grîului, secarei, orzului și ovăzului se efectua acasă, în aria gospodăriei, cu caii, începînd din august. De la această etapă de muncă a răsărit în graiul local expresia „călcatul grîului” sau „pe vremea călcatului”. Se spune că s-a folosit cîndva și îmblăciul, unealtă formată din trei părți: toporiște, grumăjor de curauă și îmblăcel. Se îmblătea snopul și colniță de unde, apoi, boabele erau

strinse și vînturate. Călcatul grîului cu caii dura timp îndelungat și oamenii se într-ajutorau.

Aria se pregătea din timp, curățindu-se de pajiște și nivelindu-se. Snopii se așezau cu spicele înăuntru, în formă de cerc, caii — cîte 4 — erau conduși de „mină cai” din centru, cu ajutorul unui ștreang și îndemnindu-i cu biciul. Întîi, îi purta la pas, apoi la trap pînă ce se zdrobeau o parte din paie. Apoi lucrătorii cu furcile scuturau paieile mărunțite și „le scoteau din arie” făcîndu-le căpiță. Caii continuau să alerge acum mai ușor peste cantitatea de grîu rămasă mai puțină. Cînd „se scoteau” ultimele resturi de paie se strîngeau boabele grămadă și se treceau prin vînturătoare numită „ciur”, unde se separa pleava de boabele rămîneau curate. Se măsura apoi cu „brădia” (banița) și se puneau în saci; cîte opt brădii formau un „câbel”. Brădia dreaptă avea capacitatea de 15 l, iar un câbel — 120 l, în greutate, câbelul cîntărea în jur de 100 kg, greutatea fiind determinată de calitatea grîului.

Grîul se depozita în podul casei, fie pe vatră, fie în coșuri tronconice de nuiele. Mai tîrziu s-au realizat lăzi de fag, hambarele. Între cele două războaie mondiale, oamenii mai înstăriți și din cei mai umblați și-au construit magazii numite „găbnașe”, unde, pe compartimente, păstrau grîu, secară, ovăz, orz, tărîțe, făină.

Între 1925—1962 grîul se aduna în arii comune și se treiera cu batozele. La Cărăsău nu s-a folosit în această formă de lucru intrajutorarea, ci plata (risul) s-a făcut în natură, a 11-a, a 12-a sau a 13-a, cînd batoza venea cu întîrziere.

În acest răstimp, agricultura a luat un avînt deosebit. Îngrășet din abundență, producția era foarte bună la grîu. Individual sau asociați oamenii aduceau îngrășăminte naturale de la Tinca, Salonta și chiar de la Arad. Anul cel mai rodnic a fost anul 1953 cînd s-a obținut 83 de vagoane de grîu pe întregul sat, iar anul 1935 a fost cel mai sărac, hotarul fiind atins de grindină și rugină.

Batozele erau minate de locomobile (cazane) cu aburi, folosind pentru încălzit lemne date de proprietarul stogului. Fiecare gospodar își avea stogul lui, mare sau mic, pe vatra curățată în prealabil. Strînsul grîului s-a făcut în sat întotdeauna sub formă de intrajutorare, asociindu-se cîte 5—6 care. Pe fiecare car se încărcau cu ajutorul „rudelor” de cărătură, cel mult trei cruci. Snopii se legau pe car cu ruda de mijloc, strînsă de cele laterale cu funiile cu scripeți numiți „roțițe”.

Stogurile erau lungi, de formă prismatică, spre vîrf snopii erau așezați ca țiglele pe acoperiș, ultimele două rînduri de snopi alcătuiind „creasta”. La arie, stogurile se clădeau două cîte două, față în față cu distanțele necesare pentru a fi ferite de incendii și cu ciubere de apă la îndemînă pentru stingerea unui eventual incendiu.

După treierat grîul era selectat cu „triorul”. În sat existau pînă nu demult, șase trioare acționate de mină. Proprietarul se deplasa de la un locuitor la altul, plătindu-i-se în natură, după învoială.

Porumbul se culegea fără păpuși, de către membrii familiei sau în asociație pe vecinătăți. Adus acasă se depozita în pătule sau poduri ca să se usuce. În trecut, la sfărîmatul porumbului se folosea sfărîmătoarea simplă, de mină, făcută din tablă groasă cu dinți. Sfărîmatul se făcea toamna tirziu sau iarna în clacă. Astăzi au mașini manuale sau electrice pentru sfărîmarea porumbului și se efectuează la nevoie, numai de către membrii familiei.

Cartofii se păstrează în gropi ca și sfecla de nutreț, ridicile și morcovii. Așezate pe un strat de paie, cartofii înveliți și pe deasupra tot cu paie, sînt acoperiți cu un strat gros de pămînt, de unde sînt scoși primăvara. Pentru consumul necesar în timp de iarnă, cartofii se păstrează în saci, în cămară, deoarece gospodăriile nu dispun de pivnițe.

Inventarul agricol local. Tehnica agricolă în condițiile de existență a satului vechi, s-a dezvoltat foarte încet. Pe parcurs de secole unele unelte agricole au rămas neschimbate: sapa, furca, grebla, secera, coasa, plugul, tileaga și carul. Țăranii, din tată-n fiu, cu aceste unelte au smuls pămîntului puțină hrană pentru familie. Alături de ele, meșterii satului au născocit și unele instalații tehnice ingenioase, care să le ajute să prelucraze produsele obținute cu ajutorul uneltelor de muncă. Acestea au fost la Cărlășu rișnițele, pivele, oloștile, șușnicile; mori de măcinat nu și-au construit deoarece nu sînt ape curgătoare. Dispariția unora și perfecționarea altora dintre ele începe odată cu apariția mașinilor agricole și a industriei moderne.

Astfel, semănatul și prășitul manual al porumbului ca și plugul cu grindei de lemn a dispărut odată cu introducerea în circuitul lucrărilor agricole a mașinii de semănat și a plugului de sapă în deceniul al treilea al secolului XX. Tot în această epocă dispar oloștile și morile de apă, înghițite de morile cu valțuri; călcatul grîului cu caii este înlocuit de batozele tot mai numeroase. Acestea, la rîndul lor, dispar sub ochii noștri, în fața mașinilor aduse de mecanizarea agriculturii. Dispar batoza, plugul de fier, semănătoarea, fiind înlocuite cu combina, tractorul și semănătoarea mecanică. În curînd toate vor constitui piese de muzeu etnografic.

Odată cu dispariția uneltelor agricole tradiționale, toată gama terminologiei respective din vocabularul activ al agriculturii se va depozita în vocabularul pasiv, ca termeni arhaici, ne mai avînd acoperire de conținut. De aceea consemnăm în cele de mai jos o parte din terminologia agriculturii arhaice.

Plugul, tileaga și grapa au jucat un rol primordial în gospodăria țărănească. La început în întregime din lemn, plugului i s-a atașat trepat fierul lung și fierul lat. Ultimul plug în întregime din lemn mai exista nefolosit pînă prin 1925 la Mîndru Gheorghe-Ghica din Cărlășu. Privit în ansamblu plugul avea trei părți: grindeiul, coarnele și pieptul. Pe grindei era montată cormana (cotmanul) cu fierul lat, cu talpa (bîrsa) și fusul, care ajuta plugul să fie lăsat mai adînc în brazdă. În fața

pieptului, fixat cu un jug de grindei, se afla ciorosglanul (fierul lung), lăntșorul și cocoșul prin care se lega tileaga cu ajutorul potingului.

Tileaga (cotiga) avea osia, ruda, schimboaia și roțile inegale. Schimboaia da direcția roților pe brazdă și „băga plugul pă mai mare sau pă mai mic”, după cum schimboaia sau mutătăul era mutat într-una din găurile din ruda tilegii. Tileaga se fixa la tingea cu cirligul la creștișă, trasă de cai. În partea de jos, tînjaua avea o întăritură, o placă de fier numită pleviță, iar sus, altă placă numită cătușă, unde se prindea jugul cu cuiul.

Grapa avea șase grindei de lemn prinși unul de altul cu două policioare. În grindei se aflau 42 colți de fier. În vremurile vechi colții erau făcuți din lemn de corn. Grindeii exteriori erau mai lungi, la capătul lor era un fuștei de fier sau de lemn numit hărmăsar, pe care luneca un inel de care se agăța tînjaua (la boi) sau creștișa (la cai). Cu un cirlig de păducel, omul dirija grapa pentru nivelarea arăturii, după necesitate.

Morile și măcinatul. În trecut ca și azi, în sat n-au existat mori. Măcinatul s-a făcut, veacuri de-a rîndul, la morile de apă de pe Criș, destul de numeroase, de la Borz la Ginta. De obicei se măcina la moara din Suplac, numită „la Pana” fiindcă era ușoară ca o pană, „la bătrînele” de la Sînicolau, moară pe care inundațiile din anii 1921—1923 au distrus-o, Crișul luînd-o pe valuri în miez de noapte, cu morar cu tot. Morarul și fata au fost salvați la Tinca, dar moara nu a mai fost reconstruită. Mori de apă, dintre cele mai vechi, se află în Urviș și Soimi.

Astăzi, oamenii macină grîul la morile mari, moderne de la Ginta și Belfir. Porumbul îl macină la morile acționate acum de curent electric la unele din gospodării, la C.A.P. Multă vreme s-au folosit rîșnițele, despre care se va mai vorbi.

Ca o concluzie la acest punct, la Cărsău, cerealele de cîpății au fost și sînt grîul, porumbul și ovăzul. Orzul se cultivă rar, iar secara nu se mai cultivă decît în cadrul C.A.P. pentru nutreț verde.

Dintre plantele furajere cultivate, mai răspîdit este trifoiul, în tarlale neînsemnate lucerna, iar în cadrul C.A.P. s-a introdus borceagul, iarba de Sudan și ghizdeiu.

Creșterea animalelor

Cea mai importantă ocupație a locuitorilor, după agricultură, a fost creșterea animalelor. Numărul mare de animale pe care le avea fiecare, constituia un titlu de mîndrie pentru gospodăria lui. Ele erau necesare atît pentru lucrarea și îngrășarea pămîntului, cît și pentru vînzare, lapte, carne și ouă. În condițiile orînduirilor trecute, animalele erau sursa unică, aproape, de cîștigat bani. Se mai adăuga și faptul că pășunea era suficientă, iar pe timpul feudalismului, în schimbul taxelor de pășunat date domniei, se puteau folosi locurile de pădure rară, poienile și văile, iar porcii puteau fi trimiși la ghindărit în codrul din hotarul satului.

Cele mai răspândite animale au fost oile; ele se înmulțeau mai repede și se întrețineau mai ușor. Produsele lor erau, în totalitate, valorificate în casă sub formă de brânză, caș, carne și lână. Sumanele, cioareci, cojocul, bitușa, straițele, covoarele sau țolurile erau făcute din lână. Urmau ca număr vitele cornute, vaci, mai cu seamă; bivolul nu s-a întâlnit la Cărsău decît în deceniile din urmă. Familiile înstărite țineau cîte una sau două perechi de boi; caii s-au sporit mai cu seamă între cele două războaie mondiale cînd s-au intensificat transporturile mai lungi de lemne la gară sau pe piață, pentru vînzare.

În 1948, de pildă, erau în localitate 138 de cai și 228 de boi de tracțiune, multe vaci și viței. Dintre vaci, 45 de perechi erau folosite la jug. Existau trei cirezi de vaci, una de boi, o stavă de cai și trei turme de oi, însumînd un număr de 1 000—1 500 capete și cca 150 capre.

Pînă în deceniul al cincilea erau numai vaci mari, albe de soi unguresc. Dar cei mai căutați erau boii cu coarnele mari, larg arcuite, ca o coarnă de cerb. Pentru prăsilă, erau cumpărați, de asemenea, tauri albi, întreținuți de primărie. Încet, încet, s-au infiltrat vacile roșii, mici de munte, dar care n-au rezistat. Începînd cu anii 1955—1960 predominantă devine rasa Siementhal. În 1962, la cooperativizarea agriculturii, rasa albă tradițională dispăruse. Astăzi, atît în gospodăriile individuale, cît și în C.A.P. sînt numai vaci de rasă Siementhal.

Păstoritul practicat era, ca și astăzi, cel local-agricol. Dimineața vitele merg la pășune, iar seara se întorc în gospodărie. Vitele sînt păzite de păstori (ciurdar, căprar, păcurar, porcar, stăvar) plătiți în natură și în bani. Înainte erau plătiți numai în natură, după învoială. Porcarul și păcurarul se aleg în adunarea obștească dintre candidații anunțați pe bază de firguială, iar ciurdarul și stăvarul se alegeau la Sîngeorz, în același mod.

Astăzi, pășunatul începe la 1 mai și se încheie „cînd pică neaua”. În trecut pășunatul începea odată cu venirea primăverii și dura pînă la „apucatul postului Crăciunului” (15 noiembrie).

Dezavantajul pășunatului la Cărsău consta în faptul că țarina se întinde în jurul satului, iar pășunea este pe dealuri, la distanțe mari, de 3—4 km, la care se adaugă lipsa de izvoare. Fîntînile sînt în văi, iar vitele vin aici „în zăcătoare” și la adăpat. În viitor, însă, acest neajuns, întâlnit de veacuri, va fi înlăturat prin construirea barajului planificat în acest cîncinal.

Nu trebuie uitat însă faptul că, pînă în primii ani de după cel dinții război mondial, păstoritul nu era colectiv, ci individual, vitele erau pășunate de copii de vîrstă școlară sau de tineri pînă în pragul înșurătorii, căci nu frecventau școala. Noaptea, caii erau duși la pășune de fiecare în parte și împiedecați de picioare cu „fiarele”, care înainte aveau lacăt, ca să nu fie furați de lotrii. Sistemul acesta de piedică se numea „fiare cu buchie”. Toamna, caii se priponeau în țarină pe tarlalele cu otavă. Turmele însă înainte cu 4—5 decenii nu veneau în sat

seara, ci rămăneau în staur (staul). Aici păcurarul își avea coliba, stina. Laptele muls se da cu rîndul fiecăruia, după numărul oilor. La zece oi, de pildă, aveai zece lapți și ridikai cantitatea respectivă cinci seri la rînd. Prelucrarea laptelui se făcea acasă de femei, care pregătea din timp chiagul necesar preparării cașului.

Brînză se păstra numai în vas de lemn de brad numit local „ghioab” și nu puțină. Produsele lactate la Cărdășu nu s-au comercializat niciodată. Acestea erau consumate în casă, ca unul din principalele alimente, alături de slănină (clisă) sau pîine. Populația săracă era lipsită de lapte. În timpul verii avea lapte de la capră sau cirdișorul de oi pe care-l avea, iar iarna primea de la cei care aveau vaci de lapte, sub formă de ajutor.

Cel mai bun păcurar în istoria păstoritului local a fost Rotar Dumitru a Cionghilii, care de mic copil a stat în urma turmei păzind-o cu grijă și vindecîndu-și oile de tot felul de boli, în afară de căpială. Era în același timp un rapsod popular, povestitor neîntrecut de basme, legende, colinde, balade, cîntece, descîntece și vrăji.

Din toamnă pînă în primăvară, folosea turma la îngrășatul locurilor de pe coastele dealurilor, mutîndu-și staulul în fiecare săptămînă și avînd coliba mobilă, pe roate. Păstoria a deprins-o de la părinți, iar bunicul său, Măcinic, participase la revoluția lui Avram Iancu, unde pornise tot de la turmă.

La Cărdășu păstoritul de pendulare sau transhumanța nu s-a practicat.

Astăzi sînt în gospodăriile personale 250 vaci la pășune în afara tineretului contractat cu statul, tineret crescut „la iesle” în gospodărie; turma de capre are un număr de 78—80 capete, cea de porci 860, dintre care peste 200 scroafe de prăsilă, în gospodăriile țaranilor individuali; există 6 perechi de cai.

Pășunea s-a raționalizat pentru a satisface cu iarbă animalele tot timpul verii. În 1976 a început pe parcele mari cultivarea ierbii de Sudan pe bază de ogor și îngrășăminte azotoase.

Vitele C.A.P. sînt duse primăvara în tabără, unde stau pînă toamna, iar turmele de oi au saivanul în aria pășunii, aproape de sursele de apă.

Albinăritul

Această indeletnicire s-a bucurat tot timpul de atenție deosebită. Aproape fiecare locuitor a avut acasă cîteva „coșnițe” de albine, din scîndură, scorburi sau papură. Mierea era obținută prin uciderea stupului toamna, cu pucioasă, rămîinînd roi.

În prezent nu mai sînt stupi primitivi. Stupari ca, Costea Ioan, Costea Dumitru, David Ioan, Ianoș Ioan, Fincean Moise, posedă știu-beie sistematice, pe care le duc, sezonier, la „păstorit” în diferite col-

țuri din țarina sau pădurea satului. Posedă mașini centrifuge pentru a separa mierea pe care o contractează cu statul întregindu-și bugetele familiei în mod simțitor.

Pomicultura

Dintre pomii fructiferi, cel mai răspândit este prunul, urmat de păr și de măr. Nucii sînt mai puțini, nepriindu-le solul argilos; vișinul a avut mai multă căutare în trecut. Celelalte specii cresc în număr mai redus: piersicul, caisul și gutuiul.

Au existat și livezi întinse în țarină, unele din ele persistă și azi: pruniștea lui Petrițaș, a Gheorghichii, a lui Ghica și a Albului.

În urbariul din anul 1772 se pomenesc livezile mai mari, în afara gospodăriei, într-o „conotație specifică”. Locuitorii de atunci: Sim Gheorghe, Ianoș Ioan, Rotar Irimie, Mîndru Onu, Colța Onu I, Colța Onu II, Colța Micoară, Guț Toader, Guț Lup, Martin Dumitru, Cadar Ioan, Rotar Dumitru, Tîrle Vasalie, Tîrle Gheorghe și Ungur Gheorghe posedau cîte 1/4 jug de livezi de pruni, pentru care erau datori să facă prestație cîte o zi și să plătească fiecare cîte 3 florini și 3/4. Urbariul e întocmit de Francisc Nagy și Mihail Pop de Sylaghi, care întocmiseră conscripția întregului sat pentru impunerea robotei.

În solul local, prunul nefiind pretențios, crește foarte bine. Cel mai căutat dintre soiurile de pruni, era prunul bistriț, deoarece fructele lui se uscau pe „șușnice” și se conservau astfel pentru a fi consumate în zilele de post din cursul săptămîinii, dar mai cu seamă în postul Crăciunului și al Paștelui. Prunele roșii erau folosite pentru țuică, iar albuțele, alături de bistrițe, și pentru magiun, numit local „miere de prune” fiind consumată ca aliment căutat de populație. Magiunul era fiert în cazan de aramă și păstrat în oale de pămînt numite „hîrboici”.

Se uscau și perele sau merele tăiate, pe lăsa șușnicului, dar niciodată în cuptoarele de pîine. Perele Sîntămării, mici și foarte dulci, uscate, se fierbeau iarna și mustul lor era folosit cu mămăligă, în care caz, mămăliga se numea „mămăligă cu lapte de bou”. Merele uscate se împărțeau copiilor cu ocazia colindatului la Sîntoader și Sfinți.

În prezent, prunul cel mai răspândit în sat este prunul roșu, pentru țuică, și prunul albuț. Prunul bistriț a degenerat. Nu se fabrică majun decît în cazuri rare, deoarece s-au schimbat condițiile de viață economică.

Soiurile tradiționale de peri erau: părul Sîntămării, părul codiș și părul pietros, ale cărui fructe se păstrau în stare naturală toată iarna în pleavă, în griu sau tărițe. Soiurile de păr cultivate azi sînt superioare, ca de exemplu rainglothele, folosite în familie pentru consum și conservate sub formă de compoturi, iar merele se păstrează în stare naturală.

În 1963 s-au pus bazele livezii de meri pe o suprafață de 50 ha, în Dealul Drăganului, care aduce un venit apreciabil C.A.P.-ului.

În afara acesteia, locuitorii posedă în curțile și grădinile proprii, câte 1—2 meri procurați din sectoarele pomicole de stat: ionathan, parmen, auriu etc.

Până la cooperativizarea agriculturii în 1962, în țarina satului se aflau mulți peri sălbatici. Aproape fiecare țăran își avea în holda lui câte un asemenea păr. Din aceste pere se făcea înainte vreme oțet, punându-se să fermenteze în ciubere mari, iar merele pădurețe, necomestibile, le păstrau în gropi, de unde le scoteau primăvara dulci și mălăiețe.

Vișinul este puțin răspândit, iar cireșul îl întâlnim rar, ca și piersicul și caisul, deoarece nu le priește solul.

Vița de vie s-a răspândit în sat numai în ultimii 50 de ani. Până atunci nu exista viță de vie la nici un gospodar. Cel mai răspândit sistem de cultivare a viței de vie este vița pe spalier, în grădina și curtea casei. În țarină și-au întemeiat livezi pe suprafețe mici, un număr neînsemnat de locuitori. Soiurile cele mai răspândite sînt: concorde, spova, delevar, tămîioasă etc., în stare naturală, nealtoită.

Din struguri se scoate vinul de casă, din resturi țuică.

S-au făcut încercări repetate de a cultiva vița de vie din soiuri superioare, dar fără rezultat.

Privit de sus, de pe unul din dealurile apropiate, satul apare umbrit de mulțimea pomilor, cu casele albe, curate, ca într-o uriașă livadă, iar primăvara, cînd este nins de flori, totul se transformă într-un colț de rai.

Foarte buni gospodari, cărsășanii au trăit totuși multe veacuri în condiții economice grele, generate de orînduirea feudală. Pămîntul pe care-l muncea nu le aparținea și, aproape toate produsele muncii lor, erau date proprietarului de pămînt sub formă de nonă, taxe, zile de robotă, la care se adaugă tot felul de amenzi și pedepse.

La Cărsău, așa cum s-a văzut, pomii fructiferi au avut în toate timpurile o mare extindere. Fructele fiind un aliment de bază erau conservate sub formă uscată. Uscatul lor se făcea exclusiv pe șușnice.

Șușnicul era o instalație simplă. Peste o groapă adîncă de 70—80 cm, lungă de 2—2 1/2 și potrivit de lată, se adăugau la suprafață pereți de cărămidă nearsă sau de nuiele lipite cu pămînt, înălțați de cca 30—40 cm. Peste acești pereți se așezau lese de nuiele. Unele șușnice aveau câte două lese suprapuse. Jos în groapă se aprindea focul, de obicei din bușteni groși de lemn sau din material lemnos cu putregai pentru a produce fum. Fumul se filtra prin leasa mai deasă de dedesupt care oprea funinginea. Purificat, într-o oarecare măsură, fumul își continua drumul prin leasa superioară, pe care se așezau fructele. Fumul ajungea călduț, la fructele coapte, rumenindu-le. Operația începea, de obicei, pe la 10 august și se încheia odată cu cele mai de

toamnă fructe coapte, focul fumega zi și noapte, fructele, la început, se umflau, apoi se subțiau și se zbiceau câtinel, după care se așezau în coșuri de nuiele, în podul casei.

*
*   *
*

Pînă în 1852 locuitorii se împărțeau în două grupe: iobagi cu drept de strămutare și jeleri, cu sau fără casă, dar toți muncind din greu în casele lor pline de lipsuri și nevoi. Dările erau plătite după bunul plac al stăpînului și, pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, diferă de la un an la altul.

În 1770 satul poseda spre folosință 9, 4/8 sesii iobăgești, în care erau socotite intravilanele în suprafață de 112 1/2 metrete de Pojon (1 jug = 2 metrete); 239 1/2 jug. pămînt arător și 111 jug. finaț. Pentru acest pămînt aveau să efectueze la domnie, 521 zile robotă cu animalele, 1 042 zile robotă cu palmele; să plătească nona din tot felul de produse, la care se adăugau 49 florini taxă pentru intravilane, să transporte și să taie 10 stj. de lemne, să dea 10 măsuri de unt, 20 cocoși, 20 pui și 120 ouă.

Peste doi ani, adică în anul 1772, cînd satul cuprinde 49 coloni și 37 jeleri, sesia rămîne tot de 9 și 4/8, intravilane sînt 161, pămînt arător 306 jug., finaț 150 jug. Robota cu vitele rămîne ca mai înainte, de 521 zile cu animalele, ceea ce înseamnă că numărul colacilor cu vite de muncă a rămas același, doar robotele cu palma au sporit la 1 726, deoarece a sporit numărul jelerilor stabiliți în localitate.

În 1759, în sat existau 78 boi de tracțiune impuși la robote cu carne. Existau 100 de gospodării. Din cei 100 de locuitori posedă cîte 4 intravilane fiecare, iar doi locuitori nu au intravilane. Cel mai întins intravilan de 120/150 stj. îl are Popșe Matei, iar cele trei intravilane ale lui Mîndru Dumitru au dimensiunile de 100/146 stj.

În afară de taxe și robote, mai dau domniei 192 pui de găină, 960 ouă, 12 gîște, 12 rațe, 4 pîrchițe, 24 saci și 96 măsuri de unt.

În 1769, în constatarea încheiată cu prilejul vizitației canonice se specifică, printre altele, că sătenii dau 27 florini pe lună pentru Casa de război și 13 florini pentru Casa comitatului. Existau trei poduri pentru care dădeau 8 stînji de lemne. Pentru podul de la Holod, dau alți 11 stînji de lemne. La podul de la Mădăras au datoria să transporte, la cîte doi ani, 16 buc. de lemne lungi.

Mai trebuiau să întrețină armata.

Există 1818 cible de pămînt arător, finațe pentru 721 care de fin, au pădure de glandifere în care pot îngrășa 3 000 porci împreună cu Ursadul și Cheșa.

Au lemne de foc și pentru construcții.

Prestau robote pentru capitlu în natură: cîte 6 zile la defrișări în pădurea Holod, transportul a 59 stînji de lemne la Oradea; transportă băuturile de la crișmele din Rontău și Uileac și, tot felul de cereale provenite din nonă.

Confecționează cercuri pentru vase pe care trebuie să le transporte la Oradea.

Culegeau și transportau hameiul (fructul de curpen) la berăria de la Rontău.

În sat exista o crîsmă la care vindea Martin Gheorghe, căruia i se plătește lunar 2 cvartale de grîu, 30 creîțari și, pentru fiecare chilvă vîndută, 2 groși.

Plăteau stăpînului ca taxă 182 florini pe an, 3 cocoși, 8 gîște, 8 rațe, 130 pui, 650 ouă, 16 saci și 65 măsuri de unt.

Stăpînul avea alodiu (pustă) pentru porumb pe care-i lucrau locuitorii satelor din jur.

La crîsmă se vindea și țuică; oamenii își puteau vinde băuturile proprii de la Sf. Mihai pînă la 31 dec.

Pentru măcelărit plăteau 2 florini pe an.

Nu aveau moară. În sat exista o familie de țigani fierari, Cristian Moga.

Pentru ghindărit se plăteau 3 creîțari pentru un porc. Nu se puteau tăia lemne.

Am redat mai sus cîteva extrase din registrele de dare față de stăpînul pămînturilor, pentru a se vedea obligațiile multe și diverse pe care le aveau de plătit iobagii. Uneori aceste obligații erau peste puterile lor și ca să scape de pedepse corporale sau de închisoare, mulți dintre ei fugeau, iar alții haiduceau, așa cum am mai arătat.

Obligațiile devin mai statornice, după punerea în aplicare a patenței imperiale din 1766 prin care se pune stavilă abuzurilor stăpînilor de pămînt. După anul 1800, taxele și celelalte obligații variază foarte puțin de la un an la altul, în funcție de fluctuația populației.

În conscripția din 1801, în vatra noului sat comasat, se află 107 capi de familie și 13 intravilane virane. Pocșe Vasile și Bercea Vasile sînt paznici domeniali, în timp ce Rotar Gheorghe este cîrciumar, scuțiți de unele obligații, prin funcția pe care o ocupau. Ceilalți locuitori sînt impuși cu 110 florini și 40 creîțari taxe, au de efectuat 1790 zile robotă, de plătit 10 stj. lemne, 10 măsuri de unt, 20 cocoși, 20 pui, 120 ouă și 24 saci, la care se adaugă taxele de măcelărit, de răscumpărare a viteilor pe care trebuiau să-i predea și pentru cele 4 cazane de fierț țuica.

Numărul vitelor de tracțiune, în anul 1800 era: 78 boi; în 1801, 74 boi; în 1800 robotele se ridică la 2 058, iar în 1801 scăzînd numărul vitelor de jug, prin vînzarea a patru boi de către iobagi, robotele scad la 1 790 zile cu animalele și cu palma.

În anii 1803 și 1804 taxele rămîn, cu diferență de 1 florin și 40 creîțari, aceleași: 109 florini și 40 creîțari față de 110 florini și 40 creîțari în 1801; populația devenise acum mai statornică. În sat existau acum 86 boi, impuși cu 312 zile de robotă; în 1804 sînt 82 boi care prestează 260 zile robotă deoarece numărul boilor a scăzut. A crescut, în schimb,

robota pălmașilor la 1244 zile în 1804, față de 1151 în anul anterior, foștii proprietari de boi intrînd în rîndul jelerilor.

S-a arătat structura pe care o căpătase noua țarină și pășunea satului.

În sat, mai circulă încă între bătrîni cei mai vîrstnici, expresia „cînd a ieșit lanțul” și „lănțașii” „au tăiat duleană”. Prin „lănțași” se înțelege inginerul cadastral care a măsurat și parcelat locurile. Tăiatul drumeagurilor (duleul) printre proprietăți s-a făcut între 1832—1936, după o nouă reînnoire a reglementărilor urbariale. În acest timp apar parcelăria de pămînt de cîte „un duleu” avînd fiecare cîte o denumire dată de localnici: duleul Ciurii, unde proprietarul respectiv avea sesia cea mai mare, duleul Mihului, duleul Bidiuleasca etc.

Și în acest secol productivitatea agricolă se menține la un nivel scăzut, uneltele de lucru sînt rudimentare, plugul de lemn, numai cu brăzdarul de fier, tăia brazda la suprafață, iar asolamentul trienal abia își făcea loc, alături de cel bienal.

Cu o economie naturală închisă în care trăise, satul se dezvoltă foarte încet, deosebiri în sinul comunității sînt nesemnificative; satul a rămas pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu o țărănimie aproape omogenă, strivită de tot felul de obligații față de stat și față de activitatea capitară, trăind în condiții grele, în case sărace și măcinată de nevoi.

În a doua jumătate a secolului trecut, lucrurile se schimbă într-o oarecare măsură. Iobagii devin proprietari pe sesiile lucrate pînă atunci ca iobagi. Jelerii, numeroși la Cărsău, nu pot trăi însă din limba de pămînt pe care o aveau. Acum începe, în viața satului, o stratificare a țărănimii. Cîteva familii, cum au fost: Mermeje Toma, Iağăr Gheorghe-Pupu, Puscău Petru, Cartiș Diduța, ajung foarte înstărite, cu suprafețe mari de pămînt arabil. O parte sînt sau devin mijlocași, dar cei mai mulți rămîn țărani săraci, nevoiți să lucreze pămînt „în parte”, la șes, sau să intre argați pe moșiile contelui St. Tisa (Ghioroc) Capdebo (Talpoș) etc., cum a fost cazul familiei Martin Petru. Setea lor neos-toită de pămînt n-a fost satisfăcută nici prin reforma agrară din 1921, rămînînd încă mult timp robi ai pămîntului.

Rare au fost cazurile cînd cineva din sat își angaja slugă sau că lucra pămîntul cu muncă salarizată. De obicei, se lucra la sapă și la recoltat pe vecinătăți, cu împrumut, sau pe neamuri. Nimeni n-a dat pămînt în parte la Cărsău, deoarece forța de muncă era suficientă de cele mai multe ori în propria familie. Claca se efectua la autoritățile locale: primar, pădurar sau văduve și bătrîni.

Între cele două războaie mondiale, producția agricolă crește simțitor. Apar mașinile agricole, asolamentul trienal se generalizează, se folosesc intens îngrășămintele. În criza economică din 1929—1933 recoltele n-au preț, lipsesc banii și, oamenii iau drumul Bucureștiului de unde se reîntorc fără nici un ciștig. Locuitorii Fincean Mihai

și Găvruta Gheorghe n-au cîștigat nici atîta cu cît să se înapoieze acasă cu trenul, ci au venit pe jos din capitală, timp de 28 de zile.

Între 1934—1938 economia satului ia din nou avînt. Sporesc vitele. Aproape toți locuitorii dispun de atelaje complete. Războiul și concentrările cauzează daune serioase agriculturii; căruțe și cai sînt rechi-zitionate, bărbații concentrați.

Anii care au urmat, începînd cu 1946, sînt anii din ce în ce mai prosperi pentru locuitorii satului. În 1948 existau la Cărășău 69 căruțe cu cai, 45 care trase de vaci și 114 care cu boi.

Structura economică a satului trece prin transformări fundamen-tale în anii socialismului. Plenara C. C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949 marchează un moment de răscruce în istoria agriculturii. Începe dru-mul tehnicii agricole moderne. Țăranii săraci și mijlocași întemeiază în 1959 întovărășirea agricolă pentru a putea să lucreze cu mașini agricole moderne. Tot în acest an se desființează impozitul în natură, cotele progresive, aplicate în anii anteriori. În locul acestei forme de impozit se instituie sistemul contractărilor cu statul în condiții avantajoase pentru locuitori. Se desființează chiaburimea, ca ultimă formă de ex-ploatare în sat.

Convinși că noile forme de muncă în agricultură dau rezultate mult mai bune pentru toți, în 1962 ia ființă cooperativa agricolă de produc-ție. În locul proprietății private asupra mijloacelor de producție, ia naștere proprietatea colectivă asupra acestora. Primul președinte al C.A.P. este ales Mindru Lazăr. Din motive economice, în anul 1963 C.A.P. Cărășău se unifică cu C.A.P. Petid.

Această cooperativă agricolă de producție dispune azi de 1552 ha pămînt arabil și 739 ha pășune. Suprafața arabilă este lucrată de 760 fa-milii care dispun de 1860 brațe de muncă, din care 932 sînt din Petid și 928 din Cărășău.

Au rămas necuprinși în sectorul cooperatist 14 familii cu proprie-tate individuală și 30 familii de țigani.

Cu toate greutățile inerente începutului, C.A.P. a urmat, în cei 15 ani de existență, un drum ascendent. Astfel, dacă în 1963 prețul unei zile-muncă era de 6 lei, în 1973 se ridică la 12 lei, iar în 1974 la 15,60 lei.

Planul de producție pe anul 1977 este 700 ha cu grîu, 628 ha cu porumb, 170 ha cu in.

Cea mai bună recoltă de pină acum a fost în anul 1976 cînd s-au obținut 1 870 kg grîu la ha și 2 030 kg porumb la ha.

Cunoștința datoriei și interesul oamenilor muncii de a obține cît mai bune rezultate, a crescut an de an. La acestea au contribuit, în mare măsură, și cursurile agrozootehnice, cursurile de reciclare a factorilor de răspundere și conferințele pe teme agricole. Inginerii, dr. Ion Borceanu, profesor la Inst. de agronomie din Timișoara, Iuliu

Ilieș, Corneliu Sabău și Ion Ionaș au întocmit cu competență de specialiști planurile de producție, au coordonat lucrările de sezon, fiind în permanență alături de muncitori pe ogoare. Dr. Ion Borceanu a studiat compoziția chimică a solului, a experimentat eficiența culturilor de soiuri diferite și a pus bazele livezii de meri din Dealul Drăganului, plantind peste 10 000 de pomi.

Sectorul zootehnic, aflat de câțiva ani sub îndrumarea ing. Gheorghe Trif, dispune de 193 vaci cu lapte, 40 juninci, 10 boi, 110 viței, 50 cai, 12 mînji și 500 oi.

În anul 1976 s-au livrat statului 12 tone carne, 1 100 hl lapte de vacă, 1 tonă lînă pe bază de contract, 20 hl lapte de oaie, pe bază de contract.

Cointeresarea personalului din zootehnie a crescut, manifestînd mai mult interes pentru îngrijirea animalelor.

Se remarcă prezența permanentă la datorie a ing. Gheorghe Trif, a tehnicienilor Stela Lazăr, Florian Popa și a unor îngrijitori ca Dumitru Iağăr, Ilie Cartiș, Ilie Ianoș, David Ilieș.

Baza materială a C.A.P. s-a lărgit și consolidat, dispunînd azi de 4 grajduri, iar al cincilea se află în construcție, cu o capacitate de 100 vaci. Construit din cărămidă, este prevăzut cu instalații moderne pentru hrană și curățenie. La Cărsău este aproape terminat un saivan modern, cu o capacitate de 1 600 oi. Saivanul vechi se află în pășune. Mai sînt 4 pătule pentru porumb, două magazii de cereale, o moară de urlău, două ferăstraie de tăiat scînduri.

Transporturile la distanțe mari se fac cu cele trei camioane și cu o remorcă cu tractor, conduse de șoferi localnici.

În cultura mare lucrează 881 cooperatori, mai ales femei și oameni vîrstnici. La grădinăria C.A.P. lucrează 15 cooperatori și 32 cooperatori lucrează în zootehnie.

Un ajutor material și de îndrumare s-a primit tot timpul din partea partidului și statului, cu fonduri bănești necesare completării șep-telului de vite, construcțiilor, dotări cu mașini agricole, tractoare, semințe de soiuri de înaltă productivitate și prin numirea specialiștilor necesari în toate sectoarele agricole: 2 ingineri, 1 medic veterinar, 1 tehnician zootehnist, personal calificat de birou.

S.M.A. deservește cooperativa agricolă cu mașinile agricole necesare: tractoare, semănători, combine „Gloria”, mașini de balotat și tocat, remorci etc.

Pînă acum, au condus cooperativa, în calitate de președinți, tovarășii: Mîndru Lazăr (Cărsău), Broștean Pavel, Fiterău Florian și în prezent Tocuț Ioan (Petid).

Comitetul de partid comunal, Consiliul Popular în frunte cu primarul Sferdeanu Moise, a ajutat, îndrumat și colaborat efectiv cu Comitetul de conducere al C.A.P. urmărind în permanență bunul mers al

gospodăriei, prosperitatea ei și ridicarea continuă a nivelului de trai al locuitorilor.

Saltul calitativ al economiei agrare făcut de locuitorii Cărsăului în anii construcției socialiste este fără precedent. Plugul a fost înlocuit cu tractorul, secera și coasa cu combinele. Agricultură înăpoiată a satului de altădată a devenit o agricultură mecanizată. Priceperea și interesul oamenilor, nivelul de cunoștințe în ramura agro-zootehniei aplicate fie în propria lor gospodărie, fie în gospodăria comună, îi ajută să obțină recolte record. Aplicind straturi adânci, îngrășind solul cu cantități masive de îngrășăminte naturale sau chimice obțin astăzi, numai de pe loturile personale pe care le au, cantități de porumb egale sau aproape, cu cantitățile ce le obțineau pe fostele proprietăți private.

Veniturile obținute prin muncă în C.A.P., pe diferite șantiere din țară, prin contractări de animale cu statul, a ridicat la un nivel necunoscut înainte, starea materială a locuitorilor, fapt care i-a ajutat să-și construiască, în anii socialismului, case noi, moderne, cu aspect urban.

În fața evidenței, o parte din locuitorii neocooperativizați, au intrat pe parcursul anilor, în rîndul cooperativizatorilor; ceilalți, individualii, continuă să-și lucreze loturile primite în schimbul pămîntului pe care l-au avut în țarina satului, la Olcea, Călacea și Ucuriș, apelînd și ei la ajutorul S.M.A. sau C.A.P., cărora le solicită mașini agricole în perioadele de însămînțare și recoltare, convinși de eficacitatea mecanizării și de rațiunea modernizării lucrării pămîntului.

III. GOSPODĂRIA ȘI LOCUINȚA TRADIȚIONALĂ

Căruia dintre cine s-a născut la țară, nu-i vine deseori în minte imaginea luminoasă a gospodăriei țărănești și cine nu se gîndește cu drag la această vatră, unde și-a petrecut anii fericiți ai copilăriei. Ea este primul nostru leagăn, școala unde am învățat graiul dulce al mamei, microuniversul intim care ne-a implantat sfîntul sentiment al dragostei pentru pămîntul strămoșesc. Bunele moravuri, dragostea de muncă și de oameni, gustul pentru ordine și frumos, pentru tot ce este drept și înălțător, demnitatea și omenia, izvorăsc din această vatră. Mare sau mică, bogată sau săracă, ne-a rămas ca o icoană sfîntă, imprimată în suflet. O purtăm în noi pe toate drumurile întortocheate ale vieții, legați de ea prin fibre ancestrale. Ea cuprinde în sine toată plenitudinea expresiei „acasă la noi”, era așa... și „acasă” ne simțim întotdeauna bine căci e o parte din inima noastră.

Gospodăria țărănească oglindește, de cum o vezi, omul, starea lui economică, spiritul lui de organizare, ocupația lui de bază. Și acest om, oricare ar fi el, rămîne legat de gospodăria lui prin munca sa de o

viață, prin năzuințele și idealurile pe care și le-a făurit, creînd această uzină cu rosturi plurifuncționale.

Gospodăria țaranului este și rămîne încă o unitate economică de mare însemnătate; de înzestrarea ei depinde nivelul mai ridicat sau mai scăzut de trai al tuturor din familie. De aceea, construirea locuinței a fost întotdeauna pentru țaran o preocupare primordială, pe același plan cu nevoia de hrană și îmbrăcăminte. În casa lui, omul s-a simțit mai slobod și mai fericit.

În tradiția locului oricine își întemeia o familie nouă, era dator să-și facă și casă nouă, nu într-un an sau doi, ci „într-o viață”. Astfel că, fiecare generație era cîntărită de obște și din acest unghi de vedere.

Pe parcursul anilor care s-au scurs, la Cărăsău s-a putut întîlni, pe măsura puterii economice și a gustului fiecărui „rînd de oameni”, mai multe tipuri de gospodării: gospodăria deschisă în secolele trecute, gospodăria cu ocol și arie și gospodăria cu curte, închisă dar și cu arie⁶.

O gospodărie la Cărăsău, de orice tip, cuprinde: *casa de locuit, grajdul pentru vite* (poiata), *cuptoriștea, cotețul pentru porci și păsări, coșara* (pătulul), *fîntîna* și, uneori *găbănașul* (magazia de cereale).

a) Gospodăria deschisă de tip vechi

A fost dominantă secole de-a rîndul pînă după ce s-a sfîrșit primul război mondial și avea anumite caracteristici.

În jurul ocolului, foarte larg, erau amplasate construcțiile, casa, poiata, colnița și cotețul, fiecare separat. Rareori exista bucătăria de vară, numită cuptoriște. Întreaga gospodărie era înconjurată cu gard înalt din nuiiele de carpen împletite des pîntre parii de stejar înfipti în pămînt. Sus are o gardină peste care se așeza streșina de paie pentru a fi ferit de intemperii. Bine lucrat, întărit pe la mijloc cu un briu dublu de nuiiele ca un drenar, gardul rezista ani îndelungați.

În fundul ocolului era așezată casa cu fața la drum; grajdul se afla perpendicular pe direcția străzii, aproape de uliță, în față, în partea opusă era colnița pentru car și cuptorul de pîine acoperit, lîngă el colnița pentru lemnele tăiate. Grămada de crengi de foc stă afară în ploaie și vînt. La unele gospodării se afla și bucătăria de vară (cuptoriștea) în acest caz, cuptorul de pîine era construit aici.

Întreaga gospodărie era construită din lemn de gorun sau de cer. Cele mai multe construcții aveau acoperișul înalt, țuguat, în formă de prismă triunghiulară sau piramidală. În secolul al XIX-lea acoperișul — mai ales la casa de locuit — începe să fie făcut din țiglă mică, procurată de locuitorii satului din cărămidăriile ca la Talpoș, Tinca sau Gînta.

Caracteristic pentru acest tip de gospodărie veche este lipsa din curte a fîntîinii cu cumpănă; fîntîni în curte se aflau doar la doi locuitori înstăriți: Mermeje Toma și Cartiș Petru Sumaru. În localitate se

⁶ I. Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, p. 58.

aflau 13 fântini publice, toate cu cumpănă și în uliță, pe care le foloseau locuitorii apropiați. Fiecare fântină avea nume: fântina lui Albuț, fântina Ciobanului, a Didii, a Sîii, a Cioncului, fântina Gheorghiciei, a lui Teodoroc, fântina școlii și fântina de la Cantarig, fântina lui Pelac, a Popului, a Dolii și al lui Onoc.

Locuitorii din Deal, coborau vitele la Cantarig și Teodoroc; pentru casă duceau apa cu câni și vase speciale cu fund dublu, purtate-n spate. Aceste vase se numeau ciubilee.

Dintre aceste fântini bătrîne mai sînt: fântina de la Cantarig, fântina Sîii și e pe cale de dispariție fântina lui Teodoroc din fața casei locuitorului Dumitru Oprea.

Astăzi, fântina cu cumpănă se află rar, existente în pășune, pe Valea de Izvoare și Vălcuță: fântina Lanchii, fântina din Vălcuță, de ciment, de la Hută și din Valea de Izvoare — cea mai veche.

În curînd vor dispărea și acestea, odată cu apariția lacului de acumulare de pe vale.

În prezent, cu excepția locuințelor din Deal, toate gospodăriile din sat au fântină „cu roată” în curtea casei, zidite cu piatră sau cu bur-lane de ciment, lîngă casă. La gospodăriile din Deal întîlnim cîteva fântini în care se adună apa de ploaie, deoarece aici lipsesc cu desă-vîrșire izvoarele, apa freatică fiind la foarte mare adîncime. Totalul fîntinilor cu cumpănă se ridică la 312, existența lor în gospodărie ușurează mult munca locuitorilor. Unii dintre ei, prin instalarea motoarelor, utilizează apa lor la irigatul grădinii și la baie.

b) Gospodăria cu curte dublă

În urma schimbărilor social-economice, după făurirea României Mari, perspective de viață nouă se deschid pentru țărani. Crește puterea lor economică și, ca urmare, această realitate se va resimți și în compoziția gospodăriei țărănești. Se naște un nou tip de gospodărie, cu două curți: ocolul și aria, însă într-o arhitectonică nouă.

Gardul din nuiiele dispărea încetul cu încetul și în jurul gospodăriei se face gard de scînduri; dispuse orizontal între stîlpi, apoi vertical prinse pe stîngii de legătură, numite rigle.

Din fundul curții, casa de locuit se mută perpendicular și aproape de uliță, grajdul îi ia locul, paralel cu strada. Alături de casă, cuptoriștea, paralelă cu strada, se generalizează. Poarta de la intrare din leasă de nuiiele este înlocuită cu poarta de scînduri de brad, cu stîlpi masivi de stejar, încrustați cu figuri geometrice (soare, semicercuri, ovale) cu inițialele numelui proprietarului, cu acoperiș înălțat din șindrilă, sau mai jos, dar mobil, pentru a se putea intra cu carul cu fîn. Se fac pătule (coșeri) de porumb, întii din nuiiele, apoi din lețuri de brad. Apar găbănașele atașate de cuptoriște, colnița de lemne, cuști pentru păsări și fîntina cu roată. În spatele grajdului este aria, locul unde se depozitează nutrețul vitelor: jireada, căpițele de fîn, cocenii de porumb.

În fundația construcțiilor nu se mai folosesc pietrele de râu, ci piatra zidită, adusă din carierele de la Șoimi, frumos așezată în zidul suficient de înălțat ca talpa casei să fie ferită de umezeală.

Materialul de construcție rămâne tot lemnul, dar birnele dintre șoși se înlocuiesc cu cărămidă nearsă. Acoperișul de paie dispăre, fiind înlocuit peste tot cu cel din țiglă mică. Cele din urmă case cu paie au dispărut între 1927—1930 (Mîndru Gh. Ghica, Ungur Ion — Grăunța). Acoperișul are acum două ape: frontonul triunghiular, doar la unele case se păstrează „cioncul” rudiment al fețelor de la acoperiș, dispărute. Acest tip de acoperiș este la începutul perioadei la fel pentru toate construcțiile, suficient de înalt pentru fuga apei. Mai târziu, frontonul triunghiular s-a modificat, acoperișul revenind de la forma prismatică, pentru că fiind bătut de ploi se deteriora.

c) Gospodăria cu curte închisă și cu curte semi-închisă

În ultimele două decenii au apărut, în localitate, locuințe cu curtea închisă, dar și construcții de tip semi-închis. Gospodăriile cu curte închisă se întîlnesc într-un număr din ce în ce mai mare. La aceste locuințe, curtea este împrejmuată de jur împrejur, mai mică și cu mai puțin soare. Casa este întinsă în lungul uliței, cît lățimea intravilanului. Poarta de intrare e cuprinsă sub acoperișul casei, spațiul servind, în unele cazuri, pentru adăpostirea carului. Paralel cu casa a rămas grajdul, care, din trei încăperi a ajuns la o singură încăpere. Într-unul din capete s-a amenajat spațiu de locuit — cuptoriștea. Pe ambele părți casa se unește cu grajdul, prin alte construcții mai mici: lemnăria, cup-tor de pîine, cămară, găbănaș etc.

Acest tip de gospodărie este ca o celată aluncii cînd se închid cele două intrări de la sacă și grajd.

Alături de tipul gospodăriei închise, se întîlnesc tot mai des gospodării cu curtea semi-închisă. Casa e la stradă, cu fațadă de vilă, cu fundația în formă de cot. Numai grajdul are intrarea pe sub acoperiș. În prezent, cotețul păsărilor și al porcilor se mută în curtea din spate, rezervată, mai nou, păsărilor. Aria ne mai avînd vechea funcționalitate, a devenit a doua curte.

Ca și aria, cuptorul de pîine nu mai are importanța de dinainte și este neglijat, pîinea fiind procurată de la oraș.

Curtea casei este mai luminoasă decît la gospodăria închisă și, de obicei, asfaltată și cu cîte o grădiniță de flori sau boltă de viță de vie sădită pe lîngă casă.

În prezent, paralel cu lemnul, se folosește în mare măsură cărămida, betonul armat și piatra de marmură sau mozaicul. Acoperișul e peste tot în patru ape, țigla e mare, așezată cîte 15—16 rînduri, pentru a avea înclinarea necesară scurgerii apei, dar și pentru a da proporționalitate construcțiilor.

Gardul de la stradă la gospodăriile închise a dispărut, iar cele cu case tip vilă au porți și garduri din fier forjat, restul gardului rămânând din scinduri așezate vertical, cu rigle fixate în stâlpi de beton.

Grădina este împrejmuată cu gard din sîrmă împletită, pentru lumina și aerisirea plantelor.

N-au dispărut încă cu totul gospodăriile din perioada precedentă, numărul lor fiind însă foarte mic, deoarece construcțiile noi au invadat întregul sat. Construcții intermediare se mai pot vedea la familii fără urmași: Supărare Gheorghe, Colța Ioan, Găvruța David.

Casa și interiorul casei țărănești

Arhitectura și tipul gospodăriei țărănești au fost influențate de condițiile social-istorice, de puterea economică și gustul proprietarului, așa cum s-a arătat. Casa și anexele ce compuneau gospodăria veche de tip deschis erau în întregime din grinzi cioplite în patru fețe, încheiate la colțuri în creștătură, ca o cunună bine încheagată; aveau acoperișul din șindrilă sau din paie, înalt și țuguiat pentru scurgerea rapidă a apei.

Casa avea două odăi, mai rar trei, camera și, prispa sau tîrnațul, deschis sau semiînchis. Una din camerele casei se numea tindă, iar cealaltă „casa mare”. În tindă era vatra, numită și caminiță, unde se făcea focul, care se înălța pe hornul larg, terminat în pod cu băbură, care ferea acoperișul să nu ia foc. În tindă locuia familia aproape întreg anul.

Aici, pe lângă pereți se aflau, ca mobilier, două paturi înalte de fag, în mijloc masa și în spatele ei lada, lângă caminiță lavița groasă din stejar. În stînga ușii, la intrare, era etajera (podîșorul) pentru vase; pentru șezut se găseau suficiente scaune joase, rotunde sau dreptunghiulare, cu sau fără spate, cioplite simplu, uneori însă cu spătarele sculptate cu figuri.

Casa mare era, de obicei, camera de la stradă, locuită doar iarna. În restul anului era camera curată unde se aflau paturile împerinate pînă-n grindă, lada de zestre lângă masă, soba pentru încălzit; pe pereți, un șir de icoane sau farfurii — talgere — încununate cu ștergare frumoase. Sub grindă, cununa de grîu, în jurul icoanei Maicii Domnului și sus, rudarul, cu hainele de duminică; vigurile de pînă, ștergarele, fățăritele se păstrau în ladă.

Atît tinda, cît și „casa mare” erau luminate prin cîte trei geamuri mici, în exterior aveau încuietori de lemn numite „table”. Pentru iluminat sta la îndemîină opaițul (șterțul) cu feștila îmbibată în seu de oaie; mai apoi a apărut lămpița de perete cu petrol, fără sticlă.

Ușile de stejar sau de fag erau zăvorîte cu cheie de lemn, numită local „cherdreleie”, iar noaptea se baricada cu o chingă transversală.

Din tindă se ieșea în tîrnațul sprijinit pe săgeți ca niște coloane, terminate în capiteluri de lemn. La unul din capetele tîrnațului (pris-

pei) era cămara, iar la celălalt capăt, patul, unde dormeau vara sau iarna, unul din bărbați, pentru o mai bună pază.

Șura sau poiata era adăpostul vitelor mari. De formă dreptunghiulară, avea, de obicei, trei încăperi: camera intermediară se numea șopru, de unde se repartiza nutrețul pe obloanele ce stau deasupra ieszilor din care mîncau animalele. Uneori nutrețul se păstra în pod, de unde se da jos în șopru după necesitățile.

Foarte puțini gospodari aveau șuri pentru nutreț. Cei mai mulți țineau nutrețul afară, fără frică de stricăciune, căci era meșteșugit construit în căpițe sau în jireadă, în curtea din spate, numită arie. Mai departe de locuință era sușnicul, unde uscau fructele pentru iarnă.

Planul casei, la gospodăria dintre 1920—1960, tot cu ocol deschis, rămîne același: tinda și casa mare, dar se înmulțesc casele cu trei camere. Sînt așezate cu tălpile pe zid înalt de piatră și nu mai sînt construite în cheotori, ci din tălpi solide de stejar, din șoși, între care se umplu pereții cu văioagă (cărămidă nearsă).

În interior apare mobila cumpărată din piață; paturile au „suci-toare”, cozleul (șifonerul) ia locul lăzii de zestre care se mută pe prispă; masa, din scîndură lată, cu sertar mare sau cu ladă, e înlocuită și ea cu masa vopsită, de brad, apar scaunele trapezoidale cu spate. Pe rudar se înșiră fățărițele, ștergarele și sacii ca să fie „la vedere”.

Părnele cu pene de găină, apar acum înflorite cu pene de gîscă în fețe de șifon; lipideiele cu „vrîste” sînt înlocuite la rîndul lor cu cearcaferi groase cu alesături în război, prinse în *chituș* și dantele.

Dispare din tindă vatra cu foc deschis, în locul sobei simple sau a sobei cu plită are picioarele de pămînt și cotruță pentru pisici, apare soba mai mare de tuci cu ler. Ici și colo se mai văd paturile vechi de fag, în tindă. Apar pe prispă ghivece cu mușcate. Tîrnațul (prisa) continuă să aibă aceeași funcționalitate, doar cămara capătă o mai mare extindere. Podul casei rămîne încă magazie pentru cereale. Dacă în gospodăria tradițională *cuptoriștea* era exclusiv făcută pentru cuptorul de pîine, și uneori, și pentru rîșniță, între cele două războaie mondiale, ca și azi, devine casă reală de locuit. Cuptorul de pîine este scos într-o cameră anexă, unde se țin cloștele. Vatra este și acum tot din pămînt bătut și murluit.

Văruite cu alb sau mai des cu alb-albăstrui, locuințele lasă privitorului o impresie plăcută. În interior, ornamentația tradițională se păstrează, adăugîndu-se sub grindă oglinda mare. Tavanul e din scîndură albă de brad peste grinzi transversale pe care se sprijină *cornele* (căpriorii) de la acoperiș. Longitudinal, pe sub grinzi, trece grinda tirant care dă mai multă rezistență clădirilor.

Numai în această perioadă apare la Cărsău *găbănașul* pentru păstrarea făinii sau a cerealelor, iar coșara (pătulul) capătă dimensiuni mai mari (e așezată pe tălpi înălțate pe piatră, cu șoși și șipci dese, acoperită cu țigle în loc de paie).

Ferestrele se măresc și capătă geamuri duble, iar ușilor, lângă canaturi, li se pun ochiuri de sticlă.

Iluminatul se face cu lampa de petrol atârnată pe perete sau de grindă, cu sau fără policandru. Nu există încă camere și instalații pentru baie.

În gospodăria țărănească modernă, casa apare puternic ancorată pe fundație, din marmură sau piatră cioplită. Anexele rămân cele obișnuite dar într-o arhitectură nouă. Sînt case cu un mare număr de camere (4—6—7 camere), apare camera de baie, mobila se modernizează și ea, padimentul este de scîndură sau parchet, sus, tavanul este tencuit, iar mai nou, turnat din beton.

Ca întotdeauna, locuința la Cărsău nu are nici astăzi pivniță, cu excepția gospodăriei lui Duma Teodor.

În ultimul timp întreaga atenție a locuitorilor este îndreptată spre construcția locuinței pe care o doresc mereu mai modernă, modificînd-o și restructurînd-o, compartimentînd-o. Pereții nu mai sînt lipiți cu pămînt sau humuiți, ci tencuiți cu mortar de var, gips și ciment. Interioarele sînt zugrăvite cu gust, iar exterioarele finisate într-o gamă policromă.

În afară de școala nouă, nici o locuință încă nu este etajată.

Casa țărănească modernă domină prin masivitate, prin proporții, în dauna grajdului care nu mai are aceeași funcționalitate ca înainte vreme.

Acoperișul construcțiilor noi nu este simplu ca al timpurilor anterioare, ci cu o schelărie bogată, cu grinzi și propte de susținere sub căpriori.

În interioare, pe lângă mobila de oraș se văd covoare, preșuri, sobe emailate, sobe cu petrol și electrice, frigiderul, televizorul și ne-lipsitul radio. Farfuriile sau blidele au fost scoase de pe peretele zugrăvit, ștergarele și-au găsit loc în dulapuri, alături de vigurile de pînză. Pînă și locul paturilor s-a schimbat. De lângă pereți, au trecut în mijlocul dormitorului în care, de altfel, nu doarme nimeni.

Din totalul de 327 locuințe existente la 5. I. 1977 la Cărsău, 85% sînt construite în ultimul deceniu. Dintre acestea 281 sînt electrificate și 46 neelectrificate încă.

Gospodăria avansată, existentă în Cărsău de astăzi, oglindește puterea economică, bunăstarea crescîndă a locuitorilor, lupta și năzuința lor de a obține zi de zi un spor de civilizație și confort potrivit stadiului de dezvoltare generală a societății românești contemporane.

Mobilierul și rosturile lui

Mobilierul gospodăriei țărănești îl întîlnim peste tot în casă: în camere de locuit, în tîrnaț, cămară, cuptoriște, în șură, în găbănașe și chiar în podul casei.

În tinda casei vechi, de cum intrai, puteai vedea pînă prin 1950, masa, măsuța, scaunele, scăunulele mobile, lada, stelajul pentru vase (etajera), podișorul înfundat care a înlocuit vechiul blidar, iar într-un colț al tindei, lingurarul, vatra sau caminița, cuptorul de diferite tipuri și, lîngă perete, paturile.

În camera de oaspeți: paturile imperinate, lădoiul sau scaunul lung cu spezeză, masa acoperită cu fățărită, șifonierul, rudarul.

În cămară era hambarul pentru făină, ciubărul pentru varză, *ghio-bul* (putina) cu brînză, bidonul cu untură, ruda pentru slămina afumată, albia și troacele de copt, piua de sămînță, jilăul de curechi, cofa sau suștarul pentru muls.

În pod te întîmpinau coșurile pentru fructe și urlău, războiul, urzitorile, virtelnița, socala, duse la adăpost pînă iarna.

Dar cîte nu se pot vedea pe lîngă casa țaranului gospodar? Căproiul și ciubărul de lăut, măsuța sau butucul de bătut hainele cu maiul, lopata de piine, drîglul și ijojul pentru curățat cuptorul de piine.

La început piesele de mobilier erau puține, simple și rudimentare, dar odată cu evoluția societății și a cerințelor vieții de familie, mobilierul s-a perfecționat, s-a diversificat; meșterul popular a îmbinat utilul cu frumosul în așa măsură, încît multe din aceste obiecte au devenit adevărate bijuterii de artă populară, cum au fost, de exemplu, lingurile, sărărițele, furcile de tors, lăzile, scaunele de șezătoare etc.

În afară de lăzi și hambare, tot mobilierul gospodăriei era lucrat de meșterii satului. Între cele două războaie, hambarul este abandonat și înlocuit, în gospodăriile bogate, cu găbănașul.

Fiecare piesă de mobilier țărănesc, era prețuită după gradul de funcționalitate pe care-l avea. Scaunele individuale, rotunde sau trapezoidale, erau foarte căutate pentru intensă lor utilizare în casă, curte, arie, uliță, șezătoare. De aceea meșterii le lucrau cu artă, mai ales la spezeze, cărora le da cînd formă de cruce, cînd formă ome-nească, încrustate în fel și chip cu rozete, cercuri, crenguțe de brad, linii și cruci.

La Cărsău se puteau întîlni două tipuri de mese: masa obișnuită și „măsuța” joasă, la care de obicei mînceau copiii de pe scăunalele lor rotunde din lemn de fag. Masa dreptunghiulară sau pătrată, în gospodăria tradițională, era lucrată prin cioplitură, uneori dintr-o singură „loazbă” de stejar. Unele erau simple, altora li se atașa o ladă dedesupt pentru piine. Era o masă grea și, de obicei, rămînea în tindă tot timpul.

Scaune înalte erau rar întîlnite, la masă se sta pe lada din fund sau pe lavițele de lîngă pat.

Paturile de tip vechi erau ca o ladă deschisă, largă, ca să încapă mai multe persoane, unde adesea, copiii dormeau „picioarește”. Patru picioare de stejar, cioplite cu barda, două lăturoi, chingile care legau picioarele și podul de scîndură umplut cu paie sau pănușe de porumb,

acoperite cu un cearceaf larg din cînepă, o pernă umplută cu pene de găină la căpătii, duna și țolul de deasupra, alcătuiau patul uzual din tinda casei. Aceștia i se adaugă — în casa mare — cearceaful de bum-bac, trei sau șase perne cu pene de gîscă, cu fețe brodate, cu fodră și cipcă la capete.

Scos din uz, în anii premergători ultimului război mondial, patul de tip primar e înlocuit de patul „cu sucitori”, din brad, mai scund. Mai dăinuie și azi prin bucătăriile de vară, fiind la rîndu-i înlocuită de mobila de fabrică.

Lădoiul sau scaunul lung „cu spetează”, apărut între cele două războaie mondiale în casa mare, a înlocuit lada de zestre avînd, dealtfel, aceeași funcționalitate. Avea capacul plat, speteze sculptate sau nu, dar totdeauna vopsit în galben, roșu sau verde. Lavițele au fost întotdeauna simple, din scîndură de stejar în care, prin sfredelitură, se fixau picioarele rotunde sau prismatice.

Podîșorul era un dulăpior, deseori introdus în peretele casei. În el se păstrau vasele. Astăzi a cedat locul bufetului de bucătărie.

Apa se păstra, pe timpuri, în cofă de brad, apoi în cînți și oluri de pămînt luate pe schimb de la olarii din Lehecani sau Criștior, după cum și spetele le cumpărau de la spătarii ambulanți din Valea Neagră sau le confecționau tot aceștia, în casă, după comanda gospodinei. Vasele cu apă erau păstrate pe măsută, într-un colț al tindei, acoperite cu capace de lemn sau cu ștergare groase numite „dosuri”.

Materia primă folosită de meșterii locali pentru confecționarea mobilierului popular a fost lemnul de gorun, fag, alun, plop, cireș și tei, pe care-l aveau cu prisosință la îndemînă. Cel mai des utilizat era stejarul și fagul, pentru că se despicau ușor și aveau o mare longevitate. Era însă căutat cu grijă ca să nu aibă cioturi sau pete. „Tulpina fără cioturi se despică pe fir, din secure, și se cioplește ca foaia de care cu șpranțul, cu barda, se scobește cu vișeul și ghemoiul, apoi capătă formă cu mezdreaia și jilăul” spune Ion Pele, unul din meșterii vîrstnici.

Buni cunoscători ai proprietăților pe care le au arborii, meșterii aleg pentru lucru tulpinile drepte, le îndepărtează scoarța și albușul și lasă numai inima lemnului de aceeași culoare.

Cei mai cunoscuți meșteri de mobilă specifică satului vechi au fost: Toma Pocșe zis Tomașca, Ungur Gheorghe Ghica și Ianoș Dumitru — Dolica. Primul a rămas neîntrecut pînă azi. Singur, fără nimeni pe lume, a trăit pînă la adînci bătrînețe, lucrînd din bardă, ferăstrău și teslă, ciopliind lemnul cu precizie milimetrică „din ochi”, dînd cu barda fără teamă pe lîngă degetul mare. Chemat, cînd la unul, cînd la altul, cu o traistă de scule numai, cioplea mese, scaune, lavițe, paturi, atelaje, războaie de țesut, melițe etc., după trebuința fiecăruia.

Cînd alegea lemnul, îl privea atent, îl întorcea pe toate fețele să-i observe bine fibrele și nuanțele culorilor și numai după ce se încredința

că totul e bine, se apuca de lucru. Mobilierul lui trebuia să dureze „două vieți de om” și de aceea îi trebuia numai inima lemnului, „fără roșeață și putregai, căci o rod carii”. Materialul ales îl pune în pod, pe băbură, la afumat sau la „scleme” pînă cînd devenea ca ceara. Tăiatul lemnului îl cerea gazdei să-l facă toamna, cînd „pică frunzele”. Tulpina dusă acasă se cioplea în fețe și se adăpostea de ploii.

Din răchită, plop, arin și tei, trocarii din Podușa aduceau albiile, lingurile și troacele și, tot din aceeași esență se făceau în sat căușe și solnițe.

Înainte de a se folosi, obiectele din esențe moi se ungeau cu ulei sau untură de porc și apoi se puneau la uscat pe vatră.

Cozile de sapă și coasă, furcile și greblele erau confecționate din fag, în timp ce cozile de secure numai din tulpină de carpen, iar furcile de tors, simple, din alun; pentru furca cu roată era bun fagul ca și pentru fuse, suveici și socală; țevile erau din soc; războiul de țesut era lucrat din fag, cu talpa de stejar.

Coșurile, lesele, erau din nuiele de carpen sau răchită. Din papură se făceau coșurile de pîine, uneori coșnițe de albine.

Folosind timp îndelungat, aceste obiecte de uz casnic, oamenii au cîștigat o bogată experiență și au creat în legătură cu ele un lanț întreg de datini, cum este aceea a afumării pentru dezinfectare, ungerea cu voștină (mentă de cîmp) a coșnițelor la albine pentru aroma plăcută acestora, opăritul ciuberelor, afumarea cu zdrențe a hambarelor, cu tămîie a camerelor de locuit; la talpa construcțiilor se îngropau bani; stîlpii se carbonizau în partea care se introducea în pămînt.

Scos din gospodăria contemporană, mobilierul nostru tradițional alcătuiește, în ultimă analiză, o pagină însemnată din istoria satului, un fragment din istoria culturii materiale a acestei vetre. El oglindește vrednicia mîinilor, mintea iscoditoare a oamenilor locului, lupta lor necurmată pentru a-și ușura viața și a-i dărui un pic de frumusețe, izvorîră din prisosul inimii.

Pentru a păstra acest tezaur al vieții satului de altădată, se impune ca piesele reprezentative ale culturii noastre populare să fie strînse într-un muzeu, ca să rămînă fereastră deschisă spre trecut, pentru generațiile care vor veni, și ca un omagiu pentru generațiile înaintașilor.

IV. MEȘTEȘUGURI POPULARE

La Cărsău nu există industrie, în înțelesul modern al cuvîntului. Au existat, în schimb, și există și azi, ateliere meșteșugărești: fierării, tîmplării sau dulgherii, la care se mai poate adăuga industria prelucrării cînepii și inului, a fructelor și plantelor oleaginoase. Tot la acest capitol am introdus, întîi, cîteva mărturii referitoare la instalațiile tehnice ce au fost utilizate în prelucrarea produselor agro-alimentare.

Dintre toate meșteșugurile, cea mai des întâlnită este dulgheria și zidăria; prelucrarea plantelor textile se face în fiecare gospodărie și azi, în timp ce industria oleaginoaselor a încetat să mai existe de mai bine de o jumătate de veac. A înflorit, în schimb, industria alcoolului și vor dispărea, nu peste mult timp, atelierele de fierărie.

În prezent există în sat două fierării care deserveșc pe locuitorii satului și CAP. Meșterii fierari sînt români care practică meseria de multă vreme. Neavînd însă ucenici să se califice, căci tineretul învață în școli profesionale și se stabilesc în mediul industrial, fierăriile vor înceta să funcționeze odată cu dispariția meșterilor actuali (Guț Petru și Ianoș Pașcu).

A crescut, în schimb, numărul dulgherilor, tîmplarilor și al zidarilor, meserii pe care cei care le cunosc, le practică combinat și în paralel cu munca agricolă.

Rîșnița, a precedat moara. Cea mai veche rîșniță se afla la bătrînul Costea Mitru — Tulea. Piatra acestei rîșnițe a fost adusă din locul numit Cetățeauă și se află și azi în posesia văduvei Ilieș Florica, nepoata acestuia.

Rîșnița veche era acționată manual cu ajutorul fusului, fixat cu partea de sus într-o policioară numită copișcă. Grăunțele de porumb erau introduse cu mîna stîngă prin orificiul de deasupra „pîrpîriței”, de unde erau luate de piatra mobilă și, prin frecare peste piatra fixă, de jos, făina de porumb curgea prin orificiul din față, în vas. Cele două pietre de moară erau așezate pe o platformă făcută dintr-un trunchi cioplit de stejar.

Rîșnițele, care funcționează azi în număr mare în sat, sînt acționate cu ajutorul curentului electric.

Oloiștea. În satul vechi, uleiul vegetal era folosit pe scară largă în gospodărie, și era tot atît de prețuit ca și untura de porc.

Cuprinși de lipsuri materiale și constrînși, pe de altă parte, de rigoriile religiei, duceau un regim de alimentație forțat mai mult decît jumătate de timp dintr-un an.

Porcul de Crăciun era întîlnit ici-colea, la unele familii mai cu stare, dar niciunde nu atîngea greutatea la care ajung porcii îngrășați astăzi în sat.

În zilele de post alimentele de bază erau: mălaiul (mai rar piinea), fructele uscate, varza, cartofii, aiul, ceapa și uleiul.

Pentru extragerea lui din semințele de dovleac sau floarea soarelui se foloseau oloiștile, foarte frecventate de populație de toamna pînă primăvara. Pînă prin 1925 existau în funcțiune oloiștile la Duma Moise-Sicu, Pele Vasile-Todica, Iagăr Teodor-Pelac, Cedar Mihai a Tîii. Instalația era compusă din pîuă (pivă) și teasc.

Pîua se confecționa de meșteri, din lemn de stejar masiv, cioplit în fețe. Pe fața superioară se scobeau niște găvane numite troace unde se puneau semințele uscate. Acestea se pisau cu maiuri grele, prinse

în rude (prăjini) de carpen, legate de o grindă. Omul sălta maiul prinzându-l cu ambele mâini de cuiele pe care le avea în părțile laterale.

La o puiă puteau lucra 5—6 oameni deodată, fiecare cu câte o troacă. Semințele erau zdrobite mărunț, apoi se cerneau pentru a separa cojile. Făina rezultată se frământa cu apă și devenea scrob, care se prăjea pe piatră (o lespede de marmură încălzită la foc).

Teascul era mai complicat și aici lucrau numai echipe de bărbați. Era format din doi stâlpi fixați adânc în pământ. Jos erau legați unul de altul de o talpă numită scroafă, lată de 60—70 cm. În mijloc, scroafa era prevăzută cu o scobitură cilindrică. În acest spațiu era introdusă o vadră de metal ciuruită, și în ea se așeza un scutec din pânură groasă de suman. În punca aceasta era pusă făina cernută și prăjită de semințe. În partea de jos și de sus a acestui cilindru (vadra) de metal, se așezau două capace numite fedeaună. Peste capacul de sus, venea un purec (cilindru de lemn). Deasupra purecului se puneă chingă mobilă, care cobora peste piesele dedesubt, lovită de icuri. Icurile forțau chinga prin acțiunea a doi berbeci numiți butuci, fixați într-un ax și, printr-o mișcare de rotație, izbeau chinga; aceasta forța puricile care presa punca cu materialul vegetal și uleiul rezultat curgea prin cisternă în vas. Coca era folosită ca hrană pentru vite.

Oloștiile nu se mai pot întâlni astăzi în localitate, decît sub formă de piese dezmembrate, la locuitorul Cadar Vasile, la teascul căruia presatul se efectua de sus, prin mijlocirea unui scripet, nu lateral ca la ceilalți. Generația meșterilor de astăzi este cuprinsă între vîrstele de 40—70 ani, cei mai tineri învățînd de la cei mai bătrîni din familie sau din vecini, la construcții de case, fîntîni, instituții de cultură sau în ateliere de tîmplărie. Toți se pricep deopotrivă la zidărie, dulgherie, dogărie sau tîmplărie.

Pe parcursul a mai bine de cinci decenii, meșterii de la Cărăsău au contribuit la ridicarea majorității construcțiilor noi din sat. Astfel, se poate afirma că întreaga gospodărie țărănească este creația lor înșiși, rezultatul priceperii și hărniciei lor, fapt pentru care sînt solicitați și în localitățile vecine Petid, Ursad, Șoimi, Tinca. Edificiile școlilor generale din Petid și Cărăsău, grajdurile, magaziiile, pătulele C.A.P. sînt realizate de dînșii. Iată cîțiva dintre cei mai renumiți: Pele Ioan, Guț Moise, Guț Ioan, Costea Teodor, Costea Crăciun, Iagăr Ioan, frații Guț Gheorghe și Ioan, Tîrlea Dumitru și Vasile, Bercea Vasile etc.

Cîțiva dintre localnici lucrează căruțe, războaie de țesut, furci de tors (Cărțiș Marian, Fincean Moise, Colța Teodor), alții confecționează mături din sorg (Mîndru Marian, Dunca Moise) sau fac tîmplărie, utilizînd la muncile grele motorul electric (Cărțiș Ioan, Guț Moise, Iagăr Zaharia, Guț Ioan). Nu puțini folosesc energia electrică la rîșnițele utilizate în propria lor gospodărie (Mîndru Lazăr, Ilieș Petru).

Întotdeauna s-au găsit în sat meșteri pricepuți. Unii dintre ei au fost buncii sau străbuncii acestora. Deși au trăit cu un secol înainte,

numele meșterilor de case și biserici ca: Ioan Costea-Boldi, Ioan Popa-Floaca, Gheorghe Ungur-Iedu, Iosif Costea—Sivea, sînt cunoscute și astăzi în lumea satului, ca și a altora din prima jumătate a acestui secol: Pocșe Teodor, Fincean Vasile, Iagăr Zaharia, Mîndru Gheorghe și Mîndru Petru, Mîndru Dumitru, Găvruta Gheorghe, Costea Florian sau frații Pantea Florian și Guț Gheorghe, care erau cioplitori buni, constructori de case, rotari și sculptori de porți, furci, căuce etc.

Sumanele erau lucrate cu pricepere și artă de Guț Ioan-Cioane, dar și de femeii ca Ianoș Veta, fiica celui dintîi și Ilieș Oana — a Pristuli.

La acest punct se cuvine să ne oprim o clipă la munca neobosită și priceperea femeii, muncă, de multe ori neabăgată în seamă. Și aici, ca peste tot, femeia a creat în trecut îmbrăcăminte pentru întreaga familie, fapt pentru care se poate afirma că fiecare casă își avea meșterul propriu, într-o anumită branșă. Prin mîinile trudite ale țărăncii a trecut fiecare fir de lînă sau cîneapă și in, de la cules și pînă ce a devenit cămașă, ștergar, covor etc., precum firul de lînă tuns de pe oi și pînă a ajuns suman sau ițari.

Țesutul artistic, alesăturile de pînză cu ghemul și cu varga în clipe de meditație, care cere atenție, gîndire și fantezie, nu e oare unul dintre cele mai elevate meșteșuguri? Este meșteșug și artă. Desenele așternute geometric pe pînză, perfect structurate, florile care imită cîmpul de primăvară în toată policromia sa, ori stelele boltei siderale, solicită multă sensibilitate, spirit de observație și deosebit talent și, pe deasupra, muncă pasionată stăruitoare; altfel nu se pot înfirișa proporțiile, diversitatea în unitatea armonioasă de formă și culoare. Femei înzestrate cu pricepere și dragoste de frumos, au fost întotdeauna în lumea satului. O dovedesc piesele de artă casnică populară realizate în casă de mîinile lor harnice: spătoaie și poale, fătărițe și ștergări, sumane, cojoace și laibăre etc.

S-a creat astfel în toate ramurile vieții țărănești o anumită tehnică de lucru și pentru a se folosi un limbaj comun, s-au născocit numeroși termeni tehnici necesari pentru a denumi obiectele sau părți din obiecte.

Prelucrarea lînii. Dintre toate meșteșugurile din industria rurală, prelucrarea cînepii are cea mai mare vechime. Ea s-a iscat din necesitatea de a se îmbrăca întreaga familie împotriva intemperiilor. Pentru aceasta țărancă-mamă trudea din răspuțeri să facă totul în casă, de la cămașă pînă la cioareci și sumane, năzuind în permanență să îmbine utilul și frumosul. Fetele învățau meșteșugul, în mod practic, în sacrul proces al muncii, izvorul veșnic al vieții. Dacă mama-țărăncă îmbrăca întreaga casă, tata avea grijă să-i pună la îndemînă uneltele de lucru: furca de tors, războiul de țesut cu toate accesoriile sale.

Mai bine de două milenii, războiul de țesut a fost mașina manuală pentru fabricarea pînzei. Ca una din cele mai importante invenții din istoria civilizației, s-a transformat și perfecționat mereu. La început avea poziție verticală, firul se învîrtea în jurul unei vergele; mai tîrziu

războiul de țesut capătă poziție orizontală, acționat de pedale. Abia în evul mediu se ivește războiul mecanic, ajuns astăzi să țese milioane de metri de pînză care îmbracă omenirea.

În sat, întreaga gamă de unelte folosite pentru facerea pînzei a fost lucrată de meșterii locali. Cîte războaie sau urzitori, melițe și sucale n-au trecut pe sub tesla și barda unor meșteri ca Teodor Costea-Sica, Teodor Colța-Calica.

Foarte numeroși termeni tehnici uzuali în industria casnică, au înfruntat veacurile: melița, piaptănul și peria, rișchitorul și vîrtelnița. urziul și războiul.

Prelucrarea inului și mai ales a cînepii și linii trecea printr-un întreg proces de transformare. Cînepa (de vară, de toamnă) se semăna din martie pînă prin mai. Culesul se efectua în clacă, vara. Era momentul cînd se cînta „Hora cînepii”. Culesul se făcea cu mîna. Fetele și femeile culegătoare, adunau firele în mănunchi, apoi în grămezi mai mari numite minuși, pe care le legau tot cîte 7—10, în sarcini. Topitul se făcea în stătăturile Crișului, variînd de la 5—6 zile, la cînepa de vară, pînă la 12—14 zile, la cea de iarnă.

Cum prelucrarea cînepii revenea femeii, ea avea grijă să participe direct și la semănat. După datină, cînepa se semăna din fățăriță de către bărbat care, cînd termina, arunca fățărița în sus, zicînd: „să crească cînepa cît mai mare”.

În cînepiște, pînă cînd răsărea, femeile aninau sperietori, numite ciuhe, pentru a o feri de păsări. De aici vine expresia: „stă ca ciuha-n cînepă”! sau „frumos ca ciuha”! În cînepă e oprit să intri cu rîni deschise căci „se obintesc”.

După topit, cînepa se uscă bine la soare.

Prima fază în prelucrarea cînepii este melițatul. Melița este făcută din fag, putînd fi mobilă sau fixă. Mănușă cu mănușă, cînepa este zdrobită cu cordenciul între felcele unde fuiorul se separă de puzdărâi. Fuioarele se trec apoi prin piaptănul mare, piaptănul mic și prin perie. Trecute prin piaptănul mare, fuioarele se separă de cîlți. Cîlții se trec din nou prin piaptăn ca să iasă tortul de sac și canurile. Vîrfurile tortului de sac trase cu mîna, dau trama.

Peria e mai deasă, mai mică, cu două brațe. Din fuioarele trase prin perie rezultă urzeala și pieriturile. Cînd operația de trecere a cînepii prin piaptăn și perie e terminată, gospodina casei are cinci categorii de cînepă: urzeala, folosită la urzit și bătut în pînză; tortul de sac pentru prosoape și saci; trama, pieriturile și canura necesare pentru bătut în prosoape, preșuri și saci. Se poate bate urzeală în urzeală sau urzeală în bumbac. De obicei în urzeală, mai de mult, se bătea trama.

În deceniul al patrulea al acestui secol, alături de furca simplă făcută din alun cu talpigă, a apărut furca cu roată. Aceasta e mai complicată, dar mai cu spor la tors. În afară de cadru, are roata, cotul, fusul, furca fusului, rotițele, cîrcelul și stringătorul. De pe fuse se adună

pe gHEME de unde se rischieră pe rășchitorul mare de opt-zece palme cu rost sau pe rășchitorul mic, fără rost. Corpul rășchitorului are la capete tălpiga și cracii; este confecționat din alun sau carpen.

Firele rischiate formează o jirebie cu două subunități: numărătoare și ghiarba. O jirebie de urzeală are 12 numărături, fiecare numărătoare cuprinde 20 de gherbe, iar ghiarba este formată din trei fire. În total, o jirebie de urzeală conține 720 fire de cînepă. Jirebia de tort de sac are 8 numărături, cea de lînă, nouă numărături bune.

Fiertul și albitul jirebiilor. Jirebiile se înmoaie în zeamă de var unde stau o jumătate de zi, după care „se clădesc” în ciubăr. Deasupra lor se pune „cenușarul” cu cenușa. Toate jirebiile puse la fiert poartă numele de tort. Fiertul se face 48 de ore, după care se „lă”, apoi se clădește din nou și iar se fierb, repetat de două ori sau de trei ori, pe urmă se întind la uscat.

După ce au fost albite, jirebiile se adună cu ajutorul vîrtelniței și apoi se urzesc.

Pînă în veacul nostru, urzitorile erau fixe. Compuse din cuie prinse în spatele grajdului sau la gardul de nuiel, femeia alerga cu firul de la un capăt la celălalt capăt. Apoi urzitorile s-au perfecționat, urzoaiele au fost dispuse în cruce pe un ax mobil fixat în grinda casei. Cu ajutorul mîinii, urzitorile primesc o mișcare circulară, femeia ținînd în cealaltă mînă firele, stînd pe loc, face urzitura pe „numărătură” de la $7\frac{1}{2}$ —16, după felul spetei. Îndată ce urzitura s-a sfîrșit, „se învelește” pe războiul de țesut compus din două tălpi, două-trei suluri, brîgle, lipidauă (pedale), slobozitor, încordător, chingi, cîrlige, fuștei, vârgel, suveică, ițe și socală.

Urzitura sau natra, se strînge pe sulul din spate, prinzînd dedesupt vârgile; cînd s-a terminat urzitul se procedează de îndată la năvăditul firelor care trec prin ițe și spată, respectînd regulile cerute de felul țesăturii.

Astfel, pentru facerea sacilor și preșurilor, se cere spată de $7\frac{1}{2}$ —8 numărături, patru ițe și patru pedale (libidauă). Cearceafurile și ștergarele se năvădesc prin spată de 9—10 numărături, fiind necesare două ițe și două pedale. Această năvăditură se zice „pînzește”. Pinza se poate năvedi în două ițe de 11, 12 sau 16 numărături, cînd rezultă pinza simplă, în timp ce la pinza cu figuri geometrice este necesară năveditura cu trei sau patru ițe de 11—16 numărături.

După felul cum se trec firele prin spată, năveditul poate fi:

a) „una bună, una rea” cînd se trec prin dinții spatei cîte unul sau cîte două fire, alternativ. Acest fel de năvedit este folosit la țesutul ștergarelor.

b) „toate bune” este utilizat la pinza cu modele pentru costume naționale. În acest caz, prin spată se trec tot cîte două fire din fiecare dinte de spată;

c) „fir în dinte” este năveditul folosit în țesutul pinzei pentru saci;

d) „în table” sau „în forme” este cerut de țesutul pentru țoluri, fățărite, cearceafuri de acoperit patul. Lății acestor produse de război se prind unul de altul printr-o dantelă numită chituș, atașându-li-se pe margini dantela de mînă (cipca) cu colți.

Odată ce pînza este terminată, se albește, fiartă în leșie de cenușă, uscată și „învălită” în suluri, cu ajutorul sucitoareii, apoi așezată în ladă, șifonier sau, mai nou, în dulapuri.

În zilele noastre, cînepa se cultivă pe suprafețe neînsemnate, fiind utilizată în casă la confecționarea de saci, prosoape, ștergere și fățărite. Din lînă se țes covoarele pentru împodobit locuința.

Țesutul artistic a luat un avînt deosebit în sat în ultimii ani. Țesătoare talentate ca: Maria Costea — a Spicului, Maria Pușcău, Florica Fincean, Maria Cartiș și Maria Iagăr — Mitraș, luînd drept modele țesăturile artistice bătrînești, izvodesc în combinații inedite figuri geometrice deosebit de frumoase, alese cu lopișca și cu ghemul, cîmpuri înflorate de fondul imaculat al pînzei. Artă veche înfloare în formă nouă în ștergări, fețe de masă sau de pernă pentru fetele lor de la oraș.

Talente anonime și modeste, desfășoară cu atenție, răbdare și hărnicie activitate de artiste, pe linia tradițională a culturii noastre populare. Muncesc tăcut, aplecate peste pînză, socotind, gîndind în camera lor de lucru unde se aude la asemenea țesut, doar bătaia rară a briglelor.

V. TRANSPORTUL

Tracțiunea animală se efectua cu carul, căruța și sania. În iernile lungi, cu zăpezi abundente, sania era mijlocul de transport cel mai frecvent. Se căra gunoiul, se duceau la morile de pe Criș și la nunțile din cișlegi. Două tălpi curbate, cioplite din inima lemnului, patru căței fixați în vișliturile din talpe țineau hopenlele; în partea din față, tînjaua (crestișa) se lega de hopeniță; patru țepușe înfipite în hopenle țineau loitrele, toate acestea constituiau sania întreagă a unui gospodar de rînd.

Carul (căruța), cel mai des utilizat mijloc de transport, cu boi sau căruța cu cai. Carul are și el trei părți principale: dricurile, roțile și loitrele cu accesoriile lor; șiregile, lesele, ruda și jugul (la cai țarțamurile).

Roata, devenită cu timpul simbol artistic în arta populară, a revoluționat, în urmă cu zeci de veacuri, gîndirea tehnică. Născocirea ei a constituit o cotitură în cultura materială a popoarelor. Astăzi o găsim peste tot, cu dinți sau fără dinți, punînd în mișcare coloșii de oțel pe uscat, pe ape și în văzduh. La români, ea a prilejuit meșteșugul rotă-

riei, perpetuat adesea în sânul unei familii din tată în fiu. La Cărsău, numele de familie Rotaru, de la această meserie se trage.

O roată de car se compune din butuc (făcut din ulm), din zece spițe (la roțile din față) și douăsprezece, (la cele din spate), confecționate din salcîm sau cer, fixate, două câte două, în 5—6 foluri (obezi) strîns legate cu raful (cercul) de fier.

Dricurile se compun din osii de salcîm sau fag, legate la capăt cu plăci de fier numite morocoase. Osiile de fier de mai tîrziu au la capăt bucșe. Peste osii se așeza inima carului și cracii; peste ele se pune podul strîns cu juguri de fier. Dricul din față are peste pod, fergheteul cu două minuși la capete. Cînd se transportau materiale lungi, inima carului se lungea după trebuință. Peste dricuri se fixează în pipe loitrele, compuse din două suluri de salcîm și din 11—12 zapi de lemn și trei fuștei de fier.

Leucile sprijină loitrele, de care se leagă, prin cîreceie, iar jos, de osii prin cuie de fixare. Pentru rezistență, în partea de jos li se pune o placă, plevița.

La căruță, cracii din față sînt lungi, legați sub inimă cu o bară numită iuhă pentru a ține ruda de la căruță sus. Tot la căruțe, în față, se atașează feleherțul, cu două hamfauă pentru prins hamurile.

Jugul era lucrat din plop; are sus breabănul și jos policioara, unite cu două betfeie curbate, iar la capete sînt găurite pentru resteie.

Harnașamentul cailor poartă numele de țarțamuri și cuprinde: hamurile, frînele și grumăzările. Hamul are piețtar, curele de spate și de burtă, ștreanguri cu tecuș, pentru a proteja pielea. Frînele au căpă-țînă și curele. La deal, căruța era oprită cu opritorile numite grumăzări.

La căratul păioaselor se utilizau rudele legate de loitre cu gujbele, făcute din nuiele împletite de carpen (mai nou din fier), ruda de legat e prinsă de rudele laterale și strînsă cu ștreanguri prin mijlocirea scripeților (roțițelor).

În anul 1962 existau în sat 159 care și 71 căruțe.

VI. PORTUL POPULAR TRADIȚIONAL

Portul popular local a evoluat și s-a transformat pe măsura condițiilor sociale și economice generate de orînduirea istorică respectivă. Marile transformări aduse de tehnică, de intensificarea căilor de comerț și circulație, de posibilitățile de trai ale populației, au determinat și felul vestimentației. În acest fel, a dispărut vechiul port național local, mîndria gospodinei, din mîinile căreia a răsărit. Prefacerile inevitabile din veacul nostru l-a dus la dispariție.

Dar e bine să se știe că, pentru țăranul de aici, costumul tradițional a constituit o obligație veacuri de-a rândul, impusă de colectivitate. Purtându-l țăranul își definea firea, întreaga lui personalitate, mândria lui în zilele de sărbătoare la biserică, horă sau clacă.

Cu toate că în întreaga noastră zonă geografică-folclorică există similitudini și în privința portului popular, fiecare sat avea în el ceva specific, prin care se deosebea de cel din satele din jur. Prin anumite aspecte de croi sau ornamentație, costumul exprima în mod plastic gustul, stilul de îmbrăcăminte al localității respective. Prin modul de ornamentație diferit și mai puțin încărcat cu motive florale decât cel de la Petid sau Ursad, portul popular din Cărsău este mai luminos, mai vesel. Prin unele piese mărunte adăugate sau prin unele nuanțe de culoare, se puteau distinge vîrstele, sexele, starea civilă a fiecăruia, statutul omului în sinul colectivității.

Portul național tradițional a dispărut de mai bine de o jumătate de secol. Se mai pot întîlni costume în lăzile bunicilor, unde le păstrează ca o amintire sacră; uneori apar la nepoți pe scenele Căminului Cultural, cu prilejul festivalurilor cultural-artistice. Ca pe o peliculă de film colorat, îmi apare și acum imaginea pitorească a satului de pe vremurile copilăriei mele îndepărtate, cu oamenii lui îmbrăcați în straiele albe ca „helgea”, sub zîmbetul soarelui de primăvară.

E duminică de cireșar. Rusaliile! Sărbătoarea cîmpului încărcat de lanurile înspicate, cu maci și albastrele, sub cerul de smalt albastru, cînd Munceii abia se văd prin pulberea de aur. Ulițele sînt măturate, în casă aromă de tei plină de mireasmă, frunze de nuc și smocuri de iarbă presărată pe vatra casei. Trag clopotele. Satul se leagănă la glasul lor care se lasă pe vale, urcă peste dealuri și se pierde în imensitatea văzduhului. Oamenii ies la cîmp să-și aducă prinosul de laudă pămîntului, izvor de pline, de viață. În capul coloanei sînt bărbații, în urma lor femeile și, pe de lături, copiii, veșnic fără grijă. Toată suflarea îmbrăcată de sărbătoare. Unii dintre bărbați sînt aievea daci, parcă acum coboriți de pe Columnă. Pletele le ating umerii, mustățile sure pieptănate. Tulea, Calica, Gurane, Ghica, Leciu etc., stau gravi în fața holdelor. Cămașa albă le vine pînă la mijloc, gacile largi în pliuri mari, sînt strînse pe trup cu o curea de piele; peste cămașă, laibărul negru, iar ici și colo, pentru mai multă demnitate, cîțiva poartă sumanele peste umeri, deși e prag de vară. Opincile sînt legate peste obielele albe cu curele negre.

În holdă, grupuri de fete împletesc cununi din spice. Mamele le privesc tăcute, furate de nostalgia amintirilor. Toate sînt îmbrăcate în costume imaculate, cartea lor de vizită, oglinda priceperii și a hărniciei. Fetele au capul descoperit. Cozile lungi sînt legate peste capul tînăr și lingă cosițe și-au aninat părușenele, podoabă de sărbători, alcătuită din flori glasate și mărgelile minuscule multicolore. Poalele,

spătoiul și lăibărelul de catifea neagră cu „sclipețuri” galbene, strălucesc în soare.

Nevestele și-au învălit capul cu cîrpe cu „jură” de culoare albastră ori gri, iar vîrstnicele au cîrpe negre peste conciul făcut în ceasul căsătoriei. Bătrînele mai poartă încă cojoace cu bumbi și ciucuri și toate au în picioare sandale.

Astfel era costumele populare de vară la Cărsău, pînă acum 5—6 decenii.

Îmbrăcămintea femească

În afară de șorț, cîrpă, sandale sau cisme, întregul port femeiesc sau bărbătesc era lucrat în casă. La femei, portul de vară se compunea din spătoi, poale, lăibăr la tinere, cojoc la femeile bătrîne, sandale, cisme sau pantofi. Fetele și nevestele tinere purtau la gît o salbă numită zgardă; părușenele se întilneau numai la fete. Sumanul, flanela (mișla) și rochia de tîrg se purtau iarna.

Îmbrăcămintea bărbătească

Așa cum s-a arătat mai sus, vara, bărbații purtau cămașă, izmene largi (gacile), clop de paie, lăibăr și opinci. Iarna se adăuga pieptarul sau cojocul, sumanul de lînă, căciula de oaie, cioarecii albi, opincile, bocanci și cisme cu carîmbi tari, mai ales la tineret. La drumuri lungi se folosea bitușa din piei de oaie, lungă pînă în pămînt, fără mîneci.

Fiecare piesă poartă numele său propriu și, fiindcă ies din circuitul uzual, consemnăm o parte din termenii locali pentru ambele tipuri de costume, după cum urmează:

Poalele — parte importantă din îmbrăcămintea feminină, erau purtate pe toate treptele vîrstelor începînd din preadolescență. Se confecționa din 6—7 lați de pînză albă, din cea mai fină calitate. Lungi pînă sub genunchi, se unduiau pe corp în pliuri mari. Partea inferioară, în afara latului, din față acoperit de șorț, este înflorată cu măiestrie și talent pe o lățime de 8—10 cm. Jos, este dantela (cipca) cu colți, prinsă pe tivitură. Deasupra tiviturii, pe lățimea unui cm se află ruptura sau „ficocașul” lucrat din ac, mai sus fodra fină, înflorată, apoi o fișie mai lată, cîmpul cu întregul ansamblu de tăieturi, ovale, mărunte, semințe (deoarece au forma semințelor), patrute cu strungi și, printre toate, floricele, floricele fine, zise „purici”. În unele variante, în locul acestui cîmp de flori albe se află ciușul aplicat, cumpărat sau făcut, prin care la tinere, este tras un fir roșu rotund. Deasupra acestui cîmp se prinde prima, cu fond roșu, verde sau albastru, cumpărată din comerț. Cu această panglică se închide lucrătura podoabelor aflate jos pe lății

poalelor. La femeile în vîrstă, panglica se elimină, poalele rămîind în întregime albe.

La briu, poalele se prind în cingătoare cît un lat de palmă, numită pumnată. În partea inferioară a pumnatei sînt unul sau două rînduri de colți deasupra cărora se află un șir sau două de pripagi floricele albe dispuse în linie șerpuită. De pumnată se leagă sfori albe cu care femeia strînge poalele pe corp.

Șorțul (zadia). În față poalele se acoperă cu zadia (șorțul) făcut din material cumpărat, colorat în verde, albastru sau roșu (la tinere) și negru, din glot (la vîrstnice). Șorțul tineresc se confecționa din stofă numită „păr subțire”. În partea de jos pe șorț se aplica volanul și dantela (fodra și cipca). În sat nu s-a purtat nicicînd șorț cu spate.

Fetele, pînă la vîrsta de șapte ani, purtau cămăși cu colți. După această vîrstă li se făceau polcuțe din patru lați.

Podoaba poalelor și a șorțului se schimbă după vîrstă și stare materială. La preadolescente se atașa în loc de primă, „pumnărași” (o panglică pe jumătate lată față de prima) de culoare roșie albă sau albastră.

La 16 ani, fata ieșea la horă, a doua zi de Paști, cu costum nou lucrat de ea însăși. La această vîrstă apărea pe poale prima mare și flori albastre pe fond roșu aprins. La neveste, fondul devenea negru, florile albastre sau verzi, rareori roșii.

Spătoiul (bluza). Era tot din pînză bună, prins sub cingătoare, foarte larg, cu mîneci lungi, voluminoase, încheiate la mînă. Manșetele de la mîneci purtau numele de pumnări. Pumnarul avea două registre, fiecare ornat cu o fodră cu colțișori de lățime potrivită, lîngă fodră, lucrat cu ac, era ciurul și lîngă el ruda carului. Ciurul era format dintr-un șir de semințe, printre care se culcau rînduiți cu regulă „puii” și „cirnuțul”, o panglică fină, îngustă de tîrg.

Sus, mîneca se termina pe umăr cu speteaza și gulerul, iar în față avea pieptarul lat, înflorit de modele pe ambele laturi. De obicei, pe speteze și pieptar erau aceleași modele: ovale, patrute și purici. La pieptar se adăugau patru-șase dungi zise „crețele” și *puntea cu bumbi*.

Gulerul avea două volănașe mici: fodra de sus și fodra de jos, puțin mai mare, printre ele se afla un model mărunt numit *ruda ciurului*.

De-a-lungul mînecii, de la spetează la pumnar, se afla un registru cu modele ciuruite, foarte asemănător cu o dantelă, dar lucrat cu zăbavă și multă casnă cu acul de cusut și cuțitul bine ascuțit.

Motivele tăiate pe speteze și pumnari, pe picotar și pe mîneci se numesc împreună „pene scrise” fiind *tăiate pe ac* și apoi tivite cu ață fină.

Spătoaiile și cămășile bărbătești se încheiau cu „bumbi” negri, care în anii din preajma războiului al doilea mondial au fost înlocuiți cu nasturi albaștri, apoi albi. Tot în această perioadă dispar decorurile bogate. Spătoiul este înlocuit cu cămașa de pînză, numită atunci „bo-

gheorcă", fără gust lucrată și fără fantezie. Este piesa de tranziție spre bluza de șatră.

În această epocă începe să fie folosită și rochia de stofă, largă; cele de sărbătoare din catifea de culori închise. La costumul național se adaugă laibărul. După primul război mondial se confecționa din pă-nură de suman de lână, frumos lucrat în sat, apoi i-a luat locul laibărul de catifea, scurt, cu broderii aurite.

Salba sau zgarda se purta la gît de către fete. Se lucra acasă dintr-o fișie de catifea prinsă pe o pînză, pe care erau cusute în romburi și cruci, figuri artistice îmbinate, din mărgelile foarte mărunte, de toate culorile, asemănătoare cu al părușenelor purtate peste cap.

Cojocul și pieptarul. Cojocul bătrînesc, din piele de miel, era lucrat de cojocarii din Beiuș sau Tinca, iar pieptarul se lucra și la Ginta, Pîncota sau Șebiș. Cojocul pentru ambele sexe era tivit cu blăniță neagră, cu fața acoperită de sute de bumbi negri, mai bogat la femei decît la bărbați.

Între cele două războaie mondiale i-a luat locul pieptarul, încheiat într-o parte, mai simplu, cu cîteva fire de lână colorată pe piept și lateral. Tinerele au purtat cojocul de lînă, roșu cu flori, îmblănit cu alb pe toate marginile.

Cojocul este purtat și azi în zilele geroase.

Cămașa bărbătească. Largă, dar scurtă pînă la jumătatea trupului, se aseamănă, în mare parte, cu spătoiul. Și la bărbați cămașa avea broderii similare pe piept, speteze, pumnări, cu excepția gulerului.

Gacii se făceau din patru lați, cîte doi la fiecare picior. Erau strînși pe corp cu „brăcinarul” lucrat în gherghes sau „între degete”. Peste ei venea cureaua care, la flăcăi, avea uneori nasturi galbeni de alamă, numiți zgăuci. Gacii erau ornați jos, cu motive florale la flăcăi, și pe părțile laterale, de-a lungul latului. După o scurtă perioadă de tranziție în care timp se folosește cămașa bărbătească simplă cu tivituri simple, aceasta ca și gacii dispar, luîndu-le locul îmbrăcămîntea de tîrg.

Cămașa era liberă jos, neprinsă sub curea. Pînă prin 1925, bătrînii purtau cămași cu mînci largi, neîmbumbate, iar la gît le legau cu „boituri”. Cioarecii de lînă erau albi, strînși pe pulpă, cu buzunari fără fund, tivite cu postav negru ca și cusătura longitudinală laterală, pe picior.

Sumanul era alb, cu flori puține, verzi, albastre sau galbene pe fond de postav negru. Mai încărcat pe față și pe mînci la femei decît la bărbați, sumanul nu ajungea la genunchi ca la Ursad sau Petid.

Dispărînd sumanul între 1928—1935, bărbații au folosit rocul, veston alb din postav de lînă ca sumanele, cu patru buzunare, două obișnuite și cele de sus, oblice pentru mîini. Rocul avea pe margini și pe la buzunări tivitură de glot negru. Este cea din urmă producție a industriei casnice.

Pălăria de paie, lucrată acasă, sau, cea de pislă, la unii bătrâni, căciula țuguată de miel sau împletită cu iglița ca un capișon la copii, opinca, cisma și laibăru, completeau portul bărbătesc.

Privit în ansamblu, portul național tradițional, prin albul care predomina, a fost sobru și elegant. În zilele noastre, portul obișnuit al populației este în întregime procurat din comerț.

VII. OBICEIURILE TRADIȚIONALE

Născute odată cu viața socială a colectivității satului, în procesul necurmat al muncii, obiceiurile reflectă, în același timp, geniul creator al oamenilor pe parcurs de milenii. Deși se manifestă sub aspecte variate, cultura populară formează o singură unitate și numai în mod arbitrar o împărțim în cultura materială și cultura spirituală.

Despre cultura materială s-a vorbit. Ea cuprinde, după cum am văzut, toate obiectele de uz familial și de podoabă: țesături, cusături, broderii, sculptură sau arhitectură, în timp ce cultura spirituală se manifestă prin graiul cel de toate zilele spus sau cântat și prin coregrafie.

Munca a fost de atâtea ori îndulcită de cântec, de povestire, și a dat naștere liricii ori eposului popular. Uneori, din bucuria inimii s-a iscat dansul plin de vigoare și optimism, pentru odihna și purificarea sufletului.

Să cugetăm numai la cîte doruri și aleanuri s-au depănat odată cu firul rînduit frumos pe fusul care sfîrșia harnic în seri de șezătoare sau în urma boilor care trăgeau plugul pe brazdă.

Ca pretutindeni și în acest sat au trăit și trăiesc oameni talentați, rapsozi populari, creatori de poezie, basm și cântec, or ațiția care au dat suflet materiei și au făcut-o artă.

În cele ce urmează ne vom opri asupra culturii spirituale, asupra literaturii născută din prisosul gîndurilor și inimii, din bucurie, durere și vis.

Cel mai prielnic mediu de manifestare sufletească a fost șezătorea, claca, pădurea cu izvoarele, cîmpul cu holdele. Creată individual, poezia populară, trecînd din gură în gură, a devenit colectivă, un bun al tuturor. Părinții au spus-o fiilor și aceștia urmașilor și astfel, prin viu grai, a străbătut prin pînza vremii pînă în zilele noastre.

Așezat într-o zonă folclorică bogat înzestrată, satul Cărsău a păstrat un mare număr de creații lirice, epice și dramatice, de o mare valoare literară, din care vom însemna aici numai piesele reprezentative. Din fiecare gen literar, colecția putînd însemna un volum aparte, s-a depus la Institutul de etnografie și folclor din Cluj.

Dintre genurile literare, cel care se manifestă mai viguros pînă astăzi, este genul liric. Poezia obiceiurilor, bogată cîndva ca niciunde,

a dispărut. Dintre cele peste 30 de colinde laice, culese prin anii 1937—1940, se mai știu puține, ca și balada și basmul.

Folclorul contemporan, deși suficient de bogat, nu este specific locului, fiind puternic influențat de mijloacele de mass-media (radio, TV etc.); în schimb, creația folclorică veche, reflectă aspecte ale vieții grele de demult, fapte și întâmplări, ocupații, credințe și superstiții, obiceiuri și datini legate de momentele importante din viața omului, despre care vom face o succintă prezentare.

Obiceiuri de iarnă

Sărbătorile de iarnă ocupau în viața oamenilor un loc aparte, fiind așteptate de toată suflarea satului ca un eveniment de mare importanță. Este vorba de sărbătorile Crăciunului, care țineau aproape două săptămîni, din 24 decembrie pînă în 7 ianuarie, cînd se încheia un an de muncă și începea alt an, plin de speranțe în mai bine.

Pregătirea pentru sărbători începea de timpuriu, de pe la jumătatea lui noiembrie, odată cu clăcile de sfărîmat porumbul și cu serile de șezătoare. În lipsa cărților sau aparatelor de radio și TV, în serile lungi de toamnă și iarnă, strînși la un loc, după ce comentau întâmplările cotidiene, munca se continua cu poveștile, snoavele și cimiliturile pe care le știau și se sfîrșea întotdeauna cu corinda. Era suficient ca începutul să-l facă unul, lin și tărăgănat:

*„Pe fețe de-a munților,
Sus în calea zorilor,
Este-o dalbă mănăstire,
Mănăstire pacesc...
Acea nu-i mănăstire,*

*Ci-o stea mare răsărea.
Nime-n lume n-o vedea,
Numai doi-trei filostoi
Suindu-se, înălțîndu-se,
Jos în slavă lăsîndu-se”.*

pentru ca apoi să se alătore toți și să cînte melodia, pe grupe, antifonic. În unduiri molcome, melodia punea stăpînire pe suflete. Copiii ascultau atenți pînă cînd, în astfel de școală, adormeau în paturile înalte pînă-n grindă.

În colinzi, oamenii își spuneau necazurile și suferințele în versuri, colinda sfîrșindu-se cu versuri care destăinuie speranța oamenilor într-o viață mai bună, mai dreaptă spunînd:

*„Noi umblăm și corindăm
Un om bun ca să-l aflăm...”*

„omul” poate fi „domn” sau „slab”, numai să fie om al dreptății și echității deopotrivă pentru toți, pe care, după multă alergătură îl găsesc, spre satisfacția generală.

*„Omul bun noi l-am aflat,
Cu trei pene-ncoronat*

*Una raza soarelui,
Alta-i spicul grîului,*

*Cealaltă a vinului . . .
Omului bun le-nălțăm
Cu ele ne închinăm”.*

Este tot ce dorește omul pămîntului: lumina, pîinea și vinul, care-i condiționează existența materială.

Ca niște bătrîni cuminți și sfătoși, Dumnezeu și cu Sîn Petru stau de vorbă cu oamenii, ospătează împreună, se bucură și sufăr alături de ei.

În vîrșul muntelui „s-o născut în feredeu, să se scalde Dumnezeu și, ca un bun gospodar ce este, se întreabă: „Ce-i mai bun p-aist pămînt?” Bou-i bun că brăzdează brazdă neagră, să răsară grîul roșu; oaia-i bună că „iarna te încălzește și vara te îndulcește”. E bun și calul „că te duce și te-aduce și-ntrezie și-n beție și te scoate de la moarte”.

Elemente de viață socială apar în multe colinde locale. În „Luminioară, Luminioară” fata ajunsă la adolescență își deschide sufletul și-i spune mamei:

*„Știi tu maică, o nu știi,
Cînd merele-o tinerele,
Tuturor li-i drag de ele.*

*Cînd merele îmbătrînesc
Nimărui nu trebuiesc
Și prin iarbă putrezesc”.*

În ritul cu flori frumoase, Dumnezeu păzește oile; una îl roagă să le scoată din iarnă afară, că-i vor da:

*„La Ispas un bruș de caș,
La Sîngeorz un miel frumos”*

Întocmai cum se petrec lucrurile în viața păstorească.

În repertoriul celor 37 de colinzi culese din sat există unele foarte vechi ca: *Mîndra steauă răsărea. Cel mirel îi tinerel, Mai trecuși, mai mîrgu-și doamne, Pe fețe de-a munților, Miorița.*

Viața păstorească și cea agricolă, natura întreagă sînt mereu prezente în colinzile satului. Epitetele, comparațiile și personificările se îmbină măiestrit în versurile populare. Toporul e încolțurat, fluierul este ferecat, mai încolo ne-o „învăluit negurile după toate dealurile”, potcoavele sînt de colac, iar cuile de cîrnaț. Albina harnică este prezentă „strîngătoare de miere pentru muncitori” și „de ceară pentru făclii”.

Pînă la începutul secolului al XX-lea, colindatul a fost un obicei practicat de toate vîrstele de sex bărbătesc. Apoi, cetele de flăcăi și vîrstnici s-au rărit, dar a continuat pînă azi să se colinde acasă, pe vecinătăți. Între 1920—1935, colindatul era frecvent în lumea copiilor pînă la adolescență; cei mai de seamă pregăteau „Steaua”, o singură echipă pe întregul sat. Umblatul cu „steaua” s-a continuat pînă prin 1950—1955.

La colindat nimeni nu răsplătea pe colindători cu bani, ci numai cu colacul și cîrnațul tradițional. În seara de ajun se da numai colac, iar dimineața se adăuga acestuia și cîrnăciorul anume pregătit de cu seară. Steaua primea bani și, numai în rari cazuri, colacul mare și cîte un cîot de cîrnaț. Colacii de la acest obicei erau purtați într-un sac de un om în vîrstă care-i însoțea pe copii, numit „ispă” sau „scroafă”. Textul dramatizat era adaptat după textele bisericești.

Umblatul cu steaua începea în ziua întii de Crăciun și continua zi de zi, pînă cînd era străbătut întregul sat. Uneori ceata mergea și în satele vecine, în care nu s-a pregătit steaua. Colindatul în schimb, lua sfîrșit în dimineața primei zile de Crăciun. Cu toate acestea, acest obicei, colindatul, era evenimentul central al datinilor sărbătorilor de iarnă. De aceea, cîteva cuvinte despre colindatul la care am participat în întreaga mea copilărie. Și, după vorba lui I. Creangă, cui nu-i trezare sufletul gîndindu-se la vremea copilăriei? Cum număram zilele de pe degete pînă la ziua cea mult așteptată? Cum mamele noastre ne pregăteau traista din pînză nouă-nouă, cum curățam și ungeam opincile, bota cu cuiul la capăt cu care ne apăram de cîini și doream cu neastîmpăr ca Moșul să vie pe cal alb repede de tot. Apoi, deodată, cu cîteva zile înaintea sărbătorilor, satul se schimba la față. O voie bună, bucurie, zvon și mișcare se isca pe toate ulițele. Peste tot sălășluia o pornire spre vorbă bună, înfrățire și împăcare.

Colindul copiilor a cîntat Moșului nevăzut, de cum seara se așternea tainic peste căsuțele îngreunate de zăpadă; în zvoană de colindă, copiii au pecetluit pentru cea din urmă dată legătura cu trecutul; prin ele și ei, firul datinei rămînea întreg și cu putere se statornicea legătura noastră cu datina.

În sat, colindatul n-a avut niciodată înfățișarea unei alergări după strîns bani. Darurile n-au fost așteptate să coboare pe aripi de înger și numai pentru cei cuminți, căci le primeau ei, umblînd pe ulițele troienite de viscolul sălbatic ce șuiera uneori prin garduri și hornuri. Albiți de nea, copiii intrau la rînd în toate casele, înroșiți de frig, cu sprîncenele pline de chiciură, dar cu sufletul încălzit de bucurie. În șoapte vesele, cetele apar una după alta, la colțuri de ulițe întortocheate, întunecate și troienite, porțile sînt deschise, cîinii legați.

Abia intrați în casa luminată, se grăbesc să cînte pentru ca să nu-i ajungă cetele următoare:

*„Colo sus, colo mai sus,
Colo sus pe după lună
Mîndră se vede o lumină,
Dar aceea nu-i lumină
Ci-i un scaun de hodină...”,*

ș-apoi la altă casă, glasuri cristaline se prind în zvon prin noapte:

*„Noi umblăm să corindăm
Pe la curți de boieri mari,
Dar boierii nu-s acasă
Ci-s în codri de-a vîna...”,*

Și miinile înroșite de ger, strîng cu fericire „colacul mîndru și frumos”, punîndu-l în traista cea nouă și curată. Apoi, mai departe, în fund... mai răsar frînturi dintr-o nouă colindă:

<i>„Ciucur verde de mătășă</i>	<i>Și ne-o picat picurile</i>
<i>Slobozi-ne, gazdă-n casă</i>	<i>După toate streșinile.</i>
<i>Că de-asară stăm pe-afară</i>	<i>Ne-o învăluit negurile</i>
<i>Oi ne-o nins și ne-o ploiet</i>	<i>După toate dealurile”.</i>

În sat, luminile tremurătoare și fumul ce se înalță din vatră, e un semn că viața neîntreruptă din case, așteaptă sosirea pașilor scîrțîitori pe hlamida albă a iernii, lătrat de cîini, șoapte de copii și apoi izbucnirea din piepturi de copii a vestirii de pace, înfrățire între oameni și speranțe. O ceată sosește odată cu zorile. Sînt mici ca ulcelele, rotunzi și bondoci, în cojoacele și sumanele lor. De sub căciula mițoasă nu li se vede decît fața îmbujorată, cu nasul cît un nasture și mîinile înțepenite pe bîte. Vocea le tremură și din șoapta buzelor se desprinde firav versul pe care-l știu:

<i>„Puică neagră,</i>	<i>Ori și cine, cote-a zice,</i>
<i>bagă-n sac,</i>	<i>Fără colac nu m-oi duce,</i>
<i>Scoală gazdă,</i>	<i>Cît rotița plugului,</i>
<i>dă-mi colac.</i>	<i>Umple straița pruncului...”</i>

Și-au tăcut colindătorii. Mai departe nu mai știu. În suflet însă simt că în noaptea asta plutește peste sat Moșul veșnic nemuritor. Ei vor zice atît la altă casă, apoi la alta, și tot așa la rînd, pînă la ultima casă de pe deal, unde și-or număra colacii dăruiți cu drag de mamele care au fost mulțumite de corinda lor frîntă-n patru.

La 1 ianuarie — Anul Nou — nu s-au practicat obiceiuri deosebite. „Bulciul” atît de îndrăgit pe valea Nimăieștilor n-a fost cunoscut la Cărsău.

În noaptea de revelion se întocmea calendarul de ceapă, pentru cunoașterea mersului vremii în noul an.

Este bine ca în dimineața Anului Nou să-ți vină în casă, prima dată, parte bărbătească, căci altfel te paște nenorocul, dacă-ți intră în casă femeie sau fată.

Mama pregătește limba și ritul porcului, din care gustă toată familia pentru ca în anul nou să meargă cu îndrăzneală, tot înainte.

În ultimele decenii pătrunde obiceiul „Plugușorul” cu textul tradițional moldovenesc.

Colindatul la sărbătorile de iarnă îl practică și astăzi țiganii din sat, care-și au repertoriul lor propriu de colinde, dar și-a pierdut semnificația, căpătînd aspectul cerșitului.

Vărgelul era jocul tineretului din seara ajunului Bobotezei (6 ian.), practicat pînă la dispariția șezătorilor. Într-o casă de șezătoare se adunau fetele și feciorii care jucau la horă. Birăul și birăița așezau, pe o masă din casa mare, nouă blide cu gura în jos, sub care puneau: sare, grîu, cărbune, tăciune, pîine, pieptene, oglindă, ardei etc. Flăcăul și fata (birăul și birăița) conduceau jocul. Tinerii intrau din tindă perechi, perechi și ridicau cite un blid să-și vadă „data”. Obiectele aveau semnificație simbolică: cărbunele îți va aduce soț sau soție „bărnace”; pieptenele arăta că va fi dințos, sarea — sărăntoc, pîine — soț bun (ă); oglinda — pe cel elegant; ardeiul — pe cel cu limbă pipărată, rea.

După joc, începea hora tineretului, fetele ofereau flăcăilor porumb fiert și îndulcit, uneori „colăcei” sau plăcinte.

Tinutul de dată era legat de ajunul Bobotezei și se făcea individual și în secret. În această zi, se umblă „cu crucea”, se cîntă „Iordanul”, se sfințea cu aghiazmă casele, copiii beau apă sfințită din ținălău ca să știe cînta frumos, fetele luau fuior de la cruce să-l lege în cozi, punînd altul în schimb. Lîngă prag se pun grăunțe de porumb și mătura întoarsă cu paiele în sus.

Fetele și feciorii în pragul căsătoriei, „țineau de dată”. Țineau post negru și nu se așezau jos toată ziua. Se îmbrăcau și se încălțau atunci stînd în picioare. Nu sărutau crucea. După plecarea preotului, fata mătura casa aruncînd gozul după cei plecați și rostea:

*„Du-i lopată după dată
Tu ijog după noroc
Iar tu mare Vinerata*

*Să-mi aducă pe-a mea dată.
Că dacă nu-i aduce
Oi mînca vineri de dulce”.*

Versurile se rosteau călare pe ijogul cu care mătura cuptorul de pîine.

Punea în foc o cărămidă zicînd: „Nu arde cărămida, ci ard inima la data mea; cum arde cărămida să-i ardă inima fără stare, fără alinare, pînă ce la mine o veni”. Scotea cărămida din foc, o uda ca să sfîrșie și zicea: „Nu tai pămîntul, ci tai pe nebunul. Nebunul să-l taie pe el, să n-aibă alinare pînă la chine n-a veni”.

Seara mînca pogace, o turtă foarte sărată, frămîntată pe fund de ulcior de Monița, Hozoreana, Mierlăcuța sau de baba Tulii, doftorii satului. Deși sărată, turta trebuia consumată. Nu se putea bea apă.

Se ieșea în grădină, la gardul de nuiete, se făcea numărătoarea inversă a parilor din gard și la ultimul se lega cu o panglică, o dută de busuioc. Dimineața fata observa busuiocul și dacă era brumat, căsătoria era aproape, iar dacă parul n-avea scoarță, soțul va fi sărac.

La culcare își puneă sub pernă un inel, un cuțit, o batistă, o mătură veche, ișgul și lopata de la cuptor, așa de la poale legată inel. La miezul nopții privea în oglindă prin inel și prin ață și „data”, sortitul, i se arăta în oglindă.

A doua zi, după cele constatate la gard, văzute în oglindă sau în vis, se ducea la un prun tinăr pe care-l împungea cu sula zicînd: „Nu împung pe prunul, ci pe nebunul, nebunul să împungă data mea, să n-aibă stare și alinare pînă la mine n-a veni, cu mine n-a bea și n-a mînca, cu mine-n pat nu s-a culca”.

Dacă visa pe băiatul iubit, seara la jocul Vergelului îi comunica visul. Începeau cîșlegile, se dezlegau luminile și venea perioada nunților, care atunci aveau loc iarna.

Claca

S-a practicat în sat „din părinții părinților noștri” ca o formă de într-ajutorare la munci urgente sau întîrziate, o întovărășire de bună-voie, terminată cu o petrecere. Este „o facere de bine”, o activitate consimțită, fără plată.

După munca care la se organizau, erau clăci cu caracter agricol (la arat, semănat, sapă, cosit, strînsul recoltelor, la torsul cînepii etc.) și clăci cu caracter gospodăresc (la construcții, fîntîni, transport).

Clăci cu caracter agricol se făceau de obicei la frunțașii satului: primar, notar, șef de post, preot, învățător, dar și la văduva sau bătrîni inapți pentru muncă. După forma de organizare și participanți, se puteau întîlni:

— clăci între vecini și neamuri, clăci nevestești ocazionate de prelucrarea cînepii, clăci bărbătești (cosit fin, strînsul grîului, construcții de fîntîni, transport de lemne etc.), clăci mixte (la sfărîmatul porumbului, treierat).

Cele mai zgomotoase erau clăcile de tors cînepa la care participau fete și neveste. Timpul în care se desfășurau era din noiembrie pînă în martie. În mod obișnuit, fiecare femeie își torcea cînepa acasă, iar fetele și în șezătoare; clăci de tors făceau, de obicei, soțiile mai marilor satului: birășița, preoteasa, notăreșița, șumărița (soția pădurarului). Femeile din sat participau la aceste clăci fie din dorința de a-și petrece, fie pentru a intra în voia acestora. Claca se anunța de gazdă, din gură în gură, și cine dorea să participe se ducea să-și ia fuioare de tors de

la proprietăreasă. În ziua premergătoare petrecerii duceau ghelele toarse, și a doua zi participau la masa comună urmată de dans. Fetele își petreceau separat de neveste, pentru mai multă decență. Acestora li se alăturau flăcăii, pentru jocul care lua sfârșit la apusul soarelui. Nevestele petreceau singure, în timpul zilei, cu mîncare, băutură și joc. Seara le veneau și bărbații și jucau pînă spre miezul nopții.

Exista și obiceiul de a duce ghemul tors din cînepa de-acasă în cazul în care dorea să participe la clacă. Nu era însă o laudă pentru femeia care-și dădea cînepa „în clacă”; de aici o serie întreagă de strigături specifice clăcii, dintre care selectăm cîteva exemple:

„Fata cea de gazdă mare
Toarce multe rășchitoare.
Dar nu știu cum și le-a tors
Scoborînd pe scară-n jos.

Cu cuțitul pe la spate
Purtînd clisa jumătate
Tot cu vorba și cu poala
Și-o tors cînepa de vară”.

•

„Bărbate, dragă bărbate
Dac-ai fi-un bărbat cu lege
Cînepa mi-o ai culege
Dac-ai fi bărbat cu milă
O-ai duce și la topilă.

De rîndu la melițat
Sînt muieri sărace-n sat
Și dă rîndu torsului
Guja mea și-a coșului”.

•

„Furca mea-i mare sodon
Nu mă lasă ca să dorm.

Furca mea-i mare curviță
Nu mă lasă pe, uliță”.

•

„Tese nana pînză vara
Mîncă muștele mînjala.

Pune pînza cînd să pune
Și-o gată mîncînd pe prune”.

•

„Cine-și dă cînepa-n clacă
Dumnezeu să nu i-o facă,
De o-ar semăna pe fir.

Nu-i răsară nici un fir,
C-o fost mare caierul
Și prea micuț paharu”.

Întrucît culesul porumbului se făcea cu șușorca (cu foile) ca la Petid, în sat nu s-a practicat claca de desfăcut porumbul, ci numai de sfărîmatul porumbului. Acest fel de clacă avea loc din decembrie pînă spre luna martie, cu participarea bărbaților, vecini, prieteni, neamuri. Porumbul era dus în casă, oamenii se așezau pe grămadă, și lucrînd cu sfărîmătoarea simplă de mînă, povesteau, spuneau snoave și colindau.

Celelalte feluri se desfășurau după aceleași obiceiuri: chemarea, executarea, petrecerea și mulțumita. Despre toate tipurile de clacă s-a scris în altă parte și nu este cazul a se mai stărui asupra acestui capitol.

Obiceiuri de primăvară și vară

Obiceiurile de primăvară și vară nu mai pot fi văzute astăzi. Ele au dăinuit multă vreme însă, și e bine să le amintim: udatul cu apă la Sîngeorz, aninatul la porți a ramurilor de măceș, ieșitul la holde, Lilioara, cununile de Sinziene, afumatul pomilor, Dodoloaia și obiceiul cununii la secerat.

Obiceiul de a afuma pomii s-a practicat cu câțiva ani în urmă. La Sîn Toader și la Sfinți (9 martie) fiecare gospodar curăța pomii de uscături, aduna frunze și vrejuri uscate și le da foc în livadă ca să piară „răul” din pomi. Copiii cu clopote înconjurau casele să fugă șerpilor și cântau:

*„Noi sunăm din țîngălău
Șerpe, fugi d-aici în tău
Ieși astăzi de sub vatră,
Ieși de la poiată*

*Ieși de sub casă
Și de sub masă
Că nu te mai lasă
Sîn Toaderul sfînt . . .”.*

Cel mai spectaculos obicei era Lilioara sau prinsul suratelor.

Obiceiul de „a se prinde surată” persistă și azi, dar fără practica ritualului tradițional.

Suratele sînt una pentru cealaltă, ceea ce au fost pentru flăcăi odinioară fratele de cruce. Ritualul se săvîrșea în prezența unui grup apropiat de vîrstă, deoarece era necesară recunoașterea publică a faptului; suratele, aveau una față de cealaltă îndatoriri etice precise. Calitatea de surată durează toată viața, suratele avînd datoria de a se intrajutor, de a-și apăra reciproc demnitatea, de a fi alături la necazuri și la bucurii. La nuntă își desfăceau cozile și-și legau concii; la naștere venea să-i dea primele îngrijiri, dacă tinăra mamă n-avea pe altcineva din familie. Fata putea să prindă una sau mai multe surate, în care caz avea în fiecare uliță cîte una. În felul acesta se puneau, în oarecare măsură, la adăpost de a fi „în gura satului”.

Cînd și unde se practica obiceiul? Vîrsta era între 14—18 ani. Hôtărîrea de a se face surate o luau din timp, la horă, șezătoare sau clacă, din nevoi de ordin intim. Ritualul avea loc în prima zi de Paște, în curtea bisericii. În această zi nu se făcea horă, copiii se adunau la biserică să se joace și să ciocnească ouă „pe luate”. Flăcăii și fetele se jucau de-a pîlmuțele sau se plimbau în grupuri; codanele își îmbrăcau costumul scos „la vedere”.

Cînd urzicatul copiilor se potolea, fetele se prindeau într-un cerc mare, se mișcau ca într-o horă cîntînd pe o melodie simplă, duioasă Lilioara, din care redau fragmentul:

<i>„Hai să jucăm iară:</i>	<i>Roză de lumină.</i>
<i>Joc de Lilioară,</i>	<i>Jocu nost îi joc</i>
<i>Fată, micrăoară,</i>	<i>Acum stăm pe loc,</i>
<i>Fată căprioară,</i>	<i>Jocu-i cu noroc;</i>
<i>Fată negricioară,</i>	<i>Ne-am prins de surate</i>
<i>Mîndră filimină,</i>	<i>Cu ouă învrîstăte</i>
<i>Ruge din grădină</i>	<i>Și cu cheșcheneauă</i>
	<i>Două și iar două . . .”.</i>

La sfîrșitul melodiei, jocul se oprea, iar două fete intrau în cerc și rosteau pe rînd:

<i>„— Fată, fecioară curată</i>	<i>De mi-i sudui de tată,</i>
<i>Vrei să mi te prinzi surată?</i>	<i>Dare-ai cu capu de piatră,</i>
<i>— Vreu să-ți fiu surată.</i>	<i>De mi-i sudui de mamă,</i>
<i>— Dacă vrei să-mi fii surată,</i>	<i>Nu te ieie lumea-n samă</i>
<i>nu mi-i sudui de tată?</i>	<i>. . . . .</i>
<i>— Nu te-oi sudui de tată,</i>	<i>De ti-i despărți de mine</i>
<i>— Nici de mamă?</i>	<i>Pîce rochia după tine</i>
<i>— Niciodată.</i>	<i>La Paște, or la Crăciun</i>
<i>— Dar de soră și de frate?</i>	<i>la ospățul cel mai bun”.</i>
<i>— Nici de soră, nici de frate.</i>	<i>. . . . .</i>

Textul se repeta de ambele partenere, schimbau ouă roșii și batiste (cheșcheneu) se sărutau și, din acel moment, se adresau una alteia cu vocativul de „surată”. Jocul continua pentru noi surate, care la urmă se conduceau acasă.

Azi suratele se fac ocazional, pe cuvînt, în intimitate. Punerea la porți de „rugul raiului” (măceș) la 22 aprilie, se făcea pentru a avea mană de lapte și să nu-l ducă „strîjile”, „stropitul” din 23 aprilie, pentru ca fata să fie mereu proaspătă și ingenuă; *cununile de Sînzienne* se aruncau pe casă pentru prosperitate și sănătate, altele la crucile morților din familie (24 iunie). Pînă la 29 iunie, la Sînpetru, nu era voie să „ghicești” prune și să tai mere cu cuțitul.

Paparuda. *Paparuda*, numită local „paparugă” ori „dodoloaie” se practica ocazional, în verile secetoase, pentru a invoca forțele naturii să aducă ploaie peste pămîntul însetat. Participau la aceasta copiii,

apoi urmau cete de țigani. Ultima paparudă s-a văzut în sat în 1968. Ceata de copii de țigani, acoperiți cu frunze de salcâm, jucau și cântau:

„Dodoloaie, loaie
Adă, doamne, ploaie
Pământul să moaie
Holdele să crească
Casa să sporească.
Ploiță c-argintu
Să ude pământu,

Ploiță curată
Fără nici o piatră,
Tare, să se verse
Peste grâu, ovese,
Ploaie mîndră, caldă
Pământu de-l scaldă”.

Nimeni n-a mai ieșit la Paști cu cofele cu apă ca să ude paparuda, deoarece superstiția nu mai persistă în conștiința țaranului contemporan.

Cununa. Obiceiul cununii la secerat a adăinuit mult timp. Fiecare țaran își punea fiica sau soția să facă cununa cînd termina ultima postată de grâu de secerat. Cununa era dusă acasă pe capul fetei. Mama își uda fata cu o cofă de apă, după care cununa se pune la icoana de sub grindă din casa mare, unde era ținută un an întreg. Tot odată cu împletitul cununii secerișului, bărbatul lega la capătul lanului un mănunchi de spice, pe care nu le tăia cu coasa „pentru păsările cerului”. Dacă grîul se secera în grupuri mari, și mai ales în clacă, se cînta și „hora secerii” cînd se bea adălmașul la masă. Melodia textului era ca o doină lungă:

„Dintre cîte hore sînt
Care zici bade să-ți cînt?
— Cîntă-mi hora secerii
C-aceea-i place badii.
— Cînta-oi, bade cînta
Inima oi stîmpăra.
Eu tai grîul păturele,
Vîntu-l mîndă vîlurele
Cu poalele mîndrii mele.
Ea-l adună pele mici
Eu l-oi lega snopi voinici.

Snopii i-om așeza-n cruci
Înșirate lanț pe lunci.
Și cînd hora om găta
Tu mi-i pune cununa.
Cătră casă om purta,
Maica-n cale ne-a ieși
Și cu apă ne-a stropi.
Grîu-n arii l-am călca
La moară l-om măcina,
Pită albă-oi asoga”.

Obicei agrar, practicat pînă azi este semănatul de iarbă și frunze de nuc pe vatra casei; punerea pe perete de crenguțe de tei în ziua Rusaliilor.

Toate aceste obiceiuri au fost închinete vegetației pămîntului, naturii dătătoare de viață de care țaranul s-a simțit legat cu toate firele ființei sale.

Obiceiurile tradiționale ale satului amintite mai sus, ca și șezătoarea și hora, nu mai există în satul contemporan. Ele s-au manifestat

cu mai multă sau mai puțină pregnantă pînă în prima jumătate a acestui secol, antrenînd întreaga suflare a satului. În răstimpul dintre 1938—1960, ele dispar rînd pe rînd: șezătoarea și hora, obiceiurile agrare de peste an, ritualurile ce le însoțesc și textele spuse sau citate.

S-a amplificat, în schimb, ceremonialul botezului și a nunții și au rămas în vechile tipare datinele la înmormîntare, iar dintre toate formele de clacă se mai păstrează claca la construcția caselor, într-o coloratură ștearsă. Cauzele dispariției obiceiurilor tradiționale sînt multe: războiul, progresul impetuos al culturii, științei și tehnicii moderne în societatea românească actuală. Obiceiurile au subzistat atîta timp cît au satisfăcut o nevoie sufletească, și pe măsura apariției unor forme noi de viață socială, ele au început să se rarefieze, să se golească de conținut și să piară.

În condițiile economice, politice și sociale în care s-a depănat viața, satul tradițional, izolat și neștiut decît de organele de împilare, își trăgea seva spirituală din propria-i cultură orală. Prima lovitură dată unor forme învechite de muncă cu obiceiurile care le însoțeau, a avut loc în epoca pătrunderii elementelor capitaliste în viața agrară. Fetele se prind surate pînă ce se iscă relații sociale noi în viața satului; obiceiul cununii și a horei secerișului pierde de îndată ce apar secerătorile mecanice, claca la prășit nu-și mai are rostul după apariția prășitoarei.

Concentrările și războiul duc la dispariția horei și șezătorii. Bărbații sînt plecați la război, se sparg șezătorile, iar duminica la horă n-are cine juca fetele. Cîntecele de șezătoare nu-și mai au rostul, căci dragii fetelor poate nu se vor mai întoarce.

Revoluția culturală și apoi modernizarea agriculturii restructurază întreaga concepție de viață țărănească. Proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, mecanizarea agriculturii cere forme noi de muncă. Locul clăcii îl ia munca patriotică. Deschizîndu-se drumul spre cultură, tineretul ia calea școlilor. Plecați de-acasă, colindatul n-are cine să-l practice. Ei nu mai străbat satul, prin neaua neumblată (neaua necălcată) la casă de gospodari / Cu feciori, cu fete mari / Cu feciori, cu fete-n păr / ca și florile de măr". Generația tînără gîndește altfel, trăind în mediul urban, trecerea lor prin sat e zbor de pasăre călătoare.

Mijloacele de mass-media sînt formele noi cerute de psihologia țaranului contemporan să-i satisfacă nevoile spirituale. Cînd radioul îi face zilnic cunoștință de mersul vremii, cum l-ar mai satisface obiceiul calendarului de ceapă? El crede acum în eficacitatea insecticidelor mult mai mult decît în afumarea pomilor în ziua celor 40 de mucenici, iar fetele nu-și mai „lau” capul cu apă după frunza de podbal, iederă, popisnic sau lemn de corn și nu mai rostesc cînd se spală cu această apă în care au scădat și un bănuț de argint: „Să crească cozile fetelor / Cît

cozile iepelor", deoarece se simt mai bine tunse și parfumate cu apă de colonie.

Societatea satului modern solicită forme noi de viață spirituală, promovate de instituțiile de cultură pe care le are la îndemână.

Obiceiuri legate de naștere, căsătorie și moarte

Momente cruciale în viața omului, nașterea, căsătoria și moartea sînt însoțite de o suită de obiceiuri și astăzi. Nunta și înmormîntarea se manifestă spectaculos, momentul marcînd trecerea persoanei de la o stare la altă stare, în viața comunității. Nașii de botez și cununie se consideră rude sufletești apropiate.

a. *Nașterea.* Pruncul nou născut produce bucurie în familie. Darurile primite de mamă la naștere, simbolizează norocul copilului, iar pentru mamă, aprecierea celor ce vin „cu cinste” pentru că s-a odrăslit o viață nouă. Cînd mamele nășteau acasă, a treia zi după naștere, erau așteptate să vină cele trei zîne ale destinului ca să hotărască copilului soarta viitoare — bună sau rea — fericită sau nu. Se credea că Ursitoarea cea mare toarce firul vieții, cea mijlocie, Soarta, spune peripețiile ce-l așteaptă pe copil în viață, iar cea din urmă, Moartea, îi rupe firul vieții. Pentru a le auzi, tatăl copilului se culca lîngă pragul ușii și avea sarcina să stea treaz pînă după miezul nopții. Pe masă se așeza o farfurie cu mîncare de fasole și cite o lingură de lemn pentru ursitori, ca să se ospăteze. La mîna pruncului se lega tămîie împotriva durerilor rele, în albiuță sau ciupă, se presăra busuioc și calapăr, dacă noul născut era fată.

Moășei i se da un ștergar alb. La șase săptămîni mama își vizita nașa, căreia îi dăruia un stîngen de pinză din vig neînceput.

În prezent, botezul este organizat cu masă pentru invitații care fac daruri în bani copilului, iar în primele săptămîni, rudele mamei, suratele și alte prietene mai tinere, duc „cinstea”. În trecut, cinstea consta dintr-un blid de colăcei (gogoși) și vin, azi, cinstea constă din tortă și țuică din care închină cu mama. Cînd „cinstea” se organizează în grup, nevestele fac petrecere în toată puterea cuvîntului.

Cînd un bărbat intra în camera unde se afla pruncul, avea datoria să-i dăruiască ceva, un dar simbolic și să lase la ieșire o strămătură (fir) din îmbrăcămîntea lui pentru ca să nu ia somnul pruncului. În cazul că nu puteau să-i dăruiască nimic, își lăsa zălog căciula.

b. *Nunta.* Căsătoria este privită de toată lumea ca cel mai important moment din viața unui tînăr deoarece acest act determină fericirea viitoare. Nunta consfințește în fața comunității acest act, recunoscînd întemeierea unei familii, cu drepturi și datorii față de societate. De aceea i se dă o importanță deosebită atît din partea părinților, cît și din partea tinerilor care se căsătoresc.

Înainte vreme, căsătoria se efectua, de obicei, între tinerii din localitate și numai în cazuri excepționale, se aduceau fete din sate învecinate. În sat tinerii se cunoșteau bine: copilăriseră împreună, munciseră la cîmp, la șezătoare sau la clacă și jucaseră la horă. Fiecare cunoștea calitățile morale ale celuilalt și, dacă se iubeau, comunicau părinților dorința de a se lua. În cazul că familia flăcăului era de acord, începeau demersurile pentru realizarea căsătoriei și facerea nunții. Actul căsătoriei cuprinde mai multe faze distincte: pețitul (cerutul), chematul, pregătirile și festivitatea nunții.

Pețitul începea cu cererea flăcăului făcută fetei, după care veneau părinții acestuia să facă propunerea în mod oficial părinților fetei. De obicei, pețitul se făcea sîmbăta sau duminica seara. După ce părinții fetei exprimau dorința lor de a se încuscri, se întreba de zestrea pe care o avea fata, în pămînt și vite. În cazul că răspunsul primit le dădea satisfacție, chemau pe cei doi tineri și întreba fata dacă-l vrea pe băiat. Aceasta răspundea după formula stereotipă: „dacă vrea tata și mama, vreau și eu, dacă nu...”. Tinerii își dădeau mina ca semn că tîrguiala este acceptată de toți.

După ce se oficia pețitul, flăcăul vizita mai des fata, o juca la horă numai pe dînsa. Zvonul răspîndit în sat se adevăra și faptul era pus în discuție publică: spița fiecăruia, calitățile morale și fizice, zestrea etc.

Cu una sau două săptămîni înainte de nuntă, fixată de cele două părți în cauză, se trimiteau 2—4 chemători, care să invite lumea la petrecere. Chemătorii erau flăcăi din sat, rude sau prieteni apropiați ai mirelui sau miresii. Fetele din sat le îmbrăca polțaul (bastonul) cu baste și panglici colorate, ei își legau tricolar la pălărie sau căciulă, mai adăugau cîte o pană de fazan sau de păun, își încingeau mijlocul cu o eșarfă lată de tricolar și, cu palțul împodobit în stînga, cu sticla de pîlincă de prune în dreapta, mergeau în zi de duminică, de la casă la casă, și chemau sătenii la „un pahar de băutură / la un scaun de hodină” și dacă le va fi voia „de la un pahar la două / de la două pîn'la nouă / la casa lui N. pe duminica viitoare, după ce ies oamenii din biserică...”. Dacă cel invitat accepta, închină cu pîlincă urînd noroc și „să fie într-un ceas bun...”.

Pregătirile pentru nuntă încep din timp. Astăzi se obișnuiește să se construiască corturi pentru sute de persoane, afară în aer liber, neprecupețind nici o cheltuială. Cortul este pavoazat cu covoare, electrice, cu lozinci și verdeață, cu panglici colorate. În trecut, nunta se pregătea numai în limita spațiului oferit de casa de locuit.

În săptămîna ce premergea nunta, bărbații și femeile se întrăjuitorau la lucru. Femeile contribuie cu alimente, păsări și ouă pentru tăiere; părinții tinerilor sacrifică viței și porci grași, procură băuturile în cantități masive.

Nunta propriu-zisă are loc sîmbăta sau duminica, după amiază și durează pînă în ziua următoare. Festivitatea nunții constituie punctul

culminant al acțiunii și a ajuns azi un spectacol remarcabil, la care participă întregul sat, rude și cunoscuți apropiați din satele vecine.

Fiind o manifestare sărbătorească, nuntașii se îmbracă cu tot ce au mai bun; mirele și mireasa în ținuta de rigoare, ca la oraș.

Se face cununia civilă la primărie, unde în trecut mergeau iarna cu sania, vara cu căruța cu cai împodobiți cu „prime” colorate și cu țin-gălăi la hamuri. Azi, deplasarea la Consiliul popular se face cu mașinile.

Reîntorși de la cununia civilă, nuntașii mirelui se duc la casa mire-sii; *zăglăușul* deschide cortegiul nunții, tinerii dansează, nevestele descintă și ținesc. În fruntea alaiului, după *zăglăuș*, se află chemătorii, nașii mirelui, grăitorul. La poarta miresei se opresc, deoarece porțile sînt închise, deși se cîntă: „Deschide-ți căputurile, dac-ați făgădit hol-dele...”. Le ies în cale nuntașii miresei cu grăitorul; între cele două partide începe discuția. Nuntașii mirelui sînt acum vînătorii care au urmărit o căprioară; căprioara s-a ascuns în casa lui N., iar ei, obosiți de alergătură, cer voie s-o caute și să se odihnească o clipă. Nuntașii miresei deschid porțile, vînătorii pătrund în curte, discuția între cei doi grăitori se întetește. Este adusă spre recunoaștere o căprioară bătrînă, mascată, apoi alta și iarăși altă căprioară. Nuntașii mirelui le refuză, căci a lor este „fată fecioară / în păr cu calapăr / în sîn cu busuioc /; Nu-i hidă, nici șchioapă / nici babă cu picior în groapă”.

Văzîndu-i porniți spre mînie, este adusă mireasa pe care o caută vînătorii. Se așează cu toții la masă pentru cîteva momente. Alaiul nu poate porni însă pînă cînd nu i se cîntă hora:

*„Nu te supăra mireasă
Că te-om duce peste munți
La părinți necunoscuți.
De-i vedea pe soacră-ta
Ți-a părea că-i maică-ta;
De-i vedea pe socru-tău
Ți-a părea că-i taică-tău
Care-i maica miresii
Iasă-n ușa uliții
Să se uite către soare
C-are o fată călătoare
Ca pasărea călătoare.
Taci mireasă nu mai plînge
Jarul inimii ți-l stînge;
De la maică-ta te-om duce
Fecioriei- pune-i cruce”.*

Apoi nuntașii miresei încep *Hora miresei*, adresându-se mirelui: .

„— Noi, mireasa nu ți-om da,
 Pînă nu ni-i spune
 Cu ce-i ține mireasa?
 — Cu vin roșu strecurat
 Cu colac de griu curat.
 — Nici cu-atîta nu om da
 Pînă ce, mire, mi-i spune
 Ce floare-i mai mîndră-n lume.
 — Mîndră-i floarea soarelui
 Pe fața pămîntului.
 — Nici cu-atîta nu om da
 Pîn ce mire mi-i spune
 Ce umbră-i mai groasă-n lume?
 — Groasă-i umbra stogului
 În postul Sîmpetrului.
 — Nici cu-atîta nu om da,
 Pînă mirele ne-a spune
 Cu ce-aduce mireasa?
 — Cu-n căluț mîndru-nrînat
 Ce-i la streșină legat.
 — Dacă-i mire treaba așe
 Ia-o și te du cu ea”.

După acest cîntec simbolic, mireasa se pregătește de plecare spre casa nouă, dar nu înainte de a i se cînta:

„Știi mireasă ce ți-am spus
 La cules de cucuruz?
 Să nu sameni cărujele
 Că ți-or fi de mare jele.
 Ci să sameni busuioc
 Să-ți aducă bun noroc.
 Noi, mire te-am slobozit
 În grădina cea cu flori,
 Tu, mireasă ți-ai ales,
 Floarea care ți-o plăcut.
 — N-am ales și n-am cules
 Numa una mi-am luat
 Care Dumnezeu mi-o dat.
 Plîngeți fată chica ta,
 Mila de la maică-ta
 Și-ți mai plînge părul tău
 Mila de la tăică-tău.

*Și-ți ie astăzi zua bună
De la tată, de la mamă,
De la frați, de la surori,
De la grădina cu flori,
De la pietrele din vale
De la prietenele tale".*

Fata își ia rămas bun de la părinți și alaiul porneste spre cununia religioasă, în timp ce nuntașii joacă.

La Cărsău și în întreaga zonă folclorică din care face parte, strigăturile la nuntă le fac femeile și nu bărbații. Iată câteva:

*„Străină-i nora, străină
Cum-i ruja din grădină.
Ca și mierla din pădure,
Ca ruguțul cel de mure.
Și-acela are neamuri:
Cucul mîndru frățior
Și pe sturzul verișor".*

*„Cîtu-i lumea și țara
Nu-i slujnică ca nora,
Că tot merge și tot vine,
Dar simbrie nu-i dă nime.
Rău îi doamne, dacă n-ai
O vorbă cui să i-o dai,
C-o dai numai la străin,
Pînă seara, satu-i plin".*

În timpul cununii religioase, cînd se cîntă Isaiia dănuiește se aruncă asupra tinerilor căsătoriți boabe de grîu și bani metalici, pentru a avea belșug în holde și bani.

La casa mirelui sînt așteptați cu mesele pregătite pentru ospăț. Înainte vreme, se înconjurau mesele și alaiul era stropit cu aghiazmă. Mireasa lovea masa pe care era blidul cu apă și busuioc, după care intra în casă, unde i se făcea conciu. Coadele îi erau despletite, legate cu o nuia de alun sau cu o undrea de alamă, după care era învelită cu cîrpă neagră, semn al trecerii ei în rîndul nevestelor apoi, tinăra nevestă revenea în mijlocul nuntașilor. Nevestele începeau să descinte:

*„Mireasa noastră-i o floare,
Mirele-i o cototoare.
Mireasa noastră-i bujor,
Mirele-i un domnișor".*

Ospățul continua pînă spre miezul nopții, cînd se anunța cinstirea miresei.

Înainte, cinstitul miresei se făcea în daruri în natură: un ștergar, o fățărită, un blid de colăcei și 1 l de vin. Astăzi se face mai mult în bani, realizându-se sume apreciabile. Darurile sau banii reprezintă într-ajutorarea comunității, făcută familiei nou întemeiată.

În această etapă a nunții, rolul de căpetenie îl are grăitorul, care este ales dintre oamenii cu calități oratorice deosebite. Cel mai cunoscut grăitor în trecut a fost Ianoș Florian-Hozar, care impunea prin darul vorbirii alese, prin ținută și glasul cu timbru de bariton. La nunțile de astăzi, grăitorul satului este Ilieș Petru a Leului, pentru darul de a atrage oamenii, de a-i lăuda spre a le smulge cât mai mulți bani pentru mireasă. Se cînta dansul miresei, care joacă câteva clipe cu cel care cîntește.

După ce se termină cinstitul miresei, nunta începe să se destrame. Oamenii mai vîrstnici se retrag, la petrecere rămîne tineretului, pînă spre ziua următoare.

În evoluția nunții se pot distinge în sat trei etape: nunta veche, desfășurată după datina străveche prin anii 1925—1927; a urmat apoi căsătoria de probă, între 1927—1965, timp în care nu s-au mai făcut nunți însoțite de ceremonialul străvechi. În acest răstimp se are în vedere în primul rînd zestrea, nu vița. Căsătoria era nelegitimă, fără cununie, făcută aproape tainic, într-una din zilele săptămîinii. Fetele se măritau în pragul adolescenței, căsătoriile nu erau statornice, fata se reîntorcea în scurtă vreme la vatra părintească, așteptînd un nou candidat. Măritate pretimpuriu, fetele se ofileau, natalitatea scădea și, odată cu ea, vigoarea familiei, atît de numeroasă înainte.

În ultimii ani, nunțile au căpătat amploarea neîntîlnită niciodată în viața satului. Deși se desfășoară în general după tipicul nunților tradiționale, începe să dispară unele rituri vechi, călcatul pe picior, lacrimile la despărțirea de părinți și de la cununie, hora miresei, stropitul cu apă. Dacă la nunta tradițională, momentul culminant îl constituia hora miresei, în prezent îl constituie dansul miresei, realizarea unui capital bănesc cît mai mare.

La toate acestea se mai poate adăuga faptul că miresele nu mai sînt localnice aproape în exclusivitate, ci „străine”, putîndu-se afirma că populația satului s-a reînnoit în proporție de 50% cu tineret din afara satului și din toate părțile țării. Tineretul este, în majoritate, încadrat în centrele urbane. Oriunde s-ar afla însă, căsătoria se efectuează acasă în sat. În timp ce se obișnuia în trecut, ca nunta să aibă loc la fată, astăzi petrecerea propriu-zisă se face la băiat. Dacă altădată atenția părinților se concentra asupra zestreii în pămînt și vite și cuvîntul lor era decisiv în încheierea unei căsătorii, în nunta actuală, băiatul hotărăște alegerea fetei, nu fără a ține seamă însă de profesiune. La baza căsătoriei stă mai mult iubirea reciprocă dintre părți.

c. *Moartea*. În contrast cu bucuria nunții, moartea provoacă durere în familia respectivă. Ca și la nuntă, comunitatea satului participă masiv și la durerea adusă de moarte.

Înmormântarea este însoțită de obiceiuri străvechi, neschimbate până în ziua de astăzi, cum sînt: bocetele, priveghiul și comîndarea.

Bocetele se numesc la noi „vaiete” și exprimă starea sufletească și gîndurile omului, convorbirile lui cu mortul, omagiu adus acestuia. Prin bocet, femeia care se vaietă, vorbește cu moartea, cu ai săi, care au plecat pe lumea cealaltă, le dă sfaturi și-i cheamă. În unele bocete se oglindesc aspecte din viața socială: scene de familie, dragostea de pămînt, de natură și animale. Pasărea cea mai pomenită în vaiete este cucul, iar dintre plante grîul și iarba. Omul de la țară nu se teme de moarte căci știe că este o lege a firii și o primește cu resemnare, deoa-rece: „moartea nu cruță pe nime / nu i-e frică de-mpărați / de săraci și de boagi”.

Bocetele la Cărsău se cîntă pe o melodie unică, prelungită, jalnică, tînguitoare. Se bocește numai în timpul zilei în jurul sicriului, numit local *gropișeu*, în care mortul este așezat încălțat cu papuci de pînză albă, în haine noi, cu mîinile cruce pe piept, în care s-a pus fă-clia de ceară care i-a pîlpiit cînd i-a ieșit sufletul din trup. Alături i se mai pune un colac de grîu, la dreapta un baston din creangă de prun bistriț, numit palțău, cu un ban înfipt la unul din capete. Lumî-narea îi va lumina drumurile negre prin vămile văzduhului, palțăul îl va sprijini pe povîrnișuri, iar cu banul va plăti luntrașul, în timp ce col-acul îi va domoli foamea pe drumul fără de capăt.

La Cărsău se vaietă numai femeii. Bocitul începe de îndată ce mortul a fost așezat pe sub grindă și oglinda s-a întors cu fața spre perete. Se vaietă cine dorește dintre femeile pricepute.

Priveghiul. Fiecare mort se priveghează două nopți. Toamna și iarna se participă la priveghi în număr mare. Seara sînt mai mult tî-nerii; după miezul nopții bătrîinii. La priveghi se stă de vorbă, se po-vestește, se cîntă hora lui Lazăr. Tineretul practică anumite jocuri ca: fîntînuța, popa și preoteasa, vișa; mai nou s-a introdus jocul „de-a cărțile”.

Înmormîntarea are loc în a treia zi. Mortul este dus la cimitir cu carul cu 2—4 boi, cărora li se pun colaci în coarne și țîngalău la gru-maji. Cînd cortejul iese din curte, se dă pomană, prin fața carului mor-tuar, o găină neagră și se cîntă bocetul „Rămîi casă...”. În drum spre groapă nu se bocește decît în unele pauze dintre slujbele religioase. În cimitir se cîntă hora mortului și se dă gropașilor, peste groapă, o oală cu ștergar alb. Din moment ce s-a pecetluit groapa, bocetele încetează. Se crede că pînă în această clipă, sufletul mortului stă în preajmă și, numai după ce corpul a fost băgat în pămînt, se înalță spre rai, unde-l așteaptă alte suflete, înștiințate de venirea lui, prin glasul clopotelor.

Comăndarea sau pomana mortului. De la cimitir, o parte din oamenii care au participat, se reîntorc la casa celui dispărut pentru a participa la slujba „de a treia zi”, după care urmează o masă comună, numită comîndare. Comîndarea tradițională constă din mîncare de fasole, în blide de pămînt, mîncată cu linguri de lemn un colac pentru fiecare persoană și din băutură, de obicei țuică.

După comîndare, mortul iese din atenția publică. La șase săptămîni, la șase luni și la un an, i se face parastasul, după care este, în general, uitat, chiar și de cei din familie.

La Cărdășu nu există un cult al morților. Cimitirele sînt părăjinite, mormintele invadate de iarbă.

În trecutul nu prea îndepărtat, la înmormîntare se cînta una și aceeași horă a mortului, cuprinzînd concepția țaranului despre viață, muncă și moarte. În prezent, textul este vulnerabil, conținutul fiind modificat în funcție de vîrstă, sex, cauzele decesului, starea materială improvizată de moment, decît poezie lirică, cu o bogată imagistică înfilnită în textul vechi tradițional.

Descîntece băbești

Descîntecele sînt spuse de femeile bătrîne, fără a fi vrăjitoare, la căpătîiul unui bolnav, cu scopul de a se vindeca. Uneori cu practicarea lor se ocupau și bărbați. Ritualul și textul spus nu este o taină și poate fi învățat și de generațiile tinere.

Dacă le analizăm conținutul și ritualul, gîndul ne poartă spre vremurile îndepărtate ale magiei. În conținutul lor se întîlnesc întrepătrunse elemente epice cu lirice, la baza practicării lor stînd obiecte și plante medicinale cu efecte vindecătoare.

Orice descîntece se spune șoptit, într-o atmosferă de liniște, asociat cu gesturi și mimică, avînd ca unelte miraculoase cuțitul, mătura, lina toarsă din îte vechi, așchii de la tăietor, untura de porc, apa și cărbunele.

Aproape toate textele cunoscute sfîrșesc cu versuri care exprimă dorința vrăciului ca bolnavul „să răsară curat și luminat (ca aurul strecurat) ca maica sfîntă ce l-o dat”. În texte se întîlnesc comparații și personificări, hiperbole, exclamații și interogații, poruncă și rugă, formule tipice și cifre fatidice, care scot în relief caracterul lor magic. Muroii și strigoi sug sînge și rod carnea bolnavului, dar pedeapsa lor poate veni de oriunde: „din scăpătatul soarelui / din cumpăna nopții / din revărsatul zorilor”. Bolile sînt alungate cu puterea cuvîntului și a apei și cărbunelui, în „virful munților / în urechile ciutelor / în coar-

nele cerbilor / în smîrcurile apelor / în fundul mărilor / unde fată mare nu hăulește / cosițe lungi nu despletește".

Descîntecele benefice s-au practicat atît pentru oameni, cît și pentru animale bolnave sau pentru holde și livezi. Vitele trebuiau să aibă mână de lapte și „strigile" trebuiau îndepărtate, ca și „rodia" care amenința recoltele. Se credea că „strigile" erau femei care au putere de a se prefăce în ciini sau pisici noaptea, dîndu-se peste cap de trei ori, pentru a suga laptele vacilor și a-l duce la ale lor. De aceea, se descînta vacilor ca și unor femei de-a „întorsul manei".

Din întregul repertoriu al descîntecelor cunoscute în sat, numai unele erau plătite, și acestea erau rostite de vrăjitoare ca de exemplu: descîntecul de strigă, de dată, de întorsul manei, de dezlegat și pentru furt. Uneori oficierea descîntecului cerea să fie însoțit de pot și repetat din șapte în șapte zile, cum era descîntecul de dată și descîntecul pentru descoperirea hoților. Textele acestor categorii sînt tănuite, se spun în șoaptă, se fac gesturi cu apa neîncepută, cu mătura sau secera, cu toporul sau cuțitul cu care se taie răul de la rădăcină.

Tendința ritorului este de a supune forțele naturii potrivnice. Versurile sînt libere, formulele clare se îmbină adeseori cu formule lipsite de sens. Sînt invocate cînd Sfînta Vineri, cînd Maica Domnului ca să alunge răul cuibărit în trupul omului. Vilfele care au cauzat bolile vor fi tăiate cu toporul, înecate cu apa, arse cu cărbunele, scrijelate cu așchiile de la tăietor, ferecate și legate ca ciaturile de pe firul de lînă.

Descîntecele cunoscute, benefice, sînt: de deochi, de soare săc, de grumăzări (gilci), de nimăt (pojar), de speriat, de mîncătură, de strigă, de junghi.

Existau în localitate și bărbați care practicau medicina populară fără descîntece, în cazuri de fracturi (Cadar Vasile), la îmbolnăvirea animalelor „de broască", „de șoricea" (colici) (Tenț Mihai, Oprea Crăciun, Cadar Ioan) ca adevărați medici veterinari.

Doftoroaiele satului, despre care s-a mai amintit, Ianos Maria — a Tulii, Urs Maria — Mierlac, Supărare Ana — Monița, practicau medicația numai asociată de descîntec, iar magiciană absolută, cu putere de sugestie remarcabilă a rămas în memoria colectivă Ianoș Saveta, cunoscută sub numele de Hozoreana.

În vremea noastră descîntecele benefice se practică rar, deoarece lumea nu mai crede în superstiții, ci se adresează medicului. Ceea ce a rămas însă din întregul lanț de descîntece sînt cele malefice. Se mai găsesc naivi care vin de la mari distanțe să consulte pe vrăjitorul de la Cărsău.

Ceea ce este remarcabil în acest capitol al culturii populare, este faptul că se atestă încă odată continuitatea unor credințe milenare, o bogată imaginație și lupta necurmată a omului împotriva forțelor naturii.

Creațiile literare orale

În repertoriul culturii populare locale, un capitol deosebit îl ocupă creațiile epice și lirice, în versuri și proză: cîntecul istoric și balada, doinele, cîntecele de muncă la cîmp, șezătoare, clacă, zicătorile și proverbele, strigăturile la joc, snoavele și basmele localizate. Fondul creațiilor orale este foarte bogat și de o realizare poetică uneori desăvîrșită. Pentru edificarea lectorului, vom prezenta în partea finală a lucrării o selecție din fiecare gen literar, cu excepția prozei, colecția integrală fiind prea vastă.

Conținutul folclorului literar prezintă aspecte din viața omului, lupta pentru eliberare și unele momente din istoria poporului nostru, fapt care ne indică timpul cînd au fost create.

Într-un mare număr al creațiilor populare orale se reflectă lipsurile materiale în care se zbăteau, sărăcia generală, groaza de armata trecutului, birurile apăsătoare care aduceau pe țăran în starea de a-și părăsi casa și satul pentru a lua calea codrului, făcîndu-se lotru. Natura credincioasă îl ascunde de poterași, de aceea ea este prezentă în toate creațiile poetice și dorința celor care le spun sau le cîntă este să rămînă și la moarte în sînul ei ocrotitor.

Cunoașterea folclorului are o mare importanță pentru toți fiii satului deoarece prezintă, în primul rînd, o mare valoare educativă prin faptul că a fost un factor mobilizator în diferitele împrejurări ale vieții și pentru că oglindește condițiile istorice în care s-a dezvoltat viața locuitorilor satului pe parcursul epocilor istorice. Ele au fost singura hrană pentru inimă și minte, pe vremea cînd încă nu pătrunsese în sat lumina cărții și cunoașterea scrisului.

Operele lirice sînt cele mai numeroase sub forma diferitelor specii: doine, cîntece de lume, strigături, exprimînd direct stările sufletești ale celui ce le cîntă.

Operele epice sînt mai puține: baladele, snoavele și basmele, cîntecul istoric și cîntecul hoșesc.

Proverbele, zicătorile și ghicitorile sau cimiliturile sînt numeroase și spuse ori de cîte ori se ivește prilej pentru aceasta.

Cele mai cunoscute balade locale sînt: *Hora Văleanului*, *Hora lui Cercel*, *Hora Mantului*. În centrul ultimelor două balade, personajul principal este tipic pentru haiducii cutezători și răzvrățiți împotriva rînduielilor sociale de epocă. *Văleanu* este prototipul donjuanului care cade victimă vicleniei femeiești roase de sentimentul geloziei.

Cele mai frumoase creații epice locale sînt cîntecele *Iancului* sub numeroase variante.

Dintre basmele cu cea mai mare frecvență au fost: *Cine poartă clopu*, *Ursitorile orbului*, *Trei frați buni*, *Papanghel*, *Vizor*, *craii șerpilor*, *Păcală și Tîndală*, *Dreptatea vulpii*, *Femeia puturoasă*, *Biserica țiganilor*.

La Cărăsău, ghicitorile sînt mult mai numeroase, într-un registru bogat, comparat cu proverbele și zicătorile. Locul de predilecție al ghicitorilor a fost șezătoarea. Șezătoarea a fost foarte activă în sat, o instituție socială puternică. Fiecare uliță își avea casa de șezătoare permanentă, unde tineretul lucra, povestea, cînta, juca și se întrecea în a spune cimilituri care să descrețească frunțile și să alunge somnul, în orele tîrzii ale nopților lungi de toamnă și iarnă. Numai așa se explică cum în localitate au fost depistate aproape 250 de ghicitori. Existența lor relevă o imaginație bogată, un pătrunzător spirit de observație, comparații și metafore majore, ca de exemplu:

„— *Patru bat, opt se-opintesc, mii și sute se clătesc*”.

„— *Umbla țașos, are barbă, sare șanțul hopa, tropa, dar să nu gîndești că-i popa?*”

„— *Mai mare ca purecul, mai mică ca boul, n-are coarne, dar te-mpunge, n-are pană dar zboară și te ajunge?*”

Culegerea folclorului literar local s-a efectuat între anii 1937—1940, de la bătrînii satului și de la maturii talentați (Costea Dumitru-Tulea, Colțea Pascu, Ungur Maria Colțea, Rotar Dumitru, Piloaca Saveta, Ilieș Floare etc.). Colindele, doinele, cîntecele de șezătoare, bocetele au fost puse pe note cu ajutorul violei, păstrîndu-se astfel și melodia respectivă. În 1943 colecția a fost înaintată Academiei Române și se află în prezent în Arhiva de folclor a Institutului de etnografie și folclor din Cluj.

Despre unele piese folclorice s-au cerut relatări mai ample de către specialiști, profesori universitari ca: Ion Petrovici, Ion Mușlea, Ion Nicola, Traian Mirza. O parte a fost publicată în revista „Crișul Negru” și în volumele „De la noi de la Bihor” editată de Consiliul județean al pionierilor, cît și în antologia de folclor literar din Bihor, editată de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, în anul 1974.

În ultimii ani, satul Cărăsău a fost cercetat de echipe de studenți ai Conservatorului de muzică din Cluj, conduși de prof. Traian Mirza, de etnografi și folcloriști ai Institutelor din București și Cluj, cu care ocazie s-au făcut înregistrări muzicale, povestiri, discuții asupra folclorului satului.

VIII. TOPONIMIA

După cum se știe, numele topice iau naștere din graiul care stăpînește un timp îndelungat un anumit teritoriu; ele persistă în timp fiind transmise din tată în fiu, de la o generație la altă generație.

Toponimia este un fel de istorie scrisă, așa cum sînt baladele sau legendele, atestînd vechimea poporului respectiv și a limbii formată pe

locurile respective. Deseori, unele toponimice amintesc evenimente, fapte sau întâmplări prin care au trecut oamenii de-a lungul timpului. De aceea, cunoașterea numelor pe care le-au dat locuitorii diferitelor părți de hotar, văilor, pădurilor, pășunilor sau ogoarelor, cuprind în sensul lor și istorie și geografie, dar și sociologie și lingvistică.

La Cărsău, numele topice sînt vechi, de-o vîrstă cu istoria satului căci majoritatea absolută le întîlnim în graiul localității și la 1581 și în 1759 și în 1772, dar și astăzi. În afara unui număr neînsemnat, denumirea locurilor a rămas aceeași. Unele au primit denumirea după numele proprietarului, altele după felul vreunei întâmplări din viața cuiva sau a unor schimbări sociale, politice sau economice care au avut ca urmare schimbarea raporturilor de proprietate, cum s-a întîmplat, de exemplu, cu topicul Dumbrava. Pînă în 1927 aici era pădure de gorun, de esență și proporții rar întîlnite. După reforma agrară din 1922, pădurea a fost tăiată. În urma „curățurii și tîrșiturii” din 1929, Dumbrava devine teren arabil. Vechiul toponim nemaiavînd acoperire în conținut se uită și locul devine „Holde”.

Poiana din pădurea Tov, s-a numit multă vreme Cîmpul Oaiei, deoarece aici era casa pădurarului domnesc, Oaia fiind din tată-n fiu pădurar. După dispariția familiei și schimbarea raportului de proprietate, denumirea se schimbă în Cîmpul Deliei utilizat astăzi în graiul local. Cîmpul feciorilor din fosta pădure Cerăt, își mai păstrează denumirea deoarece s-a infiltrat de veacuri în grai, fiind legat de luarea la oaste cu arcanul a feciorilor din sat, după cum Cîmpul Tintușii, de pe valea lui Negru și-a păstrat puternic amprenta; Kertul domenal, la schimbarea raportului de proprietate se uită, căci îi ia locul Dealul Cioncului, denumire intrată curînd în actele juridice ca termen topografic. La fel ar putea fi Dealul Albului, Pîrîul Buciumanilor sau Pîrîul Ogrăzii. Pădurea Arsa a fost mistuită de incendiu, pentru a stîrpi din ea cuibarul de lotri care nu puteau fi prinși, iar Icul lui Pitic evocă o întâmplare emoționantă: lupta pădurarului Pitic cu lupul care l-a atacat, pe care l-a învins și l-a ucis în luptă cu brațele, dar în scurtă vreme și-a pierdut și omul viața. Explicațiile se pot înmulți și întâmplările legate de topice mai stăruie în memoria colectivă.

Peste vreme, toponimele și-au păstrat sensul și calitatea de nume proprii. Ele apar și azi ca în momentul nașterii lor cu sens și nuanță specifică, reflectînd puterea de creație și bogata imaginație a oamenilor care le-au dat nume. Ele s-au format fie prin derivarea de la substantivul compus sau propriu respectiv, fie prin compunere. Pentru a se vedea originea și vechimea lor, dăm mai jos toponimicele utilizate în graiul local astăzi:

a. *Toponimice care denumesc țarina sau moșia satului:*

Aristie, Buceasca (Ogoarele), Bumbasca, Bădiuleasca, Călbasca, Clejia, Cantarig, Cîmpul Gaghii, Dealul Bisericii, Dealul Vișinilor, Dealul

Prunilor, Dealul Iancului, Dealul Vilii, Doba, Drăgan, Groși, Holumbași, Holde, Mălăiește, Rituri, La Rîpa, Sătescu, Șes, Tărnioară, Topșești, Kertul țiganilor, Kertul Domnesc (Dealul Cioncului), Pusta Kisarni (I.A.S.).

b. Topice care denumesc părți de pășune, pădure sau foste păduri:

Arsa, Albuleasă (Saivan), Aristieș, Cecănești, Cerăt, Ciorasca, Colnic, Cîmpul ros, Cîmpul feciorilor, Cîmpul Delii, Cotuș, Calea popii, Coasta Tulii, Curechiște, Dealul, Dealul Cetățelei, Dumbrava (Holde), Ferecar, Gurinalt, Gureș, Guricior, Huta, Icu lui Miculae, Minișuri, Muncei, Pădurea satului, Scurtătură, Pîrșii Delii, Tovul.

c. Poeni și foste poeni:

Cîmpul Cotețelor, Cîmpul feciorilor, Cîmpul Delii, Cîmpul Tintușii.

d. Văi și pîraie:

Pîriuța lui Bîrnoaia, Pîriuț Buciumanilor, Pîriuț Hoților, Pîriuț Mihului, Pîriuț Murgului, Pîriuț Arsei, Pîriuța Cotețelor, Pîriuța Hoților, Scufundoasă, Pîriuța Săpsiei, Pîriuța Plopilor, Pîriuț Ogradei, Pîriuț Piloanchii, Valea Dobii, Valea de Izvoare, Valea de Negru, Valea de Vălcuță, Valea de Verin, Valea Tintușii, Pîriuț Torzului.

e. Ripe, gropi și tăuri:

Zoampa Bărnuii, Gropoiul Gliganilor, Gropoiul Piloachii, Tăul Tovului.

După cum se poate constata, cu foarte mici excepții, cea mai mare parte a toponimicilor sînt românești, iar dacă analizăm originea lor, găsim că: majoritatea sînt de origine latină, cîteva băștinașe și în număr mic maghiare.

Înfruntînd, prin urmare, toată vitregia istoriei, ele au rămas ale noastre, ca stăpîni dintotdeauna a locurilor și nici o opresiune străină nu le-a putut înlocui.

f. Onomastica. Numele și prenumele oamenilor pe parcursul veacurilor. Frecvență și persistență.

Începînd cu anul 1581 și continuînd cu 1759, 1772, 1801, persistă fără conținere pînă azi nume ca: Costea, Colțea, Cadar, David, Duma, Fincean, Guș, Găvruța, Hip, Iagăr, Mîndru, Martin, Negrea, Pantea, Popșe, Piloaca, Rotar, Supărare, Sîm. Sferlea, Tripe, Tîrlea și Uș.

Cea mai mare frecvență o are numele Costea, Colțea, Guș, Iagăr, Mîndru, Popșe și Supărare, iar cea mai scăzută, Sfirlea și Uș.

Au dispărut pe parcursul veacurilor nume de familie ca: Ardelean, Bardar, Buciuman, Braica, Bar, Burzuc, Blidar, Chinez, Cerb, Cizmar, Ciulan, Dragoș, Draica, Duda, Haiduc, Iancu, Laza, Lup, Matei, Moș, Maior, Mudura, Mureșan, Păcurar, Sabău, Urs, fie prin fugă, fie prin strămutare în localitățile vecine unde se află aceste nume de familie; unele dintre ele vor fi dispărut cu siguranță prin molime sau lipsă de

urmași, dar socotim că aceste cazuri au fost foarte rare, deoarece familiile erau numeroase, iar atunci când în familie erau numai fete, prin căsătorie nu primeau numele bărbatului ca astăzi, ci-și păstrau numele de-acasă.

Prenumele sau numele de botez, s-a dovedit în timp mult mai nestatornic. În secolele al XVI-lea și al XVIII-lea întâlnim nume de botez cu rezonanță deosebită, unele provenite din limbile latină, altele autohtone, pe care nu le mai întâlnim astăzi: Alexa, Antim, Blag, Cosma, Costan, Filip, Ignat, Ispas, Irimie, Isai, Lup, Luca, Nicoară, Onu, Simion, Toma, Urs, iar în secolul al XIX-lea în registrele cununaților, nume frecvente de femei: Afimia, Armanca, Cătălina, Doca, Lina, Marta, Oana, Susana, Parasca, Todora, Veselina, Veronica.

În cadrul onomasticii actuale, numele de botez tradiționale rămase moștenire din secolul anterior se întâlnesc frecvent la generațiile mature de ambele sexe și numai întâmplător la generațiile tinere. Cele mai frecvente prenume întâlnite la vîrstele mature sînt, în ordine descrescîndă, la bărbați: Ion, Gheorghe, Dumitru, Toader, Ilie, Petru, Pavel, Marian, Pașcu, Matei, Gavril, Mihai, Crăciun, Moise, Aurel, iar la femei: Maria, Floarea, Sevasta, Ana, Ileana, Sinziana, Tiana, Rafila, Catița, Eva, Mina.

Circulația intensă a oamenilor în toate părțile țării, contactul tot mai mult cu cărțile, presa, radioul, filmul și TV, deci lărgirea ariei de cunoaștere, au dus la adoptarea de pronume din toate regiunile țării, din istoria națională și universală, din lumea vegetală, din literatură. Urmînd legea imitației, a modei, locul prenumelor purtate de părinți și bunici, le iau locul altele ca: Adrian, Alin, Claudiu, Cosmin, Dan, Florinel, Marinel, Radu, Rodian, Stelian, Viorel etc., însoțite de-al doilea nume, iar fetele au chiar trei sau patru: Alina, Adela, Corina, Cornelia, Dana, Florentina, Gabriela, Ionela, Liana, Monica, Mariana, Natalia, Otilia, Rodica, Valeria, Valentina, Zina.

Dispariția prenumelor tradiționale este o mare pierdere privind latinitatea limbii române, lexicul și obiceiul de a transmite primilor născuți numele părinților, bunicilor sau a persoanelor apropiate.

Porecele s-au născut în viața satului din motive diferite: unele s-au născut spontan, datorită unei întâmplări, unei similitudini între persoane, unui nărav caracteristic sau însușiri fizice sau sufletești; mai rar cauzate de defecte sau boli.

Local, poartă denumirea de *ciufe*. Ele s-au iscat fie din nevoia unei economii lingvistice fie, mai ales, din necesitatea de a scoate în relief însușirile, calități sau defecte, ale unuia din membrii colectivității.

Porecla este o caracterizare rapidă și concentrată. Prin simpla lor rostire, imaginea respectivă îți apare în față vie. La început irită, provoacă ciudă în sufletul celui ciufulit, stări de satisfacție și umor în grupul social respectiv. Cu timpul totul intră în normal și deseori prenumele omului este uitat, cunoscut doar în intimitatea familiei.

În această zonă, satul cu cele mai multe porecle este satul Rohani, urmat apoi de Cărăsău, ambele cu locuitori porniți spre satiră, glumă și zeflemea. Iată numai câteva porecle din această localitate:

a.) Porecle bărbătești: Bălanu, Bouț, Brei, Brîna, Biboe, Burdulea, Bitas, Cerbec, Ciucur, Cioiu, Ciolea, Cîsu, Cioncu, Ciobanu, Ciorgane, Calica, Cionghila, Chifla, Curechi, Cătănuța, Dida, Dodu, Floaca, Flocu, Gogol, Grăunța, Gojdoe, Gîrnițu, Fieruț, Horta, Hohonea, Horea, Hozar, Iedu, Lanca, Lociu, Leca, Merlac, Monu, Murgu, Nacu, Oaia, Pelac, Pudrea, Pițiguș, Pristițu, Pristulea, Pupu, Surdu, Spicu, Sfătu, Tomiloaca, Tinda, Tândală.

b.) Femei: porecle date femeilor sînt mult mai multe, mai sintelice și generalizatoare. Dacă poreclele date bărbaților au devenit publice și toată suflarea satului le știe și le rostește direct, poreclele feminine se rostesc în grupuri mai strînse și mai rar de față cu cea care o poartă.

Cele mai multe ciufe se dau în copilărie, adolescență și tinerețe. Rar sînt cazurile cînd poreclele se schimbă pe parcursul vieții, ba dimpotrivă, se transmit urmașilor prin derivare cu sufixe: Ciolanu, Ciobănaș, Hozar, Hozărel, Tăpălagă—Tăpălăguță, Brei—Breiuț(ă). Poreclele feminine se transmit mult mai rar. Dăm mai jos cîteva dintre poreclele feminine în uzul contemporan: Burica, Buca, Boțu, Ciobănica, Creața Căbăloaie, Dichița, Dășelata, Flămînda, Honghiora, Lunga, Peticu, Pristica, Păpușa, Pripita, Roșia, Rătușca, Scleapțu, Șuşuleana, Surda, Sarioapa, Sarbăda, Tanța.

După cum se vede, poreclele se caracterizează prin originea lor curat românească.

Alături de toate acestea, o circulație mare au supranumele, fără prea mare interes din punct de vedere lingvistic.

Cum vorbim

Populația satului, din toate timpurile și pînă azi, a cunoscut și a vorbit fără sfială în mîndra limbă românească. În totalitatea lui, vocabularul local folosit pentru exprimarea noțiunilor de primă necesitate este latin, ca de pildă: cer, luncă, stele, pămînt, foc, apă, lună, an, săptămîină, zi, primăvară, vară, toamnă, iarnă, precum și toate noțiunile care denumesc fenomene ale naturii (nor, negură, ploaie, rouă, brumă, fulger), cuvinte legate de corpul, vîrstele și sufletul omului (cap, frunte, ochi, nas, față etc.) de relațiile de familie, de cîmp, de floră și faună, de casă și interiorul ei; cu un cuvînt, tot ce ține de fondul principal de cuvinte, absolut necesar pentru ca oamenii să-și exprime unii altora ideile, gîndurile și sentimentele lor, spre a sta-tornici între dinșii relații sociale. Exemplele din acest fond sînt numeroase și cunoscute, iar utilizarea lor, în fiecă ceas al zilei.

S-au întîlnit în capitolele anterioare termeni toponimici, meșteșugărești, de industrie casnică, din tehnica agricolă, cultură orală, pe

care nu-i utilizăm decît în anumite ocazii, cu prilejul efectuării anumitor activități sociale din viața satului. Cu toate acestea, o analiză atentă a originii lor, argumentează odată mai mult originea latină și autohtonă a limbii noastre și a vechimii acestor locuri.

Din totalul de 77 termeni tehnici folosiți în arta țesutului de exemplu, un procent de 58% sînt latini, 19% slavi, 6% sîrbești, 1% germani, 5% maghiari, iar 10% de origine necunoscută.

Terminologia agricolă se prezintă la fel. Din acest domeniu 47% provin din limba latină, 28% din limba slavă, 9% din limba maghiară și restul, în proporții neînsemnate, din alte limbi.

Toponimele născute din graiul localnicilor, poartă de asemenea amprenta graiului autohton românesc. Față de limba națională însă, limbajul local prezintă particularități fonetice și de vocabular specific graiului crișan, bihorenesc. Caracteristicile generale ale limbii române rostită în graiul satului se observă în pronunțare, fonetică, morfologie sau sintaxă. Astfel, auzim rostindu-se în mod obișnuit: samă, cine, pîne sau pită, ai, morar, herean, curechi, petrinjel, sară, săcară, părete, îndărap, prav, stăi, mincă, lăcrimi, plomîni, nainte sau nante.

În vocabular găsim cuvinte de două categorii: creații românești locale: estîmp, orbiș, buiguit, înlemnit, brincuță, giscol, a feciori, a îmbumba, cărora se pot adăuga unele expresii sau locuțiuni: așa i-a fost data, așa i-o fost rînduit (scris), te trași în dejet cu cineva, ciuhă-n cînepă, frumos ca driglu, alb la iogă etc.

Îmbogățit mereu prin mijloace interne, prin derivare, compunere sau schimbarea categoriei gramaticale, lexicul local și-a mărit conținutul și prin mijloace externe, primind în circuitul limbii cuvinte provenite din limba maghiară, austriacă, din contactul cu instituțiile și aparatul de stat austro-ungar: solgăbirău, birău, chișbirău, holdă, sămădău, fișpan, cios, bir, aldămaș, pălincă, ham, gazdă, temeteu; iagăr, laibăr, oblu etc. Aceste cuvinte n-au afectat însă caracterul latin al limbii și nici structura ei gramaticală.

Oamenii locului se caracterizează printr-un pronunțat simț al limbii, le place exprimarea simplă, logică și clară. Țin s-o facă și alții în același mod, deschis, ca să se facă înțeles, iar în caz contrar nu se sfiesc să-i spună: „ori vorbește cum ți-e portul, ori te poartă cum ție vorba”. Proverbul este în același timp și admonestare, cuprinzînd în sine și un principiu de etică referitoare la comportare în sînul comunității.

În ceea ce privește gramatica, se folosesc forme și construcții specifice graiului bihorenesc. Particularitățile se observă la folosirea pluralului multor cuvinte: palaturi, pomături, ulițe, pâlmi, spicuri, obrazuri, greșele. Articolul în genitiv—dativ *lui* este utilizat sub forma *lu* (lu Ion, lu Mihai). Pronumele *eu* se pronunță ca italianescul *io*. Pronumele demonstrativ *acesta*, *acela* se utilizează sub forme ca: *ista*, *iasta*, *asta*, *cela*, *ceea* etc.

Verbul suferă, de asemenea unele modificări: întâlnim forma lungă de *infinitiv* în colinzi, forme verbale inverse: fost-am, dusu-m-am; la diateza reflexivă, pronumele *se*, devine *să*: și să ducă, văzîndu-să. Dintre formele trecutului, cea mai frecventă în uzul cotidian este aceea a perfectului simplu: măsăi, mă dusăi, cîntai, mîncăi, fui, dădăi etc. Imperativul negativ se termină în *reți*: nu vă temereți, nu vorovireți sau nu voroviți.

Existența adjectivului *mierău* pentru albastru, roșiu pentru roșu.

Adverbe specifice: amu, aci, colea, mintenaș, dande. Conjunții și în loc de *să* în formarea conjunctivului: și mă duc (să mă duc); prepoziția *dă* în locul lui *de*, din în loc de *din*: „Inghe ai fost, Ioane?”, „Fusăi în sat!”, „Dînde vii?” „Dîn pădure—”, „Și io m-oi duce mine...!”. Locuțiunea *de unde* este contopită sub forma *dînde*; adverbul *unde* devine *inghi*, după cum verbul *mergi* de la persoana II singular devine *mei* (Inghi mei Petre?), iar a II-a plural este *mereți* (Mereți și voi), iar a III-a sing. este *mê* (Mê și dînsul). *U* final este întâlnit în urma consoanelor finale: somnu, podu, calu, pomu, la care se adaugă articolul hotărît enclitic. Exemplu: „S-o strîcat podu dă la vali”. „Pomu l-o dus apa cea măroacă”. „Calu nu s-o oprit cînd l-am strîgat, ce s-o luat la fugă dă-i scăpărau potcovoale ca schinteile...”.

În unele cuvinte persistă rotacismul: cărindar, corindă, în loc de colindă sau calendar. Adeseori *m+i* sau *e*, devine *mn*: mniere, mniez, mniazăzi, mniel.

Fondului comun din vocabularul autohton i se mai adaugă cîteva cuvinte străvechi, pe cale de dispariție ca Joe (cu înțeles de Zeus), ida (idem), mante (înainte), dande (unde) etc.

În concluzie, cu toate particularitățile fonetice și de vocabular pe care le are, graiul local păstrează comun cu limba națională structura gramaticală și vocabularul fundamental moștenit din limba latină. Dar pe măsura trecerii timpului, aceste deosebiri vor dispărea, datorită puternicei influențe exercitate în prezent de mijloacele de culturalizare și graiul localnicilor se va dizolva în limba națională comună.

Un fapt plauzibil este evoluția pe care a făcut-o limbajul cotidian al satului în ultimele trei decenii în care s-a scuturat de un foarte mare număr de cuvinte de împrumut, devenite azi arhicunoscute: birău, noțarăș, mașadic, solgăbirău, istov, iznov etc.

IX. SATUL CONTEMPORAN

Satul între 1944—1947. Procesul revoluționar început în primăvara anului 1945 pe tot cuprinsul patriei noastre, a cuprins în puternicul său suvoi și viața satului Cărsău. Între anii 1944—1947, anii etapei desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, are loc refacerea econo-

mică și instaurarea drepturilor democratice suspendate încă în 1938, când s-a instaurat dictatura regală. În acești ani se intensifică lupta țărănimii sărace și mijloace împotriva administrației locale. Se schimbă primarii unul după altul, se intensifică activitatea Partidului Comunist Român, așa cum s-a arătat, se creează organizația sindicală, frontul plugarilor. Exproprierea moșierească și legea agrară din 23 martie 1945 nu-i lasă indiferenți pe cărsăni. Pământul folosit de instituțiile locale este trecut în proprietatea statului pentru a fi pus la îndemîna întregului popor.

Anii 1945—1947 sînt ani în care, datorită unor cauze specifice (războiul, seceta și foametea din Moldova), specula ia amploare. E o perioadă în care se ivesc între localnici, afaceriști. În ciuda inflației se aleargă neconținut după bani. Se fabrică alcool de porumb, se comercializează, se vînd la prețuri de speulă alimentele moldovenilor împinși în părțile bihorene de foametea anilor 1946 și 1947. Se remarcă însă și ospitalitatea și omenia unor țărani din sat (Dezna Teodor) care găzduiesc copiii din județele atinse de calamitate.

În 1946, cărsăni cu drept de vot își dau adeziunea pentru politica forțelor progresiste din țară, în frunte cu comuniștii, participînd în masă la alegerile din noiembrie, la circumscripția electorală Căpîlna. Este pentru prima dată cînd femeile au acces la viața politică, votînd cu B.P.D. Stabilizarea monetară din august 1947 pune friu speculei, se face reforma justiției, a armatei, școlii, se creează primele cooperative de consum, este abolită monarhia, se semnează tratatul de pace și se realizează reîntregirea țării, se deschid perspective noi în optica țărănilor din sat trezindu-le conștiința de cetățeni și oameni politici. Nimeni nu mai vorbește acum de partidele istorice; în centrul atenției opiniei publice stau comuniștii, de la care se așteaptă fapte și ajutor.

Satul între 1948—1977. Revoluția socialistă începută în 1948 a însemnat pentru istoria satului o piatră de hotar, începutul unei vieți noi, după rînduiri noi. După congresul de unificare, ținut în februarie 1948, cînd P.S.D. se contopește în sînul P.C.R., rolul de conducător al P.C.R. se simte tot mai pregnant în viața satului. Se creează Sfatul popular; Cărsău se unifică administrativ cu Petidul. Președinți ai Sfatului popular ajung muncitori (Gheorghe Sarcadi, Teodor Rob). Începînd cu anul 1948, sfatul popular, apoi din 1965 Consiliul popular a îndrumat activitatea politică, economică, social-culturală și administrativă a localității; priveghează respectarea drepturilor cetățenești și a legilor statului, ocrotește și dezvoltă averea obștei. Sediul Consiliului Popular a rămas la Petid pînă în 1969 cînd a fost mutat la Cociuba Mare, aleasă ca centru de comună pentru satele: Cărsău, Cheșa, Cociuba și Petid.

Despre transformările economice din această etapă ca și cele social-culturale, s-a vorbit la capitolele respective. Datorită condițiilor materiale bune, satul s-a schimbat la față sub toate aspectele: economic, social-cultural și politic. Mijloacele de transport s-au modernizat

și ele. Dacă odinioară drumul spre Tinca, Beiuș sau chiar Oradea era făcut pe jos sau cu căruța, în anii socialismului li s-au adăugat mijloace moderne: autobuze, autoturisme, motorete, biciclete. Cărsăanii au intrat pe traiectoria vitezei. Până și bicicleta a devenit un vehicol demodat, iar aspirația spre autoturisme e socotită legitimă. Din statistica efectuată în februarie 1977, se constată că se află în sat 186 biciclete, 8 autoturisme, motociclete și motoare, al căror număr este în creștere datorită mijloacelor de câștig și economie făcută de generațiile tinere.

Pentru transportul în comun al populației, spre orașe, se află zilnic patru autobuze pe rutele: Cărsău—Beiuș, Cărsău—Salonta, Cărsău—Oradea, în afara mașinilor care transportă muncitorii angajați pe șantiere.

Electrificarea satului s-a făcut între anii 1963—1965 și odată cu acest fapt de mare însemnătate, au și început să sporească elemente ale vieții și civilizației înaintate: radio, televizoare, frigider, aspiratoare de praf, mașini de spălat, băi, pompe de irigație, mori personale și fierăstraie acționate electric. Există în funcțiune astăzi, la Cărsău, 130 aparate de radio, 80 televizoare, 13 frigider, 57 mașini de spălat.

Într-un climat constructiv, creat de regimul socialist condus de Partidul Comunist Român, era firesc ca satul și oamenii lui să se transforme. A fost de ajuns ca să vină revoluția socialistă, pentru ca forțele creatoare, geniul latent al oamenilor satului să explodeze, manifestându-se sub multiple aspecte creatoare, să schimbe aspectul vechi al satului și pe ei înșiși, prin munca lor harnică eliberată, să facă saltul calitativ la viața îndestulată pe care o trăiesc în prezent.

Într-o etapă de numai 30 de ani s-au săvârșit mutații structurale în conștiința colectivă și a fiecăruia. O nouă ideologie, o nouă concepție despre viață, o nouă viziune social-politică, o economie și cultură în plină înflorire, caracterizează astăzi viața satului Cărsău.

Toate aceste transformări pe plan material și spiritual, prin care a trecut satul în ultimii ani din istoria lui, cîntăresc mult mai mult decît s-a realizat în toate cele șase veacuri de atestare documentară prin care a trecut. Faptul ne bucură, ne insuflă încredere și ne dă forța de muncă pentru construcția societății socialiste multilateral dezvoltate.

IX. SELECȚIUNI DIN FOLCLORUL LITERAR LOCAL

Hora lui Pătru Mant

La poiana mărului,

*Paște calul Mantului.
Calul paște și rîncează,
Mantu doarme și visează*

*Și-o visat un vis ciudat
Că jendarii l-o legat
Și-n chemniță l-o băgat.*

Sare Manu, se trezește,
Pă-nțuneric lung privește ...
Lîngă casă și poiată,
Iacă toți jendarii roată.
Zice Mantu — și nu-i pasă

- Pofțiți domnilor la masă,
La carne de oaie grasă!
- La masa noi n-om intra
Pînă ce nu te-om lega.
- Pe mine nu mi-ți lega
Pînă capul sus mi-a sta
Și brîncă de-a direapta.

Fuge Mantu pe obloc
Prin jendari își face loc.

Noaptea-i neagră, norul gros
Trag jendari fără folos,
Mantu suie și coboară
Pe cărări de căprioară.

Peste vîrfurile dealului
Colo-n valea cerbului
La casa vărului lui,
Uciagașul Mantului.

Nu-i, nu-i, Mantu și nu-i
L-o pușcat vărul lui
Vineri sara l-o-mpușcat
Dumineca l-o-ngropat.
Duminecă după masă
Cîndu-i toată lumea acasă.

Sună clopotele-n jale
Sună-n deal și sună-n vale,
Duce peste lume veste
Cum că Mantu nu mai este.

Codru frunza-și leagănă
Și jalea și-o tragănă.
Frunza-i pică pe cărare
Lunca-i îmbrăcată-n jale.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Hora lui Cercel

Pînă frunza-n codru ține,
Toți țîlharii trăiesc bine,
Dar cînd codrul frunza-și lasă
Toți țîlharii trag acasă.
Sus pe vîrfurile munților
La o masă rotelată,
De țîlhari înconjurată,
E Cercel, țîlharul care
A furat din Satu Mare
O straiță de gălbănașe
Dintre zece poterașe.
Și-o sută de poterași
Se luară-n urma lui
Prin desișul codrului
Spre vîrfurile muntelui.
O săptămînă căutară
Și nici urma nu-i aflară
C-o fugit din codru-afară
Și s-o dus în altă țară

Amu cînd petreceau bine
Iaca poterașii vine

— Bună ziua, lotrilor!
— Mulțămim jendarilor!
Nu pofțiți cu noi la masă
La carne de oaie grasă?
— N-am venit să ospătăm
Ce-am venit să vă legăm
Să vă ducem la-nchisoare
Unde nu-ți mai vedea soare.
Ori mori de pușcă pușcat,
Tu Cercel, te dai legat,
— Nici mor de pușcă-mpușcat,
Ori de sabie tăiat?
Nici de sabie tăiat,
Nici mă dau la voi legat
Că nu-s femeie cu năframă
Să mă dau legat de teamă,
Ci-s voinic cu pălărie

*Și nu mă tem nici de-o mie.
Și-s voinic cu frunte lată
Nu mă dau la voi, o ceată.
Luînd sabia din creangă*

*Zice: „Sabia mea dragă
De cînd mi te-am cumpărat,
La jendari nu te-am probat”.
Și-o luptat, Cercel, legat
Pe jendari mi i-o tăiat...*

Culeasă de la Ungur Gh.-Mățăguna.
77 ani, din Cărsău

Pe dealul Feleacului

*Pe dealul Feleacului
Merg carele Iancului.
Nu merg cum merg carăle,
Ci sclipesc ca soarele.
Boii-s cu coarne de ceară,
Om ca Iancu nu-i în țară.
Boii-s cu coarne de spume,
Om ca Iancu nu-i pe lume.
Vin ungurii și-l omoare,*

*Cu săcuri și cu topoare,
Iancu luă buciumul
Și sună cu tulnicu.
Moșii din munte-l aude
Și sar cu toții la luptă
Ca pe Iancu și-l asculte.
Mînce-l focu și para
Pe cine-și lasă țara
Că pe mine m-o mîncat
Cînd țara mi-o am lăsat.*

Culeasă de la Ioan Costea, 57 ani.

Du-mă, doamne-n țara mea

*Du-mă, doamne-n țara mea,
Batăr îi țara mai rea,
Că-s străin, străin mă cheamă,
Străinu-s de bună seamă.
Străinu-s ca și pasăre
N-am milă nici de-o latură
Străin, doamne ca un cuc,
N-am milă unde mă duc.*

*Străinu ardă-l focu,
Gălbenite-ar cu socu,
Străinu, ardă-l para,
Gălbenite-ar ca ceara.
Toată lumea-i dintr-un neam
Numai eu pe nime n-am,
Că pe cine l-am avut
L-o mîncat negrul mormînt.*

Culeasă de la Maria Costea, născută
Ungur.

Codrul și omul

*Nu se teme codru, doamne
Că s-apropie de toamne,*

*Numai omul săracu,
Tot se teme și i-i frică*

De cîte ori frunza pică.
La capăt de primăvară,
Codru-ntinerește iară,
Codrului frunza-i învie,
Omul mē pe-ncărunție,
Se duce pe drum ne-ntors
Dac-o mers odată-i mărș.
Cînd aud cucul cîntînd
Și mierlița fluierînd

Eu trec munții plîngînd
Și de jalea lui cea seacă
Toate lemnele s-apleacă
Cu vîrful pîn-la pămînt
Și mă-ntreabă de ce plîng.
De ce plîng și mă jelesc,
Ce-am pierdut de nu găsesc
Am pierdut frunză de fragă
Am pierdut țara mea dragă.

Culeasă de la Colțea Pascu.

Cintece de cătănie

Mult mi-e jele, doamne jele;
Jele-i inimuții mele,
Jele-i la tot neamul meu
După-un tînr cum sînt eu.
Că amu mă înstrăinez
De părinți mă depărtez
Că mie carte mi-o vinî
Și mă duc la cătănit.
Dac-or fi vremi bune-n țară
M-oi întoarce-acasă iară,
Iar de-o fi vreo răutate
Oi trimite numai carte.

Eu mă duc mîndră cătănă
Treci valea și-mi pune pană.
Pune-mi pană nu mușcată
Ține-ți mintea și fii fată!
Pune-mi pană de pelin
Și m-așteaptă pînă vin.
Rămii sat, rămîneși boi,
Că eu mă duc de la voi.
De la plug, de la tileagă
De la mîndra mea cea dragă.
De la frați de la surori
De la . . . . . de șezători.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Asară și-alaltă sară,
Mă culcai pe pat afară
Și-auzii cîinii bătînd
Și fiarele zurnăind.
— Scoală, maică,
— Scoală taică,
Că vin domnii și mă leagă
Cu tri firi dă primă neagră
Și cu trei prime roșii
Și mă duc în cătănie,
La pușcă și la săbie.

Ardă-te focu mașină,
Cum vîi goală și mei plină.

Cum vîi goală pe sub munte
Și mei plină de răgute.
Cum vîi goală pe sub nori,
Și mei plină de feciori.

Crapă-mi doamne inima
Colo pe pod la Tinca
Și știu că mi-o-ai crăpat
Cînd cătănă m-o luat.
Bagă-mă doamne-n pămînt
De zece metri d-afund,
Numa-o brîncă-mi lasă-afară
Să iubăsc pă mîndra iară.

Eu mă duc de-aici în jele
Cu mē luna printre stele,
Eu mă duc de-aici cu dor
Cum mē luna p'îngă nori.
Eu mă duc, mîndruță, duc,
În urma me crească nuc,
Crească nuc încrengurat,
Mărg cătană la-mpărat.

Veniți, fete și jurați
Pă feciori și nu-i lăsați,
Ca vine duminica,
N-are cine vă juca.
Săraca curaua mea
Trei cuțite stau în ea,
Unul ride, altul plînge,
Unul zice c-a bea sînge.

Culeasă de la Nicolae Rotar, 58 ani.

Cîntece de fată

Tu mēi bade-n cătănie,
Da'de mine ce să fie?
Du-mă bade și pe mine!
De ți-a fi bade, rușine,
Fă-mă brîu pe lîngă tine.
De ți-a părea, bade rău,
Fă-mă lumină de său
Și cînd, sara, ti-i culca,

Tu-i aprinde lumina.
Oamenii te-or întreba:
— Ce lumină-i aceea?
— Asta-i lumină de său,
Prietena din satul meu,
Asta-i lumină de ceară
Prietena din a mea țară.

Culeasă de la Saveta Piloaca, 60 ani.

Mult mă muștră măicuța
Că mi-i drag de bădița.
Eu i-am spus: „Cum și nu-mi fie,
Că mi-i luna mărturie,
Sfîntul soare stă și joace,
Luceafărul de sara,
El zis că n-a jura
Că ne-o văzut joi sara;
Joi sara la noi în ușe
Sărutîndu-ne cu dulce
Joi sara șezînd în prag,
Sărutîndu-ne cu drag.

Și schimbîndu-ne inele,
Sărutîndu-ne cu jele”.
Vină bade sările
Și-ascultă muștrările!
Cum mă muștră și mă-nvață
Și nu șed la tine-n brață.
Vină, bade, vină, vină,
Nu căta că-i mare tină.
Că nici eu cînd am venit
N-am cătat că m-am stropit.

Culeasă de la Saveta Costea, 56 ani.

Spune, bade, vii, ori ba,
Cu minciuni nu mă purta,
Că minciunile nu-s bune,
Mînce-i capul cui le spune.

Ce ți-a spune fecioru,
Calcă jos cu picioru.
Că te ține pe genunche
Și-ți mințește mii și sute,
C-o brîncă pe după cap
Cu gîndul la alta-n sat,

Cu brîncă pă după tine,
 Cu gîndu la alta-n lume.
 Bădiță cu ochi negruți,
 În trei ani ți-am fost drăguță,
 Dar amu de o săptămîină,
 M-ai lăsat dîrt-o minciună.
 Dîrt-o minciună din sat,
 Mare dragoste-ai lăsat.
 Cînd îți eram, bade, dragă,
 Veneai la noi fără treabă.
 De cînd, bade, m-ai urît,
 Nici cu treabă n-ai venit.
 Bade, cum ne-am iubit noi,
 Nu s-o iubit alții doi,
 Oamenii ne-or vorovit,

Oamenii-o putut și tacă
 Și la părinți și le placă.

Cît fuse iarna dă mare,
 Tot cu badea-n șezătoare,
 Alta-o șezut ș-o dormit
 Pe badea l-o dobîndit.
 Știi tu bade, ce ziceai
 Cînd la noi în prag ședeai?
 Că nu este drac pe lume
 Pe noi să ne despreune.
 Dracu-acela o fost mă-ta
 Face-i-ar mîne groapa.
 Dracu-acela-i taică-tău
 Face-i-ar un gropișeu.

Culeasă de la Saveta Piloaca, 60 ani.

Cîntece de șezătoare

Cît petrec îi pe sub soare,
 Nu-i petrec ca-n șezătoare
 Că cu cine te iubești,
 Meri seara și te-nțîleşti,
 Și cu cine-ai trăit bine
 Șede sara lîngă tine.

De cînd bade n-am dat gură,
 S-o oprit valea, nu cură,
 Cînd bădiții gur-oi da,
 Valea-ncepe a urla,
 Bădiță, din doi bădiți,
 Spune care mă iubiți?
 De m-a iubi cel mai mic,
 M-oi purta mai albă-un pic.
 De m-a iubi cel mai mare,
 M-oi purta nealcoșe tare.

Se ține badea că-i gazdă
 De ce mîna boi pe brazdă,
 Dară pot fi și boii,
 Dacă nu-i om lîngă ii.
 Ce gîndești bade și crezi

În oglindă cînd te vezi
 Că nu-i ficior să te-nțreacă,
 Nici fată să nu te placă?
 Dar, bade, te-ai înșelat
 Că mai sînt ca tine-n sat.
 Și mai sînt și s-or mai face
 Și-oi iubi pe cine-mi place.

Merg cu badea la pădure
 Cui nu-i place se spînzure,
 Merg cu badea la Urviș,
 Cui nu-i place sară-n Criș.

Și să ieie care-s dragi
 Fir-ar iarna frunză-n fagi,
 Dar se iau care-s urîți
 Și vara stau pîrjoliți.
 Cine desparte doi dragi
 Mînce-i corbii carnea-n fagi
 Și oasele sub copaci.
 Cine desparte doi dulci
 Mînce-i corbii carnea-n lunci.
 Și oasele sub ciutuci.

Cîntece de singurătate

Cînd aud cucul cîntînd
 Și mierluța şuierînd,
 Eu trec peste munți plîngînd,
 Și de jalea mea cea seacă
 Toate lemnele s-apleacă
 Cu vîrfu pîn'la pămînt
 Și mă-ntreabă de ce plîng;
 De ce plîng și mă jolesc
 Ce-am pierdut de nu găsesc!
 Am pierdut frunză de fragă
 Am pierdut țara mea dragă.

Cine-o zis daina, daina,
 Neagră i-o fost inima.
 Daina, zice oarecine,
 Aș muri, moartea nu vine,
 Trăire-aș și n-am cu cine.
 Și nu-mi plîngă inima,
 N-ar fi mult pîn-aș crăpa.
 Și nu-mi lacrimi ochii,
 N-ar fi mult pîn-aș pieri.
 Mînce-te focu amar
 Cum te bănuî din pahar,
 Și mi-o fost paharu plin
 De cucută și venin.

Horirea-și, horile-mi vin,
 Nu pociu hori că-s străin,
 Horirea-și, horile-mi plac,
 Nu pociu hori că-s sărac.
 Horile mele nu-s bune,
 Că trag tot amărăciune,
 Și n-am la cine le spune.
 Spunele-aș către vecine,
 Vecinele rîd de mine,
 Dacă le spun la maica,
 Numa o fac de-a suspina.

Ardă-vă focul gînduri,
 Cum veniți tot pe rînduri,
 Cum nu veniți toate-odată,
 Să nu fiu tăt supărată.
 Ardere-ai lume cu pară
 Că-n tine n-avui tineală,
 Ardere-ai lume cu foc,
 Că-n tine n-avui noroc.
 Că lumea-i a unora
 Moartea-i a tuturoră.

Auzite de la mama: Costea, Colțea
 Maria, în 1934.

Strigături la horă

Doamne, tare mă bătuși,
 Cum șed fetele la uși
 Și feciorii lîngă joc
 Ca butucii lîngă foc.

Place-mi mie cu cine săr
 Că miroase-a calapăr,
 Place-mi mie cu cine joc,
 Că miroase-a busuioc.

Fata care-i jucăușă
 Strînge gozul lîngă ușă,
 Pune mătura pe el
 Și să vadă pușinel.

Bate cisma, mîncu-i . . .
 Că pe ea ți-ai dat tu sloșii,
 Că io aș bate opinca,
 Da nu zice nimica.

Cătăni-aș cătăni,
 Numa pușcă de n-ar fi,
 Cătănire-aș numa, numa
 De-ar fi mîndra căpitan,
 De-ar fi pușca de lemn verde
 Și-o companie de fete,
 Cătănire-aș fără frică,
 Dac-ar fi mîndra mai mică,
 Da mîndra-i de măritat
 Și-i bună de sărutat.
 De-ar fi mîndra fată bună
 Să-și mute patu-n grădină,
 Io m-aș face vînt de vară,
 M-aș duce la ea pe sară.

Fetele noastre-s beteje
 După cei cu chepeneje,
 Da iară s-or tîmădi
 După cei cu cioarecii.

Pe vreme de cărătură
 Poți muri de dor de gură.
 Pe vreme de secerat
 Poți muri nesărutat.

Descîntați feciori din gură
 Nu stareți ca boii-n șură,
 Descîntați, feciori în danț
 Nu stareți ca boii-n lanț.

Strigături la nuntă

Frunză verde după coaste,
 Bine-i stă miresii noastre,
 Frunză verde după tău,
 Nici la june nu-i stă rău.

Busuioc în fruntea mesii,
 Mîndru plîng ochii miresii.
 Lasă plîngă, săraca,
 Binele măicuță-sa.
 Lasă plîngă cît de rău,
 Binele tătîne-său.

Sus pe gheru fîntînii
 Sede maica miresii,
 Și se roagă cătră soare
 Și ție zlua mai mare,
 C-are-o fată de-a muta
 Peste munți în alte curți
 La părinți necunoscuți.

Bine-mi pare, dece-mi pare,
 C-am rămas fata cea mare,

Floare-n casă, cea aleasă
 Mîne, poimîne, mireasă.

Cîtu-i lumea și țara
 Nu-i sclujnică ca nora
 Că tot mere și tot vine
 Și simbrie nu-i dă mine.

Străină-i nora, străină
 Cumu-i ruja din grădină.
 Ca mierluța din pădure,
 Cumu-i rugul cel de mure
 Și-acela are neamuri,
 Cucul mîndru frățior
 Și pe sturzul verișor.
 Da nici ruja din grădină
 Nu-i totdeauna străină,
 C-are flori la rădăcină.

Mulțămim cui ne-o chemat
 Că bine ne-o ospătat,
 Mulțumim cui ne-o poftit
 Că bine ne-o omenit.

Cîteva colinde

1. Cel Mirelu-i tinerel

Cel Mirelu-i tinerel,
 Hai aleriu domnu-i bun
 Oi își are, munte n-are
 Și Mirelu auzea,
 C-ar fi un munte fără oi.
 „Muntele-acela-i al meu”!
 Luă-să Mirel, ducè-se,
 Cînd își fuse la un loc
 La un loc pîrdă-mijloc,
 Ieși-un leu-i cîne rău.
 — Inghi meri tu măi Mirel?
 — Io mă duc c-am auzit
 C-ar fi un munte fără oi.
 — Muntele-acela-i al meu!
 — Io știu leu ce-i datu tîdu:
 Dint-o mie, zece ție,
 Și din zece, un berbec”.

Aduceți sluji lăcea mea
 Și mi-l dimnic eu cu ea.
 Vîntu prinde-a fluiera
 Oile-apuca a întreba:
 — Ce fluieri, doamne-atîta?
 — Io fluier că voi mîna,
 Pîn'la țîrg la Tulova,
 Inghi-i țîrg în toate zile,
 Mai ales duminicile.
 Și pă voi cumpăra-mi-oi
 Cojoc lung pînd-n pămînt.
 În fața cojocului,
 Scrisă-i raza soarelui,
 Mai în jos pe umerele
 Scrisă-s stele mîinîțele
 Și luceferi printre ele.

Auzită de la tata: Pascu Colțea.

2. În vîrful muntelui

În vîrful muntelui,
 Hoi lerui doamne,
 Toți sînt trei păcîrărași.
 Toți pe unul mi-l mînară
 Și întoarne oile.
 Pînd oile-nturna
 Cei doi legea i-o făcea,
 Ori și-l puște, ori și-l taie.
 „Ho, ho, ho nu mă pușcați
 Ci mai bine mă tăiați
 Și pe mine mă-ngropați
 În turișul oilor,
 În jocuțul mieilor
 S-aud oile zbierînd,

Melușei tropotînd.
 Pe mine pămînt nu puneți
 Numa dragă gluga mea
 Și fluieru la curea.
 Cînd vîntu a vîjli
 Fluierul meu a hori,
 Cînd vîntușu a sufla,
 Fluieru meu a cînta
 Oile cele cornute
 Mîndru m-or căta pe munte.
 Oile cele bălăi
 Mîndru m-or căta pe văi.

Culeasă de la Dumitru Rotar.

3. Noi umblăm a corinda

Noi umblăm a corinda,
 Dragă Leană,
 Nimerim la ist domn bun,

Ist om bun n-i acasă
 Ci-i în munte a vîna,
 După el, cine-om mîna?

Ne-om duce noi amîndoi
C-o brîncă ținînd de lună
Cu alta făcînd cunună.
Da cununa cui om da?

— Da, om da ficii gazdei
Și-i fie de bucurie
Mîne-sa de veselie.

4. S-au rugat, rugat

S-au rugat, rugat
Doi boieri bătrîni,
În zi de Crăciun.
Pe cum s-au rugat,
Dumnezeu le-a dat
Casa lingă drum,
Masă gălbioară
Lumină de ceară.

Și-un pom răsădit,
Verde-ncrîngenit,
Vîntul trăgăna,
Merele pica,
Îngeri le strîngea
Și le trimitea,
Strînse toate-n saci
La copii săraci.

5. Vinători d-a lui Crăciun

Ieșit-o, doamne, ieșit,
Corinde-mi doamne (rf.)
Vinători în codri negri,
Vinători d-a lui Crăciun.
Tot vînară, cît vînară
Cît fu ziua de vară,
De vara pînă sara.
Cînd fu colo mai su'sară
Mîndru cerbuș ce-și vînară.
La picioare-i d-argințel
Și la coarne-i d-aurel,
Iar pe păru-i surucel.
Coardă arcu și-l săgete:
„Petre, Petre, arcaș mare,
Nu păzi moartea mea tare,
Că nu-s fiară de vînat
Ce maica m-o blăstămat

Să fiu fiară sfîntă-n codru
Nouă ani și nouă luni,
Și-ncă-atîtea săptămîni.
Cînd acelea împlinili-oi
Chei în brînci, io prinde-oi,
Biserici deschide-oi,
Clopot mare trage-oi
Sara-oi trage vecernie,
Miazănoapte istroghie,
Zori de ziuă liturghie.
Slujbă mîndră sluji-oi
Slujbă mîndră cine-ascultă
Da, ascultă Maica Sfîntă
Cu cosița despletită
Peste fiu sfînt slobozită.

Culese de la Costea Dumitru-Tulea,
în 1936.

Bocet după mamă

Hai măicuță pîn-afară
Că afară-i primăvară
Și se-ntorc cocoarele
C-o-nverzit ogoarele.
Vină maică pîn-afară
Și te bată vînturile,
Și-ți aline gîndurile.

Vîntul de la răsărit
C-aceea-i de tămădit.
Vîntul cald de scăpătat
C-aceea-i de vindecat.
Draga mea, pînd din chert
Oare cine te-o tîdiet,
Că nu te-o tîdiet prea bine,

O mai rămas crengi din tine.
 Draga mea, lumină-aprinsă,
 Suflă vîntul și te stînsă
 Și mukul de la lumină
 Rău mă arde la inimă.
 De cînd maică m-ai lăsat
 Nici am cină, nici hodie,
 Nici n-am cină, nici prînz
 Că nu mă satur de plîns.
 Hai măicuță pînă-n iarbă,
 Pîn-a trece astă treabă,
 Hai maică cu mine-n grîu
 Pîn-a trece ăsta rău.
 Hai măicuță și merem

De popa și ne ascundem
 Și ne băgăm colo-n grîu,
 Pîn-a trece ista rău,
 Și ne-ascundem în iarbă,
 Pîn-a trece asta treabă,
 Draga mea, măicuța mea,
 Pe cine m-oi bizui,
 Ori pe umbra spinilor
 Pe brînce vecinilor.
 Trăgeți clopote, trăgeți
 Nu trăgeți de vecernie
 Ci trăgeți de amar mie
 C-amu de-un an încoace
 Numa dup-al meu neam trage.

Bocet după fată

Vină fiică pîn-afară
 Că afară-i mîndră vară,
 Și tot pomul înflorește,
 Fața ta se vestejește,
 Că toți pomii sînt în flori,
 Tu te duci dintre feciori.
 Aștept-o Gheorghe, bine
 Că mere Floarea la tine.
 Și-un scaun mîndru-nfrunzit
 Tu i-l dă de hodie.
 Să se hodiească bine,
 Că tot umblă de trei zile.
 Și-i deschide portuța
 Că ea nu-i știe suca.
 Draga maichii fiică mare,
 Lasă-mi doru-n alinare,
 Lasă-mi dorul aci pe loc
 Într-un fir de busuioc.
 Taică-tău cînd a-nturna
 Cu dorul s-a stîmpăra,
 Taică-tău cînd a vini
 Cu dorul s-a reveni.
 Dacă mei, fiică și mei
 Nu te uita către apă,

Fiică, apa-i curgătoare
 Și-napoi ne-nturnătoare.
 Ci te uită către soare,
 Că soarele-i mergător
 Și-napoi înturnător.
 Fata mea-i un drumar mare,
 Drumar mare, carte n-are,
 Fiică, oleacă zăbovește
 Pînd cartea și-o tocmește,
 C-atunci poți mî fără frică,
 Că și-a fi dreptu-n brîncă,
 Cînd îi trece pîrlazu
 Tu-i arăta dreptu.
 Scoală-te ficuța mea,
 Poruncește-i la meșter,
 Să-ți facă cruce de măr,
 Și gropișeu de pînă.
 Măru și pînă a-nflori,
 Tu-n pămînt nu-i putrezi.
 Florile s-or face poamă
 Și s-or coace pîn-la toamnă.
 Cînd vîntușu le-a scutura
 Și foamea și-a stîmpăra.

Ghicitori

1. *Încîrligate-mbîrligate*
Pe vîrfurile dealului așezate. (coarnele berbecului)
2. *Potcoava calului în vîrfurile dealului.* (cocul la femei)
3. *Patru bat, opt opintesc, mii și sute se clătesc.* (berbecii cînd se bat)
4. *Peste ghiață pe sub ghiață*
Printre ele cîntă-o rață. (suveica)
5. *Am un șerpe lung, are ghiare dar nu-i mîță.* (rugul de mure)
6. *Am un cîne care toată ziua bate*
Noaptea stă pe coadă și numără stelele (cumpăna de la fîntînă)
7. *Tronc, în pădure, vîsc, pe apă!* (luntrea)
8. *Am un mînz, cînd îl duc la apă se duce rîncezînd*
Cînd se-ntoarce, vine plîngînd. (olul)
9. *Trag în mine, împing în tine un dărab*
din mine-n tine. (cisma cînd o încalți)
10. *Este o fîntînuță, cu ghizde de os și gherneul de carne.* (gura)
11. *Este un bou roșu, dacă se culcă odată se cunoaște un an.* (focul)
12. *Dolma-i verde, apa-i roșie, pietrele negre.* (lubenița)
13. *Fiară ferecată, umblă cu gura căscată și numai cu limba rîmă,*
tot răstoarnă și dărimă. (plugul)
14. *Am un cocoșel cu clonț de oțel, cu clonțul urzește,*
cu coada-mpletește. (acul)
15. *Am o cămașă cu patru uși; pe una mă bag și pe trei ies.* (cămașa)
16. *Ciumeliga-liga, cine-mi leagă limba?* (țuica)
17. *Ce-i rotund și fără fund?* (cercul)
18. *Mama face fata și fata face mama.* (apa și gheața)
19. *Doi feciori se iau la trîntă,*
Pică, pică pînza frîntă. (foarfeca)
20. *Mii și mii de boticele*
Se uită noaptea la stele. (miriștea)
21. *Am o iapă grasă, pînă nu-i rupi coada nu intră-n poiată.* (para)
22. *Ce nu poți prinde și cîntări?* (minte, sufletul)
23. *Trupul și-l bagă-n casă, iar coada afară lasă.* (lingura)
24. *Ce-i lung cît vezi cu ochii și lat cît pășește o găină?* (urma carului)
25. *Pe-un deal cioc, pe altul boc*
Pe vale nîngea de se prăpădea. (făina cînd o cerni)
26. *Ce trece prin gard și strungă nu face?* (vîntul)
27. *Am un frate cu buricu-n spate.* (capacul pe oală)
28. *Am o iapă, cînd ieu șaua după ea, i se văd mațele.* (lada)
29. *Am o ciurdă de vaci, cînd le leg în poiată sînt fără piele, cînd le*
scot afară, is cu piele. (pita în cupțor)
30. *Ce-i cu șase picioare și umblă cu patru.* (omul călare)
31. *Trupul din pămînt, inima din frunze și din coadă-i iese fum.* (pipa)

BIBLIOGRAFIE

1. *Arhivele Statului Bihor, Oradea.*
— *Fond Capitul, Seria Acta fisc., Dos. 1—5; Acta Antiqua. Fasc. L n° XIII, Fasc. LXXXI Nr. XII.*
— *Fond Episcopia romano-catolică, Acte economice, Dos. 2611, 2614.*
— *Fond Prefectura jud. Bihor, Inv. 41, Dos. 107, 108, 109, 111, 137; Consilieratul agricol, Inv. 177, Dos. 370; Conscripțiile urbariale pe anii 1800—1804.*
2. Arhiva Școlii generale Cărsău.
3. Arhiva Bisericii ortodoxe Cărsău.
4. Arhiva Cons. Popular al com. Cociuba Mare.
5. I. O. Berindei și Gr. Pop, *Județul Bihor*, București, 1972.
6. Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, București, 1977.
7. Nic., *Firu, Date și documente cu privire la ist. școlilor rom. din Bihor*, Arad, 1910.
8. Ana, Ilea, *Reglementarea urbarială din Bihor din 1772* (inedită).
9. N. Maxim, I. Godea, *Considerații istorice și demografice privind tipologia așezărilor rurale din nord-vestul României*, în „*Biharea*”, II, Oradea, 1974.
10. Virgil Maxim, *Geografia istorică a Bihorului în sec. al XVI-lea*, în „*Crisia*”, Oradea, 1975.
11. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. II, București, 1968.
12. Const. Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș.
13. Coriolan Suciu, *Dicționarul localităților din România*, vol. I, București, 1967.
14. Constantin Daicoviciu și colab., *Istoria Transilvaniei*, vol. I, București, 19.
15. *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București.
16. *Registrele C.A.P., Petid-Cărsău.*

CONTRIBUTIONS À LA MONOGRAPHIE DU VILLAGE CĂRSĂU (DISTRICT BIHOR)

Résumé

L'étude qui fait l'objet de nos préoccupations, fruit des recherches de l'instituteur Dumitru Colțea, reconstitue les aspects de vie de la communauté paysanne de Cărsău, village mentionné dans les documents dès 1371 sous le nom de „Kazou inferior et superior”. L'appellation de ce village rappelle, après la tradition orale, l'occupation des habitants, bergers, et le fait qu'ils sacrifiaient les moutons pour le suif qu'ils valorifiaient ensuite. Le fait qu'ils étaient connus comme „transporteur de suif” a déterminé aussi la généralisation du terme et a rendu stable l'appellation d'aujourd'hui. Peu à peu la localité a changé son emplacement dans l'actuelle dépression Șoimi—Tinca, sur la vallée moyenne de Crișul Negru.

Les multiples réalités ethno-folklorique ont mené à une structure très large: I. Le cadre géographique; II. Les occupations traditionnelles; III. Le foyer et le logement traditionnel; IV. Métiers populaires; V. Le transport; VI. Le costume populaire traditionnel; VII. Us et coutumes locales; VIII. La toponymie; IX. Le village contemporain; X. Choix du folklore littéraire locale.

OBICEIURILE POPULARE — COMPONENTE DE BAZĂ ALE IDENTITĂȚII ISTORICE ROMÂNEȘTI. CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA PROCESULUI DE FORMARE AL CONȘTIINȚEI DE NEAM ȘI NAȚIONALE

ALEXANDRU POPESCU

A.1. Identitatea istorică a unui popor reprezintă fondul de caractere fundamentale, materializate în valori sociale, etice, estetice, specifice concepției sale despre lume și existență. Rezultă în continuă evoluție al unei anumite căi de dezvoltare istorică, al unor forme specifice de activitate materială și spirituală, identitatea unui popor oglindește însăși modul și concepția sa de viață; ea se constituie procesual din răspunsurile la marile probleme ale existenței biologice și culturale, printre care cele referitoare la originea, căile și perspectivele emancipării istorice a poporului respectiv sint desigur esențiale.

Așa cum, din punct de vedere filozofic, categoria în discuție este apreciată ca o sinteză între asemănări și deosebiri, identitatea unui popor se constituie ca unitate dialectică de trăsături etnice specifice și comune, rezultat al unor condiții naturale și istorice diferențiate și generale. De aceea discuția referitoare la definirea formelor concrete ale acestui concept, atunci când are loc pe terenul obiectivității și competenței științifice, alimentează nu tendințe centrifugale, de diferențiere funciară între popoare, ci de înțelegere și apropiere între ele. Căci, în ultimă instanță, aprecierea identității istorice a unui popor este rezultatul cunoașterii (de sine) și a recunoașterii (de către celelalte popoare) a personalității, contribuției sale specifice la progresul culturii și civilizației universale.

A.2. Într-o bună măsură, identitatea istorică a unui popor se înscrie sferei *tradițiilor* sale, înțelese ca ansamblu de concepții, obiceiuri, datini care se statornicesc istoricește și se transmit din generație în generație. Așadar, din tradițiile unui popor fac parte valorile culturale create de el, reflectare a momentelor hotăritoare din trecutul istoric. Și tradiția este rezultatul unui proces de acumulare progresivă de fapte pozitive și semnificative, care au marcat sensul ascendent al istoriei, culturii și civilizației sale. Într-o asemenea perspectivă, prin valorificarea sa, tradiția devine o componentă esențială a cunoașterii de sine a unei națiuni, a conștiinței sale culturale.¹

---

¹ Cf. *Dicționar filozofic*, Editura Politică, București, 1978, p. 738—760.

A. 3. Dar *tradiția*, înțeleasă ca un cadrul cultural unitar, ca o comunitate spirituală, manifestată atât în timp, cât și în spațiu, reprezintă, alături de comunitatea de limbă, teritoriu, de viață economică și politică (statală), *unul din criteriile de bază ale definirii noțiunii de popor și de națiune*.

Este deci evident că studierea procesului de constituire a identității istorice a unui popor, a tradițiilor sale reprezintă o condiție de bază a cunoașterii a însuși procesului de formare a conștiinței de neam și naționale.

B. 1. Este un fapt demonstrat că, *în cadrul tradițiilor poporului nostru, cultura și civilizația populară*, prin vechimea și continuitatea evoluției sale, prin cuprinderea și varietatea conținutului, dar, mai ales, prin prestigiu și puterea lor de influențare, *au jucat un rol de bază*. În această perspectivă, numeroși etnografi (ca, de exemplu, George Vâlsan, Simion Mehedinți, Romulus Vuia, ca să-i amintim doar pe cei mai de seamă premergători) au subliniat datoria ce revine acestei discipline de a contribui la definirea identității istorice, a personalității culturale a poporului român.

B. 2. Este, de asemenea, un fapt destul de discutat că, *în cadrul culturii și civilizației populare, cuprinderea și rolul sferei obiceiurilor este deosebit de mare*. În accepțiunea lor tradițională, „*obiceiurile*” cunosc o *dublă funcție*:

- comportamental-normativă, care s-ar înscrie așa-numitei categorii a „*datinilor*”;
- actanțială, care ar cuprinde fondul de practici, de la cele rituale la cele ceremoniale, sărbătorești, prilejuite de diferite momente calendaristice, de viață și muncă.

Într-o perioadă mai veche, atât în mentalitatea populară, cât și în unele scrieri, „*obiceiul*”, „*datina*” aveau o accepțiune și mai largă, nu numai în componentele lor (fel de a vorbi, de a se îmbrăca etc.), ci și în ceea ce privește semnificația. Astfel, categoriile amintite au ajuns să echivaleze cu o anumită conduită comunitară, social-culturală. Fenomenul este înregistrat în folclor (mai ales în proverbe), dar și în literatura mai veche sau mai nouă. Astfel, Dimitrie Cantemir se referea la obiceiuri ca la *acea lege „... nescrisă, care ar putea fi numită datina poporului”, iar Mihai Eminescu vorbește de voievozii cei vestiți, care, conformându-se tradiției și imperativelor momentului, au ajuns: „Descălecători de țară, dătători de legi și datini” („Scrisoarea III”)*.

Nu este cazul să operăm o disociere teoretică mai riguroasă în această multitudine de semnificații și să propunem o definiție strictă a diverselor accepțiuni ale termenului de „*obicei*” (operația, departe de a fi dat loc deja unui consens real între specialiști, este desigur foarte necesară pe planul metodologiei etnologice). În contextul care ne interesează acum, considerăm necesar să subliniem faptul că obiceiurile populare au dobândit o semnificație tradițională cumulativă,

acoperind în sectoarele amintite, și desigur și în altele, multe din compartimentele culturii populare. „Ipso facto”, obiceiurile, datinile devin, în concepția tradițională, dar și în numeroase scrieri istorice, componente de bază ale modului de viață, a individualității istorice a unui popor și, din motivele succint amintite mai sus, în mod special la poporul român.

Demn de reținut este faptul că în cultura românească, încă din perioade destul de vechi, obiceiurile nu au fost apreciate doar în funcția lor coercitivă, de norme imuabile, ci și ca factor civilizator, creator după cum înțelegem și din acest pasaj aparținând lui Dimitrie Cantemir: „Dirept că acela iaste și numiaște varvar, carele nici obiceiiu are...”²

B.3. Fără a avea pretenția de a epuiza sau de a aprofunda suficient problema, vom trece în revistă câteva din argumentele care fac din obiceiurile populare componente, repere de bază ale identității istorice a poporului român, relevabile desigur pe un plan antropologic mai general:³

a) *vechimea și continuitatea evoluției*: Obiceiurile, începînd cu formele lor primare, de rituri magice, reprezintă, așa cum o demonstrează mărturiile arheologice și istorice, acte culturale primordiale și permanent prezente de-a lungul întregii deveniri istorice umane;

b) *universalitatea*: Nu este cazul să mai argumentăm faptul că nu există grup, comunitate umană, popor sau națiune care să fie lipsite în zestrea lor culturală, de diferite forme ale obiceiurilor, ceea ce dă posibilitatea unei comparări a lor, mai ales în scopul definirii asemănărilor și deosebirilor presupuse de identitatea, personalitatea istorică a unui popor;⁴

c) *varietatea locală, zonală*: Practic, majoritatea obiceiurilor populare nu se înfățișează sub forma unor modele imuabile, fixe, valabile pe întreaga suprafață de locuire a unui grup etnic, popor, ci în ipostaze adaptate anumitor arii cultural-istorice, zone etnografice etc., ceea ce dă posibilitatea determinării varietății unitare a tradițiilor unui popor;

d) *caracterul sintetic, implicațiile în cele mai variate domenii ale culturii și civilizației populare*: Atît în sensul lor cumulativ, dar și în cel restrîns, ceremonial, obiceiurile întrețin relații genetice nu numai cu formele materiale și sociale ale activității omenești, ci și cu cele spirituale (valori, norme, mitologie, folclor etc.);

e) *adaptabilitatea, posibilitatea de valorificare*: O bună parte a obiceiurilor populare au reușit, prin diferite mutații structural-funcționale să se adapteze transformărilor intervenite în modul de viață și muncă,

² Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1967, p. 53.

³ Cf. Alexandru Popescu, *Perspective antropologice în cercetarea culturii și civilizației populare*, în „*Revista de etnografie și folclor*”, XV (1970), nr. 1.

⁴ Cf. Alexandru Popescu, *Metoda comparativă în cercetarea culturii și civilizației populare*, în „*Revista de etnografie și folclor*”, XVIII (1973), nr. 1.

în mentalitatea unui popor. Datorită faptului că mesajul lor a căpătat tot mai accentuate semnificații sociale, etice, estetice, multe obiceiuri s-au încadrat formelor contemporane ale vieții sociale, oferind, în același timp, posibilități de valorificare și în alte sectoare ale vieții cultural-artistice.

B.4. Desigur, ponderea și semnificația, deci reprezentativitatea obiceiurilor populare în cadrul fondului de elemente componente ale identității istorice a unui popor, el însuși în continuă transformare, nu au rămas absolut constante. Față de impunerea de noi forme ale vieții social-culturale, care au dus la nașterea unor „noi tradiții”, ponderea obiceiurilor s-a diminuat într-o oarecare măsură, fără însă ca influența lor să dispară total și definitiv. Este de apreciat că și atunci când unele obiceiuri, ceremonii sau aspecte îndătinat de viață vor dispărea, reminiscențe, ecouri ale lor, mai ales în forma de valori, norme puse în circulație, vor continua să coexiste în mentalitatea, conștiința socială.

Este tot atât de adevărat că în perioade istorice mai vechi, ponderea obiceiurilor în sfera ce ne interesează a fost apreciabilă, chiar definitorie, așa cum ne încredințează numeroase mărturii istorice, pe care vom avea și noi ocazia să le aducem în discuție.

Pornind de la aceste considerente, subliniem faptul că *obiceiurile populare au jucat un rol de bază în cristalizarea identității istorice a poporului român și, prin aceasta, în procesul de formare a conștiinței de neam, premergătoare a conștiinței naționale.*⁵

Considerăm că, față de importanța problemei, ea nu s-a bucurat de atenția cuvenită în cadrul investigațiilor etnologice și istoriografice.

În ceea ce ne privește, încadrându-ne în special unei perspective etnoistorice⁶, vom încerca să aducem noi argumente, exemplificate, desigur selectiv, cu mărturii provenind din izvoare de sorginte românească și străină, emaneate din variate perioade, medii culturale etc., referitoare la locul obiceiurilor în formarea identității istorice românești, ceea ce poate oferi noi posibilități, uneori inedite, de cunoaștere a procesului formării conștiinței de neam și apoi a conștiinței naționale.

C. Corespunzător *principalelor etape* ale proceselor în discuție, vom expune datele de referință într-o ordine similară, organizându-le, în același timp, potrivit surselor de proveniență. Concluziile parțiale și generale pe care le vom propune au, în primul rând, un scop orientativ, căci doar o viitoare investigație sistematică și cuprinzătoare, asupra căreia ne-am propus și noi să atragem atenția, poate oferi o perspectivă analitică și teoretică aprofundată pe măsura caracterului major al temei.

⁵ Eugen Stănescu, *Semnificații istorice ale numelui poporului și țării noastre*, în „Magazin istoric”, III (1969), nr. 10.

⁶ Pentru statutul și problemele etnoistoriei, cf. Paul Simionescu, *Consemnarea istoriografică și sensul investigațiilor etnologice*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXXI (1978), nr. 6.

D. 1. *Perioada formării conștiinței de neam* are ca principale preocupări demonstrarea originii etnice comune (latine, de cele mai multe ori) a românilor de pretutindeni, manifestă, în primul rînd, în comunitatea de limbă, dar și de obiceiuri. Este un fapt deosebit de semnificativ, prea puțin comentat de criticii izvoarelor medievale românești, că *limba și obiceiurile comune tuturor românilor* revin ca o formulă constantă, aproape stereotipă, în toate acele scrieri ce-și propun să demonstreze unitatea identității istorice a poporului nostru. În general, formulările sînt constatative, dar treptat își fac loc și unele încercări de explicitare, de teoretizare.

Sursele care stau la baza considerațiilor, formulărilor mai mult sau mai puțin originale din scrierile în discuție pornesc, în primul rînd, de la o stare de spirit generală, de origine populară, de la interpretări personale ale autorilor în discuție, ca și de la utilizarea unor izvoare străine.

D. 2. *Cronici, alte scrieri aparținînd unor autori români.* Combătînd unele „basne” (răstălmăciri) puse în circulație de anumiți autori referitoare la originea românilor, Miron Costin, în „De neamul moldovenilor...”, citează, alături de argumente de natură istorică și lingvistică, și obiceiurile populare, moștenitoare ale celor romane.⁷

Dimitrie Cantemir⁸, și mai tîrziu Iordache Goleșcu⁹, ca să cităm doar două nume mai reprezentative, ilustrînd perioade deosebite ale evoluției ideilor ce ne interesează, merg mai departe în argumentarea acestora, în special prin încercarea de a depista, alături de similitudinile de limbă, și o serie de prototipuri romane pentru unele obiceiuri (Călușarii, Paparuda etc.) și mituri românești.

Un susținător de marcă al acestor idei, care a contribuit și la propagarea lor pe plan european, a fost umanistul român Nicolaus Olahus care consemnează că: „Moldovenii au aceiași limbă, aceleași obiceiuri ca și cei din Țara Românească”¹⁰.

D. 3. *Consemnările unor reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare de origine maghiară, germană* referitoare la ideile ce ne interesează sînt cu atît mai prețioase cu cît ele sînt rezultatul observațiilor, convingerilor dobîndite în cadrul unei conviețuiri istorice îndelungate cu poporul român.

O frumoasă caracterizează aparține secuiului Josephus Benkö care scrie despre români că se țin de obiceiuri precum Hercule de ghioaga

⁷ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 27—28.

⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 56.

⁹ apud Cornelia Călin, „*Condica limbii rumânești...*” și contribuția lui Iordache Goleșcu la cunoașterea culturii noastre populare, în „*Revista de etnografie și folclor*”, XXI (1976), nr. 1, p. 25 și urm.

¹⁰ Umanistul Nicolaus Olahus, Editura Științifică, București, 1968, p. 120. Sublinierile din textele citate ale termenului de „obicei” în diferitele sale formulări și accepțiuni ne aparțin.

sa, adăugînd că „Măcar că au trecut atîtea veacuri la mijloc, (valahii -n.a.) n-au părăsit nici limba, nici obiceiurile strămoșești”.

Numeroase mărturii pot fi găsite și în scrierile aparținînd cărturarilor sași. Pentru Johann Tröstler, care trăiește în prima jumătate a secolului al XVII-lea, obiceiurile, moravurile, îmbrăcămintea românilor sînt tot atîtea argumente pentru originea lor romană. Combătîndu-i pe cei ce încercau să acrediteze ideea că românii ar fi emigrat mai tîrziu în Transilvania, istoricul sas Martin Schmitzel (1679—1747) arată că ei au rămas aici din timpul lui Traian, păstrînd limba, obiceiurile și instituțiile romanilor. Laurentius Weidenfelder (1693—1775) subliniază că multe din obiceiurile românești, ca și diferite expresii legate de ele, sînt rezultat al sintezei daco-romane.

Rînduri inspirate de o deosebită admirație închină Martin Opitz, părintele literaturii moderne germane, românilor cu ocazia unei călătorii întreprinse în Transilvania, în poemul său „Zlatna” (1624): „în căsuțele de țărani care n-au părăsit nici vechiul trai, nici firea obiceiurilor vechi, stă ascuns mult sînge nobil”. Același autor consemnează cu o nedisimulată prețuire că: „Un sînge nobil spune că limba moștenită / Și azi e tot aceiași, că datinile sînt / Păstrate cu credință”¹¹.

D. 4. *Însemnări de călători, scrieri ale unor străini despre români.* Avem la dispoziție un fond relativ bogat de asemenea izvoare datînd din diferite perioade și cu un profil variat, de la simple însemnări de călătorie pînă la lucrări cu caracter științific. Semnificativ este faptul că multe dintre ele, și anume din cele mai interesante, conțin referiri la ideile care ne preocupă, care devin tot mai aprofundate către secolul al XVII-lea, perioada care marchează sporirea simțitoare a interesului politic, dar și cultural pentru poporul român. Este de asemenea de subliniat că cele mai multe din izvoarele în discuție conțin formulări foarte asemănătoare cu cele din izvoarele interne deja menționate, ceea ce întărește convingerea că foarte adesea opiniile călătorilor sau învățaților străini au fost alimentate, inspirate de starea de spirit existentă în rîndurile românilor, ca și de cunoașterea lucrărilor unor autori autohtoni (ca, de exemplu, cele ale lui Dimitrie Cantemir).

Pe de altă parte, opiniile exprimate în lucrările străine constituie și rezultatul cunoașterii unor lucrări și izvoare despre români, concepute în diferite țări ale Europei și chiar în afara ei, ca și a unor investigații și interpretări proprii, iarăși o materializare a sporirii interesului pentru poporul nostru.

Oferim din nou, cu titlu exemplificativ, cîteva asemenea opinii, pe care le considerăm mai reprezentative.

¹¹ Pentru aceste mențiuni, cf. Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 177—178, 224—225, 227—230 și *Cronica Marii Uniri*, în „Magazin Istoric”, XII (1978), nr. 11, p. 21, 27.

Iată mai întâi consemnarea aparținând lui Laonik Chalkokondyl potrivit căreia „dacii” (românii) au „un grai asemănător cu al italienilor” și „*obiceiuri* de ale romanilor”¹².

Într-o scrisoare din 1453 a lui Flavio Biondo către Alfons de Aragon, regele Siciliei, argumentul lingvistic este în directă legătură cu cele privitoare la datini. Referindu-se la Dacii Ripensii sau Valahi, el arată că „... ne-am bucurat mult că i-am auzit vorbind în așa chip, încât cele ce ei rostesc după *obiceiul* neamului lor aveau o mireasmă de limbă latinească țărănească”¹³.

Antonio Maria Graziani, aflat în Moldova în vremea lui Despot-Vodă, menționează în biografia acestui domn și argumente referitoare la unitatea etnică a românilor, printre care pomenește, alături de instituțiile politice, și de obiceiurile și portul popular, comune.¹⁴

Aproape 100 de ani mai târziu, florentinul Antonio Maria Del Chiaro, afară de alte detalii deosebit de prețioase, vorbind de obiceiuri, arată că ele reprezintă „încă o dovadă că ei (românii) sînt urmașii vechilor coloniști lăsați de Traian după cucerirea Daciei, și care au transmis generațiilor pînă în ziua de astăzi”, asemenea datini.¹⁵

Un patos real reiese din însemnările contelui d'Hauterive (1754—1830) despre călătoria sa în Moldova: „moldovenii țin mult la virtuțile strămoșilor lor”, ei „au păstrat dovezile coborîrii neamului lor, și urmele cele mai de preț, fără îndoială, sînt acelea care se mai găsesc în *obiceiurile* lor nemeșesugite, în îmbrăcămintea lor, în fizionomia lor; dar numai în stratul poporului (de jos) trebuiesc căutate aceste vestigii”¹⁶.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Franz Joseph Sulzer, în a sa „Geschichte des transalpinischen Daciens”, se oprește și el asupra obiceiurilor românilor, cu convingerea că acestea, alături de limbă, pot constitui argumente serioase în problema originii acestui popor.¹⁷

În sfîrșit, o mărturie referitoare la unitatea fondului de obiceiuri românești aparține fraților Antoine și Barthélemy Bacheville, datînd

¹² apud Virgil Cîndea, *Redescoperirea Daciei*, în „Magazin Istoric”, I (1967), nr. 1, p. 20.

¹³ apud Șt. Bîrsănescu, *Acei daci care vorbesc o limbă latină...*, în „Magazin Istoric”, I (1967), nr. 2, p. 20.

¹⁴ apud A. Armbruster, *op. cit.*, p. 96.

¹⁵ Cf. Alexandru Popescu, *Interpretări etnologice la „Revoluțiile Valahiei” de A.M. Del Chiaro*, în „Revista de etnografie și folclor” XXIII (1978), nr. 2, p. 47.

¹⁶ apud Constantin Rezachievici, *Doi cărturari francezi despre români*, în „Magazin Istoric”, X (1976), nr. 11, p. 18.

¹⁷ F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, Band, Wien, 1781, p. 25.

din deceniul al doilea al secolului trecut: „obiceiurile și moravurile valahilor se apropie în așa măsură de ale moldovenilor, încît mă tem a mă repeta vorbind despre ele.”¹⁸

D. 5. Documente, scrieri politice. Sporirea preocupărilor pentru identitatea istorică a poporului român face ca ele să se impună chiar pe plan oficial și să-și găsească locul în unele documente, codici cu caracter juridic, organizatoric. Astfel, pentru perioada respectivă, reprezintă fără îndoială un real progres din punct de vedere ideologic faptul că în „Regulamentul organic” (articolul 371) se consemnează că „începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășuitorilor într-aceste două prințipaturi... sînt îndestule elementuri de o mai apropiare a lor unire”¹⁹.

Ideile legate de originea comună și dezvoltarea unitară a culturii și civilizației românilor de pretutindeni, argumentate și prin caracterele similare ale obiceiurilor populare, se impun progresiv chiar pe plan european, în împrejurări politice care puteau forma cadrul pentru traducerea lor în viață. Astfel poate fi interpretată prezența în arhivele polone a unui document semnat de un Ghica care argumentează necesitatea Unirii tuturor provinciilor istorice românești referindu-se și la limba și obiceiurile lor, „care odinioară formau un tot”. Nouă este semnificația militantă acordată unor asemenea argumente: „...acestea ar putea fi electrizate și ridicate împotriva dușmanului, amintindu-le trecutului comun, făcîndu-le să spere într-același viitor, în aceeași patrie”²⁰.

E. 1. Perioada formării și afirmării conștiinței naționale, catalizată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de un șir de evenimente ce aveau să culmineze cu Unirea și constituirea statului unitar român, valorifică preocupările legate de identitatea istorică a poporului nostru, inclusiv a interesului pentru tradiții și obiceiuri, mai ales prin teoretizarea și integrarea lor unui spirit militant.

În bună măsură, înscrierea preocupărilor referitoare la obiceiuri într-un circuit cultural și ideologic mai amplu se datorește și progreselor înregistrate pe planul culegerii, cunoașterii și interpretării lor științifice, realizate prin eforturile unor cărturari și cercetători ai culturii populare. A doua jumătate a secolului trecut este de altfel și perioada în care etnografia și folcloristica se impun tot mai mult ca discipline științifice de sine stătătoare.

Vom reproduce în continuare cîteva opinii semnificative pentru orientarea mișcării de idei enunțate mai sus, mai ales pentru a atrage

¹⁸ apud Titu Georgescu, *Neobișnuita călătorie a fraților Bacheville*, în „*Magazin Istoric*”, VI (1972), nr. 5, p. 91.

¹⁹ apud *Cronica Marii Uniri...*, p. 25.

²⁰ *Ibidem*, p. 26.

atenția asupra unei probleme insuficient dezbătute, după părerea noastră: aportul cunoașterii tradițiilor, obiceiurilor populare la ideologia culturală și politică, la intensificarea procesului de formare și afirmare a conștiinței naționale românești.

E. 2. *Documente politice.* „Identitatea de origine, de limbă, de religie, de nevoi, de obiceiuri, de instituții...” este considerată ca argument indubitabil, care „cere unirea Moldo-Valahiei” se consemnează în Memoriul către reprezentanții marilor puteri, întruniți la Congresul de la Paris (martie 1856).

Unirea este reclamată, după opiniile ferme ale *Proiectului de rezoluție* expus de Mihail Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei (octombrie 1857), nu numai de „aceiași limbă”, „aceiași istorie, aceiași civilizație”, ci și de „aceleași legi și obiceiuri”.²¹

E. 3. *Scrieri istorice, politice, literare.* Dintr-o asemenea trecere în revistă nu pot desigur să lipsească și opiniile unor ctitori ai culturii naționale, unii dintre ei cu aport direct la înfăptuirea, în diferitele sale etape, a statului unitar românesc. Afirmările celor mai mulți, referitoare la rolul obiceiurilor populare în formarea și afirmarea personalității istorice românești, sînt susținute de argumente științifice, din ce în ce mai riguroase. În ceea ce ne privește, vom reține unele din aceste opinii mai ales în semnificația lor de profesii de credință.

În a sa „Scurtă cunoștință a istoriei românilor”, Samuil Micu, pe urmele lui Miron Costin, arată: „Cum că românii cei de astăzi... sînt din romanii cei vechi de Traian împărat aduși și așezați în Dacia se dovedește și se adeverează întîiu din scriitori, a doua din obiceiuri, a treia din limbă, a patra din nume”²². În 1839, Gh. Barițiu scria: „Cine nu știe, cum că în cîntecele, în povestirile, în jocurile, obiceiurile, ceremoniile unei nații se află mai cu deosebire trăsăturile adevăratului caracter”²³. Remarcăm începutul de diferențiere între semnificația normativă și cea de act cultural, concretizată în dihotomia, desigur încă neriguroasă terminologic, „obicei-ceremonie”.

În studiul său „Anticile romanilor” (1832), Damaschin Bojincă înserează argumente cu o vădită semnificație militantă: „În Antici vei găsi multe *datini* a fi fost la romani, care și pînă astăzi se țin în sinul românilor de acum, sau întregi, sau oareș ce strămutate; și aceste datini ce se păstrează de români de atîtea sute de ani, între atîtea valuri, între atîtea nevoi și strămutări” sînt „mai mari și mai temeinice mărturii decît orice arătări istorice sau iscodiri omenești de acum, cu care

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 67.

²³ G. Barițiu, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p. 62.

unii, tăgăduind acea a noastră luminată urzire, din toată virtutea se silesc a acoperi lumina adevărului"²⁴.

Bineînțeles din acest florilegiu nu pot lipsi și ideile clare ale lui Nicolae Bălcescu, care considera că „obiceiurile și chipul de viață” se înscriu, alături de alte aspecte, în „partea cea mai interesantă a istoriei”²⁵.

Alecu Russo era convins de funcția de cunoaștere mijlocită de datini, care fac parte din „arhivele popoarelor”.²⁶ Alături de această funcție, Vasile Alecsandri sublinia rezonanța estetică a obiceiurilor, alături de aceea a dansurilor și a portului popular, „care, la Roma, se vede săpat pe coloana lui Traian”.²⁷

Pilduitor este faptul că nici lui Mihai Eminescu nu-i scapă implicațiile obiceiurilor pe planul mentalității, dar și a vieții social-istorice: „... ele sînt expresiunea exterioară a unui profund simțămînt sau a unei profunde idei interne”²⁸.

Întrerupem aici șirul citatelor, care desigur s-ar putea multiplica, pentru a aminti o opinie răspicat exprimată într-unul din tomurile „Enciclopediei române”, apărută între 1898 și 1904, sub conducerea lui Cornelii Diaconovich, la Sibiu. Făcîndu-se referire la înclinația poporului nostru de a-și păstra obiceiurile vechi, se arată că aceasta reprezintă „... o însușire care a contribuit în cel mai înalt grad ca românii nu numai să nu fie absorbiți de națiunile mai mari, ce-i încongiură, ci din contră să asimileze fracțiuni din ele, cînd s-au așezat între români”²⁹.

Cît de asemănător sună aceste cuvinte cu cele aparținînd marelui prieten al poporului nostru, istoricul Jules Michelet: „Românii își păstrează intact tot ce le-a rămas de la străbuni: îmbrăcăminte, obiceiuri, limba și, mai ales, marele lor nume: români.”³⁰

E. 4. În afară de dezvoltarea și aprofundarea unor idei mai vechi referitoare la identitatea istorică a poporului român și, în speță, la originea sa etnică, relevate de majoritatea mărturiilor amintite mai ales în componentele sale latine din considerente legate de prestigiul unei asemenea descendențe, etapa în discuție a formării conștiinței naționale aduce un cîștig și pe acest plan. Este vorba de impunerea unei perspec-

²⁴ Damaschin Bojincă, *Anticile românilor*, I, 1832, p. 2.

²⁵ Nicolae Bălcescu, *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin Istoric pentru Dacia”, București, 1845, p. 21.

²⁶ Alecu Russo, *Scrieri*, publicate de P. V. Haneș, București, 1908, p. 6.

²⁷ Vasile Alecsandri, *Românii și poezia lor*, în „Bucovina”, 1849—1850, p. 66.

²⁸ în însemnarea manuscrisă *Strîngerea literaturii noastre populare*, apud Ovidiu Birlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974, p. 226.

²⁹ *Enciclopedia română*, publicată... de dr. C. Diaconovich, Sibiu, 1904, p. 78.

³⁰ apud *Cronica Marii Uniri...*, p. 19.

tive mai realiste, mai aproape de organicitatea procesului istoric concret de formare a poporului român, ca rezultat al sintezei elementului traco-daco-getic, pe de o parte, și a celui roman, pe de alta.

În ceea ce privește tema care ne interesează, acest aport se oglindește în evocarea, ca argumente privitoare la autohtonitatea și continuitatea evoluției istorice a poporului român, alături de cutumele și legile romane păstrate și a unor aspecte similare din fondul daco-getic. Impunerea unor asemenea idei întâmpina, în afară de contracararea exceselor „curentului latinist”, și unele greutăți obiective, cauzate de puținătatea și insuficienta cunoaștere în acel moment a izvoarelor privitoare la cultura daco-getică, carență pe care doar investigațiile ulterioare, mai ales cele arheologice, o vor anihila.

Poate de aceea *ideea componentei daco-getice a identității istorice românești* se va impune pentru început mai ales pe planul intuiției artistice și se va concretiza în beletristică prin contribuțiile, desigur nu lipsite de implicații fanteziste, aparținând lui Gh. Asachi, Constantin Stamati, Al. Pelimon, Dimitrie Bolintineanu etc.³¹

În același timp însă, interpretările științifice încep să cîștige teren, adevărat deschizător de drumuri fiind și în acest domeniu B. P. Hașdeu. Combătînd teoriile lui Rösler, Hașdeu invocă drept argumente doveditoare ale priorității și continuității de locuire a strămoșilor poporului român, alături de argumente folclorice referitoare la doină, și aportul unor obiceiuri și datini daco-getice la cristalizarea unei concepții de viață proprii. Astfel, referindu-se la Zamolxis, pe care îl consideră nu numai ca zeu, ci și ca reformator, B. P. Hașdeu arată că „lucrînd după natura omenească și după obiceiul timpului de atunci”, Zamolxis a impus „legile” sale, care „invitau pe cetățeni la virtute și bărbăție”³², deci constituiau, în primul rînd, modele etice și culturale ce se vor perpetua în modul de viață, personalitatea istorică a poporului român.

F. Deși considerăm concluziile investigației pe care am întreprins-o ca evidente (pentru acest stadiu preliminar care, repetăm, necesită o dezvoltare susținută pe măsura caracterului major al temei), vom încerca totuși să schițăm unele coordonate teoretice referitoare la *modalitățile specifice în care cunoașterea obiceiurilor populare și a semnificațiilor lor culturale mai largi a contribuit la dezvoltarea procesului cristalizării identității istorice românești, a formării conștiinței de neam și a conștiinței naționale*.

³¹ Cf. Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, 1979.

³² apud I. Nestor, *Dac, dar mai degrabă român: B. P. Hașdeu*, în „Magazin Istoric”, XIII (1979), nr. 3, p. 23.

Aşa cum au demonstrat-o interpretări recente³³, aceste procese unitare s-au dezvoltat în câteva forme caracteristice, cărora vom încerca să le găsim corespondențe în domeniul obiceiurilor:

— „conștiința unității de neam și de limbă”, conștiința unității, alături de fondul lingvistic, a fondului de obiceiuri populare;

— „conștiința unității teritoriale” conștiința unității fondului de obiceiuri de pe întreg teritoriul locuit de poporul român;

— „conștiința obârșiei comune” conștiința obârșiei, originii comune (daco-geto-romane) a întregului fond de obiceiuri al poporului român.

DIE VOLKSBRÄUCHE-BESTANDTEILE DER RUMÄNISCHEN GESCHICHTLICHEN IDENTITÄT (Beiträge zur Kenntniss des Bildungsprozesses des Volks- und Nationsbewusstseines)

Zusammenfassung

Die geschichtliche Identität eines Volkes stellt die Grundlage der ethnischen Hauptcharaktere dar, die sich in sozialen, etischen, esthetischen Werten materialisieren und für seine Welt- und Existenzanschauung kennzeichnend sind. Als Ergebnis gewisser Evolutionsbedingungen spiegelt die Identität eines Volkes seine Lebensweise wieder und bildet sich aus den eigenen Antworten an den grossen Fragen der biologischen und kulturellen Existenz: der Ursprung, die Wege und die Perspektive seiner geschichtlichen Entwicklung.

Die geschichtliche Identität eines Volkes gehört zu seinen Traditionen, die als geistige Gemeinschaft in Zeit und Raum neben der sprachlichen, territorialen, wirtschaftlichen und politischen Gemeinschaft ein Grundkriterium für die Definition der Begriffe „Volk“ und „Nation“ darstellen.

In Rahmen der Traditionen des rumänischen Volkes gelten die Bräuche nicht nur als Verhaltensnormen, sondern auch als Zeremonien wichtige Merkmale und Grundbestandteile. Als Argumente dieser Idee bezieht der Verfasser sich an einigen Qualitäten der Volksbräuche in anthropologische, ethnologische und historische Perspektive: das Altertum und die Evolutionskontinuität; die Universalität; die lokale Mannigfaltigkeit; der synthetische Charakter und die Verwicklung in die verschiedenen Bereiche der Kultur und Zivilisation; die Adaptabilität und die Verwertungsmöglichkeiten.

Auf dieser Basis trägt das Kenntniss der Bräuche und ihrer kulturellen Bedeutungen zur Kristallisierung der geschichtlichen Identität des rumänischen Volkes und seines nationalen Selbstbewusstseines bei. Dieser Prozess hat sich bei den Rumänen in zwei Etappen entwickelt: a) die Bildung des Volksselbstbewusstseines; b) die Bildung des Nationsselbstbewusstseines in der modernen Periode.

Für jede von diesen Etappen stellt der Verfasser rumänische und ausländische Beweise aus verschiedenen sozialen und kulturellen Bereichen vor und zeichnet ihre eigene Beiträge auf:

— Die rumänischen Chroniken und anderen mittelalterlichen Schriften verwerten die volkstümliche Auffassung und betonen die Idee der Ursprungsgemeinschaft aller Rumänen sowie in Sprache, als auch in Bräuchen;

³³ Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 37.

— die Schriften der mitwohnenden Bevölkerungen (Madjaren, Deutschen) erkennen den gemeinschaftlichen Ursprung aller Rumänen und die Tănanazität an, mit der ihre Sprache und Bräuche aufbewahrt worden sind;

— Die ausländischen Werke bringen neue Quellen und Interpretationen und tragen zur Kenntniss mancher Ideen in Europa bei;

— Die offiziellen Dokumente, die Gesätze führen die Beweise, die in Verbindung mit der Gemeinschaft des ethnischen Ursprung, der Sprache und der Volksbräuche aller Rumänen stehen, in die rechtlichen und administrativen Bereichen ein;

— Die politischen Dokumente erörtern diesen Ideen als Argumente für die Staatseinheit;

— Die literarischen Werke verleihen den obernitierten Beweisen ein militantes Pathos;

— Die wissenschaftlichen Werke bringen neue rigurösen Argumente und erweitern die Interpretationen.

Als Schlussfolgerung unterschreicht der Verfasser die Art und Weise und die Formen, in denen die Bräuche zur Kristalisierung der geschichtlichen Identität und zur Bildung des Volks- und Nationselbstbewusstseines beigetragen haben:

— Das Selbstbewusstsein des gemeinschaftlichen Ursprungs der Volksbräuche;

— Das Selbstbewusstsein der territorialen und evolutiven Gemeinschaft der Volksbräuche aller Rumänen.

RITUAL ȘI CEREMONIAL

ÎN NUNTA DIN SUBZONA ETNO-FOLCLORICĂ MARGHITA

CRĂCIUN PARASCA

Interpretarea datelor înregistrate în planul sintagmatic al nunții românești contemporane din subzona pe care am cercetat-o cu prilejul „Zilelor culturii populare bihorene” confirmă teza cunoscută, conform căreia, în realitatea folclorică în general, prin urmare și în structura nunții se produc modificări determinate de evoluții socio-culturale și economice prin care cresc colectivitățile umane.

Tema contribuției noastre nu este așadar, în afara transformărilor novatoare, pregnant desacralizate ce au loc în scenariul nunții din subzona Marghita.

Cercetătorul dialectician nu poate fi surprins de un asemenea proces logic, obiectiv. Concretizînd, am putea spune că în șirul faptelor nuntale se conturează o relație inedită, însemnată de conjuncția „și”, dar cu evidente înclinații spre ceremonial. În nunta tradițională, cînd ritualul avea o pondere însemnată, conjuncția „și” nu mai este operantă, încît între cei doi termeni aproape că nu putem stabili o relație. Rezumînd, cele spuse s-ar prezenta astfel:

a) Nunta tradițională — *RITUAL SAU CEREMONIAL*

b) Nunta contemporană — *RITUAL ȘI CEREMONIAL*.

Problema relației ritual—ceremonial am mai pus-o într-o lucrare¹ unde am încercat să delimităm sferele celor doi termeni. Cu atît mai mult acum, cînd analizăm desfășurarea contemporană a nunții, iar perspectiva fiind alta, ni se pare necesară actualizarea discuției. În general, literatura de specialitate nu precizează conținutul acestora, adesea termenii fiind utilizați pentru a exprima unul și același aspect, deși o anumită nuanțare este făcută în *Dicționarul limbii române moderne*. Ritualul și ceremonialul, noțiuni implicate în cea mai complexă mani-

---

¹ Crăciun Parasca, *Orația de iertăciune, o certitudine valorică în contextul speciilor de ritual*, în „*Lucrări științifice. Cercurile științifice studențești*”, vol. I, Baia Mare, 1973, p. 49—50.

festare etno-folclorică — nunta — nu sînt inseparabile dar nici nu se pot identifica. O să vedem mai jos, cu toate că nu se face o definire a noțiunilor, că se conturează o atitudine favorabilă delimitării, îmbrățișată și de noi. În ansamblul lor, obiceiurile și-au pierdut tot mai mult valențele rituale, *le-au accentuat pe cele ceremoniale* și în ultimă instanță pe cele artistice. Prin aceasta au trecut treptat de pe planul cu dominantă rituală, sacrală, pe planul cu dominantă ceremonială și trec astăzi pe planul de spectacol². Aproape de noi, deși a doua noțiune — ceremonialul — nu apare, „ritualul” fiind raportat „profanului” am așeza și observațiile următoare: «Noțiunile „ritualic” și „profan” sînt antinomice, dar acestea numai în accepțiunile străvechi, adică pe terenul gîndirii primitive. În timpurile mai noi, pe de o parte raporturile s-au inversat în sensul desacralizării lor, pe de altă parte structura ritualicului s-a remodelat, luînd naștere reprezentările autonome, literalizate, așa cum le cunoaștem astăzi».³

Istoricște vorbind, ritualul precede ceremonialul, iar o reală evadare din canoanele ritualului, datorată mutațiilor existente pe trepte superioare de civilizație materială și spirituală, conturează sfera largă cu elemente obișnuite nerituale, facultative ale ceremonialului. Acestea din urmă, putînd uneori să circumscrie și manifestări extrafolclorice (vezi în acest sens ceremonialul depunerii unor coroane de flori la mormintele eroilor), nu poate fi identificat cu ritualul de trecere nupțial tradițional. În structura actuală a nunții putem opera cu noțiunea de ceremonial, martori fiind la actul regresiei ritualului spre ceremonial.

Nunta-ritual își restrînge dimensiunea în timp ce nunta-ceremonial se afirmă cu pregnanță.

Cercetările întreprinse de noi în iulie 1973, în satele Dornișoara, Abram, Boianu Mare și Marginea sau în localitatea Cuzap, (în anul 1969) ne fac să credem că la origine nunta a fost mai redusă ca manifestare folclorică propriu-zisă, constituită însă din rituri complexe, iar ca manifestare ceremonială s-a dezvoltat în timpul istoric ireversibil și nu în acela ritualic, același totdeauna și deci reversibil.

Pierzînd sensul sacru al elementelor ritualice, omul l-a păstrat în virtutea tradiției (cîți informatori nu răspund invariabil la întrebarea „de ce se face asta așa?”: — așa le-am învățat de la bătrîni) fără să posede cheia decodării ideatice a acestora. Se deschidea astfel drumul spre inovație, uneori „spectaculoasă” și evident ceremonială. Departe de noi gîndul de a generaliza acest fenomen. În satele amintite însă, un cîntec cum este „hora miresii” sau „aleruitul miresii”, deși textul este redat într-un mod asemănător cu variantele din subzonele Beiuș—Vaș-

² Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, I.C.E.D., București, 1976, p. 183.

³ Petru Ursache, *Poetică folclorică*, Iași, 1976, p. 81.

cău sau Valea Crișului Repede, este însoțit de o melodie de joc, evident nerituală, de achiziție recentă.

Întrucât am subliniat că ritualul și ceremonialul nu sînt în raport de coincidență, n-am vrea să se creadă că ceremonialul nupțial contemporan ar corespunde altei finalități care este „treccrea” — dominantă integratoare a nunții. Diferențele se exprimă prin acele manifestări nerituate, substituind ulterior faptele ritualice, vizibile tot mai adesea în zilele noastre.

Nunta din subzona cercetată, în desfășurarea ei tradițională nu se abate de la schema și logica de ansamblu a nunții românești în general. Motivul ritualic al trecerii fie în plan psihic, juridic, economic, vestimentar etc., toate în scopul consolidării noii „celule sociale”, cît și „opririle” sau „aminările” trecerii, sînt, în măsura în care putem reduce nunta la o schemă⁴, același ca în nunta descrisă de Simion Florea Marian⁵, lucrare monumentală prin cantitatea de informații ce-o oferă folcloriștilor contemporani și încă fără corespondent în folcloristica nunții.

În aria folclorică Marghita, la interferența cu alte zone decît cele strict bihorene, unele sate prezintă elemente inedite, verificate de atîtea ori în creația populară, unde întîlnim variante subzonale sau chiar individualizate la dimensiunea unui sat.

Bunăoară la Boianul Mare, localitate colinară, motivul trecerii își concretizează una din secvențele sale într-un rit de fertilitate ce se petrecea înspre dimineața primei zile a nunții: „să închidea vrajnița cînd venea, la casa miresii, socrii acestuia. Neamurile mirelui lua o iagă dă felitără (sticlă de o jumătate de litru — n.n.) o umplea cu apă și cenușă. O legau de grumăjer cu o ață. Unul din neamurile mirelui merge în pădure după o nuia dă lemn. Iaga o lega cu ața în vîrfu lui. Să urca într-on alcar (arțan) și lega nuiaua cu iaga dă la vîrfu alcanului în sus apoi nu-i lăsa să intre (pe socrii — n.n.) pînă n-o nimeré. Dacă n-o lové, nu-i lăsa. Dacă nu reușéu, mergé după un om bogat care avé pușcă și-o împușté”⁶.

Informatorul nostru n-a lăsat să se întrevadă că ritul ar fi implicat un pom roditor, dar cunoscînd rosturile lui, îl bănuim.

Fără să forțăm lucrurile, în context motivația fertilității și prosperității noii familii pe cale de constituire este clară prin valențele magice încorporate de plinătatea unor corpuri (aici sticla, alteori gălețile pline cu apă sau opusul acestora — gălețile goale ce pot apărea în drumul nunții). Sigur actul final, spargerea sticlei are și el un scop și nu este pentru noi inexplicabil. El se înscrie în ultimă instanță pe aceleași coordonate. Și numai prezența celor două elemente cu încărcă-

⁴ Vezi Crăciun Parasca, „Oprirea trecerii” în nunta din subzona Beluș—Vașcău, în „Biharea”, V. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1979, p. 206.

⁵ Nunta la români, București, 1890.

⁶ Informator Spătaru Dumitru 52 ani, grăitor, Boianu Mare.

tură magică *apa* și *cenușa* (rezultată în urma arderii focului) sînt suficiente pentru a susține considerațiile de mai sus. Sigur grăitorul nunții din Boianu Mare n-a știut să explice obiceiul care azi nu se mai practică. În schimb s-au reținut impușcăturile trase de vînători peste alaiul mirilor, aparținînd de această dată ceremonialului și nu ritualului. Iată deci un aspect al mutațiilor structurale ce au loc în planul sintagmatic al nunții.

Să mai reținem din nunta — ritual „oprirea trecerii” — închiderea porții sau a drumului completat de acela al „amînării trecerii” — înțirziera prezentării miresei adevărate în fața marelui prin substituire (babă sau femeie șchioapă, uneori un bărbat mascat). Toate acestea prezentate în nunta contemporană din subzona Marghita se încadrează în sistemul ritualic, avîndu-și o motivație etern-umană. Marile treceri comportă indiferent de stadiul de civilizație la care ajunge omul, necunoscutul. De aici acea neobosită căutare a celor mai oportune soluții pentru că „trecerea” să fie cît mai bine împlinită. Că astăzi puțini nuntași mai cred în forțe malefice supranaturale care ar putea opri trecerea este cu totul altceva. Ideea, în principiu, se reține pentru că tot ei sînt aceia care participă la nunta-ceremonial împlinînd-o pe plan moral, juridic, economic ș.a.m.d.

Tot în sfera ritualului se integrează „grăitul la poartă” conceput sub forma unui dialog conflictual între „grăitorul” marelui și „grăitorul” din partea miresei, cînd alaiul marelui ajunge la poarta miresei. Există, bunăoară în varianta de la Boianu Mare, o dorință certă de a stabili o „ordine”, un „echilibru” în sistemul aflat temporar în cumpănă prin „trecerea” protagoniștilor de la o stare la o altă stare socială:

*„Staroste mustață creață
Voi da bucurie mari
Ați făcut ast-adunari
Ori vi-i frică asta tari
Că vă vine oastea mari?”*

Starostelui marelui i se răspunde prompt:

*„Fie oastea cît o fi
Noi om cota a stăpîni”.*

Pînă la urmă aceste „frecușuri” cum le numește informatorul nostru Toca Pavel (61 ani) din Dornișoara își găsesc motivația ritualică, înțeleasă de partea miresei și acceptînd-o ca făcînd parte din rosturile fi-rești ale vieții pe pămînt, căci „craiul dă-mpărat” plecînd:

*„Într-o pădure la vînat
O dat d-o urmă dă căprioară
Alții ziceau că-i urmă dă căprioară
Alții că și fie a marelui soțioară”
(Boianu Mare)*

Sau în orația de la Abram:

*„Noi am venit
Că la această casă boierească
Este-o floare mohorită
De ochi pămîntești iubită
O venit de-aici s-o ducă
La alte curți boierești
Unde ziua-i soare, noaptea-i lună
Și acolo vreme-i bună
Și la mulți ani să trăiască
Și frumos să odrăslească”.*

În accepțiunea noastră nunta este un sistem bine articulat în care relațiile dintre elementele constitutive sînt în general opozitive: bine-rău; ris-plîns; solemn-comic ș.a.

Concilierea între aceste opoziții aparține *dialogului*, cel mai adesea explicit iar cînd nu, implicit.

Interesant este faptul că regresiunea ritualului spre ceremonial am constatat-o tocmai prin atenuarea rolului dialogului în nunta contemporană. Se pare că, de această dată, nici spectacularul nu-și mai găsește susținerea. Cel puțin pentru unele momente foarte importante ale nunții în care se afirmă dialogul între două personaje aflate în opoziție (grăitorul mirelui și grăitorul miresei) sau între oastea mirelui și oastea miresei. Cum în nunta contemporană din subzona cercetată personajele specializate încep să se reducă dialogul nu mai este întreținut, de cele mai multe ori oficiind doar un singur grăitor. Numai așa ne explicăm de ce orația este fragmentată în informațiile obținute de la grăitori din Boianu-Mare, Abram și Dornișoara. Spațiul gol creat prin absența interlocutorului atrage după sine manifestări ocazionale, deci ceremoniale necontrolate de unul din personajele importante ale nunții, care este grăitorul.

La polul opus acestui fenomen se află orația de iertăciune, a cărei poezie în semnificațiile sale adînci, a fost mai puțin cercetată. De reținut că informatorii citați pînă acum și alături de ei i-am mai cita pe Chilba Iosif din Cuzap și pe Zerghe Roman din Dornișoara (acesta din urmă memorînd nu mai puțin de 245 de versuri) ne-au comunicat textul orației de iertăciune în întregime, convingîndu-ne că orația în discuție este cea mai conservată specie de ritual în subzona cercetată. Iar aceasta pentru că replicile grăitorului nu mai sînt condiționate de un alt emițător, orația de iertăciune avînd caracteristicile unui monolog. Grăitorul preluînd discursul mirelui și al miresei, angajează într-un monolog obștea întreagă, chemată fiind după gradul de rudenie să binecuvînteze „trecerea” miresei la o altă stare socială. Este un moment de

culminație, un ritual de purificare chiar în care se împletesc nostalgia dar și seninătatea acceptării „tregerii” obligatorii.

Reacția celor din jur, mai ales a femeilor este lacrima, plînsul, poate pentru că însuși textul orației de iertăciune este un plîns liric, un text încărcat cu un limbaj afectiv asemănător incantației magice. Am insistat asupra momentului deoarece de la o stare de veselie și bună dispoziție, prin orația de iertăciune ajungem spontan la o stare opusă și anume plînsul și lacrima. N-am vrea să folosim cuvinte mari, dar se pare că nunta oferă prilejul afirmării alternative a stării dionisiace și a stării apolinice.

În orația de iertăciune din Cuzap există o formulă tipică ce pune mireașa în relația directă cu fiecare din participanții la oficierea tregerii sale, formulă identică unui gest ritualic:

„Iară mă-ntorc către iubita mea maică

. . . . .

*Frunză verde dă sub nuci
Vino-aici măicuță dulci
Eu mă duc acum te las
Tă cu lacrimi pă obraz
Că Ț-am spus măicuță bine
Să Ții zile pântru mine
Să rămîi în sat cu tine
Tu măicuță ai ținut
Vinerea și miercurea
Să mă poți înstrăina
Păstă munți și păstă lume
Unde nu cunosc pă nime etc.”*

sau:

*„Iară mă-ntorc către iubitele mele surori
iubitele mele surori
Ca surori mari sau mititele
Multe sau puținele
Cum era cîmpu cu florile
Așa-nflorem și ne veștejem
Dar amu ne-oi veșteji
La anu n-oi înflori”*

. . . . .

sau:

*„Iară mă-ntorc către iubiții mei frați
iubiții mei frați,*

*Ca și frați adevărați
 Veniți și mă sărutați
 C-așe să sărută soră cu frate
 Când dă celălalt să dăsparte".*

*„Iară mă-ntorc către iubiții mei veri și verișoare
 Unchi, mătuși
 Toate rudeniile mele
 Mari sau puținele.*

— Iară mă-ntorc către fete și feciori

— Iată mă-ntorc către iubiții mei chemători".

Orația ni se înfățișează ca o spirală ce se conturează pe măsură ce grăitorul comunică în numele miresei dorințele acesteia. În concluzie, obștea întreagă este sensibilizată trăind și retrăind o experiență unică.

Oprindu-ne aici, considerăm că am adus câteva probe care să susțină premisele lucrării noastre privind nunta din subzona Marghita, în desfășurarea ei contemporană. Concludem prin a arăta că în structura nunții din satele cercetate sint prezente deopotrivă elemente rituale și ceremoniale care împreună servesc aceleași dominante integratoare „trecerea”.

RITUEL ET CÉRÉMONIAL

DANS LA NOCE DE LA SOUS-ZONE ETHNO-FOLKLORIQUE DE MARGHITA (BIHOR)

Résumé

Résultat des préoccupations plus anciennes à caractère théorique concernant le contenu des notions de rituel et cérémonial, Crăciun Parasca propose ce travail à caractère théorique et applicatif. En essayant à délimiter la sphère du rituel, d'un côté et du cérémonial, de l'autre côté, d'une nouvelle perspective, l'auteur illustre les observations théoriques avec des aspects provenus des recherches effectuées à l'occasion des noces roumaines de la sous-zone de Marghita, département de Bihor, dans leur déroulement traditionnel, mais surtout dans leurs manifestations actuelles.

La conclusion de l'auteur est que la noce de nos jours s'enrichit comme cérémonial, en restreignant son aspect de rituel. D'ici, la relation établie par la conjonction „et”- rituel et cérémonial — mais où le ceremonial gagne toujours plus de terrain par rapport au rituel.

Nous assistons donc, à un processus logique, objectif, expliqué par l'impacte des étapes supérieures de civilisation matérielle et spirituelle sur la pensée et le comportement des collectivités humaines des villages investigués et non seulement d'ici.

PENTRU O NOUĂ METODĂ DE ANALIZĂ A POEZIEI POPULARE — MODALIZAREA

ROMULUS ANTONESCU

În general, acțiunea de selecționare, analiză și concretizare a unui corpus de texte folclorice devine importantă pentru cercetarea filologică, dat fiind faptul că el poate determina concluzii cu valori definitorii în aprecierea justă a unei teme abordate. Trebuie multă abilitate și cercetare exhaustivă pentru a delimita variantele arhetipale de cele obișnuite, pentru a reface faptele tematice primare și a deosebi sedimentele ulterioare, colaterale.

Fără să încercăm un comentariu larg asupra tipurilor de analiză folclorică întâlnite, trebuie totuși să amintim că cercetarea monografică este cea mai des uzitată, aceasta deoarece ea oferă posibilitatea unui control mai sistematic și mai profund asupra materialului, iar de aici o mai sigură argumentare. Fie că este zonală (și atunci sînt cuprinse în analiză toate speciile folclorice întâlnite pe o anumită suprafață teritorială), fie că este tematică (și în acest caz sînt aduse în discuție toate variantele zonale), trebuie să remarcăm în ambele situații posibilitatea redusă de interpretare comparativă a faptelor de folclor.

„Staticul” și „dinamicul” (și am arătat cu alt prilej de ce îi preferăm în locul noțiunilor mai puțin precise de „nativ” și „descriptiv”), precum și raporturile care se stabilesc între ele, înlesnesc o pătrundere mai vie în structura poeziei populare, în mecanismul de creație, fiind, în ultimă instanță, o delimitare a motivemelor. Cum, în majoritatea cazurilor, avem de-a face cu rezolvări de conflicte, motivele capătă valori de „+” (plus) sau valori de „—” (minus), numai ultimele (cele cu valori de „—”) asigurînd continuitatea acțiunilor, impulsînd epicul.

Dar delimitarea motivemelor nu este suficientă. Trebuie surprinse acele elemente care, în afară de conducerea acțiunii (în afară de semantismul lor), au valoare de *acroșaj*, pot degaja ele însele secvențe. Nu este o noutate cînd afirmăm că structura gramaticală a versurilor populare este săracă, varietatea rezultînd, de fapt, din puterea cu care unele secvențe capătă existență independentă și se grefează pe diferite tipuri tematice. De multe ori, analizînd o variantă, observăm că ea este

formată din acțiunea centrală și dintr-o serie de acțiuni adiacente (sau subacțiuni) care au valoare de caracterizare a personajelor intrate în conflict sau a unor personaje despre care se aduce vorba doar. Tocmai aceste secvențe colaterale capătă, cu timpul, valoare independentă și încep să circule; se desprind cu ușurință din trupul cîntecului pentru că nu au legătură cu filonul epic central. Aici se poate găsi mecanismul (unul dintre ele) de trecere de la epic la liric. Cînd epicul nu a mai fost gustat de o colectivitate la care viața a devenit mai mult o existență „în sine”, decît una „pentru sine”, aceste secvențe satelit au fost preluate în alte specii folclorice. De aceea le întîlnim similare și în lirică; de aceea lirica este dinamică.

Dacă este deci vorba să delimităm acele elemente determinante ale staticului și dinamicului, trebuie să pornim de la cîteva premise care pot structura corpusul de texte asupra căruia se efectuează analiza.

Trei ni se par a fi întrebările care se pot pune:

1. există elemente determinante în funcție de zona folclorică?
2. există elemente determinante în funcție de epoca de creație?
3. există elemente determinante în funcție de speciile folclorice?

Pentru a răspunde la aceste întrebări am efectuat o analiză pe 500 de variante cuprinzînd cîtece bătrînești (95 variante), descîntece (68 variante), strigături, ghicitori, texte lirice, orații, texte folosite la obiceiurile de peste an, texte poetice ale jocurilor de copii etc. (337 variante). Zonele folclorice alese sînt diametral opuse (Bihor și Muntenia), iar perioada de culegere a variantelor se întinde de la 1865 la 1970 (este vorba de culegerile lui G. Dem Teodorescu pentru Muntenia și Ion Bradu pentru Bihor). Desigur că perioada de culegere a textelor nu este sinonimă cu aceea de creație, dar și așa, față de ceea ce ne interesează pe noi, adică percepția semantică a elementelor determinante atît a creatorilor, cît și a auditorilor, ni se pare important de știut gradul de viabilitate temporală a elementelor în discuție.

Dinamicul apare în următoarele situații:

După verbe dicendi:

- a) a *grăi* — în 48 de cazuri

în construcții tautologice de genul:

„din grai îi grăia” — 17 cazuri

„din gură-i grăia” — în 5 cazuri.

Deci, pentru verbul „a grăi” înregistrăm determinarea a 70 de secvențe dinamice.

- b) a *zice* — în 45 de cazuri;

„din gură-i zicea” — 24 cazuri.

Deci, pentru verbul „a zice” un total de 69 secvențe dinamice.

- c) a *spune* — determină 10 secvențe dinamice.

- d) a *cuvînta* — determină 10 secvențe dinamice.

- e) a *întreba* — 17 determinări.

- f) *a vorbi* — o dată.
- g) *a striga* — 16 determinări.
- h) *a chema* — o dată.
- i) *a plinge, a jeli, a se văita, a suspina* — 6 determinări.
- j) *a (se) ruga* — 7 determinări.
- k) *a blestema* — 14 determinări.
- l) *a răspunde* — o dată.

În plus, față de cele 11 verbe enumerate pînă aici, am mai întîlnit: *a (se) lăuda* (de 2 ori), *a făgădui*, *a mulțumi*, *a sfătui* — acestea cîte o dată. De asemenea, tot cîte o singură dată, apare construcția, rară de altfel, „unu-o vorbă o ținea” cu înțeles iterativ, și „a rînceza” — fiind vorba aici de animal investit cu puteri supranaturale.

Iată deci că *verbele dicendi* determină 229 de secvențe dinamice, atingînd cea mai mare frecvență.

„Dinamicul” mai apare și după alte verbe, cum ar fi: *a afla* (de 4 ori); *a (se) face*; *a (se) pedepsi*; *a vedea* (cîte o singură dată, după aceste trei verbe din urmă), totalizînd o determinare de 7 situații.

Foarte rar, „dinamicul” este determinat de construcții nominale: în 5 cazuri de substantive, iar în 2 cazuri de adjective, secvența funcționînd gramatical ca un predicat multiplu sau ca o construcție modală amplă.

Revenind asupra frecvențelor înregistrate, trebuie să remarcăm că, în majoritatea cazurilor, verbele *dicendi* cer, și e normal să fie așa, secvențe dinamice de o anumită structură gramaticală, adică sînt prezente, aproape întotdeauna, construcții interogative și imperative, urmate uneori de cauzele, finale sau modale.

Frecvențele cele mai mari sînt înregistrate de verbele *a grăi* și *a zice*, ele constituind, am putea spune, un fel de *fond principal al mijloacelor de determinare* și nu este întîmplător că le găsim în texte cu o vechime apreciabilă. În funcție de ele am putea judeca gradul de preluare a elementelor tradiționale în cîntecele noi, sau arhaicitatea unor texte nedeterminate temporal.

În fine, frecvența mare a *verbelor dicendi* trebuie pusă în legătură cu oralitatea poeziei, modul de transmitere (de performare) a ei fiind definitoriu. Se poate spune că dialogul este un suport al realizării conflictuale; facem cunoștință cu personajele din ceea ce își spun, din imperativele pe care și le dictează, din acțiunile pe care și le comunică. Este aici o dublă comunicare: între eroi, pe de o parte, și între cîntăreț și cei care îl ascultă, pe de altă parte.

În afară de dinamicul determinat, mai există un dinamic nedeterminat, un dinamic al relațiilor. Îl găsim în secvențele de început (în punerea în temă), precum și în secvențele de legătură. Deosebirea esențială între aceste secvențe constă în timpii verbali folosiți: în timp ce secvențele dialogate sau pseudodialogate conțin, de regulă, un prezent istoric, secvențele de legătură sînt relatate la timpii trecuți. Se rea-

lizează, în felul acesta, o decupare a relației, atenția concentrându-se asupra acțiunii din momentul „povestirii”, celelalte amănunte fiind doar corolar cauzal al întâmplării centrale.

Cînd dinamicul nedeterminat se realizează în „introducerea în temă”, asistăm la o succesiune de verbe, în care fiecare reprezintă o acțiune singulară, iar modul de percepție a faptelor se îndeplinește consecutiv, urcînd treptele unei scări cauzale, dinspre trecut înspre prezent, cînd ni se relatează, în fapt, *tema*.

Cantitativ vorbind, dinamicul ocupă aproape toată economia unui text folcloric, indiferent de specia pe care o abordăm. Putem afirma că poezie orală este, prin excelență, dinamică, că „dinamicul” este, fără îndoială, o condiție a realizării și performării orale. Între creator (sau colportor) și ascultător podul înțelegerii este format din fapte. „Staticul” este doar un ornament, un *respiro*, o *coda*.

Dar iată cum e determinat „staticul”.

1. După substantive — în 39 de cazuri, cînd secvența statică funcționează ca apozitie dezvoltată, în general, sau ca o construcție atributivă.

2. După pronumele relativ-interogative *care*, *cine*, *ce* — în 3 cazuri.

3. După pronumele personal în pers. a III-a — în 3 cazuri.

4. După numerele însoțite de substantive, în special numerele *trei* și *doisprezece* — în 6 cazuri.

5. După adjectivele nehotărîte: *multe*, *mii* și *sute* — în 2 cazuri; creatorul popular simte lipsa de concretizare a expresiei și de aici explozia de informație descriptivă, enumerativă.

6. După adv. relativ „*unde*” — într-un singur caz.

7. După verbe:

a) după verbe dicendi: a spune, a suspina (lăcrăma), a întreba, a vorbi, a (se) văita — în 9 cazuri, cînd secvența statică este, gramatical vorbind, apozitie sau complement direct dezvoltat;

b) după verbe de mișcare: a (se) duce, a aduce, a trece, a ieși, a veni, a urca, a pleca, a pribegi, a fugi, a umbla etc. — în 25 de situații, cînd îndeplinește valoare gramaticală de subiect, complement circumstanțial de loc sau complement direct;

c) după verbe de devenire sau de stare: a (se) găta, a se culca, a îngropa, a (se) numi, a (se) face, a părea etc. — în 29 de situații, cînd secvența statică are rol de complement circumstanțial de loc, complement direct, subiect.

După cum se vede „staticul” este determinat în 117 situații, față de 243 determinări ale „dinamicului”. În plus, „dinamicul” este mai legat de determinantul său, acesta din urmă funcționînd ca o sintagmă-cheie, numai în prezența lui acțiunea declanșîndu-se. Din această cauză „dinamicul” este mai riguros controlat, germenii lui se află în chiar elementul care îl determină. Poate aici sălășluiește unul din principiile

mnemotehnicii populare. „Staticul” este mai labil, ține mai mult de fantezia de moment a creatorului, sintagmele care îl determină sînt în general nominale. Asta nu înseamnă că el nu-și are rigorile lui. În general, spuneam mai sus că „staticul” este ornant, iar apozitia care se dezvoltă în cele mai dese cazuri este o demonstrație în acest sens. Nu mi se pare hazardată o apropiere a acestei tehnici de epitetul ornant al textelor antice, fiind vorba și aici de o trăsătură pregnantă a oralității. Nu cunosc deocamdată care este situația în literatura folclorică balcanică, dar s-ar putea ca apozitia dezvoltată să fie o trăsătură a oralității balcanice, cu sorginte în literatura Greciei Antice.

Totuși trebuie să remarcăm că proliferările statice (descriptive) sînt mai des întîlnite la lăutarii urbani. Cantitatea de static dintr-un cîntec bătrînesc ar putea deosebi un text autentic de unul trecut prin filieră lăutărească. Aureola lui Petrea Crețul Solcanu constă poate și în mai marea renunțare la proliferarea la care te subjugă descriptivul. În schimb, lăutarul Ioniță Nicolae Pantelimoneanu, de la care de asemenea a cules G. Dem. Teodorescu, este mai înclinat spre a asculta de spiritul epocii. Unul din cîntecele lui bătrînești („Trei lebede”) nu are un sens prea deslușit. Este în acest cîntec ceva lasciv, plăcut urechilor mesenilor mai subțiri, motivul este și el mai rar întîlnit. Lăutarul care prinde bine filonul creației populare este mai dinamic, nu este static, nu face volute largi, îl interesează epicul strîns. Exemplificăm cu 2 scheme ale determinărilor (Schema I, II).

Se vede din cele două scheme că varianta a 2-a are „staticul” mai dezvoltat, mai întîmplător, că există tendința lăutarului spre prolix. La aceasta se adaugă o serie destul de mare de epitețe, de versuri statice împănate în mijlocul dinamicului, acesta fiind temperat în desfășurarea lui.

Iată cîteva exemple:

*„și grăia frumos
cu glas mîngîios ...”*

sau

*„tu slujeai la masă
cu fața voioasă
vorbă cuvioasă ...” etc.*

și care sînt construcții rar întîlnite în cîntecele bătrînești.

Dacă, în cazul „dinamicului”, am subliniat faptul că el poate să fie determinat sau nu, în schimb „staticul” nu apare niciodată nedeterminat. El este întotdeauna subordonat unor necesități diferite. „Staticul” — punere în temă poate fi întîlnit și el, dar în acest caz este vorba de localizarea acțiunii și nu de punere în temă.

De o analiză specială trebuie să se bucure „staticul” descintecelor. În principiu, putem vorbi de 3 tipuri de descintece:

I. Descintecul imperativ, desfășurat la persoana a II-a. Schema lui se axează pe suportul câtorva verbe: ieși, să fugi, să te duci (pentru că) te așteaptă (ceva, undeva) (și pentru ca) să rămână X curat. Între aceste verbe se petrece amplificarea, o adevărată frenezie a vocabularului întrebuițat. Nu mai trebuie subliniată importanța acestei amplificări; ea ține de magie și nu e întâmplător faptul că rugăciunile practicate în diferite religii își bazează textul pe aceeași structură.

II. Tipul al 2-lea se compune din două părți. Prima parte are rolul unei neutralizări a puterii răului, prin desfacerea acestuia în componentele sale. Reluarea cauzei care produce răul are ca efect (în concepția lumii descintecelor) pierderea potențelor sale. Pentru ca enumerarea să aibă rezultat se adaugă în finalul ei construcții numerale de tipul „nouăzeci și nouă de feluri” și „nouăzeci și nouă de neamuri”. Partea a 2-a a descintecului repetă primul tip.

III. Este imaginată o acțiune, textul fiind dinamic prin excelență, în care intervine o putere divină ce îl salvează pe bolnav.

O îmbinare interesantă între „static” și „dinamic” se petrece în strigături. În general, ele se caracterizează prin dinamism. E normal să fie așa, deoarece ele fac parte din ansamblul jocului în ritmul căruia se nasc și pe care îl ajută. Dar, fiind, de cele mai multe ori, satirice, strigăturile trebuie să înfățișeze stări. Aceste stări, trebuie reținut, ies la iveală numai în cadrul acțiunii. Urita din sat nu e jucată, chiar dacă plătește; stă deoparte ca muma pădurii; o fată saltă greu pentru că a mâncat un blid de păsat etc. Tonul este imperativ, de îndemn pentru parteneri, lăutari, instrumente muzicale (în special, vioara este invocată).

Unele strigături au un ton constatativ, dar presupun acțiune, pentru că, așa cum am spus, acțiunea este cea care duce la stare:

*„Bine-i vara pe la oi
Și iarna prin șezători,
Bine-i iarna lângă foc
Și duminica la joc”.*

Este vorba deci de un static, dar care presupune un amplu evantai dinamic pînă la această constatare. Mai este de remarcat, în acest sens, că strigăturile oferă o realitate circumscrisă la relațiile între oameni, mai ales între tineri. Ca procedeu literar ele se bazează de multe ori pe antiteză, punînd la îndemîna cercetătorului un cîmp larg pentru studiul paralelismului în diversele lui posibilități de manifestare. Schema strigăturilor este simplă, ușor de depistat: antiteză, invocare urmată de o finală dezvoltată; o subiectivă care începe cu „cine” sau „cît” („cîte”) urmată de o principală dezvoltată; o indirectă urmată de o principală (la acestea ultime trebuie subliniat că se începe textul cu

o subordonată cu scopul de a se atrage atenția celor care ascultă, principală așezată în final fiind cea care oferă cheia dezlegării enigmei).

Din anumite puncte de vedere și ghicitorile răspund aceluiași scheme ca și strigăturile, dar mult mai simplificate. Există la ghicitori tendința eludării verbelor, sau, când acestea sînt prezente, se subînțelege staticul.

Din cele relatate pînă aici se desprinde ideea că secvențele dinamice și statice se bucură de rezolvări diferite în economia textelor analizate. Ele au un rol deosebit în memorizarea versurilor. Cum „dinamicul” este mai determinat decît „staticul”, cum primul este mai frecvent în comparație cu al doilea, este lesne de înțeles că raportul dintre ele constituie o bază de discuție largă în ceea ce privește concretizarea elementelor mnemotehnicii populare. Un cîntec bătrînesc ca „Soarele și luna” are în linii mari, 6 motive. Motivul 1 se reia de 3 ori, al doilea de 5 ori, al 3-lea de 9 ori, al 4-lea de 2 ori, al 5-lea și al 6-lea cîte odată. Practic, din cele 451 versiuni cîte le are varianta analizată, poetul popular trebuie să rețină în memoria sa 221 versuri-rang, acest număr fiind chiar mai mic, deoarece sînt construcții care circulă între variante aparținînd altor teme folclorice și chiar între specii. Apoi, structura versurilor fiind asemănătoare, este ușor de înmagazinat un număr relativ redus de posibilități de exprimare.

După cum se vede, alcătuirea corpusului de texte nu trebuie să țină seama de criteriul realizării zonale. Analizele efectuate pe variante culese în Bihor și Muntenia a făcut inutilă investigația în acest sens. Este aici o dovadă a unității excepționale a schemelor de realizare. Se dovedește astfel concret că unitatea stilistică a mijloacelor folosite în literatura populară orală este o realitate indiscutabilă. De aici se poate ușor ajunge la concluzia, ignorată în majoritatea studiilor de limbă literară, că înainte de orice procese culte de unificare a limbii literare românești, acest deziderat l-a îndeplinit folclorul. Prof. Ion Coteanu în manualul său de dialectologie avansa, fără să comenteze prea mult, această idee, împingînd procesul de unificare dialectală a limbii literare chiar pînă în sec. 14. Într-un recent comentariu la cartea lui Ion Gheție: „Baza dialectală a românei literare” (Editura Academiei, 1975), prof. Al. Graur¹ afirmă că „limba literară există din momentul, foarte îndepărtat în trecut, cînd s-a creat o formă mai îngrijită, fie și pentru exprimarea orală”. Iar noi adăugăm, că unitatea de structură poetică a făcut să circule variantele, să le unifice și, prin aceasta, să influențeze limba literară. Dacă se acceptă că graiul din nordul Munteniei și sudul Transilvaniei stă la baza limbii literare, atunci aceasta trebuie pus în legătură cu puternica activitate de curte existentă la Curtea de Argeș și Tîrgoviște, precum și cu mai pregnantă alcătuire a cîntecelor bătrînești din această zonă a țării.

¹ Al. Graur, *Baza limbii literare*, în „România literară”, an. VIII, nr. 37, 11 sept. 1975.

Dincolo de aceste câteva considerații de ordin teoretic rămâne valabilă ideea după care analiza raporturilor dintre static și dinamic nu trebuie efectuată în funcție de specii și, într-o oarecare măsură, în funcție de epoca de înregistrare a textelor folclorice. Pentru aceasta este necesar ca investigația să se realizeze pe antologii tematice, pentru a avea siguranța deplină a rezultatelor. „Staticul” și „dinamicul”, privite din unghi conținutistic și sub raportul dintre ele, vor arunca, sintem siguri, o altă lumină asupra clasificărilor curente, poate chiar vor conduce la o înțelegere mai profundă și mai adevărată asupra evoluției de la epic la liric.

Schema I

G. Dem. Teodorescu

Iovan Iorgovan, p. 415

cules de la Petrea Crețul Solcanu

368 versuri în total

D — punere în temă

Iovan Iorgovan		
S 6v.	S 4v.	S 4v.
a plecat		
S 4v.	S 4v.	S 5v.
s-a dus		
S 5v.		
îmi umbla		
S 3v.		
să-mî nimereshî		
S 4v.	S 6v.	
au murit		
S 4v.		
sărea		
S 5v.		
înnota		
S 3v.		
trecea		
S 5v.		

Iovan Iorgovan						
D 4v.	D 4v.	D 18v.	D 4v.	D 5v.	D 11v.	D 12v.
zicea						
D 12v.		D 13 v.	D 18v.		D 37v.	
făcea						
D 3v.	D 12v.	D 4v.	D 13v.	D 6v.	D 6v.	D 6v. D 16 v.
Vija căteaua						
D 19v.			D 5v.			
Calul						
D 2v.						

Schema II

G. Dem. Teodorescu

Iovan Iorgovan, p. 419

culeasă de la Ioniță Nicolae Pantelimonceanu

161 versuri în total

D — punere în temă

Iovan Iorgovan	Iovan Iorgovan
S 3v.	D 3v. D 5v. D 3v. D 3v. D 2v. D 3v. D 4v. D 10v.
pleca	Vija, Boldeica
S 2v. S 2v. S 2v.	D 3v.
purta	Din gură-i zicea
S 10v.	D 3v.
întilnia	Din gură-i grăia
S 10v.	D 2v. D 14v. D 5v.
față	zicea
S 3v. S 1v.	D 11v.
au pribegit	
S 6v.	
se făcea	
S 8v.	

POUR UNE NOUVELLE MÉTHODE D'ANALYSE DE LA POÉSIE POPULAIRE

Résumé

Dans l'analyse qu'il entreprend Romulus Antonescu préfère l'emploi des deux notions: statique et dynamique, notions qui rendent plus facile, par les rapports qui s'établissent entre elles, une pénétration plus précise dans la structure de la poésie populaire. Pour définir les éléments déterminants du statique et du dynamique, l'auteur considère qu'il faut partir d'une série de prémisses qui puissent structurer le corpus de textes qu'il analyse.

On peut mettre trois questions dans ce sens:

1. y a-t-il des éléments déterminants en fonction de la zone folklorique?
2. y a-t-il des éléments déterminants en fonction de l'époque de création?
3. y a-t-il des éléments déterminants en fonctions des espèces folkloriques?

Pour y répondre le chercheur a fait une analyse sur 500 variantes (ballades

anciennes, incantations, vers satiriques improvisés que les jeunes gens chantent en dansant et qu'ils accompagnent, de cris de joie, de vinettés, textes lyriques, épithalames, textes, utilisés lors des habitudes annuelles, textes poétiques des jeux d'enfants etc.) des deux zones folkloriques tout à fait différentes (Bihor et Muntenia).

Comme suite de l'analyse entreprise il résulte que le dynamique est plus déterminant que le statique, que le premier est plus fréquent que le second, conclusion qui offre une base large de discussion en ce qui concerne la concrétisation des éléments de la mnémotechnique populaire.

Il s'ensuit, comme conclusion fondamentale, que la création du corpus de textes ne doit pas tenir compte du critère de la réalisation zonale. Les analyses faites sur des variantes recueillies en Bihor et Muntenia a rendu inutile l'investigation en ce sens. On prouve de cette façon concrètement que l'unité stylistique des moyens, employés dans la littérature populaire orale est une réalité incontestable. A partir de cela on arrive facilement à la conclusion que bien avant n'importe quels processus cultes d'unification de la langue littéraire roumaine, ces desiderata furent accomplis par le folklore.

Cependant, au delà de ces quelques considérations d'ordre théorique le spécialiste affirme que l'idée suivant laquelle l'analyse des rapports entre le statique et le dynamique ne doit pas être faite en fonction des espèces et en quelque mesure en fonction de l'époque d'enregistrement des textes, folklorique, reste valable. Pour cela il est nécessaire que l'investigation se réalise par anthologies thématiques pour avoir la certitude ferme des résultats.

ARTĂ

DOUĂ SCULPTURI MEDIEVALE ÎN COLECȚIA SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI ȚĂRII CRIȘURILOR

RODICA HÎRCA

Valorificarea patrimoniului artistic a stat mereu în atenția personalului științific al Muzeului orădean care a depus eforturi susținute pentru ca piese de importanță și valoare artistică să intre în circuitul expozițional, să identifice pe cât posibil școala sau autorul unor lucrări până acum anonime. Printre piesele care prin calitatea lor artistică deosebită ne-au atras atenția sînt două sculpturi policrome, aflate în colecția de artă feudală a secției de istorie de la Muzeul Țării Crișurilor. Piesele au intrat în colecția secției de istorie în anul 1968 sub numărul de inventar 5294—5295 aduse fiind de la conacul din Ciumeghiu construit în 1779 și aparținînd familiei nobiliare Miskolcy. Cele două statui au fost găsite în podul conacului într-o stare de conservare precară. Proveniența statuilor este incertă, probabil au fost aduse de la Iermata Neagră, județul Arad, localitate situată la sud-est de Ciumeghiu, pe malul drept al Crișului Alb, domeniu ce a aparținut aceleiași familii. Biserica reformată de la Iermata Neagră construită din 1456 a fost transformată între 1820—1870, pentru ca în 1889 vechile fresce rămase pe una din abside să fie distruse. Mobilierul, vechiul altar și piesele decorative au fost duse din vechea biserică. Probabil cele două sculpturi policrome, una reprezentînd pe Sf. Ștefan Protomartir, cealaltă pe Sf. Ioan Evanghelistul, au fost recuperate.

Sf. Ștefan — I=750 mm, I+plinta=840 mm, lemn de tei sculptat, aurit și vopsit. Restaurată în 1970. Fața este încadrată (Fig. 1) de părul lung lăsat pe spate, ondulat simetric, avînd forma unor ciucuri răsușiți și foarte stilizați, într-o tratare plastică destul de rigidă. Ovalul este (Fig. 2) accentuat de bărbie care imprimă o notă de noblețe spirituală. Trăsăturile feței ușor supte cu pomeții accentuați, nasul drept și foarte fin (Fig. 2), ochii sînt mari, privirea îngîndurată. Capul ușor înclinat spre stînga (Fig. 3) îndulcește mult compoziția. Întreaga ținută a figurii se distinge prin calm și expresie reținută, degajîndu-se mai ales un sentiment de tristețe.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7. a

Fig. 7. b

Tunica lungă urmărește linia corpului aflat într-un ușor contrapost. Cutele de pe piept și din jurul gâtului sînt mai fragmentate, mai mărunte, în contrast cu cele de pe abdomen și din partea inferioară a figurii. Aici ele devin mai degajate, mai plastice, grupindu-se în principal pe axa personajului. Faldurile în genere sînt ample, urmărind formele corpului și subliniind trăsături anatomice, ca rotunjimea genunchiului drept, care cad molatec pe postamentul lucrării. În jurul gâtului tunica este răsucită sub forma unei volute (Fig. 1) cu cute foarte fine, plisate și simetrice, vopsite în roșu.

În ansamblul compoziției, cu toate că aceste cute par rigide, artistul a reușit să sugereze ceva din calitatea materialului. Ambele brațe sînt distruse. Peste mîna stîngă se află manipulus, iar mîna se îndreaptă spre mijloc unde se poate vedea esența lemnului. Cert este că a ținut în mînă un obiect de cult.

Sf. Ioan — I=750 mm, I+plinta=810 mm, lemn de tei sculptat, aurit și vopsit. Restaurat în 1970.

Fruntea bombată este subliniată de părul scurt și ondulat care cade spre tîmple, înconjurînd capul ca un nimb (Fig. 4). Ovalul, cu pomeții proeminenți, nasul acvilin și bărbia foarte voluntară pun în evidență o fizionomie bine individualizată pe care se citește o inteligență pătrunzătoare. Fruntea este brăzdată de cute subliniate de arcuirea sprîncenelor, cu ochi expresivi sub arcade bine conturate (Fig. 5). O expresie de îngîndurare, cu o trăire interioară puternică, de pioșenie, se degajă din privire pusă în evidență și de înclinarea capului spre piept (Fig. 6).

Mantia prinsă sub gît coboară lin peste mîna dreaptă care ține deschisă o carte pentru ca apoi să cadă în cute frînte, unghiulare, peste abdomen, cute care se unesc sub brațul stîng, devenind ample și fără un joc specific spre picioare (Fig. 4).

Întreaga tratare plastică, elegantă, a celor două lucrări, trădează aceeași mînă a unui meșter ce se dovedește un demn reprezentant a perioadei de tranziție de la gotic la renaștere.

Limbajul faldurilor de la cele două figuri prezintă certe deosebiri, cu toate acestea ele aparțin fără îndoială, aceleiași perioade. Ductul reținut al cutelor, mai plastice și mai rotunjite, faldurile ample, care mulează în general corpul, precum și gruparea lor mai cu seamă în axa figurilor, pledează pentru goticul tîrziu, contaminat de noile orizonturi și interpretări ale renașterii. Este și motivul pentru care datăm cele două piese în jurul anilor 1520—1530.

Fără îndoială că sculpturile orădene au făcut parte dintr-un altar (Fig. 7 a, b), rămînînd în schimb neelucidată problema analogiilor, materialul cunoscut pînă în prezent nepermițîndu-ne să tragem concluzii mulțumitoare în acest sens, motiv pentru care ne propunem să mai revenim asupra celor două lucrări, mai cu seamă, în ceea ce privește

contextul relațiilor stilistice a sculpturii gotice transilvănene cu ambianța Europei centrale, a receptivității la noile soluții introduse în diferite șantiere și ateliere.

TWO POLICROME SCULPTURES OF THE COLLECTION OF MUSEUM ȚĂRII CRIȘURILOR

Summary

The scientific staff has in view the research activity in order to identify, as far as possible, the school and the author of some works still anonymous.

Among the works that drew our interest were two policrome sculptures representing St. Stefan Protomartir and St. Ioan Evanghelist. The whole elegant graphic treatment reveals the same hand of a craftsman (artist) who proves to be a subtle interpreter of the transitory period from Gothic to Renaissance. The reserved form of folds, their abundance, as well as their grouping particularly in the centre of the sculptures plead for a period of late Gothic, penetrated by the new Renaissance interpretations. That is why we date the two works for about 1520—1530.

UN SPIRIT NOVATOR: OCTAVIAN SMIGELSKI

NEGOIȚA LĂPTOIU

Judecată din perspectiva obiectivată a timpului de astăzi, personalitatea pictorului Octavian Smigelschi ne apare cu atît mai proeminentă, cu cît ea s-a afirmat înfruntînd opreliștile multiple ale unei ambiante de o tristă mediocritate. Activ în Transilvania anilor 1885—1912, nu s-a mulțumit cu simpla acomodare la convențiile rutiniere ale epocii absolutismului dualist, ci s-a lăsat animat de freamătul unor energii care vizau „crearea unei noi arte monumentale, de un caracter național-românesc, nu numai bisericesc, ci și profan”¹.

Se născuse la 21 martie 1866, în localitatea Ludoș de lîngă Sibiu, unde tatăl său (descendent al unei familii nobile polone, refugiat în Transilvania după evenimentele din 1848/49) îndeplinea funcția de primar. Octavian (al treilea din cei patru fii ai familiei Smigelschi) moștenise — după cum inspirat se exprimase Octavian Tăslăuanu — „modestia (...) și poezia sufletului românesc al mamei”², Ana Sebastian. În cadrul liceului de stat de la Sibiu începe să se afirme constant și viguros pasiunea sa pentru muzică și pictură. Fire contemplativă, se retrăgea în sine, preferînd tihna lecturii și a lucrului efectuat în solitudine. De aceea, la prima vedere, părea mohorît, nesociabil, după cum ni-l evocă cei ce l-au cunoscut în intimitate.

Primește, mai întîi, vași îndrumări de la maestrul sibian Karl Dörschlag, generos sfătuitor al tinerelor talente din burgul transilvan, unde către sfîrșitul veacului trecut începe să se înfiripe un timid început de viață artistică. Se înscrie apoi (1884) la școala pregătitoare a profesorilor de desen de la Budapesta, absolvind-o în 1889. Printre colegi figurau și transilvănenii Robert Wellmann, Fritz Schullerus și Arthur Coulin, cu ultimul legendă o frumoasă și durabilă prietenie.

Încă din timpul școlii își afirmă puternic individualitatea, stîrnind admirația prof. Szekely Bertalan și Ștefan Gróh. Dintr-un anunț inserat în paginile „Familiei” aflăm că: „Octavian Smigelschi, un tîner

¹ O. Smigelschi, *Însemnări*, în monografia *Bisericii Sf. Uniri din Tămpăhaza-Uilaia*, de dr. Iacob Radu, Oradea, 1911, p. 33.

² O Tăslăuanu, *Octavian Smigelschi*, în „*Luceafărul*”, Budapesta, nr. 31, 1912, p. 706.

român din Ardeal (...), a obținut două din cele cinci premii anunțate și anume, unul pentru o compoziție a sa ce reprezintă un perete spaniol în stil japonez"³. Din analiza schițelor și crochiurilor efectuate în anii de studii (cele mai multe păstrate acum în colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu, a cabinetului de stampe al Academiei și a Muzeului de artă al Republicii), se desprinde edificator siguranța și fermitatea desenului, care anunța o clară voință constructivă în transpunerea motivului. Subiectele erau extrem de diverse: portrete, peisaje, compoziții, săvârșite în contact cu mediul familiar al urbei și, mai ales, cu aspectele vieții rustice, cunoscute și îndrăgite cu prilejul repetatelor peregrinări prin satele din împrejurimea Sibiului: Racovița, Tălmăcel, Gârbova, Călnic.

S-au păstrat, de asemenea, și câteva lucrări executate în ulei și acuarelă. Dintre portretele acestei prime perioade se remarcă, prin fina individualizare psihologică, o *Femeie tânără* (1885) și cel al pictorului *Karl Dörschlag*. La aceasta din urmă diagonală fermă a umărului drept, continuată cu linia capului, proiectează viguros în spațiu volumele, tratate ample, în game monocorde de ocru și brunuri închise. Despre știința armonizărilor subtile, modelind formele prin alternanța zonelor de umbră—lumină ne mărturisește compoziția *Interior*, tratată în spiritul verismului naturalist. Pe de altă parte, notațiile peisagistice relevă un admirabil simț al spațiului, supus unei riguroase organizări compoziționale, cu planuri ce se succed ritmic, spre adâncime (cel mai grăitor exemplu îl constituie *Peisaj din Tălmăcel*, creion, 1886).

Despre rapida afirmare a talentului său ne informează o cronică dintr-un ziar german, când Smigelschi expune (împreună cu Wellmann și Schulerus, Sibiu, 1890) un număr apreciabil de peisaje în acuarelă. Semnatarul cronicii le considera „atît de izbutite (...) încît ele ar putea figura în expozițiile din capitala oricărei țări”, apropiindu-l pe autorul lor de „Hildebrandt sau Werner”⁴.

Cu toată evidența maturizării unui talent cu largi disponibilități, palida viață culturală desfășurată în provinciile Imperiului austriac, îl determină să accepte condiția unui modest profesor de desen la liceele din Baňa Stiavnica (1889—1891) și Dumbrăveni (1891—1905). Vom vedea însă că s-a străduit — cu înverșunarea caracteristică spiritelor vizionare — să depășească anonimatul provincial, ajungînd după mari eforturi să cunoască o largă popularitate.

Zăgăzuit ani de-a rîndul în mediul patriarhal al orașelului de pe Tîrnava Mare, Octavian Smigelschi a meditat îndelung asupra modalității de desăvîrșire a vocației sale artistice. Privind în jur, pătrunde și se solidarizează pînă la identificare cu soarta poporului său, sintetizîndu-și astfel convingerile, într-o notă autobiografică: „... un popor înzestrat cu calități omenești foarte valoroase, calități care ies la iveală

³ *Sciri literare și artistice*, în „Familia”, Oradea, 6/18 decembrie 1887, p. 586.

⁴ „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Sibiu, 2—4 octombrie 1890.

intr-un mod atât de perfect, fiind înzestrat cu un gust estetic matur, nu este oare acesta un material cum și l-ar dori orice pictor?"⁵.

Timp de două decenii va căuta să dea contur și expresie realității satului românesc din Transilvania. Cizelîndu-și atent evocarea, va ordona temele pe cicluri, mereu reluate și perfectate stilistic. Fire introspectivă, nu s-a mărginit la simpla reprezentare a unui aspect social, ci a voit să confere motivului un sens mai larg, generalizator. Zeci de schițe, variante, crochiuri, urmăreau finalizarea citorva subiecte fundamentale în măsură să releve specificitatea vieții rustice: *Înmormîntare românească*, *Miruitul*, *Boboteaza*, *Strana*, *Portița*, *Triptic național*. La acestea se mai adaugă unele instantanee ale existenței cotidiene: *Femei cosînd*, *Cor de copii*, *Femeie de război*, *La seceriș* și o gamă variată de peisaje, tratate în diverse tehnici: acuarelă, tempera, ulei, pastel, cărbune.

Cele mai semnificative piese achiziționate de Muzeul „Astrei” se păstrează astăzi la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Cîteva compoziții reprezentînd țărani în diverse ipostaze (*Țăran medîtînd*, *Țăran din Ardeal*, *Țărani*, *Țărani la seceriș*), alcătuiind de fapt studii pentru compozițiile *Strana* și *Triptic național*, relevă prin masivitatea formelor un pronunțat accent constructiv. Tratate sumar, siluetele își afirmă pregnant volumetria, fixată într-o statică monumentală. Robustețea acestor trupuri, precizate prin conture ferme și sigure, sugerează implicit și robustețea firii. Mîinile și fizionomiile, brăzdate de cute adînci, amintesc discret de asprimea solicitărilor sociale. Autentici în nobila lor demnitate și măreție, *Țărani* (Fig. 1) lui Smigelschi mărturisesc vigoarea unei spiritualități. În ce privește portretele de *Țărănci* (unele integrate în compoziția *Portița*), reprezentarea nu mai cunoaște asprimea și fermitatea mai sus amintită, psihologia personajelor capătă acum o discretă vibrație lirică. Și aici prevalează însă funcția desenului, acuitatea liniei fiind cea care precizează și definește logica motivului în spațiu. Culoarea nu-și poate afirma virtuțile expresive, dată fiind specificitatea costumației populare din zona Tîrnavelor și Sibiului, cu dominante de alb și negru. Nu poate fi tăgăduită finețea unor stingeri tonale, nuanțînd suprafața în funcție de proiecția luminii asupra formelor. Candido, pline de savoare și inocență, portretele de copii rezumă fidel trăsăturile vârstei.

Însumate în cadrul compozițiilor, potretele — estompîndu-și individualitatea — se subordonează unei atmosfere de ansamblu. Astfel, în *Strana* se desprinde tulburător acea impresie de adîncă meditație și reculegere, exprimînd profunzimi interioare, în *Portița* admirăm acel ritual al femeilor adunate la „sfat”, cu priviri de o pătrunzătoare curiozitate, iar în *Cor de copii* surprindem acea sugestivă și diferențiată transfigurare a chipurilor, preocupate a reda și păstra rigoarea varia-

⁵ N. Iorga, *Expoziția retrospectivă Octavian Smigelschi* (prefață catalog), Sibiu, 1903, p. 4.

Fig. 1. Țărani

Fig. 2. Portița

țiunilor melodice. Privite sub aspect stilistic, toate imaginile trădează excelente calități de componist. Fără a neglija detaliile, pictorul se arată interesat îndeosebi de sugestivitatea ansamblului. În *Strana*, motivele cunosc o creștere pe verticală, în *Portița* (Fig. 2) femeile sînt grupate într-o splendidă elipsă, pentru ca în *Cor de copii* personajele să se desfășoare pe orizontală, conferind surpriza descoperirii treptate a altei mimici. De o expresivitate frustă, toate aceste scene (împreună cu schițele pregătitoare), depășesc idilismul semănătorist, înscriindu-se organic unei viziuni realiste. Cu toată sobrietatea cromaticii (cu armonii în game stinse de ocruri și brunuri patinate) virtuozitatea desenatorului face ca formele, în desfășurarea lor ritualică, subtil individualizate, să se îndepărteze evident de rigiditatea principiilor academismului istoricist.

De o factură diferită, sînt portretele celor din imediata sa apropiere: *Copil citind*, *Lina cu mărgele*, *Mihail Smigelschi*, *Mama*, *Portretul soției*, precum și seria de *Autoportrete*. Vom întîlni aici, dincolo de abila transpunere a amănuntelor fizionomice și o bună cunoaștere a dozării efectelor de clarobscur, o notă de detașare și fină interiorizare. Seninul din priviri, la care se adaugă plăcuta decorativitate a ambianței unde sînt transpuse, fie în compania unei mobile stil sau profilate pe fundaluri bogat ornamentate, cu motive vegetale exotice, descriind sinuoase volute, fixează imaginile în sfera celei mai autentice atmosfere Biedermeyer. Cultul liniei poate fi urmărit și-n acel admirabil pastel (realizat în jurul anului 1908), reprezentînd pe *Soția artistului* (recent achiziționat de Muzeul de artă clujean). Măiestrită dozare a drapajului conferă personajului simplitate și naturalitate. Nimic rigid, crispat, în ampla desfășurare a volumelor, evocînd iarăși acea măreție monumentală specifică stilului lui Smigelschi. În această imagine, perfect aderentă ca viziune *Stilului 1900*, vrednică de admirat este și subtilitatea coloristică, alcătuită din simfonizări de albastru și verde, animate de interferența unor zone de ocră catifelat, volatil.

Sub semnul unor înfriuriri diverse stau și preocupările din domeniul peisajului, gen care nu l-a atras în mod deosebit. Multe dintre notații nu depășesc sfera interesului strict documentar, artistul înregistrînd cu fervoare naturalistă datele culese din contactul imediat cu natura (*Peisaj cu fîntînă*, *Biserica din Streiu*, *Peisaj din Sibiu*, *Biserica săsească*, *Peisaj de iarnă*, ș.a.). Imaginile de factură naturalistă coexistă cu cele în care se simte prospețimea unei atmosfere de plein-air. Executate de preferință în acuarelă, acestea din urmă sînt animate de dinamica unor tușe dezinvolve, care se întretaie și suprapun, încurajînd manifestarea unor contraste. Stimulată de diversitatea motivelor, paleta încearcă o îmbogățire a registrului cromatic (*Marginea satului*, *Studiu de copac*, *Uliță în sat*, *Iarnă*). Nervozitatea tușelor primește în lucrarea *Marginea satului*, din colecția Liviei Piso, o desfășurare frenetică, sugerînd orientarea expresiei către mobilitatea intonației lirice.

Dar o astfel de orientare nu era conformă structurii sale temperamentale, de-o sobrietate ce merge pînă la asceză. Repudiîndu-și efuziunile lirice a convertit și peisajul într-un spațiu supus legilor specifice construcției plastice. Două acuarele înfățișînd un *Peisaj de toamnă* (Fig. 3) și *Peisaj de cîmp*, apropiate ca factură, cuprind în prim-plan curbele puternic tensionate ale unui drum, oprite în ampla lor desfășurare de orizontala fermă a lanului și a unei case, ce ponderează freamătul lutului răvășit de curbele dezinvolve. Aceeași preocupare pentru atenta grupare a maselor în registre și ritmuri savant orchestrate, înțilnim și-n cele trei peisaje din colecția Muzeului Brukenthal, realizate în tempera, în anii 1906—1908: *Peisaj (Se lasă seara)*, *Peisaj lîngă Sibiu*, *Peisaj*. Puternica tectonică a imaginilor, cu planuri riguroso arhitecturate, se revendică — prin jocul dezinvolt al curbelor — tendințelor vehiculate în epocă de stilul 1900. În *Peisaj lîngă Sibiu* spațiul amplu al prim-planului este animat de cele două curbe, puternic arcuite, descrise în mersul oilor și malul drumului, pentru ca în planul următor diagonalele ferme ale perdelei de pădure din stînga să se intersecteze viguros cu cele ale pîlcului împădurit din dreapta. Monocromia prim-planului pune și mai bine în valoare scînteierea fundalului, cu nori vișinii, interferați cu învolburări dinamice de albastru. Pasiunea ritmului se manifestă mai acut în celelate peisaje, înfățișînd structuri geologice ondulatorii. Cu tot grafismul elegant și suplu al pomilor din prim-plan și prospețimea vegetației (cu zone catifelate de verde diferențiat spre intensități de ocru-galben), atmosfera păstrează — prin factura pensulației și a raportului de umbră—lumină — sugestii ale peisajului austriac din secolul al XVIII-lea, asimilat prin intermediul bogatului material expus în Muzeul Brukenthal.

Încă un argument care atestă că Octavian Smigelschi a depășit condiția limitativă a unui pictor provincial îl constituie abordarea unei tematici aparținînd inspirației simbolice. Este vorba de cele patru teme: *Îngerul morții*, *Ielele*, *Primăvara și Cvartetul*, care l-au obsedat pe întreg parcursul vieții, încercînd diverse variante, fără a fi convins că soluția ultimă era definitivă. Neîndoielnic se afirmă aici proba unei maxime exigențe în tot ceea ce elabora, pentru a găsi mult rivnita și amăgitoare formulare ideală.

Subiectul din *Îngerul morții* i-a fost furnizat de moartea prematură a fratelui său Cornel, întîmplată în 1892. După efectuarea cîtorva schițe în tuș sau creion (două achiziționate de Muzeul de arte frumoase din Budapesta, altele păstrate la Muzeul Brukenthal sau în colecția familiei), realizează și o pictură în ulei, acum la Muzeul sibian. Ordonarea pe diagonală a motivelor, scăldate generos în lumină (fundalul în stînga jos și dreapta sus fiind complet întunecat, neutru) rupe convenția didacticistă a transpunerii, încurajînd iluzia unei vagi mișcări, determinată de apariția îngerului. Formele se nasc sau estompează prin jocul discret al efectelor de clarobscur. O ultimă soluție, finalizată pe cînd artistul

Fig. 3. Peisaj de toamnă

se afla la Roma (1910—11) se referă la o plastică figurativă, un fel de figurină model, utilă pentru rezolvarea problemelor de volum, drapaj și mișcare. Aici solul morții, îmbrăcat într-o mantie lungă, se arcuieste deasupra unui trup așezat pe catafalc, într-o postură de abandonare. Pieptul brăzdat de cute și mîna crispată, devitalizată, conferă scenei o notă de tragism. Extraordinara știință a drapajului recomandă cit de important era la Smigelschi aspectul formal, pentru ca aceasta să contribuie la sublinierea semnificațiilor ideatice și afective ale scenei: „... să observăm cu atenție cutele pe care le formează costumul îngerului: la început sînt ceva mai mișcate, curbe sau oblice, în așa fel prinse încît să ne apropie de semnificația momentului, binecuvîntarea cea de pe urmă, apoi în partea de jos, faldurile se înșiruie aproape echidistant și vertical, pentru a ne sugera, la fel ca într-un final dramatic, lăsarea cortinei peste scena care s-a consumat”⁶. Soluția încercată la Roma, de mai largă generalitate, cu multe analogii în istoria artei, nu se referea la un motiv concret.

Pentru tema *Primăverii* nu a ajuns la o redactare mai evoluată, păstrîndu-se doar un nud feminin, suav, de o grație juvenilă. L-a ispitit, în schimb, reprezentarea *Ielelor*, de la care se cunosc mai multe variante. Aceste duhuri sălășluind prin ape, în nori sau păduri, frecvente în mitologia populară, au fost întrupate în siluete suple de copii, de o cuceritoare exuberanță. O primă formulare, cu trei prunci de o can-doare angelică și o adolescentă (cu toții profilați pe panta unui teren împădurit), era mult prea temperată față de soluția cu siluetele plutind în spațiu, într-un dans frenetic afirmați într-o altă variantă. Satisfăcut de dinamica și eleganța mișcării din ultima reprezentare, realizează alte două variante, din care una în ulei. Sinuozitatea trupurilor care înscriu în spațiu o splendidă elipsă își află un fericit corespondent în arcuirea tensionată a cîntărețului din colțul stîng al imaginii, închizînd o latură a elipsei, prelungită astfel pe o amplă diagonală.

Interesante probleme de ritm și expresie au apărut pe parcursul cristalizării compoziției *Cvartetul* (Fig. 4). Zeci de studii de mîini, gestică, proporții și echilibru spațial, aveau să stea la baza celor patru-cinci variante ale temei. Deși diferă între ele, fie prin modul de dispunere a personajelor, fie prin schimbarea cadrului în care erau integrate, se observă clar tendința perpetuă a pictorului de a suprima spațialitatea. Figurile sînt dispuse pe o friză orizontală, iar fundalurile apar destul de aplatizate. Smigelschi se arată preocupat îndeosebi de decorativitatea suprafeței, lăsîndu-se furat de plăcerea caligrafierii unor siluete svelte, sinuoase, supuse unui imperativ ritmic.

⁶ N. Sabău, *Contribuții la cunoașterea pictorului Octavian Smigelschi*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Cluj, I, 1972, p. 53, studiu în care autorul reproduce și analizează cu rigoare științifică, pe baza a nouă clișee fotografice, acele exemple de plastică figurativă efectuate la Roma, care relevă virtuțile de remarcabil modelator ale pictorului Smigelschi. Neîndoielnic, cu o asemenea practică s-a îndeletnicit și cînd căuta soluții proiectelor concepute și realizate în țară.

Fig. 4. Cvartetul.

Din analiza acestor teme în care Octavian Smigelschi a dat frâu liber fanteziei, afirmînd tendința spre formele închise, perfect circumscrise, ca și spre integritatea suprafețelor, la care se mai adaugă preferința pentru volumele ușoare, alungite, elegante, atectonice și plutitoare, consemnăm cu satisfacție fixarea preocupărilor sale în cadrul larg al mișcării de renaștere artistică specifică epocii sale. Sub ce impulsuri s-a înfăptuit această afiliere a sa la efortul de primenire modernă a artei, manifestat diferențiat de la țară la țară, este dificil de a ne pronunța. O asemenea tematică de natură simbolică circula frecvent prin literatura vremii, la noi fiind cultivată cu vervă și sensibilitate de Ion Slavici, Ilarie Chendi sau Ion Agârbiceanu. Unii comentatori au fost tentați să eticheteze aceste experimente drept înfriuri ale idealismului german. Prezumția este unilaterală. Cert e că în călătoriile sale, Smigelschi a cunoscut realizările unui Arnold Böcklin, Franz von Stuck sau Lovis Corinth, dar tot atît de evocatoare erau și înfăptuirile secesiunii vieneze, prin contribuția fondatorilor ei Gustav Klimt sau Joseph Hoffmann. Un suflu înnoitor pătrunsese și-n cadrul mișcării artistice maghiare, precum și-n centrul artistic de la Baia Mare. Pînă și bătrînul Karl Dörschlag s-a lăsat cuprins de freamătul epocii, lucrînd timp de șapte ani (1905—1912) la compoziția *Dansul zinelor*.

Iată de ce credem mai aproape de adevăr ipoteza că Octavian Smigelschi a aderat la spiritul *Stilului 1900* din impulsuri proprii, urmare a unei evoluții organice, intuind noile exigențe estetice ale timpului. Faptul că nu a îmbrățișat și alte teme pentru a amplifica aria reprezentărilor se datorează lipsei de înțelegere a mediului ambiant, de parte de a încuraja astfel de experimente de artă profană. Forțat de aceste limite, Smigelschi va activa — în primul deceniu al veacului nostru — îndeosebi, pe un teren al comenzilor posibile: pictura ecleziastică. Dar și aici va interveni cu simțul său vizionar, provocînd o radicală schimbare de accent în preocupările specifice acestui domeniu al artei monumentale.

Inițial nu a simțit o chemare anume pentru practica picturii religioase. Dovadă că în deceniul 1890—1900 preponderente sînt realizările de inspirație profană. S-a văzut nevoit în cele din urmă — asemenea majorității pictorilor români, cu pregătire academică, din Transilvania acelei vremi — a accepta asemenea solicitări, fiind sursa cea mai sigură de venit. Și cum pictorul simțea necesitatea călătoriilor prin marile centre artistice europene, pentru a-și întregi cunoașterea și cultura de specialitate, se va iniția treptat — cu rigoarea-i recunoscută — asupra specificului iconografiei creștine, de tip răsăritean. Se rezumă la început la pictarea unor icoane sau iconostase, din informațiile de care dispunem în prezent asemenea lucrări păstrîndu-se în bisericile din Racovița (lingă Sibiu), Măgura, Romos și Poiana Ilvei (din împrejurimile Năsăudului), Mihail și Săncel (în podișul Transilvaniei). Seria acestor eforturi de familiarizare cu spiritul tradiției bizan-

tine se încheie cu pictarea iconostasului bisericii greco-catolice, din Ilva Mare, 1899. O notiță inserată în presa vremii preciza că: „... pictura în întreaga expresiunea ei e în toate conformă stilului bizantin: înălțătoare și măiestră”⁷.

Ajutat de resursele materiale astfel agonisite, călătorește în 1890—91 din nou la München și Dresda, iar pe timpul vacanțelor vizitează în repetate rânduri Viena. Esențială și decisivă pentru desăvârșirea viziunii sale artistice au fost călătoriile de studii din Italia (1898/99, când poposește îndelung la Veneția, Ravenna și Florența), precum și cea din 1904 la principalele monumente din Oltenia, Muntenia și Moldova. Profund edificat asupra tradiției bizantine, se întristează asupra rezultatelor regretabile la care ajungeau o serie de pictori diletanți ai vremii, îndirjindu-se a exersa cu stîngăcie în maniera rigidă a canoanelor. Dotat cu spirit elevat, Smigelschi simte anacronismul acestor practici și se decide, cu toată energia, să regenereze arta dedicată lăcașelor de cult românești. Ce putea fi mai dureros decît evidența faptului că multe dintre icoanele și iconostasele utile cultului ortodox se confecționau în „productivele” ateliere vieneze sau budapestane, înființate încă din a doua jumătate a veacului trecut. Un exemplu grăitor ni-l oferă „soluția vieneză” a iconostasului de la Sîngeorz.

La baza efortului său de a crea o artă care să primească amprenta unei viguroase individualități naționale, Smigelschi așeza nu numai experiența unei serioase practici picturale, ci și un prețios fundament teoretic. Deși „principiile care l-au călăuzit în activitatea sa artistică” au văzut lumina tiparului abia în 1911, cu ocazia publicării monografiei dr. Iacob Radu asupra bisericii din Rădești, ele se aflau conturate în conștiința pictorului cu mult înainte, făcîndu-și simțite prezența deja în programul cartoanelor ce vizau decorarea bisericii unite din Blaj (1903). Ca punct de plecare în încercarea de săvîrșire a unei „noi arte monumentale de un caracter național-romănesc” pictorul indica „arta tradițională a mănăstirilor noastre și arta decorativă țărănească”. Asimilarea sugestiilor acestor două izvoare fundamentale își afla justificarea în convingerea că „în zugrăvelile mănăstirilor noastre aflăm destule motive și figuri bine observate, pline de viață, încît i-ar face onoare oricărui pictor apusean al renașterii”. Și nu trebuie neglijat amănuntul că „arta decorativă țărănească în caracterul ei general, posedă eminamente calități decorative, un puternic și sănătos simț coloristic”. Dar „în scopul creării, pe baze istorice, a unei arte naționale, se impune de la sine o regenerare a celei tradiționale”, întrucît „realizările din vremurile mai apropiate pictorului erau „... înțepenite și lipsite de orice vivacitate spirituală”.

Observînd că „tuturor marilor produse artistice bizantine le-a fost imprimat marele principiu decorativ”, Smigelschi concluda clarvăzător că „orice decorație onestă, clar exprimată”, trebuie să se subordoneze

⁷ Noutăți, în „Unirea”, Blaj, 2 septembrie 1899.

„conceptului arhitectonic al edificiului”, pentru a nu „întuneca”, ci dimpotrivă „a accentua și mai curat menirea și funcțiunea fiecărui organ constructiv al arhitecturii”. Așadar, „o înjghebare a unei arte naționale pusă pe bazele exclusiv sănătoase ale unei tradiții istorice, numai așa este posibilă dacă — cunoscându-i marile calități artistice tradiționale, cu un simț sănătos pentru monumentalitate, în sensul de eternă valoare a unei reprezentări decorative în stil mare — și prin introducerea de momente din viața sufletească și din manifestările artistice ale psihei naționale, artei vechi îi vom insufla ceea ce-i lipsește: spiritul personalității artistice și avântul poetic al inspirației individuale”⁸.

O primă încercare de finalizare a acestor principii o întâlnim în proiectul — amintit deja — al decorării catedralei unite din Blaj. Dată fiind însemnătatea unei asemenea înfăptuiri, cartoanele sînt prezentate în cadrul unei revelatoare expoziții, organizată în cursul anului 1903 la Blaj, Sibiu și Budapesta. Din lectura proiectului se constată — ca noutate — numărul redus al reprezentărilor comparativ cu obișnuințele timpului. Se materializează aici voința revenirii la modelele bizantine vechi, reușind o armonizare fericită între funcțiile elementelor structurative și ornamentică. Se poate sesiza chiar o potențare a liniilor arhitectonice prin redactarea unor ample frize orizontale decorative, pe care se sprijină puternice panouri verticale. Alături de grija pentru soluționarea raportului dintre structiv și decorativ, Smigelschi introduce un element nou de natură formală și expresivă. Scenele nu mai sînt animate de figuri hieratice, devitalizate prin fortuită stilizare, ci cuprind personaje de o caldă umanitate. Formele au volume puternice și se integrează într-un spațiu accentuat tridimensional. Ecourile cinquecentoului italian sînt evidente, interpretate cu înțelegere și originalitate.

Intrate în circuitul public, soluțiile propuse de Smigelschi au stîrnit mare interes. „Unirea”, foaia Blajului, atribuia acestei picturi două calități esențiale: „e viguroasă, plină de viață”⁹, iar cronicarul unui ziar din Budapesta aducea artistului un suprem omagiu, comparîndu-l cu unul din măestrii picturii maghiare — la modă în vremea aceea — Carol Lotz¹⁰. Un amplu comentariu dedică evenimentului Octavian Goga, în paginile „Luceafărului”: „A fost o necesitate ca acest stil (n. n. — bizantin), cultivat veacuri de-a rîndul de zugrăvi de lege românească, să-și afele un continuator cu teme artistic, cu gust rafinat de principiile diferitelor școli moderne, care cunoscînd cu de-amănuntul perfecțiunea de formă a celorlalte direcțiuni în pictură și dispunînd de un puternic talent analitic, să îndeplinească opera de reconstituire în pictura ajunsă pe mîini străine și nechemate...”¹¹. În sfîrșit, revista

⁸ Toate citatele de mai sus, lipsite de trimiteri, aparțin *Însemnărilor* lui Smigelschi, vezi nota 1, republicate și în „Luceafărul”, Budapesta, nr. 5, 1914, p. 139—140.

⁹ *Expoziția picturii Smigelschi*, în „Unirea”, 22 august 1903.

¹⁰ „Független Magyarorszag”, Budapesta, 5 decembrie 1903.

¹¹ O. Goga, *Expoziția de pictură Octavian Smigelschi*, în „Luceafărul”, Budapesta, 15 decembrie 1903, p. 395.

„Művészet”, reproducându-i un *Portret* al mamei și cinci dintre cartoa-nele destinate frescei de la Blaj, apreciază unitatea ansamblului prin armonia raportului dintre specificul spațiului interior și soluțiile formale propuse¹².

Cum — din lipsă de fonduri — pictarea catedralei de la Blaj se amână, actuală devine, în schimb, decorarea celei de la Sibiu. În fața unei ocazii atât de ispititoare de înfăptuire a unei opere mărețe, Smigelschi se pregătește asiduu, oferindu-și — alături de alți 14 candidați — proiectul, la concursul instituit de Consistoriul arhiepiscopal, în 30 noiembrie 1903. Comisia alcătuită din G. D. Mirea, directorul Școlii de arte frumoase din București, arhitectul Ion Mincu și pictorul brașovean Fr. Miess, fără a se fixa definitiv asupra vreunui dintre proiecte, atrage atenția asupra calității a trei dintre ele. Unul era al lui Smigelschi. La sugestia comisiei se cere efectuarea unor probe practice, o icoană și un inger în cupolă. Măturile executate de artist în aprilie 1904 nu conving. Întimplarea îi sporește ambiția.

A fost undeva și șansa pictorului de a se fi confruntat cu spirite luminate, aparținând intelectualității române direct interesate de destinul unei înfăptuiri concepute a deveni un îndreptar pentru inițiativele ulterioare. Încă din aprilie 1903, Virgil Onițiu, directorul liceului din Brașov, atenționa Sinodul arhiepiscopal asupra necesității unei maxime exigențe, întrucât „întocmirea aceasta avea să servească drept model pentru toate bisericile noastre din patrie”. În făptuitorul ei urma „să țină cont pe de o parte de tradiția bisericească și de orânduile canonice, iar pe de altă parte să realizeze și reforme și inovațiuni reclamate de spiritul timpului și de împrejurările speciale, în care trăim”¹³. Luând act de intervenția deputatului brașovean, Sinodul numește o comisie (Par-tenie Cosma, Elie Miron Cristea și arh. Iosif Schussing) care să îndrume și să supravegheze reușita lucrării.

Adevăratul patron spiritual al lucrării avea să devină Elie Miron Cristea — cărturar de vastă erudiție — care după o atentă documentare pe la monumentele din apus și cele răsăritene, ajunge la concluzii mult apropiate de cele ale lui Smigelschi, adică „respectarea principiilor fundamentale ale picturii și artei orientale bizantine; dar pictorul să țină cont de natura lucrurilor și de cerințele moderne ale artei; așa că pictura întreagă să fie exprimarea artistică a gustului românesc și a timpului în care s-a făcut, iar nu reproducțiunea înghețată și stereotipă a unui timp de mult trecut și a unor modele azi nepotrivite și neînțelese care de multe ori cuprind greșeli esențiale contra legilor perspectivei, ale anatomiei corpurilor pictate”. Se indica, apoi, ca „pictorul pe lângă studierea ornamenticii orientale, amintite și devenite canonice, se va inspira și de neîntrecutele motive românești, ce se gă-

¹² „Művészet”, Budapesta, 1904, p. 54—55.

¹³ I. Pușcariu, E. M. Cristea, M. Voileanu, *Biserica catedrală de la Mitropolia ortodoxă română din Sibiu*, Sibiu, 1908, p. 82.

sesc în lucrurile și decorațiunile poporului nostru. Ba pictorul trebuie chiar anume obligat să facă aceasta¹⁴.

În urma unui perfect consens de principii dintre pictor și comandatar (principii perfectate datorită unei fericite conlucrări), Smigelschi primește comanda pentru pictarea iconostasului, cupolei și a pandantivelor de la baza cupolei. Finalizarea acestei opere, devenită moment de referință în tradiția picturii noastre bisericești, s-a efectuat începând cu sfârșitul anului 1904 și bună parte din cel următor.

Chiar și în această formulă restrictivă ne putem convinge asupra noutății și originalității viziunii smigelschiene. Dacă ar fi avut posibilitatea să decoreze — așa cum îi era intenția — întregul ansamblu, impresia ar fi fost covârșitoare. Deși concurată de naturalismul anecdotic și desuet al scenelor pictate ulterior de germanul I. Krügger, acceptând mult mai ușor compania zonei din jurul iconostasului decorată de Anastase Demian, creația lui Smigelschi nu-și pierde din nota de măreție și solemnitate. Pătrunzând în interior privirea este captată de acuzata monumentalitate a celor patru evangheliști, fixați la baza cupolei, în triumphiurile pandantivilor. Soliditatea volumelor capătă o pregnanță de-a dreptul sculpturală. Impresia de grandiozitate este sporită și de puternica tectonică a spațiului în care sînt integrate personajele, cu elemente arhitecturale sau fragmente de peisaj, rezolvate printr-o abilă înțelegere a iluziei perspective. Admirabil mulate pe corp, amănuntele vestimentare, cînd larg tratate, cînd mai agitate, în funcție de logica volumelor, pun în valoare vitalitatea formelor.

Cu toată robustețea valorilor, ordonarea lor în spațiu lasă impresia unei vagi senzații de mișcare, conferind personajelor o naturaleză ce îndepărtează reprezentarea de sfera hieratismului bizantin. Despre o depășire a rigidității soluțiilor moștenite ne putem convinge admirînd supla desfășurare a personajelor (aparținînd ierarhiei cerești) ce decorează spațiul din jurul Pantocratorului. Profilarea lor pe un fundal aurit, imitînd efectul mozaicului, trăda intenția pictorului de a sugera atmosfera din epoca bizantinismului cel mai autentic. Demnă de relevat este, de asemenea, preocuparea pentru individualizarea fizionomiilor acestor personaje, ca și a celor fixate în arcadele ferestrelor. Multe din aceste fizionomii devin portrete de o candidă și pură expresivitate. Toate spațiile dintre panouri cuprind frize decorative de un plăcut efect optic, cu motive ornamentale ce descind din stilistica scoarțelor populare românești. Geometrismul lor funcțional amplifică valorile structurale ale liniilor arhitectonice.

Și pictura iconostasului recomandă prevalența valorilor formale, grija pentru atenta modelare a formelor. Cele șase scene din registrul al doilea, reprezentînd sărbătorile domnești, alcătuiesc compoziții bine încheiate, personajele efectuînd gesturi solemne, reținute. Nici croma-

¹⁴ E. M. Cristea, *Iconografia și întocmirile din interiorul bisericii răsăritene*, Sibiu, 1905, p. 28 și 43.

tica, cu armonii simplificate la maxim, nu caută ostentativ efectul. Dimpotrivă, ajută la reliefaarea atmosferei de calm și meditație pe care o statornicește forța de caracterizare a liniei. Doar în scena *Botezului* pictorul eliberează culoarea de constrîngerii, dîndu-i voie să respire, nuanțînd cu subtilitate reflexele luminii în apa transparentă. Registrul de sus, cu *Sf. Treime* înconjurată de cei 12 apostoli, reafirmă în Smigelschi un mare maestru al drapajului. Suple și elegante, atît de diferite de la un personaj la altul, liniile acestea, cînd arcuite, cînd acuzat prelungite și stilizate, conferă siluetei o discretă impresie de plutire. La această iluzie contribuie și sobrietatea albastrului unitar al fundalului, de o intensitate ce se îndreaptă către cobalt. Iată din nou amănunte care amintesc prin limbaj de estetica stilului 1900. Că nu ne aflăm în fața unei simple ipoteze vine să ne confirme mai convingător seria de schițe pregătitoare pentru decorarea catedralei sibiene¹⁵. Pentru a găsi soluții tot mai sugestive pentru dansul cutelor va crea mulaje, peste care arunca draperii, dirijînd și studiînd atent ritmica faldurilor.

Emanoil Bucuța, scriitor bine informat asupra realităților artistice din Transilvania, care la vremea redactării impresiilor dispunea și de alte surse de informație asupra modalității de desăvîrșire a lucrării decît cele scrise, singurele la care am fost noi nevoiți să recurgem, va nota într-un grăitor articol: „Uitați-vă la cei patru evangheliști! Ceva puternic, de răscolitori de oameni, de răsturnători de împărății și de veacuri, se desface din ei. E un fel de temută solie a unor paznici de nopți naționale, care puteau da pe vremuri și alt fior decît cel mistic. Bizantinul ieratic, schimnic și nemișcat, ca niște moaște, a fost biruit. Trupurile sînt mari și cărnose, venite parcă de pe Rin și stilizate puțin de ucenici ai lui Dürer (...). Artistul lucra apoi după viu. Tipicul din bucoavne scoborîte de pe Muntele Sfînt, se sfarmă de vioiciunea trupurilor tinere de drumeți ai întîmplării sau de școlari de la țară din seminarul andreian de peste drum, care veneau să se uite la meșter și se lăsau furați să-i slujească de model. Ațîția din arhanghelii cu multe aripi ai puterilor și ai stăpînirilor sînt trași întocmai după acești băieți. Un suflu de artă păgînă, a cărnurilor și a proporțiilor de pămînt, a ridicat pe Smigelschi ca să ne dea acest nou bizantin, străin însă de fecioarele bucălate și tradafirii ale lavrelor rusești, mănălite de italienism guidorenesc”¹⁶.

Marcînd incontestabil o evoluție față de cartioanele de la Blaj, incitat și de exigențele comisiei, pictura catedralei ortodoxe de la Sibiu consfințește o inspirată și curajoasă simbioză a diverselor înfriuri. Unele scene populate de figuri, ușor alungite, se ordonează în frize

¹⁵ Vezi repr. 21 și 22 din excelenta monografie a prof. V. Vătășianu, *Pictorul Octavian Smigelschi*, Sibiu, 1936.

¹⁶ E. Bucuța, *Pictură, sculptură, arhitectură și grafică în Transilvania după Unire*, în „*Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*”, București, 1929, vol. II, p. 1234.

ce amintesc de frontalitatea schemelor bizantine, pentru ca cele mai multe să fie rezolvate cu un puternic simț al construcției și monumentalității, de o certă descendență renașcentist — italiană. Nu putem să nu observăm, însă, finețea individualizării portretistice, sobrietatea armoniilor cromatice, alături de plăcuta decorativitate a ansamblului, impregnat de motive accentuat stilizate, procurate din repertoriul atât de bogat al țesăturilor populare. Toate aceste din urmă elemente cunosc o netăgăduită filieră și afinitate cu tezaurul formelor de simțire și manifestare specifice spiritualității românești. La acestea mai adăugăm acea încercare de stilizare și de proiectare a unor personaje în spațiul unei diafane plutiri, ce se revendică și aderă la soluțiile moderne ale stilului 1900.

Prin asocierea acestor diverse intonații, s-a conturat un limbaj marcat puternic de „spiritul personalității artistice și avântul poetic al inspirației individuale”. Un ideal rîvnit și atins de Smigelschi, creatorul unui stil complex și original, de o mare forță expresivă. O sinteză la răscruce de veacuri între sugestiile tradiției și cerințele modernității! Acest stil smigelschian, numit adesea „neobizantinism”, a constituit un semnal util și eficace ascultat și aplicat de spiritele sensibile care i-au înțeles actualitatea. Semnificația sa în ambianța mișcării noastre artistice își află similitudine cu ajutorul viziunii epico-monumentale a sculptorului Ivan Mestrovic în cadrul artei iugoslave. Adică un suflu nou, proaspăt, insuflat tradiției autohtone a picturii lăcașelor de cult.

Înfăptuirea integrală a proiectului de decorare a catedralei sibiene ar fi oferit pictorului alte posibilități de abatere de la rigorile schemei iconografice și de mai accentuată implicare a acestei opere în procesul de regenerare a picturii naționale. Într-una din schițe *Sf. Filofteia* apărea reprezentată într-o frumoasă costumație românească, iar într-un amplu carton cu *Închinarea magilor*, atât structura fizionomică, precum și costumația personajelor, sînt de o sugestivă descendență rustică. După ce împămîntenise în spațiul decorației interioare splendoarea ornamenticii populare, Smigelschi intenționa, așadar, să amplifice acest proces de localizare și individualizare a creației prin nobila respirație a amănuntelor de viață și simțire caracteristice poporului său.

Voind să informeze publicul din capitala României asupra proiectelor sale de regenerare a artei naționale, mult evolute față de schematismul altor soluții, de factură neoclasică, statornicite prin elanul lui Gheorghe Tattarescu, Constantin Lecca sau Mișu Popp, solicită spațiu pentru a expune în cadrul expoziției jubiliare din 1906. Spirite interesate și meschine, temîndu-se de efectul acestor proiecte, ale căror faimă trecuse deja fruntariile munților (fiind popularizate de ziarul „Vremea”), au împietat cunoașterea lui Octavian Smigelschi cu un pas mai devreme în capitala neamului său. O palidă consolare vine prin acordarea premiului al doilea pentru impunătorul tablou *Triptic național*, cu care participase la concursul din 1906. Cum tema concursului

indica omagierea trecutului, prezentului și viitorului neamului românesc, pictorul integrează în panourile principale un ctitor medieval cu familia (în manieră hieratic bizantină), o alegorie a secerișului (cu unduire de forme specifice stilului 1900) și o scenă din războiul de independență (tratată cu vervă narativă și tensiune realistă). Întregul coroneament și stilpii dintre panouri imită un cerdac cu splendide creștături geometrice. La accentuarea efectului decorativ contribuie și inscripția de la baza Tripticului, cu litere ce amintesc de grafia elegantă a inscripțiilor medievale românești: „În veșnică muncă roditoare, primenind mărirea străbunilor prin vechea evlavie și gloria nouă, spre siguranța viitorului harnic”. Alte mărturii ale interesului pentru cinstirea memoriei vrednicilor înaintași al istoriei naționale le reprezintă portretele omagiale — concepute la diverse momente aniversare — înfățișând pe Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab sau Mihai Viteazul.

Întrucît șansa continuării lucrului la catedrala din Sibiu nu se poate materializa din lipsă de fonduri, prelungește concediul de la catedrală pentru a onora în cursul anului 1906 contractul de decorare a interiorului bisericii din Șanț (Rodna Nouă)¹⁷. Un an mai târziu acceptă pictarea bisericii bănățene de la Ceacova, pentru ca o dată cu fresca de la Rădești (realizată cu ajutoare, în 1909) să se încheie preocupările, cu implicații mai îndelungate, din domeniul picturii ecleziastice. Dintr-o scrisoare adresată preotului Panfiliu Grapini din Șanț, transpare încă o dată mărturia întinsei culturi de specialitate a pictorului: „...în privința alcătuirii arhitectonice motivele folosite (la iconostas — n.n.) sînt împrumutate de la biserica Stavropoleos din București (una din cele mai celebre din România), precum și de la iconostasul mănăstirii Prislop (în prezent aflător în capela mitropolitană din Blaj!). Va să zică iconostasul este ținut într-un stil bizantin românesc. Icoanele vor fi zugrăvite asemenea în cel mai riguros stil oriental, pe baza celor mai celebre monumente de acest gen de prin Italia și aiurea”. La amvon „motivele arhitectonice sînt împrumutate în parte de la biserica San Marco din Veneția, în parte de la mănăstirea Argeșului”¹⁸. La celelalte biserici scenele preiau și adaptează la specificul spațiului soluțiile afirmate în cartoanele de la Blaj și Sibiu. La Rădești se constată un plus de intensitate coloristică și un triumf al schemei neoclasice față de elementele bizantine. Rezultatul se datorează ajutoarelor de care s-a folosit Smigelschi, deoarece energiile începeau să-l părăsească, în vara anului 1909 suferind primul atac de cord.

Ultimii ani ai vieții se consumă într-o permanentă frămîntare. Participarea la expoziția de artă decorativă din Budapesta (1908) îi prilejuește o dublă satisfacție: acordarea premiului episcopului Fraknói

¹⁷ Un documentat studiu asupra acestei realizări a efectuat N. Sabău, *Contribuții la cunoașterea pictorului Octavian Smigelschi, Pictura bis. ort. din Șanț (Rodna Nouă)*, în „*File de istorie*”, III, Bistrița, 1974, p. 370—410.

¹⁸ *Ibidem*, p. 408.

(care consta într-o bursă pentru Roma) și oferirea posibilității de a decora (în frescă) capela colegiului Rákoczy din Budapesta. Conștiința popasului italian (efectuat în anii 1910—1911) se vor oglindi în concepția lucrărilor pe care rivnea să le săvârșească. Cum evoluția îngrijorătoare a bolii pune în cumpănă firul vieții, inventează o tehnică nouă care să-i faciliteze finalizarea proiectelor, chiar înainte de găsirea unui spațiu adecvat. Este vorba despre tehnica cimentului în marmoră colorată care a fost și brevetată. Era un amestec ce se turna pe suprafețe, precis delimitate, urmărind desenul și structura formelor fixate pe carton. Procedul amintea de factura vitrourilor, cu deosebirea că în faza finală, prin șlefuirea și lustruirea suprafețelor, volumele apăreau unitare, neîngrădite de grafismul lamelor metalice. Trebuie însă recunoscut că mînuirea unei astfel de tehnici (ce se circumscrie prin ingeniozitate efortului de înnoire al epocii, cu atît de spectaculoase realizări, îndeosebi în domeniul artelor aplicate), pune sub semnul incertitudinii rezultatul final, întrucît prin uscare culorile își modificau intensitatea. În plus de aceasta era și foarte costisitoare. Dar fascinația efectului înlătura reticențele. Pe bună dreptate se întreba cronicarul de la „Budapesti Hírlap”: „... dar unde mai găsim astăzi un idealist ca Smigelschi, care în locul unui succes imediat și zgomotos, să-și sacrifice anii cei mai frumoși, puterea creatoare, fiecare ban și toată verva sa, pentru a le integra în frescele lui dragi, numai pentru ca acestea să fie mai frumoase și mai durabile”¹⁹.

Ca în atîta alte ocazii, nu s-a temut de dificultăți. Credea în virtuțile acestei tehnici al cărei material întărindu-se repede și fiind greu de mînuit, determina pe artist să gîndească în forme mai simple. Prețioase devin în acest sens însemnările pictorului—publicate în paginile cotidianului budapestan amintit mai sus: „Indicată în mod special pentru lucrări decorative (...), fresca în ciment de marmoră nu se înrudește cu altă artă. Impresia pe care o face este absolut inedită. Efectul este remarcabil pentru că amestecul de vopsea, marmoră, așchii metalice, pornind de la cea mai palidă tempera, pînă la cele mai intense culori ale mozaicului, totul se poate obține. Este mai avantajos decît mozaicul pentru că 1) autorul însuși poate lucra pe acest amestec și 2) nu este obligat să dea pe mîna ajutoarelor cartoanele colorate, transfer care ar scade mult din valoarea artistică a lucrării”²⁰.

A realizat în această tehnică doar un panou (din cele șase proiectate pentru capela Rákoczy) și trei icoane. Cea mai izbutită dintre ele — adevărată chintesență a creației smigelschiene — este icoana reprezentîndu-l pe *Profetul Ezechiel cu îngerul inspirator*, păstrată la Muzeul de arte frumoase din Budapesta. De astă dată aportul culorii în economia imaginii se intensifică mult în raport cu realizările anterioare, estompînd funcția modelatoare a liniei. Dată fiind vitalitatea

¹⁹ Lorisz, *Smigelschi hagyatéka*, în „Budapesti Hírlap”, Budapesta, 4 martie 1913.

²⁰ *Ibidem*.

registrlui cromatic sporea și impresia de monumentalitate. Se poate vorbi și despre o grație a mișcării, transmisă de gestică, ușor patetică, a îngerului. Dar cel mai impresionant element al compoziției îl constituie fizionomia profetului, adînc expresivă, cuprinsă de mari neliniști.

O asemenea lucrare poate fi semnul unui nou început de drum. Dar verdictul bolii a fost implacabil. Al doilea atac de cord, întîmplat în 12 noiembrie 1912, la Budapesta, i-a fost fatal. Totul a devenit trecut într-un moment în care pictorul se frămînta cu planul decorării unei capele, în Slovacia, la Cașovia.

Retrospectiva organizată un an mai tîrziu, în octombrie 1913 (la palatul artelor frumoase din Budapesta, împreună cu lucrările bunului său prieten Arthur Coulin și el proaspăt dispărut) avea să dimensioneze în conștiința prezentului valoarea și originalitatea operei sale. S-au adunat, prin grija generoasă a soției, aproape 500 de lucrări, atît cele finite, cît și simple schițe, proiecte. Martor la eveniment, Octavian Tăslăuanu va sintetiza convingător semnificațiile majore ale acestei opere într-o cronică, apărută la scurt interval după stingerea artistului: „Meritul lui Smigelschi e de a fi încercat să introducă viață, mobilitate, suflet, în formele vechii picturi bizantine. Sfinții lui trăiesc, au suflet, reoglindesc o credință vie, dătătoare de progres. Rup cătușele dogmelor rigide. Aceasta e o notă revoluționară, o notă apuseană, pe care o introduce Smigelschi în pictura bisericească”. După ce relevă că pictorul a dat o „îndrumare națională ornamenticii bisericești”, scoate în evidență și valoarea unor portrete și peisaje care „dovedesc școala înaltă și modernă pe care a avut-o”²¹. Între cei care i-au regretat sfîrșitul prematur — încă din acele vremuri — amintim pe Nicolae Iorga²² (cu o caldă evocare în „Neamul românesc”) și Al. Tzigara-Samurcaș²³ (în revista ieșeană „Convorbiri literare”). Aceste reacții sînt o dovadă că reputația lui Smigelschi se extinsese în toate provinciile românești, încă înainte de înfăptuirea unității naționale depline.

Apariția lui Octavian Smigelschi în pictura românească la răscrucea dintre cele două veacuri este simptomatică pentru mutațiile pe care le înregistra întreaga artă națională în acea vreme de eclecticism și voință de emancipare. Realist în cele mai semnificative portrete și peisaje, adept al principiilor estetice specifice stilului 1900, autor al unei tehnici de mare efect și utilitate, regenerînd, totodată, spiritul decorativei interioare a lăcașelor noastre de cult, prin simbioza tradiției bizantine cu exigențele moderne, Smigelschi și-a făcut cunoscută în epocă forța fecunde sale personalități. Dacă ar fi activat în condiții mai favorabile, firește, realizările sale ar fi primit o altă perspectivă și

²¹ O. Tăslăuanu, *op. cit.*

²² N. Iorga, *Octavian Smigelschi*, în „Neamul românesc”, București, 15 noiembrie 1912, p. 673—674.

²³ Al. Tzigara-Samurcaș, *Chestiunea picturii religioase. Octavian Smigelschi*, în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 5, 1914, p. 559—560, articol reprodus integral și-n „Unirea”, Blaj, 11 și 14 iulie 1914.

dimensiune valorică. În conștiința noastră el rămîne creatorul unui stil, generator de noi impulsuri în efortul larg de valorificare a resurselor specifice spiritualității românești.

UN ESPRIT NOVATEUR: OCTAVIAN SMIGELSKI

Résumé

Basé sur une analyse attentive de l'oeuvre et des documents de l'époque, l'étude met en évidence objectivement la personnalité du peintre de Sibiu, Octavian Smigelschi (1866—1912).

Actif dans un milieu dominé par les préoccupations prioritaires académiques, il introduit avec une énergie de visionnaire des conceptions nouvelles, conférant aux portraits une force expressive et aux paysages une vibration lyrique. Remarquable peintre de compositions, il était préoccupé de créer un *style national* qui ajouta aux formes des expressions perpétuées par la tradition, des nouvelles modalités en accord avec l'esprit de son temps.

Les réalisations du domaine ecclésiastiques (décorant parmi autres la cathédrale de Sibiu, ou les églises de Rodna Nouă, Ceacova, Rădești) représentant par la qualité de l'exécution et la nouveauté de la conception (neo-bizantines) des moments de références dans l'évolution de la décoration intérieure de nos églises, entravant la libre manifestation du dilettantisme.

MUZEOLOGIE

CERCETAREA INTERDISCIPLINARĂ, MODALITATE DE ANALIZĂ COMPLEXĂ A UNUI ASPECT AL CULTURII POPULARE*

AUREL CHIRIAC

Discuțiile purtate în jurul ideii de permanetizare a cercetărilor cu un caracter interdisciplinar au avut ca finalitate generalizarea metodei, implicarea acesteia în investigațiile ce-au vizat și aspecte ale culturii populare. Etnografiile au ajuns, treptat, la conștiința integrării faptelor de cultură materială într-un cadru mai larg, în intenția vădită de a reconstitui viața comunităților rurale, a mărturiilor elocvente în înțelegerea obiectivă a ocupațiilor sau meșteșugurilor tradiționale. Deși, lista lucrărilor care au tratat parțial sau în totalitate problema abordată este consistentă totuși, pînă acum, nu dispunem, încă, de un studiu exhaustiv referitor la statutarea unei metodologii de lucru (avem în vedere coordonatele de bază, logica de desfășurare care trebuie să fie în concordanță cu normele impuse de orice cercetare științifică), la felul cum trebuie receptat și interpretat aportul diverselor discipline. Desigur, cercetarea interdisciplinară reprezintă o etapă necesară¹, foarte des utilizată astăzi. De altfel, evidența acestei afirmații este acceptată de toți specialiștii deoarece stadiul actual al cercetărilor presupune, cu precădere, colaborarea, vehicularea unor informații, date, preluate din alte domenii cum ar fi, în cazul etnografiei: istoria, geografia, arhivistica, sociologia, geologia, filologia etc.

Întotdeauna, înainte de a intra în intimitatea faptelor căutate, specialistul etnograf trebuie să țină cont de două coordonate proprii culturii populare românești. Una legată de faptul că anumite aspecte sînt încă *vii*, contemporane nouă, iar, în al doilea rînd, că acestea au o *viață* anterioară îndelungată, de-a lungul unor perioade istorice bine definite. Între aceste două limite se desfășoară și se înlanțuie întreaga muncă de relevare a complexității subiectului investigat.

---

* Lucrarea a fost prezentată la simpozionul „Muzeul contemporan — factor activ în realizarea educației socialiste a oamenilor muncii”, Oradea, 14—16 noiembrie 1978.

¹ Alături de interdisciplinaritatea cercetărilor trebuie să se țină cont și de o altă tendință aceea a compartimentării în cadrul științelor contemporane, deci a specializării din ce în ce mai pronunțate, caracteristică ce implică însă, întotdeauna, o raportare a oricărui aspect urmărit la un context mai larg.

Orice metodă de lucru — în accepția noastră — presupune, în primul rînd, parcurgerea bibliografiei. Odată cunoscută, se pot întreprinde campanii de teren². Culegerea de informații pe baza unor chestionare³ permite, apoi, o confruntare între datele primite de la om, unele marcate de subiectivitatea acestuia, și cele deținute din lucrările științifice consultate.

Dacă metoda investigației directe ocupă un loc important, momentul următor are în vedere nu numai prelucrarea informațiilor referitoare la realitățile păstrate în teren, ci și studierea evoluției lor, operație posibilă dacă raportăm totul la o serie de discipline ce completează și largesc cadrul de interpretare. Bineînțeles, ordinea confruntării cu alte domenii nu este definitiv stabilită, în principiu, dimpotrivă, ea variază în funcție de momentul atins în mersul cercetării. Totodată, *reversibilitatea* raporturilor — în sensul că într-un anumit stadiu sau chiar inițial putem să acceptăm primordialitatea unei discipline — ne apare firească în contextul în care specialistul pornește de la o sumă de cunoștințe deținute la un moment dat. Fără îndoială, teoretizarea problemei ar putea cunoaște o amplitudine mult mai ridicată și într-o lumină deschisă spre multiple implicații metodologice. Desprindem, totuși, un element semnificativ și de neocolit: *necesitatea stabilirii unei metodologii de lucru cît mai unitare, în care apelul continuu la alte discipline să constituie o bază de pornire spre soluționări veridice și obiective.*

Concretizînd, ideile prezentate pînă acum s-au materializat în cercetarea foneriei populare bihorene. Destul de numeroasele studii cu privire la tema desemnată au tratat meșteșugul prin prisma constatărilor de pe teren, deci a lucrurilor care au persistat, și mai puțin prin raportarea lor la evoluția în timp a meșteșugului. De aceea un prim scop ne-a condus spre înlănțuirea, într-o desfășurare logică, a cunoștințelor oferite de bibliografie cu cele deținute de pe teren. Pe de altă parte, cercetarea a stat sub semnul finalității imediate și în egală măsură, a celei de perspectivă. Întîi, aveam în vedere *manifestarea expozițională* (care solicita noi achiziții), iar cea de perspectivă se referea la *elaborarea unei lucrări* de respirație mai largă. Îmbinarea celor două scopuri, una impusă de munca specifică a muzeografului, alta subordonată

² Considerăm că o documentare prealabilă asupra subiectului cercetat se impune. În cazul unei campanii de teren nesustținute de bibliografia de bază cercetarea ar fi incompletă și ar duce la lacune în informare.

³ Problema chestionarelor se cuvine reevaluată căci, indiferent de opțiunea fiecărui specialist pentru un mod de lucru sau altul, o logică a discuției cu un grup de informatori sau cu un singur om trebuie să existe. De aceea, elaborarea unor chestionare diversificate, în funcție de temă și uneori chiar pe categorii de informatori, trebuie să devină o realitate. Relevăm aici rolul deosebit al chestionarelor utilizate la Atlasul Etnografic al României, redactate de specialiștii de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, chestionare care pot constitui un model pentru toți cercetătorii etnografi.

unei valorificări științifice, s-a răsfrint direct asupra fazelor de cercetare, a metodei de lucru și asupra colaborării interdisciplinare.

Istoria, alături de cadrul social-politic și economic conturat pentru fiecare epocă, ne-a avansat câteva repere strict legate de perfecționarea metalurgiei metalelor, de tipologia uneltelor. Geologia, la rîndul ei, a transmis considerațiile necesare pentru explicarea modului în care s-a extins mineritul țărănesc, prin delimitarea straturilor de minereu existente în zona Vașcăului. Chiar dacă această înșirare este puțin analitică, considerăm că sublinierea exactă a contribuțiilor venite de la alte discipline este semnificativă.

Arhivistica a avut, în cazul nostru, un rol decisiv. Lucrările anterioare se opreau, cu unele excepții (D. Prodan, P. Petrescu, I. Vlăduțiu, B. Zderciuc, T. Bănățeanu, N. Dunăre, I. Godea), la prezentarea unor informații descoperite în cercetarea de teren, deci a aspectelor păstrate pînă de curînd. A rezultat o imagine limitată, care reușea să sugereze doar anterioritatea meșteșugului. Răsfoirea unui număr apreciabil de documente, însă, ne-a permis să desprindem câteva concluzii surprinzătoare, mult mai profunde, și care vizau organizarea la nivel de comunități rurale. Datorită acestor date s-a putut determina, cu aproximație, momentul cînd s-au individualizat satele cu meșteșugari specializați pe fierărit în Bihor, dinamica dezvoltării localităților axate pe acest meșteșug.

O trăsătură remarcabilă, proprie Bihorului, a fost transmisă tot de document. Ne referim la asocierea existentă între două sate din vestul României — Briheni și Vărzarii de Jos. Contractul din 1745, încheiat cu Episcopia romano-catolică de Oradea, reține prin înșirarea unor nume de iobagi români, din ambele sate, aceștia primind dreptul de a-și construi un cuptor de redus minereul la Briheni. Urmărind, pentru secolul al XVIII-lea, registrele cu dijma percepută de la Briheni am constatat cu surprindere că țăranii din Vărzarii de Jos nu sînt menționați. Reluînd cercetarea documentelor care se refereau la Vărzarii de Jos reieșea că sătenii nominalizați în contract plăteau dijmă pentru atelierele de fierar pe care le dețineau. Deci, totul ne-a condus spre surprinderea unei asocieri între două sate (Briheniul în calitate de furnizor de materie primă și Vărzarii de Jos ca producător de unelte atît pentru primii, cît și pentru o arie mai întinsă) fenomen pe care nu-l întîlnim, în această formulă, în restul zonelor etnografice. Mărturiile conținute în documente au fost, ca atare, decisive în conturarea unei imaginii obiective și complete despre subiectul abordat.

Exemplificările făcute includ, prin natura rezultatelor, câteva concluzii teoretice indispensabile în statutarea cercetărilor interdisciplinare și, implicit, a unei riguroase metode de lucru:

1. se cere stabilit, întotdeauna, un curs al investigației, o logică a desfășurării ei;

2. conform acestei metode problema apelului la rezultatele obținute de alte discipline devine de neocolit, mai cu seamă din perspectiva rezolvării potențiale pe care le înmagazinează;

3. pornind de aici, trebuie să se aibă în vedere finalitatea cercetării care, în cazul muzeografilor, presupune, nemijlocit, o valorificare expozițională (aducerea de documente originale sau prezentarea rezultatelor provenite din alte domenii în fața vizitatorilor conține, virtual, un grad de înțelegere mult mai ridicat). O a doua posibilitate de valorificare se referă la lucrările științifice adresate, în principal, specialiștilor.

Stabilirea unor linii directoare, a câtorva principii teoretice, chiar dacă nu sînt decît o introducere la o temă cu implicații mult mai cuprinzătoare, credem că sînt suficiente pentru a argumenta ideea permanetizării în conștiința specialiștilor etnografi, a muzeografilor din acest domeniu, a cercetărilor cu caracter interdisciplinar.

LA RECHERCHE INTERDISCIPLINAIRE, MOYEN D'ANALYSE COMPLEXE D'UN ASPECT DE LA CULTURE POPULAIRE

Résumé

Le matériel se propose d'argumenter, en accord avec d'autres entreprises de même nature, l'importance des recherches au caractère interdisciplinaire, de l'emploi d'une méthodologie de travail rigoureuse par les spécialistes ethnographes.

L'auteur considère ce pendant que toute recherche doit respecter deux coordonnées propres à la culture populaire roumaine. L'une liée au fait que certains aspects sont encore *vivants*, contemporains et ensuite que ceux-ci ont une *vie antérieure* de longue durée, tout au long d'une période historique bien déterminée. A partir de ces réalités toute recherche doit allier la connaissance de la bibliographie, des informations venues d'autres disciplines à d'amples travaux (et dans ce sens les questionnaires sont des instruments de travail indispensables).

Au-delà de la théorisation du problème Aurel Chiriac arrive à une conclusion significative et inévitable: la nécessité d'établir une méthodologie de travail la plus unitaire possible, où le recours incessant à d'autres disciplines constitue un point de départ important vers des solutions véridiques et objectives, vers des résultats complexes et édifiants concernant l'évolution des communautés rurales.

VALORIFICAREA ȘTIINȚIFICĂ ȘI CULTURAL-EDUCATIVĂ A COLECȚIILOR PARTICULARE DE ETNOGRAFIE*

FLORICA GOINA și BARBU ȘTEFĂNESCU

Una din formele sub care se prezintă astăzi patrimoniul etnografic la nivel național, este și cea a colecțiilor particulare. Luarea în evidență, conservarea și restaurarea pe măsura posibilităților, valorificarea complexă, științifică și cultural-educativă a lor, constituie o sarcină prioritară izvorită din Legea Patrimoniului Cultural Național.

În județul Bihor s-au constituit, în special în ultimele două decenii, mai multe colecții particulare, ce cuprind o gamă diversificată de obiecte etnografice. Acțiunea de evidență a acestora reliefează o pre-dilecție pentru obiectele de lemn și ceramică, în al doilea rînd pentru feronerie și textile; pe de altă parte se constată predominarea obiectelor legate de ocupațiile tradiționale ale poporului român — agricultură și păstorit, — apoi obiectele de interior, cele legate de meșteșuguri țărănești, obiecte de port etc.

Colecțiile respective pot și trebuie să fie valorificate, sub o formă multilaterală, de către muzee sau alți factori științifici și culturali. De aceea se impune integrarea acestor valori circuitului științific etnologic, concomitent cu prezentarea lor sub diferite forme publicului larg.

Nu ne propunem să insistăm prea mult asupra valorificării colecțiilor particulare din punct de vedere științific. Ținem să menționăm doar faptul, binecunoscut de altfel, că este de datoria fiecărui cercetător care studiază monografic o anumită zonă sau problematică cu profil etnografic, să ia în considerare și colecțiile particulare constituite în arealul respectiv sau a celor formate cu obiecte din zonă, aflate însă în afara ei.

Dată fiind situația lor de amatori, de cele mai multe ori colecționarii nu posedă, decît în mică măsură, datele informative necesare relative la obiectele pe care le posedă. Am întîlnit însă cazuri cînd, pentru valorificarea științifică a obiectelor din colecțiile lor, colecționarii

---

* Lucrarea a fost prezentată în cadrul simpozionului „Muzeul contemporan — factor activ în realizarea educației socialiste a oamenilor muncii”, Oradea, 14—16 noiembrie 1978.

ne-au fost de un real folos. Astfel trebuie să menționăm pe Roman Aurel Flutur — posesorul celei mai importante colecții etnografice din județ — care, pentru multe din obiectele sale, a întocmit o evidență primară și chiar fișe analitice de evidență, după modelul celor cu care operăm uzual. Aici apare un alt aspect, acela al colaborării, al legăturilor strânse ce trebuie să existe între muzee, oficiile patrimoniului cultural național și colecționari. Este absolut necesar ca aceștia din urmă să primească un sprijin activ din partea muzeografilor pe linia întocmirii unei evidențe științifice. În urma instructajului făcut, în județul nostru acest deziderat a fost realizat parțial.

Colecțiile particulare pot intra în atenția cercetătorilor, fie prin anumite obiecte cu valoare științifică ridicată, unele chiar unicate, indispensabile pentru tratarea unei problematici legate de anumite aspecte etnografice, fie prin suma obiectelor sale, prin contribuția pe care o pot aduce la completarea materialului cules din teren sau a colecțiilor muzeelor. Este de neconceput, de exemplu, un studiu asupra agriculturii din sudul Bihorului fără luarea în considerare a pieselor din colecția amintită a lui Roman Aurel Flutur, ne referim în primul rînd la cele două pluguri „de coastă”, specifice unor zone cu teren accidentat, a grabei de lemn, a răbojului agricol al satului Ghighișeni, spre a menționa doar cîteva dintre cele mai importante, după cum este tot atît de neconcepută studierea artei populare din zona Crișului Negru fără a ține cont de colecția amintită.

O formă superioară de valorificare științifică a colecțiilor particulare, importantă în primul rînd prin integrarea lor circuitului de valori științifice, este prezentarea acestora pe cît posibil exhaustiv, în cataloage întocmite după criterii riguroase. În acest sens ne-am propus întocmirea unui astfel de catalog pentru colecția Roman Aurel Flutur. Lucrarea ar trebui să cuprindă în accețiunea noastră: un scurt istoric al întocmirii și evoluției colecției, un studiu introductiv în care să se reliefeze importanța colecției, necesitatea și scopul întocmirii catalogului, precum și metoda folosită. Apoi, fiecare obiect va beneficia separat de o fișă aparte. Fișa fiecărui obiect va cuprinde anumiți parametri generali cu caracter de repetabilitate la fiecare piesă, cum ar fi: locul de proveniență (de achiziție), locul confecționării, datarea, tehnica de prelucrare și de ornamentare, modul de folosință. Pe lângă aceștia în cazul în care există anumite date speciale, în legătură cu modul de funcționare, cu cromatica etc., ele vor constitui o rubrică aparte în cadrul fișei de obiect. Ilustrația nu poate avea același caracter exhaustiv, din cauza numărului mare al obiectelor, de aceea se impune redarea numai a celor mai reprezentative. Ilustrația realizată prin fotografii urmează a fi completată cu desene ale obiectelor care se pretează mai puțin la fotografie, ale unor motive ornamentale și stilistice, ale unor detalii semnificative.

Revenind la o idee subliniată anterior, aceea a colaborării, a legăturii permanente ce trebuie să existe între colecționar și factorul competent reprezentat de muzeu sau O.J.P.C.N., trebuie reliefat faptul că această colaborare nu poate fi redusă la o simplă luare în evidență, — absolut necesară pentru ambele părți, dar insuficientă, — muzeul, în primul rînd, avînd datoria să intervină pe măsura posibilităților în procesul de oprire al degradării unora din aceste obiecte, prin măsuri de conservare și restaurare. În cazul colecției Roman Aurel Flutur au fost tratate chimic, la sediul Muzeului Țării Crișurilor, obiecte de lemn supuse degradării, acordîndu-se prioritate celor cu valoare mai ridicată, între care un colțar, piesă de excepțională valoare artistică, un podișor datat 1878—1879, un plug etc., iar din colecția Raab Rudolf, mai multe obiecte de lemn și fier.

Un alt aspect al valorificării colecțiilor particulare este cel cultural-educativ. La valorificarea lor din acest punct de vedere trebuie să concure mai mulți factori: școala, organizațiile de pioneri și tineret, dar în primul rînd muzeele de profil, sau secțiile de profil din cadrul muzeelor de tip enciclopedic. Credem că prima și cea mai importantă sarcină ce revine muzeografilor este sprijinul acordat pe linia organizării unor expoziții cu caracter permanent, în localitatea de reședință a colecționarului și în primul rînd acolo unde nu există muzee de profil. Acest sprijin constă în întocmirea pe baza materialului cuprins în colecție a unei tematici de expoziție, realizabilă în condițiile concrete de la fața locului.

Nu în ultimă instanță, rolul muzeografilor rezidă, în scoaterea în evidență, de pe pozițiile specialistului, a importanței științifice, culturale și turistice a colecțiilor respective în fața autorităților locale, pentru asigurarea spațiului necesar expunerii.

Organizarea unor astfel de expoziții cu caracter permanent și-a dovedit eficiența practică mai ales în localitățile mult frecventate de turiști, dar și în alte localități, unde se impun tocmai prin lipsa concurenței din partea altor obiective. Astfel, colecția Roman Aurel Flutur din Oraș Dr. Petru Groza a reușit să atragă un mare număr de turiști îndeosebi în sezonul estival. Numai în vara lui 1978 a fost vizitată de peste 2 000 de persoane, cifră mare dacă ne gîndim că expoziția a fost deschisă doar în timpul liber al colecționarului.

Expozițiile de acest gen vin apoi în sprijinul școlilor din localitatea de reședință, sau din localitățile din care colecționarul a adunat obiectele. Realizări notabile s-au obținut în acest sens tot în Oraș Dr. Petru Groza cu amintita colecție a lui Roman Aurel Flutur. Cu școlile din localitate, de pildă, au fost organizate lecții tematice îndeosebi cu profil istoric sau de limba română. Tot aici trebuie să menționăm interesul pe care l-a trezit colecția în rîndurile unui grup de studenți, care-și făceau practica la Uzina Mecanică din localitate, mai ales că unii dintre ei aveau de executat drept proiecte niște cricuri

— dispozitive de ridicat — dovedind un justificat interes pentru „heipanele” din colecție.

În același timp colecția amintită a constituit un important punct de sprijin pentru Casa orășenească de cultură, instituție care de fapt a pus la dispoziția deținătorului colecției spațiul de expunere. Multe dintre ședințele cenaclului literar „Miron Pompiliu” din localitate s-au desfășurat în sălile de expoziție. Nu rare au fost cazurile când în cadrul acestor ședințe — cu o largă participare în special din rândurile tineretului — au fost prezentate unele obiecte mai deosebite între care dispozitivul pentru focul viu și răbojul agricol.

O altă manieră de valorificare a colecțiilor particulare este cea prin expoziții temporare organizate în muzee, cu larg ecou și interes în rândurile publicului. Între acțiunile de acest gen organizate la Muzeul Țării Crișurilor amintim în primul rând prima expoziție tematică organizată de Oficiul Județean Bihor al Patrimoniului Cultural Național, în colaborare cu secția de etnografie a Muzeului Țării Crișurilor, intitulată „Ceramică și lemn în colecțiile din Oradea”. Titlul expoziției a fost ales ținând cont de prioritatea ceramicii și lemnului în colecțiile particulare și a inclus cele mai reprezentative piese deținute de colecționarii orădeni.

De acelaș interes în rândurile publicului s-au bucurat și celelalte expoziții temporare organizate la sediul Muzeului Țării Crișurilor și al Muzeului etnografic din Beiuș, cu colecționarii. Din inițiativa secției de etnografie a muzeului orădean a fost deschisă în perioada mai—iunie 1975, în sala „Romulus Vuia” a Muzeului Țării Crișurilor, expoziția „Zona etnografică a Crișului Negru oglindită în colecția Aurel Flutur”, ce a inclus 112 din cele mai reprezentative piese din colecția amintită. Muzeul etnografic din Beiuș a fost promotorul mai multor expoziții de acest gen, prezentînd sistematic publicului colecțiile Roman Aurel Flutur, Bodea și Marossy. Trebuie menționat apoi faptul că piese aparținînd colecției Roman Aurel Flutur au fost incluse și în unele expoziții organizate în alte orașe din țară tocmai datorită valorii lor ridicate.

Această succintă prezentare a unei problematice care, evident, ar necesita mai multe discuții, are doar menirea de a atrage atenția asupra unui aspect cu un statut nu îndeajuns de clarificat în privința atitudinii pe care lucrătorii muzeelor trebuie să o aibă față de el. Și credem că munca muzeografilor în această ordine de idei, necesită față de aspectele amintite deja, o latură aparte: aceea de a face totul pentru ca aceste colecții să intre în patrimoniul muzeal — fie prin donații, fie prin achiziții — indiferent că ele vor rămîne în continuare în localitățile respective sau vor fi transportate la sediul muzeului, deoarece numai acest lucru garantează în mod suficient perpetuarea existenței obiectelor pe care le cuprind. Un pas important s-a făcut în acest sens la Muzeul Țării Crișurilor, care a achiziționat în anul 1978 colecția Roman Aurel Flutur.

LA VALORISATION SCIENTIFIQUE ET CULTURELLE-ÉDUCATIVE DES COLLECTIONS PRIVÉES D'ETHNOGRAPHIE

Résumé

Les auteurs mettent en évidence les possibilités d'intégration dans le mouvement scientifique, culturel et éducatif de l'une des formes sous laquelle se présente aujourd'hui le patrimoine ethnographique — les collections privées. Ces collections, qui bien souvent contiennent des pièces d'une immense valeur documentaire, ne doivent pas être ignorées par ceux qui travaillent dans les musées, ils peuvent les étudier ou présenter sous forme d'expositions au gros public, étant de leur devoir de faire tout pour les intégrer dans les collections des musées, soit par des acquisition, soit par donations.

NOTE ȘI RECENZII

ȘTEFAN MĂRCUȘ — CORESPONDENȚĂ INEDITĂ

ION I. DRĂGOESCU

La Arhivele Statului din Sibiu se păstrează trei documente inedite care vorbesc despre preocupările despărțămîntului Bihor al Astrei, în perioada interbelică. Ele prezintă un interes etnologic, vizînd și istoria locală, fapt care justifică credem publicarea lor integrală.

Documentul nr. 1

(Arhivele Statului Sibiu, Fondul Astra, pachetul 210, fila 3130/1936)

la 24 septembrie, 6

Domnule președinte,

Avem onoarea a vă transpune aci anexat sub copia memoriului domnului Ștefan Mărcuș, rugîndu-vă să binevoiți a studia acest memoriu și a ne face propunerii complete pentru realizarea acestei probleme importante dacă va fi posibil pînă la 1 octombrie a.c. cînd va fi ședința comitetului central.

În special am dori să avem un calcul al dvoastră cu privire la suma ce ar reclama adunarea materialului documentar istoric, folcloric, muzical propus de domnul Ștefan Mărcuș.

Primiți vă rugăm asigurarea deosebitel noastre stime și considerațiuni.

Vicepreședinte
D. Moga

Secretar
Băilă

D-sale

D-lui Dr. TIBERIU BREDICEANU, președintele secției artistice a „Asociațiunii” Brașov.

Documentul nr. 2

(Arhivele Statului Sibiu, Fondul Astra, pachetul 219, fila 3130/1936)

Domnule președinte,

Viața adevărat românească este satul românesc care trăiește prin graiul viu al metodologiilor și al poeziilor populare, dăinuind într-o permanentă realitate ca document al vechimii a sufletului și al culturii neamului. Cercetarea, prinderea acestor adevăruri incontestabile rămășițe prin tradiție de o varietate și bogăție artistică rară, contribuie în mod logic la argumentarea materialului documentar pentru continuitatea elementului de rasă român pe aceste meleaguri. De la începuturile sale ASTRA și-a îndeplinit rolul de aduna tot ce este românesc în Ardeal și Banat și în jurul său. Cunoscută este strădania domnului președinte pentru înființarea școlilor țărănești. Astfel, în aceeași ordine de idei este aproape de „Asociațiune” să concentreze în jurul ei adunarea materialului de folclor muzical prin oameni aleși.

Exploatarea acestor bunuri atîta timp cît ele există încă și rămîn nealterate de graiul și influențele stridente ale melodiilor străine și moderne — va trebui să admitem că este de o însemnătate incumersurabilă și artiștii, literații Ardealului au datoria de a clădi opera monumentală în care se reoglindește satul și neamul românesc de pe aceste plaiuri ca izvor al vieții noastre naționale viețuind în specificul său etnic, cultural și social.

Zăcămintele folclorice în muzica noastră românească le pot aduna aceea care cunosc îndeajuns împrejurările locale și muzica neamurilor conlocuitoare căci a pretinde acest lucru prin teorii riscate acelor entuziaști, care trăiesc departe de aceste specific regional ar însemna să lipsim lucrarea de seriozitate care prin sine i se impune.

Monopolizarea acestor cercetări pe Ardeal și pe Banat, organizarea lor sistematică prin oameni localnici nu trebuie să sperie pe nimeni căci melodiile noastre pline sufletul unui popor obidit și nelădreptățit și ele pot fi înțelese mai ales de aceia care au cunoscut aceste vremuri de asuprire și îngrijorare. Nu exclude acțiunea noastră astfel concepută, o colaborare cu societățile culturale care au același scop și fonduri mai largi la dispoziție. O colaborare sinceră însă condiționează activarea fără considerare la interesele personale ale nimănui și mai întîi de toate o sinceră legătură care niciodată nu poate tinde într-acolo ca să se înalțe și să-și clătige glorie peste așezămîntul nostru fundamental „ASTRA”.

Elemente alese printr-o bună selecționare li se impune datoria să coordoneze materialul folcloric adunat pînă acum, cum de pildă au făcut-o și alți folcloriști uni-versali cu notoritate mondială în cercetările lor.

Secția artistică a ASTREI are îndatorirea să se ocupe în mod serios de această problemă căci membrii ei sînt chemați să răspundă acelor care utilizează folclorul muzical românesc drept material național al neamurilor străine și care difuzează prin radio în mod aproape neobrăzat melodiile noastre ca un produs al neamului lor.

Pentru ca secția artistică a ASTREI să-și poată îndeplini misiunea pe lângă forțele artistice necesare îi mai trebuie și resurse materiale pentru cercetări. Voi aminti numai cîțiva căpeteniile artei din Ardeal și Banat care lucrează neconținut la folclorul muzical românesc, fruntași ai regiunilor de artă populară, suverani peste materialul de cercetare regional și anume: Tiberiu Brădiceanu, S. Drăgoi, Fr. Hubic, I. Oancea, A. Bena, Dr. Montia, I. Velceanu, I. Lipovan, Filaret Barbu, I. Damian, Ion Mușița, A. Givulescu — care cunosc poporul de la leagăn la mormînt.

Leagănul melodiei arhaice românești zace îndeosebi în pămîntul de dincoace de Carpați, elementele comparative le vom găsi însă în Oltenia, Argeș deopotrivă și particularitățile fiecăruia se vor vedea de acești maeștri scrutați la fiecare în parte.

Într-o ședință recentă a secției artistice Dl. președinte Tiberiu Brădiceanu se plîngea că domnia sa nici nu mai cutează să înainteze memorii în chestiuni de artă la Ministerul Artelor căci cuvintele domniei sale nu găsesc solitudinea care se cuvine. Nu se poate admite acest lucru și trebuie să respingem și gîndul că Tiberiu Brădiceanu, unul dintre cei mai recunoscuți folcloriști mondiali, cu renume în străinătate să stea la discreția unora din instituția care este menită să promoveze arta românească și să-i dea avîntul care i se cuvine alături de civilizația altor popoare.

Cunoaștem rezultatul cercetărilor folclorice muzicale de pînă acum și sîntem bine inițiați în materialul incomplet care zace la Academia Română, la Fundație, la ASTRA noastră și la celelalte instituții. Acest material trebuie bine triat, căci și colecția tipărită de Bartok prezintă o seamă de greșeli melodice și de limbaj, căci denaturează originea melodiilor.

În complexitatea lor cercetările locale sînt în funcțiune astăzi încă de condițiuni avantajoase și de aceea îmi permit ca să propun punerea în aplicare a cercetărilor pentru adunarea folclorului muzical național următoarele:

1. Secția artistică a ASTREI să fie înzestrată cu mijloacele necesare pentru adunarea materialului documentar istoric, folcloric, muzical organizînd echipe de regiuni și locuri cu specialiști autorizați.

2. Să se tipărească buletinul tehnic al ASTREI rezultatul cercetărilor de Crăciun și Anul Nou, de Paști și Rusalii și de pe timpul de vară cu concluziile locale, la originea melodiei românești.

Materialul adunat să se răspîndească și prin el să se răspundă în revistele noastre și în revistele din străinătate cercetătorilor străini care ne contextă etnicul muzical și ne plagiază melodiile.

4. Să se concentreze materialul adunat sub autoritatea secției artistice și să se pună baza unei lucrări de interes național din care să se evidențieze vechimea melodiilor noastre și din care să se servească artiștii compozitori ai viitorului, cu motive pentru a crea muzica clasică pe melodii populare românească.

Oradea, la 10 septembrie 1936

Cu distinsă stimă

Ștefan Mărcuș

avocat, artist,

membru al Secției artistice

D-sale
Dlul

Dr. IULIE MOLDOVAN
președintele „Asociațiunii” Blaj

(Arhivele Statului Sibiu, Fondul ASTRA, pachetul 210, fila 3276/1936)

Sibiu, la 8 octombrie 1936

D-sale
Domnului Dr. ȘTEFAN MĂRCUȘ
Oradea

Avem onoarea a vă încunoștiința că am trimis domnului Dr. Tiberiu Brădiceanu o copie de pe memoriul dvs., rugându-l să binevoiescă a-l studia și a ne face propuneri concrete pentru realizarea acestei probleme importante.

La 5.I. c. am primit o adresă de la D-nul Tiberiu Brădiceanu prin care ne face cunoscut că acest memoriu împreună cu alte chestiuni legate de programul de acțiune al secției artistice „ASTRA” va fi discutat în proxima ședință a acestei secții pe care o va convoca în curind la Cluj.

În cazul că dvoastră nu veți putea lua parte vă vom încunoștiința despre rezultat.

Cu toată stima,

vicepreședinte
D. Moga

p. secretar:
I. Isailă

Acestea erau gândurile unui om de artă și cultură bihorean în legătură cu creația populară muzicală de pe aceste meleaguri. Situația economică și politică din acea vreme, atitudinea guvernărilor vremii au împiedicat realizarea acestui vis. El rămâne însă un document care are valoare pentru istoria civilizației naționale.

SITUAȚIA ACTUALĂ A JOCULUI POPULAR ÎN ZONA ORADEA

CONSTANTIN COSTEA

Denumită convențional „Zona suburbană a Oradiei”, aria de care ne ocupăm, este în realitate mult mai mare decât delimitarea administrativă. Ea înglobează în cuprinsul ei satele care, atât din punct de

vedere economic cît și social-cultural, gravitează în jurul acestui centru dar dintre care unele se situează chiar la o distanță de 30 km.

Cercetările asupra folclorului coregrafic din zona amintită au fost efectuate în două etape. În luna iunie, prima etapă, am făcut o prospecție de 7 zile în localitățile Cheresig, Toboliu, Cetariu, Vîrciorog, Sălard și Diosig, pentru a studia situația actuală a jocului, stabilind totodată coordonatele în care să se desfășoare culegerea propriu-zisă. În cursul lunii septembrie, în cadrul celei de a doua etape, s-a efectuat operațiunea de culegere a repertoriului coregrafic cu ajutorul peliculei cinematografice, în localitățile Vîrciorog, Cheresig și Diosig. În afara localităților enumerate, în anii trecuți, am mai efectuat cercetări în satele: Cărăndeni și Cărănzul (1967), Lăzăreni și Cihei (1968), Sititelec (1971). Deci putem considera că pentru așa numita „Zona suburbană a Oradei” au fost cercetate opt sate. Dintre acestea cinci sînt vechi vetre în zonă — Lăzăreni, Cihei, Vîrciorog, Cheresig și Sititelec — iar Cărăndeni, Cărănzul precum și colonia din Diosig sînt alcătuite din coloniști de prin părțile Beiușului.

Avînd în vedere tradiționala legătură, pe diferite planuri, cu Oradea precum și tendința de urbanizare a satului românesc contemporan, ne putem întreba pe drept cuvînt, ce loc ocupă încă jocul popular în viața spirituală a sătenilor respectivi. În acest sens putem afirma că el se situează încă pe un loc de prim plan în cadrul complexului de manifestări ale vieții spirituale. Oamenii — bătrîni, maturi și tineri — practică jocul popular și încă cu convingere. La nuntă și în alte ocazii unde iau parte și oamenii mai în vîrstă, toată lumea joacă „țărănește”. Sînt locuri, ca de pildă Vîrciorog, unde tinerii chiar dacă cunosc dansul de parchet, aproape că nu îndrăsnesc să se manifeste. În ce privește jocul duminical „Higheghea” (denumit în partea locului), principala manifestare tradițională proprie tineretului, lucrurile nu stau foarte bine. Dacă în unele sate ca Vîrciorog, Toboliu, Cheresig și Diosig jocul se organizează aproape regulat, sînt localități unde „Higheghea” este rară.

Pe planul creației populare coregrafice aria cercetată confirmă încă o dată unitatea structurală și stilistică a jocului bihorean dar în același timp ne demonstrează marea varietate a formelor de expresie ale acestui produs artistic popular.

Repertoriul zonei amintite cuprinde aceleași tipuri de dans, cu aceleași trăsături generale proprii specificului bihorean, prezentînd totodată unele caracteristici particulare, contribuții locale la bogăția mijloacelor de exprimare ale jocului din această parte a țării.

Pe lîngă elementele specific locale, legate de limbajul și structura dansurilor din repertoriul satelor cercetate, zona ne mai oferă și unele noutăți de ordin terminologic. Astfel tipul de joc „Pe picior” poate fi întîlnit și sub denumirea de „Ardeleana (Trei în sus)” sau „Ardeleana de doi”, atunci cînd este jucat feciorește, în satele Sînicolaul Român,

Cheresig, Sititelec și Lăzăreni; „Șiru” sau „Joc la șir”, în perechi, la Vîrciorog. Cel de al doilea joc, în ordinea importanței și totodată a frecvenței în zonă „Polca”, este cunoscut în Vîrciorog sub numele de „Roata” iar în Sititelec se numește „Învîrtita”. „Mînițelu”, beneficiază de cele mai multe denumiri „Scuturatu” la Lăzăreni, Cărandeni și Cărandel; „La fete” și mai nou „Mînițel” la Sinicolaul Român, „Fetescu” și „Tropoțelu” la Sititelec și în sfîrșit „Tripițelu” la Vîrciorog.

Cel mai important tip de joc din repertoriul zonei de care ne ocupăm (și în general din repertoriul bihorean) este cunoscut în mod curent, prin părțile locului, sub numele generic de „Pe picior” și care aici ne oferă două forme principale:

1) „Pe picior” sau „Șirul” — forma clasică lineară care se desfășoară în formație de perechi în linie cu partenerii situați față în față.

2) „Ardeleana (trei sus)” — care ia forma unui joc fecioresc. În această zonă jocul fecioresc este executat în formație de cerc, dansatorii fiind prinși de mîini la început. Odată cu amplificarea dansului jucătorii dau drumul mîinilor executînd autonom, în continuare, mișcările de joc fecioresc.

Al doilea tip de joc, în ordinea importanței, din repertoriul zonal este „Polca” (Roata sau Învîrtita cum mai este denumit). El începe de obicei în formație de „perechi în linie” pentru ca pe parcurs cuplurile să se împrăștie în tot spațiul de joc, fiecare executîndu-și autonom varianta sa în continuare.

„Mînițelu” (Scuturatu, Fetescu, Tripițelu) este cel de al treilea tip de joc din repertoriul satelor cercetate. În unele sate tinde să devină un joc de rangul doi ca frecvență. La fel ca Polca se începe în formație de „perechi în linie” pentru ca pe parcurs cuplurile să se împrăștie în spațiul de joc.

Pe lângă aceste trei tipuri de joc care constituie baza repertoriului zonal (și a spațiului bihorean în general) am mai întîlnit încă două jocuri. Primul, sub denumirea „Castravetele”, la Sinicolaul Român, și „Roata” la Sititelec, este un fel de „Baraboi” sau „Spic de grîu” (cum este denumit în Hunedoara). În cadrul acestui joc perechile înscrise în cerc se deplasează în sensul invers mișcării acelor de ceasornic și pe anumite strigături de comandă bărbații schimbă partenerele. Tipul de joc amintit are o largă răspindire în toată țara. Cel de-al doilea joc l-am întîlnit în Cheresig și este o „Ardeleană” jucată de femei în formație de cerc închis. Asupra felului cum a pătruns „Castravetele” sau „Roata” (cum este denumit în Sititelec) în repertoriul zonal precum și asupra autenticității și funcției „Ardelenei” jucată de femeile din Cheresig nu ne putem încă exprima.

Pe plan ritmic am întîlnit în jocul „Polca” — la Vîrciorog și Cihhei — o formulă ritmică foarte interesantă și de mare efect, evidentă mai ales în jocul femeilor. Formula ritmică respectivă pare la prima vedere un dactil (— ◡) o răsturnare a anapestului (◡ —) care stă

la baza ritmului acestui tip de joc. În realitate avem de-a face cu o scindare a valorilor ritmice și cu o deplasare a accentului pe a doua jumătate a primului timp (~~~~~).

În ce privește arhitectonica variantelor culese nu putem încă semnaliza aspecte particulare. Aceasta se bazează, ca în general jocul bihorean, pe succesiunea în lanț a unor serii de fraze coregrafice care la rîndul lor au un pronunțat caracter improvizat. Majoritatea jocurilor prezintă, ca evoluție, un stadiu de tranziție de la construcția compozițională motivică la cea bazată pe inserierea unor fraze coregrafice bine încheiate.

În încheiere aș încerca prezentarea unor aspecte generale dar în același timp particulare pentru zona cercetată, aspecte care se evidențiază chiar fără a face o analiză amănunțită asupra materialului cules.

Am observat în primul rînd că deși majoritatea satelor cercetate au un repertoriu încă plin de vitalitate, generația celor mai tineri jucători a început să renunțe la unele dansuri. De pildă, atît tinerii din Vîrciorog și Cihei cît și cei din Diosig nu mai cunosc jocul „Mîniștelu”. Reducerea numărului de dansuri nu înseamnă o sărăcire, decît numerică, deoarece jocurile curente „Pe picior” și „Polca” cunosc o apreciazabilă amplificare, o mai mare varietate decît în oricare parte a Biho-
rului, cercetată pînă în prezent.

Putem încadra în același context și predilecția pentru mișcări „feciorești” pe care am observat-o în satele cercetate. Dacă „Ardeleana” nu se mai practică curent sub formă de joc fecioresc, jocurile de perechi au asimilat o mare parte din elementele tipice genului, amplificîndu-se tocmai datorită acestui proces.

Un alt aspect îl constituie faptul că generația actuală de jucători sparge forma lineară a dansurilor preferînd o împrăștiere în tot spațiul de joc. Această desfășurare a jocului creează un plus de varietate, autonomia cuplurilor fiind propice pentru o mai mare manifestare a individualității.

VALER BUTURĂ, ETNOGRAFIA POPORULUI ROMÂN

Ediția Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Ultimul deceniu a marcat, în domeniul etnografiei, momentul trecerii spre elaborarea sintezelor extinse la întreg spațiul românesc în ideea, firească și necesară, de a contura o imagine completă și complexă asupra culturii materiale și spirituale populare. Desigur, etapa elaborării unor sinteze cît mai apropiate, ca și statut, de tratate derivă nu numai din acumularea cantitativă de informații, a existenței unui

suport bibliografic remarcabil cît mai ales din posibilitatea prelucrării mărturiilor păstrate în timp, deci a faptului că unele aspecte sînt încă vii și s-au conservat mai mult sau mai puțin alterate de vremuri.

Ion Vlăduțiu, în anul 1972, a publicat *Etnografia românească*, o lucrare de o amploare considerabilă care, dincolo de inevitabilele inegalități pentru o astfel de primă întreprindere, s-a constituit într-un volum de referință ce întrunește, în ansamblu, structura și cuantumul de date reclamate de un tratat. Faptul în sine nu a rămas fără ecou și a generat discuții, credem, fertile care au condus la crearea unei platforme de pornire pentru alte asemenea lucrări.

Recent, sub semnătura lui Valer Butură, a apărut *Etnografia poporului român*, tipărită în condiții grafice bune de Editura Dacia, pagini ce vin în continuarea celor care au urmărit să abordeze fenomenul culturii populare. De altfel, autorul își propune, după cum afirmă în *Cuvînt înainte*, depășirea volumelor anterioare mai cu seamă prin interpretarea informațiilor extrase atît din documente cît și din investigațiile de teren, interdisciplinaritatea cercetărilor constituind și în acest caz metoda de lucru preferată.

Cele șase capitole principale (*Cadrul geografic și istoric de formare și dezvoltare a culturii populare românești; Zonele etnografice; Așezările și evoluția lor; Ocupațiile poporului român; Instalațiile tehnice și meșteșugurile țărănești; Comunicații de transporturi; Schimburi, Comerț*) sînt astfel concepute încît să redea panorama culturii materiale într-o înlănțuire logică și cuprinzătoare. Structura fiecărei părți, a fiecărui aspect inclus, se construiește după un model care punctează evoluția cronologică a faptelor pînă la realitățile existente și azi, cu accente pe compoziția internă a fenomenelor permanetizate în timp de o tradiție. De nenumărate ori, dar mai cu seamă în capitolul dedicat ocupațiilor tradiționale, ciclul desfășurării acestora — atît din punct de vedere calendaristic, cît și din acela strict legat de practicarea unei ocupații sau alta — este coroborat cu obiceiurile generate tocmai de o îndelungată experiență. Conform acestei scheme concepute și utilizate de autor, întregul capătă o unitate indiscutabilă.

Privită în ansamblu *Etnografia poporului român* ne oferă date de o reală valoare documentară, ne introduce, pornind de la criteriul de lucru pomenit, deja, într-o viziune proprie autorului, viziune ce reține prin modul în care este abordată orice problemă (un exemplu elocvent în acest sens este capitolul dedicat meșteșugurilor, unde discursul științific este consistent). Faptul acesta determină, în multe situații, exprimarea, în principal, a opiniilor cristalizate după o îndelungată activitate în specialitate. Dintre marile probleme abordate se desprinde cea a zonării unde sîntem întîmpinați de o propunere care poate fi discutată și, considerăm, ameliorată (mai ales în privința criteriilor de definire a unei zone) în contextul în care cercetările pentru Atlasul Etnografic al României vor contribui la limpezirea problemei.

Restrângându-ne la zona etnografică a Țării Crișurilor (înțelegând aici spațiul cunoscut și luat ca atare de specialiști) se impune o remarcă legată de bibliografia utilizată, în general numeroasă și variată. Din parcurgerea paginilor dedicate Țării Crișurilor se observă la trimiteri lipsa unor studii, cărți apărute într-o perioadă mai recentă, pînă în anul 1976, unele dintre ele publicate de etnografii orădeni sub egida Muzeului Țării Crișurilor (anuarul „Biharea”, spre exemplu, ajunsese la numărul IV, exista „Contribuții la cunoașterea etnografiei din Țara Crișurilor”, nemaipunînd în discuție și cărțile de sine stătătoare). Această omitere, datorată probabil și unor prea reduse schimburi de cărți între diverse instituții, limitează oarecum imaginea sugerată asupra zonei, deși cercetătorul a efectuat o investigație de teren susținută aici.

Fără îndoială, un volum de o asemenea cuprindere în spațiu și timp, cu implicații majore ce le generează în tratarea problemelor de cultură materială populară suscită și va suscita numeroase exprimări de opinii. Fiind, însă, vorba de o sinteză de autor, de o carte ce analizează aspecte ale vieții satelor dintr-o perspectivă interesantă și originală, considerăm că această nouă contribuție trebuie privită ca un moment important în cercetarea și, apoi, prezentarea exhaustivă a culturii populare românești.

A. CHIRIAC

AUREL CHIRIAC, FERONERIE POPULARĂ DIN BIHOR — FERRONERIE POPULAIRE DE BIHOR

Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1978.

Ultimele zile ale anului 1978 au fost marcate la Muzeul Țării Crișurilor de un important moment editorial: apariția sub semnătura tînărului cercetător Aurel Chiriac a volumului *Feronerie populară din Bihor*. Fără a avea pretenția tratării exhaustive a unui important capitol al culturii populare românești, lucrarea de față reprezintă o contribuție valoroasă la lămurirea problematicei legate de meșteșugul fierăritului în sudul Bihorului, zonă reprezentativă din acest punct de vedere la nivel național.

„Din bogatele informații de teren, bibliografice și de arhivă pe care a reușit să le adune — se sublinia în *Cuvînt înainte* semnat de Ioan Godea — Aurel Chiriac ne prezintă cu această ocazie doar cîteva, suficiente, însă, spre a fi reușit să elaboreze un studiu coerent și adecvat scopului propus”. Sistematizat în patru capitole bine individualizate (*Extragerea și prelucrarea minereului, Ateliere și produse,*

Semnele de meșter, Valorificarea în contemporaneitate) — individualizare care însă nu dăunează întregului — studiul reușește să atingă și să elucideze cele mai importante aspecte ale fenomenului de cultură materială propus. Urmărind întreg procesul de producere a uneltelor de fier, pe scara evoluției lor istorice, autorul are în vedere în primul rând aspectele etnografice ale meșteșugului fierăritului. Evident, munca sa a fost înlesnită de persistența pînă în zilele noastre a unor ateliere, a uneltelor produse în ele și a unora dintre oamenii — mulți altădată — care se ocupă cu această îndeletnicire. Aceasta nu scade cu nimic meritul autorului. Dimpotrivă, eforturile depuse pentru documentare în teren, pătrunderea unor taine care vor dispărea odată cu deținătorii lor, urmărirea prin cercetări la fața locului, a difuziunii spațiale a produselor fierarilor din jurul Vașcăului, adăugate studierii cu tenacitate a izvoarelor arhivistice, l-au dus pe autor la o deplină înțelegere a fenomenului cercetat. Considerațiile de ordin istoric, etnologic și sociologic, făcute de-a lungul paginilor în deplină cunoștință de cauză, relevă importante potențe de care dispune Aurel Chiriac în domeniul respectiv.

În primul capitol abundă informațiile de ordin istoric, trecute printr-o profundă și riguroasă analiză, informații care cedează în capitolele următoare înțietatea celor de natură socio-etnografică. Chiar dacă pentru moment, în stadiul actual al cercetărilor sale, autorul nu reușește să răspundă la unele întrebări, cum ar fi, de exemplu cele legate de reconstituirea cuptoarelor țărănești de redus minereul — sintem siguri însă că o va face într-o lucrare ulterioară — are meritul incontestabil nu numai de a fi refăcut cu exactitate întregul proces de producție, dar și de a pătrunde în intimitatea acestuia: problema apropierei sufletești între om și meseria sa, între meșteri în cadrul comunității sătenești, între satele cu meșteșugari specializați și lumea exogenă, ocupă un spațiu important în cadrul lucrării, alături de tratarea tipologică a uneltelor produse în ateliere, ori a uneltelor proprii atelierului de fierărit — în ultimă instanță și ele produse tot aici. Problema mult discutată în literatura de specialitate a semnelor de meșter-ornamente se întinde pe parcursul unui întreg capitol și după părerea noastră Aurel Chiriac este mai aproape decît alți autori de rezolvarea problemei. Întemeiată și la obiect ni se pare afirmația autorului că aceste semne care individualizează produsele fierarilor sud-bihoreni, înscriindu-le ca valori inegalabile ale artei noastre populare, „dau o notă inconfundabilă cu orice ornament întîlnit pe piesele de feronerie populară de pretutindeni”.

Considerăm un cîștig pentru literatura de specialitate tratarea de către Aurel Chiriac a feroneriei populare bihorene în primul rînd ca un important aspect de cultură materială, aprofundînd o temă tratată pînă la el mai mult ca un capitol al artei populare. Fără a neglija una din caracteristicile fundamentale ale civilizației populare românești

— simbioza utilului cu frumosul — autorul se dovedește, pe tot parcursul lucrării, adeptul tratării multilaterale, interdisciplinare, singura, credem, eficientă, a temei propuse.

Textul bilingv — în română și franceză — face volumul accesibil nu numai publicului românesc ci și celui străin. Afirmările din text sînt subliniate de numărul mare al ilustrațiilor — fotografii și desene — la care se adaugă o hartă a localităților din Bihor legate într-un fel sau altul de meșteșugul fierăritului. Toate acestea vin să mărească valoarea de ansamblu a lucrării și justifică buna primire generală făcută cărții lui Aurel Chiriac în cercurile de specialitate.

Afirmările de mai sus sînt suficiente, considerăm, pentru a sublinia reușita unui debut și cunoscînd intențiile autorului, sîntem convinși că în lucrări ulterioare tema va fi mai mult aprofundată, atît circumscrisă zonei respective, cît și extinsă pe un areal mai larg.

B. ȘTEFĂNESCU

DUMITRU POP, FOLCLOR DIN ZONA CODRULUI

Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă Bala Mare, Bala Mare, 1979.

Numeroase județe din țară continuă să tipărească, printr-un lăudabil efort local, culegeri de folclor care, în mod firesc, îmbogățesc folcloristica românească contemporană.

Acțiunea este generoasă și trebuie apreciată cu atît mai mult cu cît la alcătuirea culegerilor își aduc contribuția, adeseori, specialiști, folcloriști de profesie, cu o bogată activitate științifică. O asemenea colaborare fructuoasă o salutăm acum în colecția „Folclor din zona Codrului” realizată de profesorul universitar dr. Dumitru Pop din Cluj-Napoca și apărută în anul 1978 la Baia Mare. Este o carte care „pe lingă rosturile ei principale și imediate, legate de mișcarea artistică de amatori, se adresează celor mai largi categorii de cititori [și care] vine să umple un gol în informarea științifică de specialitate”.

E de remarcat că obiectivele propuse de autor sînt îndeplinite la modul exemplar. Pentru cercetări colecția devine, credem, indispensabilă ajutîndu-i „să cunoască mai bine viața unor motive, teme sau subiecte folclorice și să stabilească în termeni mai exacți aria lor de răspîndire în spațiul nostru etnic”.

Avînd un caracter antologic și nu unul monografic colecția este prefăcută de un amplu studiu, foarte util pentru cunoașterea și recunoașterea unor aspecte istorico-geografice, social-economice și spirituale ale zonei în discuție.

Desigur, o bună parte din studiu va fi afectată culturii populare, materiale și spirituale, culegerea propriu-zisă neputînd singură să contureze o imagine edificatoare. Drept urmare se face o trecere în revistă a datelor folclorice și etnografice tradiționale și contemporane din acest ținut. Dumitru Pop nu numai semnalează fenomenele ci le și interpretează cu rigurozitate științifică. Vom întîlni și trăsături particulare ale culturii populare din zona Codrului dar, acestea în ansamblu nu se exprimă în afara unității culturii populare românești și, în special, a celei din Transilvania. Asemenea relații sînt frecvente în studiul introductiv.

Textele folclorice care urmează studiului, restituite în graiul informatorilor, sînt în majoritate rodul unor culegeri nemijlocite ale autorului. Din cele 500 de texte, doar 111 au alți culegători, mai precis, studenții de la Universitatea din Cluj-Napoca. Pentru a oferi cititorului și cercetătorului de specialitate un rezumat al textelor conținute în antologie înserăm mai jos genurile și speciile așa cum au fost ordonate și clasificate de Dumitru Pop: *Lirica* — cîntece de oprimare socială, amărăciune și necaz; cîntece de înstrăinare și însingurare; cîntece de cătănie și război; cîntece istorice; cîntece de leagăn; cîntece de dragoste; cîntece satirice; cîntece de lume și petrecere; strigături la joc; *Epica*: — balade; *Folclorul obiceiurilor*: — cîntece și strigături la nuntă; orații de nuntă; bocete; colinde; cîntece de colindat; mulțăminte după colindă; *Cîntece din jocurile de copii*; *Ghicatori și descîntece*.

Colecția mai cuprinde un bogat material iconografic și aparatul științific necesar: glosar, indice de informatori, indice de culegători.

„*Folclor din zona Codrului*” pe lângă valoarea sa intrinsecă este un dar prețios pe care Dumitru Pop îl face locuitorilor acestor plaiuri, el însuși fiind un fiu al acestora.

C. PARASCA

DIN TRADIȚIILE POPULARE ALE ROMÂNILOR DIN UNGARIA

Editura Didactică, Budapesta, 1979.

Sub titlul de mai sus a apărut, la Budapesta (1979), un al II-lea volum privind tradițiile populare ale românilor din Ungaria, volum ce însumează trei studii mai ample (pe lângă cîteva recenzii) dedicate folclorului și etnografiei.

Primul dintre acestea aparține lui S. Domokos, cunoscut și pasionat cercetător al folclorului românilor din Ungaria, fiind destinat „Ho-

rilor morților" aparținătoare lui Teodor Sava din Micherechi. În această localitate se face deosebire între *bocet* și *hora mortului*, în sensul că bocetul este cîntat de membrii familiei dispărutului (rudenii, vecini eventual), iar hora mortului este cîntată (tradiția are cîteva decenii) de către cîntărețul satului (diacul, cantorul). Teodor Sava a învățat unele dintre aceste *hori* de la Ioan Roxin, venit în Micherechi, în 1921, din județul Bihor, cu care a cîntat împreună la biserică. Chemați împreună și pe la înmormîntări, cei doi s-au inițiat, în funcție de situație, în „compunerea” acestor „hori” ale mortului. Așa ajunge Teodor Sava la un adevărat repertoriu de „hori” destinat bărbaților, flăcăilor, soldaților, femeilor etc. El avea notate aceste creații lungi de 80—120 de versuri. Chemat la familia mortului, el se informa asupra împrejurărilor morții, culegea date despre familie, care erau apoi introduse într-o altă horă a mortului, creată în versuri, cu rime împerechiate, cîntată pe melodia monotonă a unor cîntece religioase. O parte din aceste compuneri intră în rîndul bocetelor prin circulația orală, efectuîndu-se totodată o „selecție” valorică a lor, cunoscut fiind faptul că, sub raport artistic, multe sînt deficitare. Oricum, S. Domokos are meritul de a fi salvat, prin culegere, un repertoriu al unui creator popular care azi nu mai este în viață, Teodor Sava (1888—1966).

Al doilea studiu este semnat de Alexandru Hoțopan, cercetător în domeniul etnografiei și folclorului, purtînd titlul *Din folclorul micherechean (despre proverbe și zicători)*. Autorul folosește o bibliografie românească în primul rînd (A. Pann, O. Bîrlea, fără a pune la contribuție și pe I. Zane) încercînd să analizeze „producția” de proverbe și zicători a unei localități din Ungaria cu populație românească. Dacă clasificarea pe care o face (a) proverbe și zicători aduse și păstrate din comoara regiunii de baștină; b) cele luate prin traducere din folclorul maghiar și c) cele cu geneză micherecheană) este în multe privințe discutabilă, cele mai multe proverbe avînd un caracter general românesc, nu numai bihorean; în schimb explicațiile date cu privire la geneza și funcțiile proverbelor și zicătorilor întrunesc aprecierile specialiștilor. Autorul dezvăluie o bună parte din producția folclorică a Micherechiului, evidențînd o tradiție valoroasă a gîndirii folclorice românești. Multe dintre proverbele românești au primit la Micherechi o coloratură locală, bihoreană am spune, pînă și în expresia dialectică (Ind'e dai și ind'e creapă; Cine-i mînios / Puie bîta jos), dar nu e mai puțin adevărat că se găsesc în această localitate unele proverbe specifice maghiarilor.

Al treilea studiu are un caracter de actualitate și se ocupă, sub semnătura lui Igor Grin, de *Taberele de etnografie pentru tinerii de naționalitate română din județul Bichiș (Békés) 1976—77*. Aici ar fi foarte multe de spus, dar oricum inițiativa este lăudabilă. Muzeul „Munkácsy Mihály” din Békéscsaba adună de mai mulți ani, prin elevi și studenți, dovezi de cultură materială și spirituală ale naționalităților

din Ungaria. Pentru români acțiunea este abia la început, aici au un cuvânt de spus profesorii de română care activează în localitățile cu populație românească.

Oricum, volumul de care ne ocupăm aduce o contribuție la mai buna cunoaștere între maghiari și români.

T. FILIP

ROCZNIK MUZEUM ETNOGRAFICZNEGO W KRAKOWIE

tom. VI, Kraków, 1976.

Anuarul Muzeului Etnografic al Cracoviei se constituie, ca și în celelalte numere anterioare, într-o publicație deosebit de interesantă sub aspectul problematicii, a modului de tratare și de prezentare. Cuprinsul variază datorat unor materiale diverse ca subiect nu face decât să ofere imaginea cercetărilor întreprinse de specialiștii polonezi.

După evocarea Prof. Dr. Tadeusz Seweryn (1894—1975) făcută de T. Dubowik, B. Lopuszanski, urmează studiile (unele dintre ele având o tematică care permite stabilirea unor analogii cu creațiile similare ale culturii populare românești) ce formează sumarul numărului actual: J. Zborowski, *Etnologie și muzeologie în regiunea Podhale*; J. Nowak, *Plutăritul în zona Tyniec-ului în timpul primei jumătăți a secolului al XIX-lea*; K. Wolski, *Evoluția creșterii caprinelor pe teritoriul polonez*; A. Bartosz, *Studii asupra fierăriei și potcovăriei țiganilor din Spisz*, material ce surprinde mecanismul organizării, al tehnicii de lucru, al producției specifice fierarilor țigani; M. Kopacz, *Mijloace primitive de aprovizionare cu produse comestibile în satul Jurgów (Spisz-ul polonez la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea)*; K. Kwaśniewicz, *Obiceiurile populare în perioada Crăciunului*; J. Furdyna, *Franciszek Palka, sculptor și pictor amator din Nowy Sacz*; R. Kantor, *Probleme teoretice și practice ale tehnicii filmului aplicată la cercetările etnografice* trasează câteva repere în ideea de a impune utilizarea filmului în cercetările de etnografie. Filmul etnografic, după opinia autorului, oferă posibilitatea unei imortalizări pe peliculă a unor fapte obiectiv și cu mari disponibilități de prelucrare științifică; J. Czajkowski, *Muzeul Etnografic al Cracoviei a organizat o cercetare pe grupe de specialiști*, este un studiu ce subliniază importanța unei cercetări întreprinse începând cu anul 1968 prin adoptarea unui plan sistematic, de perspectivă, care includea trei modalități de investigare: 1. pe grupe compuse din mai mulți etnografi sau dintr-un specialist în istoria artei și un etnograf; 2. prin tabere cu mai mulți participanți și cu prezența unui documentarist-desenator; pătrunderea individuală.

Diversitatea tematică materializată în lucrări ce abordează aspecte ale culturii populare poloneze sau care tratează probleme de metodică a cercetării (insistența asupra unor materiale s-a realizat din perspectiva preocupărilor autorului recenziei, toate celelalte materiale, însă, sînt interesante) relevă nu numai preocupările etnografilor din această țară ci și căutările, experiențele cu care urmăresc consemnarea cît mai obiectivă și, în același timp, complexă a subiectelor discutate. Prin aceste coordonate numărul VI al publicației Muzeului Etnografic din Cracovia se remarcă prin valoarea și rigoarea cu care a fost alcătuit, prin modul în care, datorită rezumatelor anexate la sfîrșitul volumului, face accesibil anuarul unui număr cît mai mare de specialiști de pretutindeni.

A. CHIRIAC

ZBORNÍK SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MUZEA

Etnografia, vol. 18, 19, Martin, 1977, 1978.

Dintre publicațiile primite în cadrul schimburilor internaționale de cărți, anuarul muzeului din Martin, se distinge prin regularitatea apariției și, în egală măsură, prin tematica variată și interesantă cuprinsă în fiecare număr. Am considerat util, tocmai din aceste considerente, să continuăm prezentarea lucrărilor incluse în ultimele două anuare primite.

Lucrările ce fac parte din numărul pe 1977, grupate în rubrici consacrate deja de volumele anterioare, se remarcă prin rigurozitatea cu care tratează fiecare problemă discutată. Alături de cele trei materiale dedicate unor personalități ce și-au legat activitatea de istoria etnografiei și muzeologiei slovace, subliniem valoarea capitolului ce grupează studiile în următoarea ordine: Krištek Igor, *Producția fierarilor rurali din Orava și Turiec în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea*, unde autorul tratează problema sub diverse aspecte, cel al tehnicii de lucru, al producției pe care o exemplifică prin ilustrații și desene edificatoare și din punct de vedere al ornamentației, elemente care oferă cîteva posibilități de a face analogii cu produsele atelierelor sătești a fierarilor specializați din satele din sudul Bihorului; Abelová Viera, *Gospodării specializate în obținerea produselor lactate în regiunea Trenčín, partea a II-a*; Jesenská Gabriela, *Procedeele populare de medicină veterinară în răsăritul zonei deluroase din Myjar*; Polonec

Andrej, *Casa și acareturile din Kysuca în zona Carpaților Occidentali*; Horváth Stanislav, *Evaluarea caselor de meșteșugari și iobagi din Uhrovec și de pe domeniul Uhrovec în prima jumătate a secolului al XIX-lea*; Zuberová Zora, *Mobilierul popular la Kremnické Bane și la Spania Dolina*; Komorovská Marta, *Căucele slovace, tipul Lipto*; Stastná Ida, *Contribuții la studiul elementelor de stil în ornamentica populară slovacă*. Cele trei materiale de muzeologie prezintă noua expoziție de etnografie de la Martin, colecția etnografică a Muzeului de arheologie și etnografie de la Lodz și Muzeul etnografic al Cracoviei.

Numărul 19 pe anul 1978 cuprinde o serie de lucrări elaborate în urma cercetărilor de o mai mare amploare întreprinse în zona Myjavská pahorkatina. După materialul introductiv semnat de Mruškovič Štefan, *Lucrările de cercetare colectivă ale culturii populare în părțile de sus ale zonei Myjava și în regiunea Podjavorinský*, urmează capitolele de studii semnate de specialiști recunoscuți: Polonec Andrej, *Producția la domiciliu și meșteșugărească în zona Myjavská pahorkatina*; Hyčko Ján, *Fermele și clădirile de exploatare în zona Myjavská pahorkatina*; Pančuhová Eva, *Felul de locuit și utilizarea funcțională a spațiilor în casa de locuit din Myjavská pahorkatina și Amenajarea interiorului casei la Turá Luka*; Stefková Marta, *Portul popular în zona de sus din Myjavská pahorkatina*; Abelová Viera, *Mîncăruri populare în zona de sus din Myjavská pahorkatina* un studiu care oferă cercetătorilor români câteva interesante asemănări cu creația populară autohtonă mai ales la inventarul utilizat; Turzová Marta, *Obiceiuri anuale în zona de sus din Myjavská pahorkatina*; Sýkorová Luba, *Înrudirea și învecinarea în zona de sus din Myjavská pahorkatina*; Jesenká Gabriela, *Medicina veterinară populară în zona de sus din Myjavská pahorkatina*; Michálek Ján, *Figura lui Jozef Miloslav Hurban în poveștile populare*. Se remarcă, de asemenea, prezentarea a două expoziții de către Okálová Edita, *Registrul bibliografic al publicațiilor Muzeului Național Slovac la Martin din 1966 pînă în 1975 și registrul Culegerii M.N.S., Etnografie, LXII—LXIX, 1968—1975*.

Științific redactate, beneficiind de un aparat critic exact întocmit, lucrările inserate în *Zborník Slovenského Národného Muzea* al prestigioasei instituții muzeale din Martin, tipărite în condiții grafice foarte bune, oferă posibilitatea specialiștilor români să cunoască aspecte ale culturii populare slovace, să realizeze o serie de analogii în vederea unei mai largi înțelegeri a faptelor de cultură populară de pretutindeni.

A. CHIRIAC

ANDRÉ LEROI GOURHAN, L'HOMME ET LA MATIÈRE

Paris, 1970.

On connaît la position du savant sur le phénomène humain: la Technique est en dernière instance, la caractéristique de chaque société, et elle seul permet d'établir des filiations logiques dans la diversité des formes qu'a pris l'humanité (sous forme des différentes sociétés donc) dans l'espace et dans le temps. Cette diversité étant, selon ses propres mots, l'objet de notre science: l'ethnologie. S'il est vrai que la psycho-sociologie rend compte des relations de l'individu avec son cadre de vie, limitant ce monde extérieur au monde bipède, que l'ethno-écologie établit les relations nécessaires entre une société et les possibilités matérielles offertes à son choix par le milieu environnant, l'ethno-technique elle, rend compte de ces solutions retenues par l'homme, après une longue sélection — de nature collective — de la manière dont il va asservir le matériau pour son usage, sa survie, son confort. (L'étude commence là où le matériau devient „domestique“, dès qu'il rentre au village, à la maison de l'homme, qu'il est «traite» par l'homme).

Qu'il e s'agisse d'arbres, de bétail, de métaux, de pétrole, les conditions étaient on n'étaient pas au départ les mêmes, les choix ont été ou n'ont pas été, différents... Ces relations, dégagées, traitées, mèneront à des règles qui ensemble formeront les bases de cette science humaine qu'est l'ethno-technique, étude humaine des techniques et que réclamait Bernard Koechlin¹ après M. Mauss ou E. Maget.

Le livre connaît sa consécration en fait dans les deux volumes de „Le Geste et le Parole“ (Paris, 1965) qui en développent l'idée maîtresse: au suivre l'aventure humaine avec les techniques pour fossile conducteur. Cependant, alors que dans les second ouvrages il insiste sur les projections matérielles du cerveau — rythmes et scriptogrammes, langage et écriture... — dans ce premier essai ils'en tient à une paléontologie de l'outil (1943) qu'il a, dans l'édition de 1971, enrichie d'une „paléontologie du geste“.

Voici donc, l'un des premiers synthétique, un travail sur le dialogue main=outil, avec de bonnes définitions, permettant d'évoluer plus à l'aise, mieux encadré méthodologiquement, dans ce domaine décroissant.

Le plan est le suivant; il faut dire que des dessins, sommaires mais nombreux (577) illustrent le texte pour chaque technique évoquée.

¹ Pour une ethno-technique, Musée d'Histoire Naturelle de Paris, Thèse de doctorat

Un premier chapitre, où en distinguant tendance et fait, il démonte la mécanisme de l'emprunt, qui fût solution de facilité de tant d'ethnologues et archéologues... „structure technique des sociétés humaines“.

Dans la deuxième, avant de considérer toutes techniques „de second degré“ il passe en revue des „moyens élémentaires d'action sur le matière“. Ceci lui a permis d'ailleurs de distinguer selon leur complexité, les degrés «instrument — outil — machine».

Le troisième chapitre concerne le domaine bien delimité des transports. Important dès que l'on considère qu'il désenclave la société de son milieu naturel. La dernier passe en revue les techniques de fabrication, *classees en partant de la matière travaillé*, selon sa consistance (liquide, plastique, fibreuse etc.).

Dans une conclusion il présente les premiers éléments d'évolution technique revenant à cette idée-clef développée plus haut et aux „regles“ du phénomène de l'emprunt.

L'ouvrage dans son ensemble a d'ailleurs pour titre „Évolution et technique“ et comporte un second volume, „Milieu et technique“, qui parallèlement à l'école de Lucien Febvre dans „La terre et l'évolution humaine“² donne les bases d'un „déterminisme“ écologique aux sociétés, par l'intermédiaire de leurs techniques... ce point pour discutable qu'il soit, n'enlève rien au caractère fondamental des 4 ouvrages du préhistorien.

ALAIN BOURAS

MEIGHAN, CLEMENT W. and RIDDELL, FRANCIS A., THE MARU CULT OF THE POMO INDIANS; A CALIFORNIA GHOST DANCE SURVIVAL

Southwest Museum Papers, number 23, Pub: Southwest Museum, Highland Park, Los Angeles, California, 1972.

This, the twenty-third of a series of papers published by Southwest Museum in Los Angeles, is a detailed report on the ceremonial activities of the Maru Cult of the Pomo Indians residing in the Clear Lake region of California. The data for the report was collected by the authore, Francis Riddell, who is presenthy state Archeologist for the California Division of Parks and Recreation, and Dr. Meighan of the University of California in Los Angeles, one of Americas leading anthropologists.

² Paris, 1970, Ed. Albin-Michel; Édition précédentes 1922, 1924.

Since the 16th century, there have been many examples of revivalistic cults similar to the Maru. These religions movements have been found all over the world. The purpose of this study is to increase the understanding of revivalistic cults in general through an in-depth analysis of one particular cult, the Maru.

The material for this report was collected more than twenty years ago, and includes observations of ten separate Maru ceremonies covering a period of eleven years. Eight of these ceremonies were attended by the authors themselves at the Dance House of Big Valley Rancheria south of Clear Lake, from november, 148 to 1953. All information presented in the paper was obtained either through direct observation of the Maru ceremonies or interviews with various people who participated in the Cult in some way.

Meighan and Riddell's paper includes an analysis of the historical background of the Maru Cult, a biographical study of one particular Maru, and descriptions of the Bighead Dance which is the major ceremony of the Maru. The authors have gone into great detail in their descriptions of Dance setting, the roles of the various performers, their costumes and regalia, Dance patterns and rituals, music and behavior of the spectators. The description is based primarily on the november, 1948 ceremony. The following is a summary of Meighan and Riddell's report.

The Maru Cult had its birth in the 1870 Ghost Dance of the Paviotso Indians of Western Nevada. The underlying concept of the Ghost Dance was that the dead would return to the Earth and the white man would be destroyed. This Ghost Dance was spread by the Painte Prophets in 1870, and again in 1890, to Indians all around the United' State, resulting in each tribe selecting and reviving certain aspects of its own culture.

Following contact with the white man, there had been a rapid breakdown of the aboriginal culture of the Pomo Indians until 1872, when the Ghost Dance Prophets reached Pomo territory. At that time there began a movement to give up the ways of the white man and to return to the old ways of life. Their religion was re-organized, the more spectacular ceremonies revived, and the ritual secularized. The Maru Cult was born, socalled because of the emphasis placed on a Maru, or dreamer, who dreams the rules of ceremonial behavior.

During the past twenty years in the Clear Lake region, all Maru dreamers have been women, however, all other performers are male. After the Maru has dreamed the rules of the Dance, she constructs the necessary costumes and regalia, she instructs the Dance Captain as to how the Dance is to be carried-out. The Maru herself does not take part in the Dance, other to supervise it and see that it is done correctly, according to the rules.

Those who participate in the Bighead Dance named after the large headdresses worn by the performers are: 1. Dance Captain, who in-

structs the other 2. Bighead Dancers, one of which may be a Blackhead 3. Leader 4. Flathead Dancer 5. Singers 6. Drummer 7. Clowns 8. Fire-ender 9. „Police“ 10. Flagbearer, each having specific roles to fulfill. On all, 25 to 30 people take part, since after each Dance is completed new dancers usually replace those of the previous Dance. The Dances are performed by young men from about 14 to 20 years of age, but boys and men from 6 to 40 can take part in other roles. The spectators may participate in some of the singing and dancing.

The Dances are usually called by the Maru in the spring to bless people who are leaving the settlement to seek summer employment as farm workers, and to ask for their safe return, or in the fall as a thanksgiving for the safe return of those who left. The ceremonies are always held in a Dance House which has been constructed specifically for that purpose. The only light permitted during a ceremony is that of the central fire, which plays a major role.

A Bighead Dance ceremony can last from one to four nights. Each night of the ceremony the Dancing begins at about 12 midnight, and continues until 4 AM with variation, except for the final night, when dancing begins at 6,30 PM and lasts until 4,30 AM. The religious climax comes on the final night in the flag-waving ceremony which ends the Dance. Other dances of non-religious significance may be carried-out after the final Dance of the Maru ceremony.

The numbers 4 and 8 have a special significance in the Maru Cult and play a prominent role in the Dance. Each Dance is composed of four or eight cycles of ritualistic movements, performed with respect to the four cardinal directions. Intermissions of thirty to forty-five minutes are held between Dances, at which times the clowns perform.

For the last fifty years anthropologists have been anticipating the disappearance of the Maru Cult, but it has remained active. During the twenty years which have elapsed since this study was conducted, however, many of the permanent residents of the Pomo community have left, and those who remain do not constitute a number large enough to carry-out a Bighead Dance. On recent years, members of the Cult living outside of the community have returned to take part when a Dance has been called, but it remains to be seen whether or not they will continue to do so.

It is indeed fortunate that the Bighead Dance and its background was researched and recorded twenty years ago. Those Cult members who helped to supply data for Meighan and Riddell's report are now dead. Some changes have taken place in recent years because California Game Laws and Wildlife Protection Laws have made it difficult for the Maru to procure some of the traditional components for costumes and regalia.

Meighan and Riddell's paper is valuable not only as an example of a revivalistic Cult, but also as a detailed account of a religious phenomenon whose entire context is of local, Central California origin.

MARCI PHELAN

CRONICA ACTIVITĂȚII SECȚIEI DE ETNOGRAFIE PE ANUL 1978

FLORIAN COSTIN

Activitate muzeografică

În acest an, ca și în anii trecuți, membrii secției de etnografie (Ioan Godea, șef de secție, Susana Tóth, Aurel Chiriac, Florian Costin, muzeografi, Aurica Stanoe, restauratoare, Iacinta Chiriac, conservatoare, Barbu Ștefănescu, restaurator) și-au îndreptat atenția spre achiziționarea unor reprezentative piese de etnografie și artă populară din Țara Crișurilor urmărind prin aceasta păstrarea, conservarea și valorificarea lor prin expoziții sau lucrări științifice. S-au achiziționat piese de port popular, țesături, lemn, feronerie, ceramică și colecția lui Roman Aurel Flutur din Orașul Dr. Petru Groza (aceasta axată pe obiecte de lemn și ceramică).

Activitate cultural-educativă

S-au organizat următoarele *expoziții temporare*:

— *Ceramica veche de Vama* — februarie 1978, sala „Romulus Vuia” (autorul tematicii: Susana Tóth).

— *Arta prelucrării lemnului. Scaune din depresiunea Beiușului* — aprilie 1978, sala „Romulus Vuia” (autorul tematicii: Florian Costin).

— *Feronerie populară bihoreană* — septembrie-octombrie 1978, sala „Romulus Vuia” (autorul tematicii: Aurel Chiriac).

— *Arta populară în Bihor* — decembrie 1978, sediul Bibliotecii Județene Bihor (autorul tematicii: Iosif Ghender, Biblioteca Județeană, colaborator secția de etnografie cu un număr de obiecte reprezentative pentru arta populară bihoreană și lucrări din biblioteca secției).

— *Tîrgul meșteșugurilor populare* — decembrie 1978, Casa de Cultură a Sindicatelor (colaborare cu Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Bihor).

Expoziții intinerante

— *Portul popular oglindit în paginile revistei „Familia”* (itinerată în localitățile: Remetea, Vadu Crișului, Bulz, Pădurea Neagră).

— *Elemente stilistice ale ceramicii populare românești* (itinerată în localitățile: Vișoara, Marghita, Borș, Buntești).

- *Monumente istorice și de arhitectură populară din Bihor* (itinerată în localitățile: Beiuș, Drăgănești, Oraș Dr. Petru Groza, Vașcău). Dintre formele de activități cultural-educative efectuate menționăm:
  - lecții tematice
  - ghidaje speciale
  - cursuri de artă populară (în cadrul Universității cultural-științifice: la „Arta Crișana” Oradea, colectivul secției, și „Arta Crișana”, secția de la Salonta, Aurel Chiriac; pentru ghizii O.J.T., Aurel Chiriac)
  - cercul „Prietenii Muzeului” la Școala generală nr. 14, Oradea (Susana Tóth, Aurel Chiriac)
  - conferințe (întreprinderile din municipiu, Băile Felix etc.)
  - articole în presa locală
  - interviuri la radio și televiziune
  - consultații științifice („Arta Crișana”, „Textila Crișana”, I.P.J. Bihor)
- punct muzeistic (Liceul de filologie-istorie Oradea — Susana Tóth, Aurica Stanoe).

Activitatea științifică

Cercetările specialiștilor etnografi s-au axat pe problematica inclusă în Planul de cercetare unic. Ele s-au materializat în diverse studii publicate în anuarul „Biharea”, numărul V:

- I. Godea, *Monumente de arhitectură din sudul Poloniei*.
- S. Tóth, *Reconstituirea istorico-etnografică a portului popular maghiar din satul Șișterea* (com. Cetariu, jud. Bihor).
- A. Chiriac, *Istoricul cercetării picturii murale din Țara Crișurilor*.

S-a tipărit, de asemenea, lucrarea de sine stătătoare:

- A. Chiriac, *Feronerie populară din Bihor* (ediție bilingvă româno-franceză), Oradea, 1978.

Participări la simpozioane și sesiuni științifice:

- A. Chiriac, *Istoricul cercetării picturii murale din Țara Crișurilor* la Sesiune științifică închinată aniversării a „2500 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista”, Oradea, 31 martie 1978.
- A. Chiriac, *Necesitatea abordării interdisciplinare în analiza unui aspect al culturii populare* la Simpozionul „Muzeul contemporan — factor activ în realizarea educației socialiste a oamenilor muncii”, Oradea, 14-16 noiembrie 1978.
- Fl. Goina, B. Ștefănescu, *Valorificarea cultural-științifică a colecțiilor particulare de etnografie* la simpozionul „Muzeul contemporan — factor activ în realizarea educației socialiste a oamenilor muncii”, Oradea, 14-16 noiembrie 1978.

Colectivul secției (Ioan Godea, Aurel Chiriac, Florian Costin) a participat la cercetările legate de Atlasul Etnografic al României (prin completarea chestionarelor pe teren și prin întocmirea unei documentații preliminare referitoare la satele incluse în Atlas, pusă la dispoziția Institutului de cercetări etnologice și dialectologice București).

În cadrul „Zilelor culturii populare bihorene” s-a desfășurat o masă rotundă avînd ca temă constituirea „Asociației folcloriștilor și etnografilor bihoreni”, din colectivul de conducere făcînd parte: Susana Tóth și Aurel Chiriac.

FLORIAN COSTIN

Întreprinderea Poligrafică „Crișana“, Oradea — cda. 339.